

Ingenia Hungarica V.

ELTE

Eötvös József Collegium

Ingenia Hungarica V.

Főszerkesztő: Horváth László

ELTE Eötvös József Collegium
2019

Ingenia Hungarica V.

Tanulmányok
a V. Kárpát-medencei Szakkollégiumi Konferencia
előadásaiból

Szerkesztette: Boda Attila

ELTE Eötvös József Collegium
2019

EMBERI ERŐFORRÁS
TÁMOGATÁSKÉZELŐ

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

Nemzeti
Tehetség Program

A kiadvány „Az Oktatási Hivatal által nyilvántartott szakkollégiumok támogatása” című pályázat keretében (NTP-SZKOLL-18-0012) valósult meg.

ELTE Eötvös József Collegium

Budapest, 2019

Felelős kiadó: Dr. Horváth László, az ELTE Eötvös Collegium igazgatója

Szerkesztette: Boda Attila

Borítóterv: Egedi-Kovács Emese

Copyright © Eötvös Collegium 2019 © A szerzők

Minden jog fenntartva!

A nyomdai munkálatokat a CC Printing Szolgáltató Kft. végezte.

1118 Budapest, Rétköz utca 55/A fsz. 4.

Felelős vezető: Szendy Ilona

ISSN 2416-0911

Tartalomjegyzék

Előhang.....	11
Szerkesztői előszó.....	13

„Filosz” szekció

Nyelv- és irodalomtudomány

FILYÓ FANNI

Gilet jaune: A szókapcsolat szemantizmusának nyomai a francia sajtóban.....	17
--	----

MOSZA DIÁNA

A hiányzó szülők képmása négy árvaságregényben	33
--	----

Történelemtudomány

CSŐKE MÁRK

Egy országrész visszacsatolása alulnézetből.	49
---	----

GÓCZON TAMÁS

Római jelenlét a Kaukázus vidékén	69
---	----

HAJDU EDIT

Kolhozosítás Haranglábban a szovjet rendszer kiépítésének idején (1948–1953)	81
---	----

HIÁBA KRISZTINA

A Sárosoroszi Római Katolikus Egyházközség tagjainak személyes visszaemlékezései	103
---	-----

Társadalomtudomány

BECSKE MELINDA

Droghelyzet Kárpátalján.....	117
------------------------------	-----

BENEDEK VIKTÓRIA

Kárpátaljai magyarok tanulmányi célú vándorlása az anyaország irányába	131
---	-----

BŐJTE ORSOLYA	
A biomassza alapú hőenergia előállítás fenntarthatóságának megvizsgálása	167
KOVÁCS ALEXANDRA KITTI	
Szövegértési kompetenciavizsgálat	191
NAGY GABRIELLA	
Kárpátalja idegenforgalmi szempontú fejlesztésének lehetőségei és akadályai	219
SARNYAI BENEDEK	
Antropológiai hadművelet??? Hallgatói attitűdök vizsgálata	243
TERNOVÁ CZ FANNI	
A vajdasági magyarság elvándorlásának jelensége a vajdasági magyar online médiában.....	269

„Dögész” szekció

Természettudomány

BOZÓKI TAMÁS	
Az alsó ionoszféra vizsgálati módszerei	291
ZSILÁK BORBÁLA ANNA	
Jutalmazó ingerekre mutatott egyedi különbségek vizsgálata kutyán	303
A szerzők és szerkesztők	321

Előhang

E sorozatot köszöntve az induláskor, 2015. május 30-án ekképpen fogalmaztunk: „Az *Ingenia Hungarica* kötetsorozat a *Kárpát-medencei szakkollégiumi konferenciák* előadásaira épül. Az Eötvös József Collegiumot immár több mint egytucat határon túli tehetséggondozó intézmény fogadta el testvérének. A Collegium teremtette kárpát-medencei szakkollégiumi hálózat azonban nem csupán jelképes. Az előadók, a szerzők jelentős része, és az ülésszakokat köszöntő tanárok, Kátai Zoltán és Pap Levente, a szerkesztő, Ternovác Bálint egyaránt határon túli magyar, az Eötvös Collegium senior tagja. Az összetartozás kifejezése mellett tehát a tudományos együttműködés *manifestuma*, kézzel fogható bizonyossága ez a kötet, amelyet az évfordulón, a II. konferencia nyitányaként mutattunk be. Kívánom, hogy a jövőben ez a sorozat a Collegium határokat átívelő tehetséggondozó tevékenységének védjegyévé váljon, képesek legyünk terveinket évről évre megvalósítani.”

Az állítások kiállták az idők próbáját, a kívánság beteljesült. Immár a sorozat ötödik kötetét köszönhetjük, amelyet – miként elődeit – ugyanúgy a konferencia-előadások elhangzását követő egy éven belül, a VI. konferencia előestéjén mutattunk be (a sorozat elérhető: <http://honlap.eotvos.elte.hu/ingenia-hungarica/>). A konferenciák, majd a kötetek összeállításának rendező elve, szellemisége változatlan: a kárpát-medencei magyarság tehetséges (szakkollégiumokhoz vagy magyar tehetséggondozó intézményekhez kötődő) egyetemi polgárainak támogatása.

2016-tól a Márton Áron Szakkollégium (a határon túli magyarajkú hallgatók magyarországi központja) az Eötvös Loránd Tudományegyetem részeként, az Eötvös Collegium természetes szövetségeseként újult meg. A két szakkollégium azonos működési szerkezetet és szellemiséget követve jelképes történelmi igazságtételként állítja helyre az 1895-ben alapított magyar tehetséggondozó központ – a Kárpát-medence egészére kiterjedő – intézményes felelősségvállalását.

A Kárpát-medencei Szakkollégiumi Konferencia 2017-től az Eötvös Collegium és a Márton Áron Szakkollégium közös szervezésében az ELTE Kárpát-medencei Nyári Egyetem meghatározó része (eleinte *Humántudományi szekció* majd *Kárpát-medencei szakkollégiumi konferencia* néven), így az *Ingenia Hungarica* sorozat a jövőben is biztosítani fogja a lehetőséget, hogy a magyarlakta területek tehetséges diákjai tanulmányaikat megjelentethessék.

Budapest, 2019. június 30.

Horváth László

igazgató

ELTE Eötvös József Collegium

Mészáros Tamás

igazgató

ELTE Márton Áron Szakkollégium

Szerkesztői előszó

Az *Ingenia Hungarica* kötetsorozat 2015 májusa óta nyújt lehetőséget arra, hogy az *ELTE Kárpát-medencei Magyar Nyári Egyetem* programsorozat keretén belül megrendezett *Kárpát-medencei Szakkollégiumi Konferencián* elhangzott előadások írott változatát megjelenesse. A most megjelenő ötödik kötet összesen tizenöt, három alap- és tizenkét mesterszakos hallgató színvonalas tanulmányát adja közre, amelyben az ELTE Márton Áron Szakkollégium külföldi és hazai intézményekben tanulmányokat folytató tagjai mellett, az Eötvös collegisták tanulmányait is megtaláljuk. Külön öröm számomra, hogy a tanulmánykötet közel felét – szűkebb pátriából – a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola hat egykori vagy jelenlegi hallgatója, az ELTE Márton Áron Szakkollégium tagjai publikálják.

A hagyományokhoz híven jelen kötetünk tartalmi szempontból két nagyobb tudományterületre tagolható: nagyjából a bölcsészeti- és társadalomtudományi tárgyú *Filosz szekcióra*, valamint a természettudományi tanulmányokat magában foglaló *Döggész szekcióra*, tanúsítva az alkotói közösség egységében rejlő lehetőségeket.

A kötet megjelenése nemcsak az *Ingenia Hungarica* kötetsorozat történetének egyik fontos állomása, és nem is csak a szerzők számára jelent komoly lehetőséget arra, hogy műveikkel bemutakozzanak. Ünnepe ez mindazon határon inneni és túli magyar tehetséggondozó intézménynek, amelyek hallgatóikat a tudomány aktív szolgálatába állítva reprezentálják, hogy a tehetséggondozásba fektetett munka meg hozza a maga gyümölcsét. Ezen gondolatok jegyében ajánlom a sorozat legfrissebb kötetét, hogy szakmai haszonnal és érdeklődéssel forgassa a kedves olvasóközönség.

Budapest, 2019. június 30.

Boda Attila
szerkesztő

„Filosz” ülészak

Filyó Fanni

Gilet jaune: a szókapcsolat szemantizmusának nyomai a francia sajtóban

Bevezetés

Szociológiai értelemben a sárgamellényesek egyesítik a globalizáció veszteseit kor-, nem- és származásbeli megkülönböztetés nélkül. Politikai értelemben pedig függetlenítik magukat a hagyományos tüntetés gondolkodásmódjától, hogy az elitek elleni felháborodásban összegyűjtsék a politikától legjobban eltávolodottabb polgárokat, a szélsőbaloldaliakat és szélsőjobboldaliakat¹ – közli a *Le Monde* egyik áprilisi számában a franciaországi ún. „gilets jaunes” (sárgamellényes) mozgalom definícióját. November 17. óta minden szombaton tüntetnek. Tüntetésük eredetileg Emmanuel Macron, jelenlegi köztársasági elnök, üzemanyagár-emeléséről szóló törvénye ellen indult, de mint az idézett példából is látható, ez mára már sokkal bővebb kereteket ölt. Beszédes a sárga mellény, vagyis a láthatósági mellény szimbólummá való emelése: az autóvezetők elégedetlenségüket kifejezve olyan jelképhez nyúltak, amely mindannyiuk járműjében megtalálható. A tüntetők elnevezése így szintén evidensnek tűnik: sárga mellényből sárgamellényes, azaz franciául *gilet jaune*.

Még ha nem is mindenhol, de Franciaországban kétségtelenül mindenki-ben felidéz valamit a *gilet jaune* megnevezés. De hogyan lett a sárga mellény a láthatósági mellény bevett megnevezése? Használják a mindennapi társalgásban vagy csak a tüntetés kontextusára korlátozódik? Bizonyosan bekerül

¹ Eredeti szöveg: „Sur le plan sociologique, les «gilets jaunes» feraient converger les perdants de la mondialisation, sans distinction d'âge, de sexe ou d'origine. Sur le plan politique, ils s'affranchiraient des logiques de mobilisation traditionnelles pour réunir dans une même contestation des élites les citoyens les plus éloignés de la politique, les proches de la gauche et de la droite radicales”. https://www.lemonde.fr/idees/article/2019/01/26/qui-sont-vraiment-les-gilets-jaunes-les-resultats-d-une-etude-sociologique_5414831_3232.html [megtekintés időpontja: 2019. április 17.] Ez és a tanulmányban megjelenő összes magyar fordítás az én fordításom.

a kifejezés a köznapi nyelvhasználatba is, de első feltételezésként azt állíthatjuk, hogy a *sárga mellény* kifejezést a megszokottól eltérően használják: a szó egy specifikus entitásra fog referálni, amely folyamat szociális befolyásoltaságú. Továbbá a *gilet jaune* mellényt jelölő szó kiegészül egy új jelentéssel, a tüntetőkével, így a szó fogalmi hálózata módosulni fog. A fogalmi központ ugyan megmarad, de a szóban forgó jelentések kölcsönösen hatással vannak egymásra. Továbbgondolva a folyamatot, ha már maga a mellényt jelölő szó is specifikus entitásra referál, akkor a tüntetőket jelölő szó is hasonló szerepet kell, hogy betöltsön, így második megközelítésként feltehető a kérdés: vajon a *Gilet(s) jaune(s)* (sárgamellényes(ek)) megnevezés fogalmi hatóköre kibővül-e a tüntetőkről az egész eseményre? A tanulmány ezt az elnevezési folyamatot igyekszik bemutatni korpuszalapú elemzéssel, hiszen csak korpuszban lehet megfigyelni az elnevezési tevékenység valódi nyomait és bemutatni, hogy ez a tevékenység inkább szolgál a valóság részleteinek jelentéssel való felruházására a nyelvhasználók társadalmi tapasztalatai alapján, mintsem azok szimpla megnevezésére.² A korpuszt a *Le Monde*, a *Libération* és a *Sud Ouest* francia újságok online közzétett cikkei alkotják.

A sárga mellény poliszémiája

A *Gilets jaunes* (sárgamellényesek) kifejezés a franciaországi mozgalom megjelenésével egyidejűleg került be a nyelvhasználatba. A megnevezés a *gilet jaune* (sárga mellény) szókapcsolat módosított alakja, amelynek magyar ekvivalensében egy -s képzőt találunk, míg a francia nem alkalmaz szóképzést. A szónak több alakváltozata létezik: *Gilets jaunes*, « *gilets jaunes* », *gilets jaunes*.³ Így tehát vagy a kifejezés elején megjelenő nagy kezdőbetű vagy az időzőjel jelzi a végbemenő megszemélyesítést, az eredeti szóhasználatától eltérő új használatot, vagy egyáltalán nincs írásbeli megkülönböztetése. Ez utóbbi esetben a kifejezés poliszém esetével állunk szemben: egy hangalakhoz (*gilet jaune*) két jelentés társul (1 ruhadarab, 2 tüntető).⁴ Itt meg kell említeni Saussure elméletét, mi-

² BRANCA-ROSOFF 2007. 14–15.

³ A változatok használatával bővebben később foglalkozik a tanulmány. A továbbiakban a nagybetűs alakot használom a tüntetők megnevezésére, míg a kisbetűs alak a mellényre fog utalni. Kivételt képeznek ez alól a korpuszból hozott példák.

⁴ A *gilet jaune* hangalak nyilvánvalóan több jelentést implikál, mint a felsorolt kettő, kezdve rögtön azzal a ténnyel, hogy mint minőségjelzős szerkezet nem a láthatósági mellényre referál, hanem egyszerűen egy sárga színű mellényre. Ebből a szerkezetből jön létre a szókapcsolat, amelynek alkotóelemei együttesen alkotják meg a referenst, s azok jelentése nem külön-külön értelmezendő. A továbbiakban minden egyéb jelentéstől eltekintek az egyszerűség kedvéért, csak a feltüntetett kettőt teszem az elemzés tárgyává.

szerint egy nyelvi jel nem egy dolgot és egy nevet kapcsol össze, hanem egy fogalmat és egy akusztikus képet, amelyeket a jelölt és a jelölő névvel illet.⁵ A nyelv jeleit valóságos tárgyak alkotják, s ezt a kapcsolatot tanulmányozza a nyelvtudomány. A nyelvi entitás csak a jelölő és jelölt társításával létezik, ha ezek közül az egyiket figyelmen kívül hagyjuk, az entitás sem létezik.⁶ Az elemzés a továbbiakban erre az elméletre alapszik.

A fent említettek alapján első lépésként a *gilet jaune* (sárga mellény) francia nyelvben való előfordulását érdemes megvizsgálni. Habár maga a sárga mellény, mint a ruhadarabot jelölő terminus létezett a mozgalom előtt is, használata nem nevezhető gyakorinak. Ugyanúgy, mint a magyar nyelvben, a franciában is több megnevezés él:

gilet (jaune) de sécurité = (sárga) biztonsági mellény
 gilet (jaune) de haute visibilité = (sárga) láthatósági mellény
 gilet (jaune) réfléchissant = (sárga) fényvisszaverő mellény
 gilet jaune fluo = fluoreszkáló sárga mellény
 gilet jaune de moto = motoros sárgamellény

A feltüntetett kifejezések nagy részében a „sárga” szó megemlítése opcionális, általában anélkül használatos. A „sárga mellény” önmagában is referálhat a láthatósági mellényre, de ez általában egy harmadik elem társításával történik. Közös mindegyik megnevezésben a „sárga mellény” mint lehetséges alkotóelem, így nem meglepő, hogy a mozgalom megjelenésével ez a közös, tömör és egyúttal beszédes alkotóelem került be a használatba. A nyelv a gazdaságosságra törekedve elhagyja a kifejezés egyik elemét, és csak az elsőt tartja meg. Ez a szócsonkításnak (apokopé) nevezett jelenség gyakori a franciában, főleg a bizalmas nyelvhasználatban. A mellény megnevezésének ezen alakja a tüntetők első felhívásából származik, ahol a *gilet jaune* elsődleges jelentéssel jelenik meg:

Je mets mon *gilet jaune* ! (Pour être vu afin de ne pas me faire écraser, être vu des autres, montrer que je suis de la manif, que je ne suis pas un éventuel casseur par exemple.)⁷

Felveszem a *sárga mellényem*! (Azért, hogy látható legyek és ne gázoljanak el, azért, hogy mások lássanak és egyértelmű legyen, hogy a tüntetésen veszek részt, nem vagyok egy esetleges vandál például.)

⁵ SAUSSURE 2005. 74–75.

⁶ IBID. 111.

⁷ Dóltbetű én, a továbbiakban is.

A sárga mellény szimbólummá emelése tehát a szervezőktől származik, de nem csak mint fizikai tárgy, hanem az elnevezés is. Amikor az újság közli ugyanezt az információt, a „sárga mellény” a következőképp jelenik meg:

D'ici là, ceux qui comptent se mobiliser sont appelés à poser, sur le tableau de bord de leur véhicule, le *gilet jaune fluo de la sécurité routière* qu'ils arboreront le jour J en signe de ralliement. « Ce *gilet jaune* sera le bonnet rouge des automobilistes ruraux et provinciaux, otages de ce racket fiscal aux accents pseudo-écologiques », a déjà prédit un sympathisant sur Twitter².

Arra hívtak fel minden tüntetni szándékozót, hogy innentől kezdve helyezze járműve műszerfalára a *közúti biztonsági fluoreszkáló sárga mellényt*, amelyet majd a nagy napon felmutat a csatlakozás jeleként. „Ez a *sárga mellény* lesz a falusi és vidéki autósok piros sapkája, akik ennek az ökológiai célok mögé rejtett adózsarolásnak az áldozatai” – jósolta meg egy szimpatizáns a Twitteren.

Az újságíró által magára vállalt megnyilatkozás a biztonsági mellényt körülíró kifejezéssel tünteti föl, míg az idézett szövegben a tüntetők által használatos tömör „sárga mellény” megnevezés jelenik meg. Mivel a cikk a mozgalom elindulásakor jelent meg, a *gilet jaune* megnevezés még nem volt annyira ismert, hogy az referáló kifejezés legyen, így az újságíró szükségét érezheti a magyarázásnak. Emellett, a megnevezés a tüntetők által felvállalt megnyilatkozás, az újságíró pedig nem vállalja magára ugyanezt a megnyilatkozást, távol tartja magát a szubjektivitástól, s a mozgalommal való szimpatizálástól. Később viszont, a *gilet jaune* kifejezés bekerül a mindennapi nyelvhasználatba, az újságírók gyakran használják, így a kifejezés függetlenedik a szubjektivitástól is, és referálni fog. Vagyis megjelenik a kifejezésnek az a tulajdonsága, amikor a jelölő és jelölt közötti kapcsolat nem önkényes, hanem ésszerű kapcsolat van a kettő között, ezt a nyelvi jelet, vagy pontosabban a jelölőt nevezi Saussure szimbólumnak⁹. Visszatérőek a következő megnyilatkozások: *gilet jaune sur le dos* (sárga mellénnyel a hátukon), *porter un gilet jaune* (sárga mellényt visel), *vêtu de gilet jaune* (sárga mellénybe öltözve), *enfiler un gilet jaune* (felveszi a sárga mellényt). Mindegyik a viselettel kapcsolatos, ami nem meglepő, hiszen nemcsak maga a tárgy válik szimbólummá, hanem annak viselése is: „Porter un gilet jaune peut-il valoir 135 euros d'amende ?”¹⁰

⁸ *Le Monde* https://www.lemonde.fr/politique/article/2018/11/06/les-gilets-jaunes-nouveaux-bonnets-rouges_5379347_823448.html [megtekintés időpontja: 2019. április 17.]

⁹ SAUSSURE 2005. 76.

¹⁰ *Le Monde* https://www.lemonde.fr/les-decodeurs/article/2019/01/15/porter-un-gilet-jaune-peut-il-valoir-135-euros-d-amende_5409548_4355770.html?xtmc=porter_un_gilet_jaune_peut_il_valoir_135_euros_d_amende&xtcr=1 [megtekintés időpontja: 2019. április 17.]

(Sárga mellényt hordani 135 eurós bírságot érne?), teszi fel a kérdést a *Le Monde* egyik cikke, amely explicitté teszi a mellény viselésének következményét, vagyis a tüntetővel való azonosítást. Ugyanúgy a következő: „Quelle annonce d’Emmanuel Macron pourrait leur faire ranger leur gilet ?”¹¹ (Milyen bejelentéssel tudná Emmanuel Macron levetetni velük a mellényüket?), ahol a mellény levetése a mozgalom végét jelenti. Itt a kifejezés tovább rövidül a „sárga” szó elhagyásával, s több esetben is egyedül a „mellény” szó fog referálni egyes cikkekben. Máskor pedig a szókapcsolat második eleme kerül előtérbe, mint például a *Libération* egyik címében olvasható: „Lieux jaunes”¹² (Sárga helyek). Ebben az esetben a szín sokszor metaforikus használatban jelenik meg, s nem a mellényre, ill. annak viselésére utal, hanem magára a mozgalomra, a tüntetésekre. Elmondható tehát, hogy a *gilet jaune* alapvetően olyan szókapcsolat, amelynek két eleme együttesen alkotja a kifejezés referáló jelentését, de a nyelvhasználat során (újabb) szócsonkítással a szókapcsolat első eleme is ugyanazt a funkciót fogja betölteni, mint az eredeti referáló kifejezés. Mindeközben a második eleme ennél absztraktabb szintre kerül, metaforikusan a fogalmi hálózata kiszélesedik, s az első esettel ellentétben nem az eredeti kifejezés referáló funkcióját fogja betölteni, hanem annál általánosabb hatókörben referál a társadalmi jelenségre. Mindez tehát a *gilet jaune* fogalmi hálózatának bővülését mutatja, s a szó egy referáló funkcióval gazdagodik.¹³ Mindez csak diszkurzív világban figyelhető meg, ahol a szó lexikalitásán túl történik meg annak interpretálása: alapvető tényező természetesen a szó lexikális értelme is, de hozzátársul a kontextus által nyújtott információ és a nem nyelvi háttértudás.¹⁴

E *gilet jaune* mellényt jelölő kifejezés alapján születik meg a *Gilet(s) jaune(s)* tüntető(ke)t jelölő szókapcsolat. A mellény birtoklásától a tüntetővé válásig lezajló folyamat a *Libération* egyik cikke is foglalkozik.¹⁵ A mellény

¹¹ *Le Monde* https://www.lemonde.fr/politique/article/2018/11/26/quelles-reponses-a-la-colere-des-gilets-jaunes_5388618_823448.html?xtmc=gilets_jaunes&xtcr=163 [megtekintés időpontja: 2019. április 17.]

¹² *Libération* <http://geographiesenmouvement.blogs liberation.fr/2019/04/18/les-lieux-jaunes/> [megtekintés dátuma: 2019. április 17.]

¹³ A szemantikai elemzés egyik alapvető modellje a fogalmi struktúra vagy háló, amely a szónak jelentésegységekre való szétszedésén alapszik. Asszociatív hálózat révén, ez segíti többek között a többjelentésű szavak jelentései közötti kapcsolat jellegét felismerni (Collins és Quillian modellje idézve: SCHWARZE 2001. 20.) A szóhoz ezen kívül referáló funkciót is társítható, amikor az a világ egy konkrét entitására utal (IBID. 36.)

¹⁴ SCHWARZE 2001. 1.

¹⁵ *Libération* https://www liberation.fr/debats/2019/02/22/le-gilet-jaune-du-signal-securitaire-au-signe-protestataire_1710992 [megtekintés időpontja: 2019. április 17.]

2008-ban válik kötelező biztonsági ruhadarabbá, s bár egy 2014-es tüntetés során szimbólumként használják, közismert kifejezéssé majd csak a 2018-as tüntetések kirobbanásával válik a „sárgamellényes” megnevezés. A *Gilets jaunes* megnevezés ekkor válik tehát új referáló kifejezéssé, amelyet a mozgalom kontextusa ruház fel specifikus szemantikai tartalommal. Így válik a *gilet jaune* kifejezés többjelentésűvé. Amikor egy hangalakhoz két jelentés társul egy nyelvben, az adott szó nyelvi környezete az egyik jelentést fogja előtérbe helyezni.¹⁶ Vagyis egy szó szemantizmusa csak kontextusban válik elérhetővé, a *gilet jaune* lexéma esetében a hangalak-jelölt kapcsolatban egyfajta elcsúszás figyelhető meg:

Sans enfler *le gilet jaune*, ils pourraient sortir les tracteurs sur les routes en début de semaine prochaine¹⁷ (A sárga mellény felvétele nélkül is beindíthatnák traktoraikat a jövő hét elején)

Le gilet jaune a affirmé à plusieurs reprises que deux de ses arrières-grands-pères avaient été déportés¹⁸ (A sárgamellényes többször is azt állította, hogy két üknagyapja is deportált volt)

A két példamondat jól tükrözi a *gilet jaune* poliszémiáját, első esetben az elsődleges jelentés, másodikban az újonnan kapott jelentés érhető tetten. Ez utóbbiban a megszokottól eltérő asszociációs tevékenység megy végbe, s a kontextus teszi lehetővé az új jelentés felismerését.¹⁹ A fenti példák alapján látható, hogy nem történt teljes jelentésváltozás, az új jelentés nem törölte ki az elsőt, s azt állíthatnánk, az első ugyanúgy él tovább, mint eddig, a másodiktól függetlenül. De ez nem egészen így van: a szó jelentésbeli változása nyilvánvalóan társadalmi események következtében történik meg, amely események az emberek emlékeztető képzik, s az ehhez társuló nyelvi kifejezések akaratlanul felidéznek valamit az emberben. Így tehát felvetődik a kérdés, hogy a jelenlegi események kontextusában használható-e a *gilet jaune* eredeti jelentése anélkül, hogy

¹⁶ CUSIN-BERCHE 2003. 24.

¹⁷ *Le Monde* https://www.lemonde.fr/economie/article/2018/12/05/l-equation-impossible-du-pouvoir-d-achat-pour-apaiser-la-colere-de-l-un-on-alimente-celle-de-l-autre_5392905_3234.html?xtmc=gilets_jaunes&xtcr=116 [megtekintés időpontja: 2019. április 17.]

¹⁸ *Libération* https://www.liberation.fr/checknews/2019/02/27/oui-un-membre-de-la-famille-de-jean-rodriguez-a-bien-ete-deporte-dans-un-camp-de-concentration_1710805 [megtekintés időpontja: 2019. április 17.]

¹⁹ CUSIN-BERCHE 2003. 21.

bármiféle másodlagos jelentést társítana a nyelvhasználó a szóhoz? Amint azt korábban megállapítottuk, a tüntetők a mellényről kapták a nevüket, vagyis valójában a *Gilet jaune* mint a tüntetőket jelölő megnevezés metonimikus kifejezés, ugyanazon fogalmi tartományon belül mozog (vagyis a két jelentés egy poliszém hálózatba tartozik), s ez a metonímia a tüntetés, ill. ezáltal a tüntetők egy szimbolikus tulajdonságán, mint jelentésegységen alapul. Így a megnevezési folyamat a kiindulópontul szolgáló, tárgyat jelölő *gilet jaune* fogalmi hálózatán fog változtatni. Összegezve, amikor egy lexéma új használat tárgyává válik, azaz új kontextusban jelenik meg és válik használatossá, ez a lexéma komplementer jelentésegységet kaphat, de mindeközben megtartja eredeti nyelvi környezetét és fogalmi központját²⁰.

Sárgamellényesek: a kifejezés eseményszóvá válása

A sárgamellényesek felbukkanása

A következő pont a mozgalom, mint médiatéma megjelenésével és alakulásával foglalkozik a jelenség előrehaladtával párhuzamosan. Az első felhívás gondolata, amely az üzemanyagár elleni tüntetésre 2018. november 17-ét jelölte ki, már október hónapban megszületik. A felhívást közösségi oldalakon terjesztik, ill. más médiaforráson keresztül is eljut a polgárokhoz az üzenet. A felhívás kulcsszavai a következők: tüntetés, úttorlasz, üzemanyagár ellen, november 17., sárga mellény. A „sárgamellényes” önmegnevezés ekkor még nem jelenik meg. Ezzel szemben a médiában már az első tüntetés előtt megjelenik ez az elnevezés. Ezt vizsgálom meg részletesebben az esemény megnevezésével párhuzamban.

- (1) Des centaines de collectifs de citoyens réunis sur les réseaux sociaux et baptisés « gilets jaunes » ont appelé à une journée de blocage des routes samedi pour protester, entre autres, contre la hausse du prix des carburants²¹ (Több száz a közösségi oldalakon összegyűlt és „gilets jaunes-nak” nevezett állampolgári csoport közölt felhívást egy egynapos szombati úttorlaszolásra, hogy tüntessenek többek között az üzemanyagár-emelés ellen.)

²⁰ IBID. 2003. 24.

²¹ *Le Monde* https://www.lemonde.fr/politique/article/2018/11/13/gilets-jaunes-le-gouvernement-n-acceptera-aucun-blocage-total-le-17-novembre_5382748_823448.html?xtmc=gilets_jaunes&xtcr=25 [megtekintés időpontja: 2019. április 17.]

- (2) À moins de deux semaines du mouvement du 17 novembre, la colère des automobilistes contre le prix du carburant se répand sur les réseaux sociaux.²² (Terjed az autóvezetők üzemanyagár elleni haragja a közösségi oldalakon kevesebb mint két héttel a november 17-i mozgalom előtt)
- (3) appel au blocage des routes²³ (felhívás úttorlaszolásra)
- (4) la mobilisation du 17 novembre²⁴(november 17-i tüntetés)
- (5) la journée de « blocage national » du 17 novembre²⁵ (a november 17-i „országos blokád” napja)
- (6) la mobilisation contre la hausse des prix à la pompe du 17 novembre²⁶ (november 17-i benzinkúti áremelés elleni tüntetés)
- (7) mouvement de grogne (elégedetlenségi mozgalom)²⁷
- (8) le mouvement citoyen des "gilets jaunes"²⁸ (a sárgamellényesek polgári mozgalma)
- (9) le mouvement du 17 novembre, dit des «gilets jaunes»²⁹ (a november 17-i, ún. „sárgamellényesek” mozgalom)

A mozgalom megjelölésére nincs az első felhívás előtt bevett megnevezés, hanem annak főbb elemeivel, parafrázisokkal magyarázzák a jelenséget, azaz egyfajta

²² *Libération* https://www.liberation.fr/checknews/2018/11/04/prix-du-carburant-huit-fake-news-qui-circulent-sur-le-mouvement-du-17-novembre_1689824 [megtekintés időpontja: 2019. április 17.]

²³ *Sud Ouest*, <https://www.sudouest.fr/2018/11/02/hausse-du-prix-de-l-essence-les-gilets-jaunes-vont-ils-bloquer-bordeaux-le-17-novembre-5533096-2780.php> [megtekintés dátuma: 2019. március 6.]

²⁴ Mindegyik újságban visszatérő

²⁵ *Le Monde* https://www.lemonde.fr/societe/article/2018/11/12/veillee-d-armes-chez-les-gilets-jaunes_5382201_3224.html?xtmc=gilets_jaunes&xtcr=20 [megtekintés időpontja: 2019. április 17.]

²⁶ *Libération* https://www.liberation.fr/france/2018/11/04/carburants-matignon-recolte-la-taxe-et-la-gamelle_1689909 [megtekintés időpontja: 2019. április 17.]

²⁷ *Sud Ouest* <https://www.sudouest.fr/2018/11/15/gilets-jaunes-que-risque-vous-en-participant-au-mouvement-de-grogne-samedi-5569036-10407.php> [megtekintés dátuma: 2019. március 6.]

²⁸ *Sud Ouest* <https://www.sudouest.fr/2018/11/07/blocage-du-17-novembre-peut-on-prevoir-l-ampleur-de-la-mobilisation-5545616-10407.php> [megtekintés időpontja: 2019. március 6.]

²⁹ *Le Monde* https://www.lemonde.fr/police-justice/article/2018/11/14/la-difficile-gestion-securitaire-du-mouvement-du-17-novembre_5383372_1653578.html?xtmc=gilets_jaunes&xtcr=11 [megtekintés időpontja: 2019. április 17.]

definíciót kap. Az (1.), (2.) példa a felhívás folyamatát magyarázza, amelyben nagyrészt visszatérnek a tüntetők által közzétett elemek. Kivétel az elsőben megjelenő *Gilets jaunes* elnevezés, amelyet sem az újságíró, sem a tüntetők megnyilatkozásának sem tulajdoníthatunk, hiszen a megnyilatkozó személyét elhomályosítja a „nevezett” kifejezés, amely azonosítatlan cselekvőt implikál. Továbbá az idézőjel is a kifejezés idegenszerűségére utal. (Hasonló látható a (9.) példában.) A további példák a mozgalmat megnevező nominális alakok, ahol az elemek közül nem kerül mind megnevezésre. Mivel az esemény sokszor tárgyalt téma a médiában, így elég az elemek közül kettőt-hármat explicitté tenni ahhoz, hogy a befogadó számára is azonosíthatóvá váljon a referens. A hosszú, több elemből összetevődő magyarázat eszközt teremt az újságíró számára, hiszen az adott elem(ek) explicitté tétele lehetővé teszi az olvasó figyelemének irányítását, attól függően, hogy az esemény melyik részletére helyezi a hangsúlyt. A (3.) példa a tüntetés módját, a blokádot hangsúlyozza, míg a (4.) a tüntetés napját, az (5.) pedig mindkét elemet feltüntet. Ez utóbbiban az idézőjelbe tett országos blokádnak a kifejezés származására utal, vagyis a tüntetők felhívására. A tüntetés dátuma a (6.) példában is megjelenik, de emellé egy újabb elemet is társít: a tüntetés okát. Emiatt lehetséges a mozgalmat az „elégedetlenségi” jelzővel illetni (7.), amellyel a megnyilatkozó értékítéletet mond a jelenséggel kapcsolatban, ezzel szubjektivitást visz a megnyilatkozásába. Ellenben a *Gilets jaunes*-nal, ahol az idézőjel jelzi az elnevezés idegenszerűségét, újszerűségét, s a megnyilatkozást nem vállalja magára az újságíró³⁰ (8.), (9.). Következtetésként vonható le az idézett példák közül, hogy az esemény tárgyalása némi nézőpont-keveredést idéz elő, hiszen egyrészt a tüntetők által közzétett információkat használják föl, másrészt a *Gilets jaunes* megnevezéssel és a jelenség minősítésével egy új nézőpontot jelenítenek meg.

A *Gilets jaunes* írásmódjának bizonytalansága jól látszik a bemutatott példákban. Többször előfordul, hogy egy cikkben belül változik az írásmódja, leggyakoribb az az eset, amikor a címben elhagyják az idézőjelet, a szövegben viszont még használják. Az újságok esetében más-más tendencia látható, a *Libération* pl. már az elején sok esetben elhagyja az idézőjelet, később pedig szinte mindig, míg a *Le Monde* végig megtartja azt, a *Sud Ouest* pedig hol így, hol úgy alkalmazza, de gyakrabban előnyben részesíti a nagy kezdőbetűs használatot. Ez a bizonytalanság az előző pontban elemzett jelentésváltozásra utal, a nyelvhasználók érzik a végbemenő nyelvi folyamatot, de mivel nem létezik a tüntetők által meghatározott írásbeli önmegnevezés, így nincs konvencionálisan elfogadott helyesírása sem.

³⁰ MORIAND 2007. 91.

Érdemes megnézni az első felhívás környéki cikkek címeiben is, hogyan jelenik meg a *Gilets jaunes* elnevezés és a mozgalom egyes elemei.

- (1) Etre ou ne pas être dans la rue le 17 novembre, là n'est pas la question³¹ (Az utcán lenni vagy nem lenni november 17-én, ez itt most nem kérdés)
- (2) Prix des carburants : l'exécutif face à la colère des automobilistes³² (Üzemanyagár: a végrehajtó hatalom az autósok haragja ellen)
- (3) Prix du carburant : huit «fake news» qui circulent sur le mouvement du 17 novembre³³ (Üzemanyagár: nyolc „fake news”, amit a 17-i mozgalomról terjesztenek)
- (4) 17 novembre : comment se profile la mobilisation « gilets jaunes »³⁴ (November 17.: hogyan is néz ki a „gilets jaunes” tüntetés?)
- (5) 17 novembre : débordés, les syndicats se raccrochent à leurs méthodes³⁵ (November 17.: a túlterhelt szakszervezetek ragaszkodnak a módszereikhez)
- (6) Carburant, taxes, gilets jaunes, intoxic : 22 réponses à faire tourner³⁶ (Üzemanyag, adó, sárgamellényesek, agymosás: 22 terjesztendő válasz)
- (7) Gilets jaunes et blocage des routes : d'où vient la fronde contre les prix des carburants ?³⁷ (Sárgamellényesek és úttorlasz: honnan ered az üzemanyagár elleni lázongás?)

³¹ *Libération* https://www.liberation.fr/debats/2018/11/07/etre-ou-ne-pas-etre-dans-la-rue-le-17-novembre-la-n-est-pas-la-question_1690510 [megtekintés időpontja: 2019. április 17.]

³² *Le Monde* https://www.lemonde.fr/politique/article/2018/11/06/l-executif-face-a-la-colere-des-automobilistes_5379495_823448.html?xtmc=prix_des_carburants_l_executif_face_a_la_colere_des_automobilistes&xtcr=3 [megtekintés időpontja : 2019. április 17.]

³³ *Libération* https://www.liberation.fr/checknews/2018/11/04/prix-du-carburant-huit-fake-news-qui-circulent-sur-le-mouvement-du-17-novembre_1689824 [megtekintés időpontja: 2019. április 17.]

³⁴ *Le Monde* https://www.lemonde.fr/societe/article/2018/11/16/17-novembre-comment-se-profile-la-mobilisation-generale-des-gilets-jaunes_5384408_3224.html?xtmc=17_novembre_comment_se_profile_la_mobilisation_gilets_jaunes&xtcr=1 [megtekintés időpontja: 2019. április 17.]

³⁵ *Libération* https://www.liberation.fr/france/2018/11/12/17-novembre-debordes-les-syndicats-se-raccrochent-a-leurs-methodes_1691692 [megtekintés időpontja: 2019. április 17.]

³⁶ *Libération* https://www.liberation.fr/direct/element/carburant-taxes-gilets-jaunes-intox-22-reponses-a-faire-tourner_89961/ [megtekintés időpontja: 2019. április 17.]

³⁷ *Sud Ouest* <https://www.sudouest.fr/2018/11/06/gilets-jaunes-et-blocage-des-routes-d-ou-vient-la-fronde-contre-les-prix-des-carburants-5542735-5458.php> [megtekintés időpontja: 2019. március 6.]

- (8) « Gilets jaunes » : le gouvernement n'acceptera aucun « blocage total » le 17 novembre³⁸ („Sárgamellényesek”: a kormány semmilyen „teljes blokád” nem fogad el november 17-én)
- (9) «Gilets jaunes» : le mouvement du 17 novembre vu par les services de renseignement³⁹ („Sárgamellényesek”: a 17-i mozgalom a hírszerző szervek szemszögéből)

A november 17-i tüntetésről szóló cikkek címeinek egy részében már megjelenik a *Gilets jaunes*, de mindig a tüntetés egy elemének a megnevezésével együtt. Ebből az következik, hogy a sárgamellényesek kifejezés még nem annyira bevett szóhasználat – a médiában sem –, hogy feltételezhető legyen, az olvasó ismerete elég az azonosításhoz. A címekben ugyanazok az elemek tűnnek fel, mint az esemény megnevezésekor. Sok egyszerű szerkezetű cím jelenik meg az esemény kapcsán, mint az (1.), de az összetett címek is viszonylag gyakoriak. A tanulmány inkább ez utóbbiakra koncentrál. Ezek összetevői is a mozgalom egyes elemeit tartalmazzák, de a felépítés kiegészítő információt hordoz magában. Kronológiailag az üzemanyagár emeléséről cikkeztek legkorábban, még a tüntetés elindulása előtt, így nem véletlen, hogy a cikkek címeiben ez az elem kerül először elsődleges pozícióba, már ismert tényezőként (2.), (3.). Később ugyanezen pozícióba a tüntetés dátuma kerül (4.), (5.). A kettőspont után következő elemek egy része az esemény meghatározásához szükséges egyes információkat hordozza (november 17., sárgamellényesek stb.), míg mások új fejleményt tükröznek. Alapvetően elmondható, hogy minden cikk ugyanarról az eseményről beszél, a közelgő tüntetésről, a cím megformálása ugyanúgy a figyelemirányítás eszköze, ill. az esemény újdonságának, s ebből következő bevett megnevezés hiányának letükröződése. Mindez azt mutatja, hogy ha egy eddig ismeretlen jelenséget próbál a média bemutatni, a legelső kérdés, amely felmerül, s amelyet meg szeretne válaszolni, az a „Mi ez?” kérdés. Ehhez olyan megfogalmazásokhoz nyúl, amelyek az ismeretlent egy ismert tényen/tárgyon keresztül próbálják megmagyarázni. S még ha az eseményt megnevező szó fel is

³⁸ *Le Monde* https://www.lemonde.fr/politique/article/2018/11/13/gilets-jaunes-le-gouvernement-n-acceptera-aucun-blocage-total-le-17-novembre_5382748_823448.html?xtmc=gilets-jaunes_le_gouvernement_n_acceptera_aucun_blocage_total_le_17_novembre&xtcr=1 [megtekintés időpontja: 2019. április 17.]

³⁹ *Libération* https://www.liberation.fr/france/2018/11/16/gilets-jaunes-le-mouvement-du-17-novembre-vu-par-les-services-de-renseignement_1692501 [megtekintés időpontja: 2019. április 17.]

idéz valamit az olvasóban, amelyet ismerni vél, az újságíró gyakran feltételezi, hogy az esemény ismeretlen, s ily módon is mutatja be azt⁴⁰.

Fontos tényező viszont, hogy a címekben is megjelenik a *Gilet jaunes* megnevezés, ugyanis ez teremti meg a lehetőséget, hogy egyfajta konvencionális megnevezéssé váljon a tüntetés kapcsán. A címben való elhelyezkedés itt is nagy változatosságot mutat, s néhol már ekkor kiemelt pozícióba kerül. Egyik esetben más tényezőkkel együtt (6.), (7.): X és Y, ahol X állandó tényezőként jelöli a sárgamellényeseket, míg az Y változó a tüntetés egy-egy elemére utal. Mind az X, mind az Y már előzetesen ismert információt hordoz, s az „és” kötőszó, ill. vessző(k) használata utal arra is, hogy ez a két (vagy több) tényező együtt alkotja a referáló kifejezést. Mindez a megformálás hozzájárul ahhoz, hogy az Y változó nélkül is használatos lehessen az X referáló kifejezésként, címek esetében, pontosabban fogalmazva, a struktúra átrendeződését teszi lehetővé. Ez látható a másik ilyen esetben (8.), (9.): a *Gilets jaunes* önállóan jelenik meg kiemelt helyen, vagyis X: Y formában, ahol az X *Gilets jaunes*-t jelölő tényező a fentebb tárgyalt üzemanyagár és november 17. helyébe kerül, az Y pedig új információt hordozó megnyilatkozás, amely ugyanúgy tartalmaz már ismert tényezőket.

Referáló sárgamellényesek

A *Gilets jaunes* megnevezés referáló kifejezéssé válása nyilvánvalóan nem csak a sajtó működése alapján jön létre: mivel a valóságban történő események kapcsolatban vannak egymással, hatnak egymásra, a sajtótermékek is egyfajta kontinuumba illeszkednek bele. Azaz utalást tesznek az eddigi eseményekre, az egyes nyelvi kifejezések referálnak egymásra és a világra is, így a cikkek hozzájárulnak a szöveg pragmatikai orientáltságához, amely az eseményeknek társadalmi jelentést kíván adni.⁴¹ Ez a folyamat érhető tetten a címek szerkezeti átalakulásában.

Gilets jaunes : le terrain se tâte⁴² (Sárgamellényesek: a terep kifürkészve)

Gilets jaunes : 4500 personnes ont manifesté à Bordeaux ce samedi⁴³
(Sárgamellényesek: 4500-an tüntettek Bordeaux-ban most szombaton)

⁴⁰ MOIRAND 2007. 121.

⁴¹ IBID. 55.

⁴² *Libération* https://www.liberation.fr/france/2018/12/13/gilets-jaunes-le-terrain-se-tate_1697761 [megtekintés időpontja: 2019. április 17.]

⁴³ *Sud Ouest* <https://www.sudouest.fr/2018/12/15/gilets-jaunes-4500-personnes-ont-manifeste-a-bordeaux-ce-samedi-5659708-2780.php> [megtekintés időpontja: 2019. március 6.]

Gilets jaunes : tensions et blessures à «l'acte XIII»⁴⁴ (Sárgamellényesek: feszültség és sérültek a „XIII. tüntetés” során)

«Gilets jaunes» : le gouvernement se prépare au deuxième acte à Paris⁴⁵ („Sárgamellényesek”: készül a kormány a második párizsi tüntetésre)

Míg az első tüntetés környékén megjelenő cikkek struktúrájában nem volt felfedezhető következetes megformálás, addig az ezt követő, a jelenséget tárgyaló cikkek címe összetett megformálás esetén szisztematikusan az X: Y sémát veszi át, ahol X állandó = *Gilets jaunes*. Az előző pontban bemutatott példákkal ellentétben itt az X önmagában referáló kifejezéssé válik, mindenféle eseménymagyarázat nélkül jelenik meg. Az Y pedig teljesen elveszti referáló funkcióját, új információt fog jelölni.⁴⁶ Az események előrehaladtával logikusan következik, hogy az első tüntetés magyarázatát, s annak elemeit elhagyja a média, s csak azt az elemet tartja meg, amely a további eseményekre is ugyanúgy igaz. Így válik a *Gilets jaunes* megnevezés konvencionálisan bevett kifejezéssé, amelynek referensét előzetes ismeretek alapján tudja azonosítani az olvasó, s az újságíró is ugyanezt feltételezi, így nem magyarázza a kifejezés jelentését, sem a társadalmi jelenséget, ami mögötte áll. S mivel az eseménymagyarázat eltűnik a kifejezés mellől, a *Gilets jaunes* teljesen autonóm módon él tovább, s implikálni fogja az elhagyott eseménymagyarázatot is. Vagyis a kifejezés nem csupán a tüntetőkre fog referálni, hanem magára az eseményre is. Ezt nevezi Moirand eseményszónak. Ezeknek a szavaknak az elfogadott használata megmutatkozik az idézőjel hiányában és a határozott névelővel való használatban.⁴⁷ Ez utóbbi a cikkszövegekben figyelhető meg, ahol a tüntetőket együttesen a határozott *les* („az”) névelővel jelölik. Meg kell jegyezni, hogy a határozott névelő használata csak a többes számú esettel működik, ez az alak implikálja magát a tüntetést is, nem csak a tüntetőket. Az egyes számú alak határozott névelővel anaforikus használatban jelenik meg, s ez az alak el is veszti eseményekre referáló funkcióját.

⁴⁴ *Libération* https://www.liberation.fr/france/2019/02/10/gilets-jaunes-tensions-et-blessures-a-l-acte-xiii_1708584 [megtekintés időpontja: 2019. április 17.]

⁴⁵ *Le Monde* https://www.lemonde.fr/societe/article/2018/11/23/gilets-jaunes-le-gouvernement-se-prepare-au-deuxieme-acte-a-paris_5387851_3224.html?xtmc=gilets_jaunes_le_gouvernement_se_prepare_au_deuxieme_acte_a_paris&xtcr=4 [megtekintés időpontja: 2019. április 17.]

⁴⁶ KRIEG-PLANQUE 2009. 101–102.

⁴⁷ Mot d'événement MOIRAND 2007. 56.

Viszont nem csak a *Gilets jaunes* fog hasonló referáló funkciót betölteni: amikor a cikkek a szombati tüntetések kapcsán írnak, gyakran az *acte*⁴⁸ szó kerül ebbe a pozícióba, amely ezeket a szombati tüntetéseket jelöli. Vagyis referense szűkebb kiterjedésű, mint a *Gilets jaunes*-é, amely nemcsak a szombati tüntetéseket jelöli, hanem az egész mozgalmat, a körülötte zajló vitát.

- (1) Gilets jaunes, acte IV: ça passe et ça casse⁴⁹ (Sárgamellényesek, IV. tüntetés: sikeres lesz vagy sem)
- (2) Gilets jaunes à Bordeaux, acte XVII : et si le débat s'imposait ?⁵⁰ (Sárgamellényesek Bordeaux-ban, XVII. tüntetés: és ha lenne vita?)
- (3) « Acte V » des « gilets jaunes » : à Paris, « on se doutait qu'il y aurait moins de monde »⁵¹ (A sárgamellényesek V. tüntetése: „attól tartottunk, kevesebben lesznek” Párizsban)
- (4) Acte VI des gilets jaunes à Bordeaux: 2 600 manifestants et 15 interpellations⁵² (A sárgamellényesek VI. tüntetése Bordeaux-ban: 2600 tüntető és 15 igazoltatás)
- (5) «Acte IX» : Bourges et Paris probables epicentres de la mobilisation⁵³ („IX. tüntetés:” Bourges és Párizs, a tüntetés lehetséges epicentrumai)
- (6) Acte XI: des gilets jaunes moins nombreux mais déterminés⁵⁴ (XI. tüntetés: kevesebb, de elszánt sárgamellényesek)

⁴⁸ Az *acte* szó cselekvés, tett vagy felvonással fordítható le, ez utóbbi jelentéssel a *Libération* is játszik egyik cikkében: „Le théâtre des gilets jaunes” (A sárgamellényesek színháza). A magyar sajtó viszont inkább tüntetesként vagy szombatként utal erre a megnevezésre.

⁴⁹ *Libération* https://www.liberation.fr/france/2018/12/10/gilets-jaunes-acte-iv-ca-passe-et-ca-casse_1697078 [megtekintés időpontja: 2019. április 17.]

⁵⁰ *Sud Ouest* <https://www.sudouest.fr/2019/03/09/acte-xvii-et-si-le-debat-s-imposait-5881978-4778.php> [megtekintés időpontja: 2019. április 17.]

⁵¹ *Le Monde* https://www.lemonde.fr/societe/article/2018/12/15/acte-v-des-gilets-jaunes-a-paris-on-se-doutait-qu-il-y-aurait-moins-de-monde_5398170_3224.html?xtmc=acte_v_des_gilets_jaunes_a_paris_on_se_doutait_qu_il_y_aurait_moins_de_monde&xtcr=2 [megtekintés időpontja: 2019. április 17.]

⁵² *Sud Ouest* <https://www.sudouest.fr/2018/12/22/acte-vi-des-gilets-jaunes-la-situation-se-tend-a-bordeaux-apres-une-forte-mobilisation-5679651-2780.php> [megtekintés időpontja: 2019. március 6.]

⁵³ *Libération* https://www.liberation.fr/france/2019/01/11/acte-ix-bourges-et-paris-probables-epicentres-de-la-mobilisation_1702316 [megtekintés időpontja: 2019. április 17.]

⁵⁴ *Libération* https://www.liberation.fr/france/2019/01/26/acte-xi-des-gilets-jaunes-moins-nombreux-mais-determines_1705575 [megtekintés időpontja: 2019. április 17.]

- (7) Acte XI: les « gilets jaunes » tiraillés mais déterminés⁵⁵ (XI. tüntetés: megostromolt, de elszánt sárgamellényesek)

Már az előzőleg említett címekben megjelenik az *acte* kifejezés, de csak az új információt hordozó részben. Valójában hasonló folyamat zajlik le, mint a *Gilets jaunes* kapcsán: először gyakran használt, magyarázattal együtt megjelenő elemnek kell lennie ahhoz, hogy később önmagában referáló kifejezésként működjön. Az itt felsorolt címekben ez a folyamat érhető tetten. Az (1)–(4.) példában a *Gilets jaunes* kifejezéssel együtt jelenik meg a cím referáló részében, vagyis a *Gilets jaunes* egyfajta magyarázatként szolgál az *acte* értelmezéséhez, s így együtt fognak a szombati tüntetésre utalni. Az (5)–(8.) példa pedig már az önálló referáló kifejezés szerepét mutatja be.

Látható tehát, hogy az említett kifejezések mindenkiben felidéznek valamit egy adott pillanatban, megneveznek valamit, referálnak: a világra utalnak. Ezt Krieg-Planque formulának nevezi.⁵⁶

Konklúzió

A tanulmány a *gilet jaune* kifejezés jelentésbeli változását mutatta be a társadalmi kontextus függvényében. Az elemzések bemutatták, hogy többjelentésű szóval van dolgunk: elsődleges jelentése a ruhadarab, másodlagos (új) jelentése a tüntető. A másodlagos jelentés az elsődlegesnek köszönhetően jöhet létre, s az elsődleges jelentés fogalmi hálózata megváltozik a másodlagos jelentés megjelenésével, ill. a társadalmi kontextus által. Habár a *gilet jaune* lexéma a világ egy mindenki által ismert tárgyára utal, az elemzett diszkurzív kontextusban a jelölő komplexebbé válik azzal, hogy valami olyanra utal, ami nincs explicitálva, hanem csak a diskurzus sugallja. Vagyis a hangalak egy tartós referenciális kapcsolatban áll a valóság egy entitásával, de mindeközben egy alkalmi társítás alakul ki a jelölő és egy esemény között, illetve események egy sorozata között.⁵⁷ Így válik a *gilet jaune* kifejezés eseményekre referáló szóvá, amely megszűnik a „normális” módon működni, anélkül, hogy mindezt észrevennénk.⁵⁸

⁵⁵ *Le Monde* https://www.lemonde.fr/societe/article/2019/01/25/acte-xi-les-gilets-jaunes-tiraillés-mais-déterminés_5414570_3224.html?xtmc=7_acte_xi_les_gilets_jaunes_tiraillés_mais_déterminés&xtcr=1 [megtekintés időpontja: 2019. április 17.]

⁵⁶ KRIEG-PLANQUE 2009. 101–102.

⁵⁷ LAURE CALABRESE 2007. 143.

⁵⁸ KRIEG-PLANQUE 2009. 85–87.

Irodalomjegyzék

BRANCA-ROSOFF 2007.

BRANCA-ROSOFF, Sonia: Approche discursive de la nomination/dénomination. In: L'acte de nommer. Une dynamique entre langue et discours. Szerk.: Georgeta Cislaru, Olivia Guérin, Katia Morim, Emilie Née, Thierry Pagnier, Marie Veniard. Párizs, 2007. 13–22.

CALABRESE 2007.

Calabrese, Laura: Quel(s) objet(s) de discours sous la dénomination *voile*? In: L'acte de nommer. Une dynamique entre langue et discours. Szerk.: Georgeta Cislaru, Olivia Guérin, Katia Morim, Emilie Née, Thierry Pagnier, Marie Veniard. Párizs, 2007. 135–148.

CUSIN-BERCHE 2003.

CUSIN-BERCHE, Fabienne: Les mots et leurs contextes. Párizs, 2003.

KRIEG-PLANQUE 2009.

KRIEG-PLANQUE, Alice: La notion de "formule" en analyse du discours. Besançon Cedex, 2009.

MORIAND 2007.

MOIRAND, Sophie: Les discours de la presse quotidienne. Observer, analyser, comprendre. Párizs, 2007.

SAUSSURE 2005.

SAUSSURE, Ferdinand de: Cours de linguistique générale. Genf, 2005.

SCHWARZE 2001.

SCHWARZE, Christoph: Introduction a la semantique lexicale. Tübingen, 2001.

Mosza Diána

A hiányzó szülők képmása négy árvaságregényben¹

Bevezetés

A második világháború után íródott énelbeszélések körében sajátos csoportot alkotnak azok a regények, amelyek főhőse gyermek.² Ezek közül a regények közül nemcsak tematikusan, de a narratív hang megkonstruálódását tekintve is kiválnak az árva főszereplőjű és elbeszélőjű művek. Az 1945 után született, árva énelbeszélőjű regényeket a motivikus együttálláson túl elsősorban test- és emlékezetpoétikai kötelékek fűzik össze. Az árvaságra jutott gyermekeknél hangsúlyos az az emlékmunka, amelynek segítségével „belakható” teret hoznak létre maguknak az őket ért traumák ellenében. Ezt a magánteret részben a helyettesítés gesztusával, részben a fikcióképzéssel teremtik meg.

Olyan a huszadik század második felében született regényeket vizsgálók, amelyek főhősei és autodiegetikus narrátorai³ egyik vagy mindkét szülőjüket elvesztett gyermekek. Hely- és identitáskereső emlékmunkájukkal sajátos narratív teret és elbeszélői hangot hoznak létre. Dolgozatomban a következő műveket fogom tárgyalni:⁴ Georges Perec *W vagy a gyerekkor emlékezete* (1975),⁵ Nádas Péter *Egy családregény vége* (1977),⁶ Agota Kristof *A nagy füzet* (1986)⁷

¹ AZ EMBERI ERŐFORRÁSOK MINISZTERIUMA ÜNKP-18-2 KÓDSZÁMÚ ÚJ NEMZETI KIVÁLÓSÁG PROGRAMJÁNAK TÁMOGATÁSÁVAL KÉSZÜLT

² Monia Ben Jalloul is kiemeli, hogy a 20. század második felének irodalma előszeretettel fordul a gyerekkor megírása felé. BEN JALLOUL 2015. 1.

³ Genette fogalmaival élve tehát minden esetben intra- és homodiegetikus a narratív beszédhelyzet. GENETTE 1972. 256.

⁴ A továbbiakban ezen négy regény együttes említésére bevezetem az *árvaságregény* korpusz-rendező terminust.

⁵ PEREC 1975. Az idézetek forrása: PEREC 1996. A továbbiakban: *W*. (A francia nyelvű regényeknek a fordításból idézett szövegrészeket minden esetben összevettem az eredetivel.)

⁶ Jelen dolgozat idézetei az alábbi kiadásból származnak: NÁDAS 2015. A továbbiakban: *CsV*. A regény valójában már 1972-ben kész volt, ám politikai okokból csak 1977-ben láthatott napvilágot. (BAZSÁNYI 2017. 347.)

⁷ KRISTOF 1986. Jelen dolgozat idézeteinek forrása: KRISTOF 1989. A továbbiakban: *Nf*.

és Dragomán György *Máglya* (2014).⁸ Az árvaságregények gyermekhősei már nem egyszerűen a tanúságtétel hangján szólalnak meg,⁹ hanem egy új út keresésének első tapogatózásait jelenítik meg. „Nincsenek gyerekkori emlékeim – állítottam magabiztosan, majdhogynem kihívóan. Fölösleges is kérdezzetni felőle. Nincs rajta a lemezemen. Fel voltam mentve alóla: egy másik történet, a pallosát suhogtató Nagy Történelem¹⁰ már felelt helyettem: háború, lágerek.” (W, 15.) Ebben a rövid bekezdésben Perec mintegy összegzi az alább vizsgált árvaságregények kihívásait: szemben a háborút felnőttként megélők és túlélők tanúságtévő irodalmával a következő generációnak, az elbeszélhetetlen gyerekként megélőknek vagy a háború utáni, diktatórikus rezsimek terhelte Európába születőknek valami olyasmiről kellene tanúságot tenniük, aminek nem voltak (szem)tanúi.¹¹ Egyúttal azt is megmutatja számunkra, hogy a háború vagy a szélsőséges politikai rendszerek milyen mértékben határozzák meg és lehetetlenítik el a saját történet kialakítását és megélését.

A kutatás célja, hogy a négy regényt egymás mellé rendelve újabb értelmezési lehetőségekkel gazdagítsam azok olvasását. Meglátásaimat két kiemelt szempont köré szerveztem: az árvák saját testreprezentációja, valamint a hiányzó szülők fizikai vagy képmásszintű megjelenése. Jelen dolgozatban a második pillért, a hiányzó szülőkhöz való viszonyt elemzem; a vizuális narráció fogalmi keretein túl elsősorban Belting *Kép-antropológiáját* veszem alapul.

A saját test a másik testekkel való érintkezésben

Merleau-Ponty testfilozófiájában az önészlelés elválaszthatatlan a Másik által való látottságtól.¹² A test egyszerre érző és érzett, érintő és érintett, a másik testtel való viszony a saját testet a kizárólagos szubjektum állapotából az

⁸ DRAGOMÁN 2014. A továbbiakban: M.

⁹ A négy regényt a háború utáni tanúságtévő irodalom, az ún. lázári irodalom fogalma alá sem lehet besorolni. A kifejezést Jean Cayrol használta először az 1950-ben megjelent *Lazare parmi nous* című esszéjében. A terminusról és a korszakról l. MARCZISOVSKY 2013.

¹⁰ Ki kell emelnem Bognár Róbert fordításának érzékenységet. A „pallosát suhogtató Nagy Történelem” kifejezés jól visszaadja az eredeti szöveg („la Grande Histoire avec sa grande hache” [W, 17.]) játékát, ugyanis az „hache” szó egyszerre jelent „h” betűt és fejszét, tehát a szöveg egyszerre utal a nagy „h” betűs (Histoire) és a „nagy fejszével” jövő történelemre.

¹¹ Vö. CLICHE 2005. 88.

¹² „Az emberi test akkor áll elő, amikor látó és látható között, érintő és érintett között, egy szem és egy másik között létrejön egy bizonyos összefonódás, amikor kipattan az érzékelő-érzékelhető szikrája, amikor lángra kap a tűz, amely mindaddig ég, amíg a testnek egy szerencsétlen véletlene meg nem semmisíti azt, aminek a létrehozásához semmiféle véletlen nem lett volna elegendő.” MERLEAU-PONTY 2002. 56.

objektumok közé is sorolja. „A testtapasztalat, a testi »önmagunk« maga is interszubjektív konstitúció eredménye. A test nem pusztán a saját, szubjektív világkonstitúció lehetősége, hanem lényege szerint maga is interszubjektíven konstituált, érzéki »válasz«, reszponzió.”¹³ A saját test a belülről érzékelt képzeteken, elsősorban a fájdalomon, a sebzettségen túl a másokkal való érintkezésben körvonalazódik. Ennek válfajai a bontakozó szexualitás és az összeérés, érintés, simogatás, a más testekkel való fizikai kapcsolat. Köztük is kiemelt szerepe kap a szülői testhez való viszony, hiszen – ahogy azt már az abjekt fogalma is megmutatja – a szülői testről való leválás a saját test határának, egyúttal az identitás megkonstruálásának első állomása.

Nádas Péter regényében az anya nincs jelen,¹⁴ nagyszüleiével és apjával való kapcsolata meglehetősen konvencionális és mindennemű gyengédséget nélkülöz, Simon Péter testi vágyai jórészt a szomszéd gyerekekkel való kerti játékokban kapnak teret.¹⁵ Az apa testével rendszertelenül lép kapcsolatba, így kötődési mintázatok kialakulására nincs lehetőség, ebből is fakad az a betegesnek tűnő konok ragaszkodás, amellyel közel akar férközni apja testéhez. Mindez jól mutatja az összetartozás fizikai megerősítése utáni éhségét, a nagy-papa felkínálta a családi hagyományba való szellemi kapcsolódás láthatóan nem elégíti ki a kisfiú kötődési igényeit.¹⁶ „[...] ki akarja sajátítani magának édesapját. Mikor az hazajön, nem szól a nagyszülőknek, azért, hogy csak ő lehessen vele. Vele akar aludni, minél közelebb férközni hozzá, hogy érezhesse a testmelegét.”¹⁷ „A ruháit az én kezembe adta, aztán ott állt meztelenül és én nagyon szerettem, ha meztelen.” (CsV, 91.) A közellevés és az azonosulás vágya az újra meg újra megélt szeparációtól való félelemből fakad.

Akkor, vasárnap reggel bebújtam mellé az ágyba is. Meztelenül feküdtem. Szerettem volna én is levetni a pizsamám, de nem mertem, nem tudom, miért. Úgy jobban érezhettem volna őt. A vállába fúrtam a fejem, érezhettem a takaró szagát, és a testére szorítottam a testemet. (CsV, 94.)

¹³ VERMES 2006. 28.

¹⁴ Egyetlen lap pangó előfordulása a nagymama meséjének anygala. A Genaéva nevű angyalt Bazsányi Sándor Simon Péter halott édesanyjával azonosítja. L. BAZSÁNYI 2017. 350.

¹⁵ Lásd például: „Inkább szerelmeskedjünk!» És átöleltem. A számban éreztem a szagát; azt a szagot, amit a gyerek száradó hajában és a házukban is. »Hogyan?« Hanyatt dőltem, s velem dőlt a teste. Most meg kell csókolni, most meg kell csókolni. »Így.« Hasamon meztelen hasa. Ágyékomon a gyerek meleg feje.” (CsV, 12.)

¹⁶ Az apával kapcsolatos testiségről l. SZÜCS 2011. 161.

¹⁷ MURZSA 2017. 74.

Ezzel szemben az apa részéről félszegséget, sőt elutasítást találunk: „lefedeztettem a nyakáról a kezem és a fejembe nyomtam a sapkáját” (CsV, 13.); „A vállába fúrtam a fejem, érezhettem a takaró szagát, és a testére szorítottam a testemet. De ő gyorsan eltolt magától és suttogott. »Menj el innen! Menj! Menj vissza az ágyadba, menj! Menj el innen! Menj!«” (CsV, 94.) „Simon Péter, a gyermek, az apák és atyák világában a logocentrikussal szemben az érzékit, a szenzuálist, a tagolatlant kívánja – és mivel anya nincs a történetben, választásával az apa felé fordul, aki nem tudja megválaszolni fia vágyát.”¹⁸ Ez az elutasító magatartás visszalöki a kisfiút álmodozó magányába, az apa nem ad reflektív támpontot énje kialakításához, önmagát pedig a freudi halott apaképhez teszi hasonlatossá.¹⁹ Az apa visszautasító magatartásával szemben az intézetbe érkezve Merényi Vilmos fizikai és lelki menedéket is kínál Simon Péternek:

És akkor magához ölelt. Meztelen karja a hátamat kulcsolta át. És én is átöleltem őt és így álltunk. A mellén izzadt, majdnem nedves a trikó, de ez jó volt, és nem akartam elmenni innen. A karommal a derekát; a csontok kemény ütközései és az öle melegét és az arcom érezte az izzadt trikó alatt a bordák íveit és nem akartam elmenni innen és lehunytam a szemem, még jobban érzem őt. Szorított. A hangja bejött a szemem mögé. „Ne félj!” (CsV, 140.)

Merényi az apa párhuzamaként tűnik fel, az intézetben kicsiben újrarájtszott koncepciók perben ő volt az áruló.²⁰ Ő az első, aki gondozói gesztust gyakorol a kisfiú felé, ami azért is fontos számunkra, mert Simon Péter nevét is ő mondja ki először (CsV, 139.), és így két irányból is identitása megtalálása felé segíti őt. Biztonságot és éntudatot ad neki.

Bár Kristof ikrei ars poeticájuk szerint tárgyilagosságra törekszenek, a hátulról látott szolgálólány leírása szexuálisan fűtött, így mintegy előrevetíti a fürdetés jelenetét. „A csipője ring a piros szoknya alatt. A szoknya és a csizma között látszik egy kis darab a lábából. Fekete harisnya van rajta, és a bal harisnyán leszaladt egy szem.” (Nf, 87.) Különös azonban, hogy a konkrét, a felnőttek perverzióiból fakadó fizikai abúzió jeleneteit már ugyanolyan könnyősen és tényszerűen írják le, mint korábban a kegyetlenség gyakorlását vagy a testedzéseket.

¹⁸ SZÜCS 2011. 163.

¹⁹ Vö. FREUD 2004. 166.

²⁰ A párhuzamról l. SZÜCS 2011. 161.

Perecnél a hiányzó szülők jellemzően képmás, azon belül is mechanikusan rögzített fénykép formájában vannak jelen.²¹ Saját emlékek hiányában testi mi-voltukról, testben valóságukról gyereük már nem tud számot adni. A test hiánya abból a tényből fakad, hogy a szülők teste eltűnt a világháború során, a betűk és a szöveg testének „megmunkálása” kísérlet az elvesztett testek újrateremtésére. Ám sok esetben az eltűnt testek csak a poétikai hiányban, mélyedésben kapnak helyet.²² Ezzel párhuzamosan majdhogynem teljesen hiányzik a regényből a szexualitás, egyedül a W-sziget leírása során, az atlétautánpótlást garantálандó megszervezett Atlantiádok bemutatásakor merül fel, ott is a „szaporodás”-, „nemzés-fogantatás” jellegű száraz rációt sugárzó kifejezésekkel,²³ maga a közönség pedig valójában nemi erőszak formájában következik be. (W, 125–128.)

A *W vagy a gyerekkor emlékezetében* kevés a testi érintkezésre vonatkozó emlék, ami van, az is az intézeti és iskolai időkből, és nem gyengédséggel, hanem fenyegetettséggel kapcsolatos, mint például az érem letétele előtti tülekedés. Ahol mégis a szülői testtel való fizikai érintkezés kerül szóba, az anyáról őrzött fénykép leírásakor, ott is a testi emlék hiányával találkozunk:

Közelkép anyámról és rólam. Anya és gyermeke boldogságot áraszt, amit a fényképész árnyékolása buzgón kiemel. Anyám a karjában tart. A haláltékunk összeér. [...] Szőke a hajam, és nagyon csinos homloktincsem van (minden hiányzó emlékem közül talán ez hiányzik a legjobban: anyám megfésülget, gondosan hullámosra fésüli a hajam). (W, 56–57.)²⁴

A hiányzó szülő képe

„Az ablakban egy fej katonasapkában: az apám.”
(CsV, 90.)

Az árvaságregényekben a saját test képének kialakulása szoros összefüggésben áll a szülői testhez való viszinnal vagy ennek a viszinnak a hiányával. A szülőhöz való kapcsolódás lehetősége az identitásépítés lehetőségét is magában hordozza. Ezért is olyan súlyos, hogy Georges emlékei elvesztek, Lucas és Claus korán elszakadnak szüleiktől, Simon Péter édesanyja nincs jelen, édesapja pedig

²¹ L. a dolgozat *Fényképek* alfejezetét.

²² A halott testek poétikai szerepéről l. DELEMAZURE 2012. A szülők hiányának és jelöltségének összefüggéséről a betűkkel l. még LEJEUNE 1991.

²³ Ezek alighanem, ahogy a W-sziget számos más vonatkozásai is, a náci testkultuszra és eugenikára utalnak.

²⁴ Kiemelés tőlem.

bűnével megtöri az őstörténet leszármazási folytonosságát, Emma szülei pedig saját szüleikkel szakítva másik városba költözve nevelték őt, korábbi múltjukról már csak haláluk után értesülhet a lányuk. A felülnézeti én²⁵ kialakulásán túl az is szükséges a saját történet létrejöttéhez, hogy az más narratívákkal összhangban bontakozhasson ki: ha egyiknek is híján van az árvaságregény, a hangtalálás könnyen sikertelennek bizonyulhat. A szülői test, a szülői képmás az elsődleges *másik* a gyermek számára, a családi történet pedig a legszűkebb narratíva, amelyben a felnövő gyerek is szerepet kap. A szülők felidézése kétféle módon történhet: saját emlékképek (testi érzetek vagy látványok) felelevenítése mentén és külső képhordozó (itt minden esetben fényképek) által. Az a tekintet, amellyel az elbeszélők saját szülei képmására – testükre mint hordozó médiumra vagy a hátrahagyott materiális képhordozó médiumokra – néznek, az határozza meg a saját történetünkhöz való viszonyukat is. Minden árvaságregény tétje a saját narratíva konstruálása, a továbbélés nyelvi és fizikai kereteinek megélése, ennek pedig feltétele a szüleikkel (halálukkal és korábbi történetükkel) való szembenézés. A gyermekek teste a szülőkkel való viszony emlékeinek hordozója is. A *Máglya* Emmája sokkal gyakrabban idézi fel szülei érintését, mint látványát.²⁶ Georges Perec pedig egyenesen az írás motivációjaként jelöli meg a valaha volt közös fizikai létezésről való tanúságtételt: „azért írok, mert együtt éltünk, mert közülük való voltam, árny az árnyaik közt, test a testük közelében; azért írok, mert kitörülhetetlenül nyomot hagytak bennem.” (W, 49.)

A szülői történethez és az elszakadás traumájához való viszonyulás alapja a hiány tudatosítása – ez ellen dolgozik a több árvaságregényben is megírt „árvaság-evidenciatudat”. „Az a legfurcsább, hogy [apám] halála és az anyám halála is, nagyon gyakran magától értetődőnek tűnik fel előttem. A dolgok rendje szerint való.” (W, 40.)²⁷ Perecnél sok esetben a W-sziget leírásában kell keresnünk az autobiografikus alapú passzusok visszhangjait, rejtett üzeneteit.²⁸ Így a szülőtlenség evidenciája és a leszármazásnélküliség is feltűnik a sportdiktatúra valóságában: a gyerekek a külvilágtól elzárva élnek tizennégy éves korukig, neve pedig senkinek nincs a szigeten.²⁹

²⁵ Lásd Ottlik ingenyemozi-elméletét: OTTLIK 1993. 18–19.

²⁶ Lásd például az anya simogatása a fején (M, 51.), az apa fájdalommadaras rituáléja (M, 60.).

²⁷ Az árvák és az árvaság szerepéről a pereci életműben l. MAGNÉ 2005.

²⁸ A párhuzamos történet egyik lehetséges magyarázata is az, hogy a W-szöveg a felidézhető és végleg elsüllyedt traumák helyén áll. Amiket a két Gaspard Winckler látott és megélt, Perec feledésbe merült gyerekkoraként és az azt elkaszálo nagybetűs Történelem allegóriájaként is értelmezhetők.

²⁹ Állandó neve legalábbis nincs: a sportolókat nem egyéni vonásaik, személyiségjellemzőik

A szülői test

„Nem tudom magam elé képzelni, ahogy anyám öregszik.
Pedig hát telnek az évek.” (W, 41.)

A saját test szereplő testként való konceptualizálása szorosan összefügg a szülői képmáshoz való viszonnal, hiszen testünk mint médium nemcsak saját képmásunkat hordozza,³⁰ de vonásaink, arányaink, jellegzetes gesztusaink révén szüleink képére és testi voltára is folyamatosan visszautal. Ennek a hasonlóságnak a hiányát tematizálja Nelly Sachs *Árvák kórusa* című verse is: „Mi nem hasonlíthatunk senkihez többé e Földön!”³¹ Túl a biológiai hasonlóságon, aminek keretében az árva gyermek teste az halott szülői test archívumaként is funkcionál, a szülői testhez való viszonyt meghatározó szociokulturális, politikai, vallási környezet a saját test világban elfoglalt helyét is meghatározza.³²

A halott test helye a zsidó-keresztény kultúrkörben a sír, ennek megléte a traumafeldolgozás egyik feltétele, hiánya megnehezíti a halál tényének elfogadását, lassítja a továbblépést. Claus és Lucas anyja a szemük láttára kap gránáttalálatot a nagyanya kertjében, ezt az ikrek szemrebbenés nélkül végignézik, ezzel betetőződik megkeményedésük, egyúttal véglegessé válik az anyától való elszakadás. Ugyanakkor később, mikor apjuk kiássa a holttestet, összegyűjtik a csontokat, és csontvázzá fűzik azokat.³³ Ez nem csupán biológiai érdeklődésüknek tudható be, a halott anya testének rekonstruálása árvaságuk megéléseként és az azzal való szembesegülésként is felfogható, hiszen a csontváz összeállításával az anyai test újra gyermekei mindennapi életterébe kerül.

vagy egy őket önkényesen jelölő név különbözteti meg, hanem a pillanatnyi teljesítményükért járó címek összessége. (A különféle győzelmekkel járó nevek bonyolult rendszeréről lásd a W második részének XX. fejezetét, 101–104.) Ezeket azonban újra meg újra meg kell védeni, az önazonosságért tehát teljesítményszerűség szükségeltetik. (Vö. ROCHE 91.)

³⁰ „Antropológiai szempontból az ember nem képeinek uraként, hanem [...] a testét elfoglaló »képek helyeként« tűnik fel.” BELTING 2003. 16. Bár itt Belting elsősorban a létrehozott és befogadott képekről ír, a testen mint médiumon hordozott képek is ide sorolhatók.

³¹ SACHS 1891. Maurice Corcos Perec-tanulmányának mottójaként választotta a verset. CORCOS 2001. 163.

³² Simon Péter az apai testhez való viszonyát fentebb tárgyalom, így ebben az alfejezetben nem térek ki rá.

³³ „Egy pokrócon felvisszük a csontvázakat a padlásra, és kiterítjük a csontokat a szalmára, hogy száradjanak. [...] Később hónapokig csiszolgatjuk, fényesítjük Anyánk és a csecsemő koponyáját és csontjait, aztán gondosan összerakjuk a csontvázakat, minden csontot vékony dróttal rögzítve. Amikor végzünk a munkával, felkötjük Anyánk csontvázát egy gerendára, és a nyakába akasztjuk a csecsemőét.” (Nf, 194.)

Perec apjának halálát sokáig hivatalos dokumentumok megfogalmazta státuszcímkék jelezték számára: anyja „hadi özvegy”, ő maga pedig „hadi árva”. A halállal való tényleges szembesülés majd csak húszéves korában történik meg, mikor az apa testét állítólagosan, de legalábbi szimbolikusan tartalmazó tömegsírhoz látogat, és ott megtalálja apja nevét. (W, 39; 46.) A sír meglátogatásához kötődő emlék, az óriási sár és az akkor egyszer felvett öltöny hasonlatossá teszik azt a keresztelő jelenetéhez, ahol a fiú egy kölcsön matróruhában volt: megmeríttetés egy idegen érzésben egy szokatlan, idegen öltözékben. Ezzel szemben elhurcolt anyjának nincsenek meg a földi nyomai: „Anyámnak nincsen sírja” (W, 48.) Az anyjáról való egyetlen emlék az elválás a Gare de Lyonon, tehát az együtt nem levés kezdőpillanata.³⁴ Emlékek és történetek hiányában anyja gyermekkorát a fiú könyvekből és filmekből kíséri meg rekonstruálni – köztük olyan árvákat megjelenítő művekből, mint *A kis gyufaáruslány* vagy *A nyomorultak* (W, 47.) –, vagyis annak hozzáférhetőségéért feláldozza egyediségét. Az anya, a potenciálisan elsődleges Másik, egyúttal a saját identitás kialakulását támogató legfőbb személy tehát inkább tudásként, mint érzelmi bázisként van jelen Georges életében.

Ha reá gondolok, egy gettó félhomályos, olykor hóval borított síkóra jelenik meg lelki szemeim előtt, pislá fényű bódék, melyek előtt hosszú sorok ácsorognak. És anyám, vézna csöppség, alig látszik ki a földből, nagy-kendőbe bugyolálva vonszol egy nálánál kétszer súlyosabb megfeketedett kosarat. (W, 40–41.)

Ahogy a saját test sérülései kapcsán is tapasztaljuk, a fenti mondatokban is testi és lelki terhek, fájdalmak íródnak egymásra, a súlyos kosár a lengyel-orosz földön töltött zsidó gyermekkor terheit szimbolizálja. Ehhez hasonló még a következő, ezúttal a regényszöveg felkínálta párhuzam is: „Úgy emlékszem, volt egyszer egy balesete: átszúrta a kezét. Sárga csillagot hordott.” (W, 42.) Erre rezonál a W-narratívában a hajótörés: a saját anyjának erőszakos halálához kapcsolódó kép összemosódik a fiát elvesztő Caecilia Wincklernek (Gaspard Winckler anyjának) a halálával, aki kétségbeesetten kaparja belülről a bera-gadt kabinajtót, majd megfullad. Ezt a párhuzamot emeli ki a koncentrációs táborokról szóló kiállítás látott körömkaparta falak képe.³⁵ S bár Georges édesanyját eredetileg Cyrlának hívták, Párizsban Cécile néven élt (W, 40.), így a két anya nevének azonossága is egymásra olvashatóságukat erősíti.

³⁴ Vö. ROCHE 1997. 80.

³⁵ ROCHE 1997. 83.

Dragomán regényében találunk egy érdekes szöveghelyet, ahol Emma egy könyv mögé bújva zsebtüköréből lesi dolgozó édesapját. (M, 273–274.) Ez egyrészt egy olyan visszaemlékezés, ahol már önmagát is felülnézetből is ábrázolja, másrészt az apai képmást nem közvetlenül idézi fel, hanem az emlékkép is egy tükörképről szól: a képmás mására emlékszik vissza.³⁶ Az arckép megőrzésének aktusa jelenik meg akkor is, amikor Emma belerajzolja szülei arcát a lisztbe, amint azt a Nagymamától tanulta, aki úgy küzd a felettés ellen, hogy a Nagypapa arcát nap mint nap a lisztbe rajzolja. (M, 76–77.) Ebben a rítusban a szülői képmás egyrészt a lisztes deszkán mint ideiglenes képhordozón őrződik meg, de főként a rajzoló gesztusaiban, a vonásokat újra meg újra reprodukálni képes test által; így a gyermek teste nemcsak saját arcvonásaiban archiválja szüleit, de vonásaikat is egy a testében rögzült mozdulatsor által képes életre hívni.

Fényképek

„Megfordítom a képet, ott vannak.” (M, 72.)

A test ugyanolyan módon tartozik az élethez, mint az őt képviselő kép a halálhoz.³⁷ A taktilis emlékeken túl néhány esetben grafikus képek³⁸ is segítenek az árváknak az emlékezésben és veszteségük elhordozásában. Ezek rendszerint fényképek, tehát hitelességükben az állóképpé merevített emlékképek fölött állnak, ugyanakkor sok esetben a szemlélő számára ismeretlen jelenetet rögzítenek, így nehezebb velük kötődést kialakítani, nem épülnek be szervesen a szülőről örökött képek sorába. S bár a fényképeket nemritkán a valóság objektív leképezésének szokták tartani, fontos tudatában lennünk annak, hogy a lencse túloldalán is egy szubjektum állt, hogy sokszor módosításokat végeztek a felvételen, és hogy a fényképet leíró, a szövegbe emelő árvahang is egy szubjektumhoz tartozik, így az olvasó semmiképpen sem alkothat a fénykép-ekphrasziszok nyomán objektív képet az ábrázolatról.

A négy elemzett regény közül egyedül Nadasé nem tartalmaz szülői fényképeket, *A nagy füzetben* pedig ekphrasztikus kifejtés nélkül jelenik meg egy fénykép az ikrek édesanyjáról (Nf, 201.). Ahol fontos szülői képmásokkal találkozunk, az a *W vagy a gyerekkor emlékezete* és a *Máglya*. Georges és Emma

³⁶ Vö. „Maga a tükör az egyetemes mágia eszköze, mely a dolgokat átváltoztatja látvánnyá.” MERLEAU-PONTY 2002. 60.

³⁷ Vö. BARTHES 1980. 124.

³⁸ A szövegbe ékelődő képek osztályozásához Mitchell kategóriáit használom: MITCHELL 2008. 17.

számára is rendelkezésre állnak fényképek, amelyek az emlékezési folyamat kiindulópontját adhatják. Mindkét szöveg esetében a képek materiális tulajdonságainak leírása is kiemelt szerepet kap, talán azért, hogy fikción belüli hitelességüket erősítsék.³⁹ Fontos különbség azonban, hogy míg Emmának egy szüleivel hármójukat ábrázoló fotója van, amelynek készülési körülményeiről is rendelkezik emlékekkel, tehát azt is fel tudja idézni, amikor még nem szemlélője, hanem szereplője volt a képnek, addig Georges számára a képek a valós emlékképek helyén állnak. Belting *Gedächtnis* és *Erinnerung* kettősségéről beszél, a magyarrá „az emlékezetben tárolt” és „az emlékezésben aktivált” körülírással lefordított szavak arra hívják fel a figyelmet, hogy a múltnak az emberi tudatban, emlékezetben való rögzítettsége véges, ezért szükségünk van más megőrző médiumokra is, amelyek a tudat korlátozottságával szemben időben kevésbé lehatároltak, így amíg a médium materialitásban ép marad, képesek az emlékek megőrzésére.⁴⁰ Azonban a gyerek szüleiről tárolt emlékei nem csupán vizuális lenyomatok, így például Emmánál édesanyja testéhez nemcsak egy képmás tartozik, de futás közbeni szele, illata, érintése is. Ezért olyan súlyos Perc számára gyermekkori emlékeinek majdhogynem teljes elvesztése, hiszen a külső hordozó médiumon megtartott emlékezet rendkívül hiányos képet nyújthat csak számára szüleiről.

A fényképeknek az emlékezés folyamatában elfoglalt szerepével párhuzamos a szövegben elfoglalt helyük is. Dragománnál a fénykép minden egyes felbukkanása szervesen beépül az emmai magánbeszédbe, ezzel szemben Percnél legtöbb esetben tipográfiailag is lehatárolt egységként jelenik meg.⁴¹ Az Emmát és szüleit ábrázoló fényképet a lány a kép készültekor tárolt emlékei mentén ismerjük meg, a médium szemlélése csak elindítja az emlékezésnek. Ezzel szemben Georges semmilyen személyes adalékkal nem tud szolgálni a szüleit ábrázoló felvételekről, még ha leltárba illő pontosságú leírást ad is róluk. A tárgyi, főleg az öltözetre kiterő részletek valójában azt a hiányt hivatottak fedezni, hogy a gyermeknek nem áll módjában az emlékezés elindítójaként nézni szülei képmására, a fotók képi ismereteinek alfái és ómegái maradnak. Ha néhány mondatot kiemelünk

³⁹ Lásd például: „Az első a Photofeder készítette.” (W, 56.); „A fénykép az előzővel ellentétben nincs retusálva.” (W, 57.); „Színes, de a színei elég fakók, Apa azt mondta, azért, mert nem sikerült rendesen az előhívás.” (M, 15.)

⁴⁰ BELTING 2003. 76.

⁴¹ Az első rész VIII. fejezetének félkövéren szedett szakasza a regényszöveg tanúsága szerint korábban és a többi résztől függetlenül keletkezett. A félkövéren szedett szakaszon kívül az első rész X. fejezetének *Két fénykép* és *Egy fénykép* alcímű egységeiben találunk még fénykép-ekphrasziszokat.

a fényképleírásokból, jól látszik, hogy a kapcsolódás kísérlete és az elbeszélő a szüleiről való gondolkodása klisékbe és toposzokba torkollik. Például a semmitmondó „A fényképen úgy viselkedik az apa, mint egy apa” (W, 37.) gondolat rámutat, hogy bár fizikailag és emlékezetében is hiányában artikulálódott csak édesapja, mégis az apa szó mitikus távlatait, a nemző elődhöz fűződő dicsőséges küllemet a fiú könnyedén azonosítja apaképével. Apjáról összesen egyetlen fényképe maradt, amelyen katonaruhában áll,⁴² ennek megfelelően fia képzeletében is Franciaországért dicsőségesen elhunyt katonaként élt tovább.⁴³ Az apa halála után idollá nőtt, ezzel magyarázható fia későbbi rajongása a játékkatonák iránt is.⁴⁴

Anyjáról pedig Georges saját emlékei (*Gedächtnis*) helyén a keresztény európai kultúrkör leghozzáférhetőbb pátoszformulája, egy Mária gyermekkel típus allúzió található: „Anyá és gyermeke boldogságot áraszt, amit a fényképész árnyékolása buzgón kiemel. Anyám a karjában tart. A halántékunk összeér.” (W, 56) Hasonló ez ahhoz, amikor a fiú kisgyermekkori emlékét a krisztusi gyermekkor jeleneteire olvasta rá.⁴⁵ Ahogy a gyermek a szülők fényképeinek leírásakor is klisékből táplálkozik, úgy a hiányzó szülő-gyermek viszony utáni vágyakozást is egy tankönyvi idillre alapozza:

Én szerettem volna segíteni anyámnak vacsora után leszedni a konyhaasztalt. Kék kockás viaszosvászon lett volna az abrosz; az asztal fölött mélytányér alakú fehér porcelán vagy zománcernyős lámpa, amelynek magassága egy körte formájú ellensúlyban végződő csigarendszerrel szabályozható. Aztán mennék az iskolatáskámért, kivinném a tankönyveket, a füzeteket, a fa tolltartót, kitenném az asztalra és megcsinálnám a leckét. Így ment ez a tankönyveimben. (W, 76.)

Szemben Georges-al, ahol a saját emlékek helyén fényképek és rokonok elmondásai állnak, Emmának csak olyan emlékei vannak a szüleiről, amelyeket ő maga élt át velük. Szülei a város elhagyása előtti időről nem beszéltek lányuknak, így, a szűk családi történeten kívül, nem kínáltak fel narratívához kapcsolódást. Hármójuk univerzumának zárvány voltát képezi le metaforikusan az őket ábrázoló erdei fénykép, ami önkioldóval készült, nem fényképész

⁴² „Apám nagyon rövid ideig volt katona. Mégis, valahányszor rá gondolkodom, egy katonára gondolok.” (W, 38.)

⁴³ Valójában „ostoba” és lassú halált halt. (W, 39; 45.)

⁴⁴ „[...] az apám iránti szeretetem beleolvadt az ólomkatonák iránt való olthatatlan szenvedélybe.” (W, 39.) Vö. ROCHE 1997. 134.

⁴⁵ Első gyermekkori emlékét, ahol családja körében ül a földön, később Jézus és az írástudók vagy Bemutatás a Templomban festmények felől kreálja újra. (W, 23.)

által, tehát a leírás keletkezésének pillanatára Emma az egyetlen, aki emlékezhet. Ugyanilyen fontos, hogy a lány titkolja a fénykép létezését (M, 21.), így egyedüli szemlélője is marad. A titokban maradás érdekében rejtegeti azt: „A fényképet a kendő rétegei közé csúsztatom, megfogom a zacskót, a nejlonon és a selyem rétegein át érzem benne a fénykép keménységét.” (M, 16.) Az itt említett kendő édesanyja kendője, amely még a halott anya illatát rejt, tehát az elrejtés gesztusával mintegy a képi emlékek fölé rendeli az egyéb érzetekkel, tapintással, szaglással megőrzött emlékeket. A fénykép papírfelülete tehát hiába jelenik meg materiális archívumként, nem bizonyul elégségesnek az emlékezet fenntartásához. Mankószerűen megjelenik, de nem pótolhatja a testi emlékezetet. Ezt példázza a következő tapasztalat is: „A képre nézek, Anya kibontott hajára, ráteszem a mutatóujjam begyét, végigsimítok rajta, nem érzem, csak a fotópapír simaságát.” (M, 15.) A fénykép médiumának ezen dichotómiájára már Husserl is kitért: „A fotográfia esetében mindig egy ember stb. jelenségével találkozom, de amennyiben a fotót tapintással és a környezetet illetően látási érzetek segítségével fogom fel, egy darab papírt észlelek.”⁴⁶

Konklúzió

A vizsgált négy szöveggel elsősorban azt kívántam bemutatni, hogy az árvaság-regények énelbeszélő narrátorainak komoly nehézségekkel jár egy koherens narratíva megteremtése. Azért tartottam fontosnak, hogy árva gyermek legyen az énelbeszélő főhős, mert így az európai irodalomban domináns mindentudó felnőtt elbeszélővel szembeni ellentét mentén figyelhettem meg a narratori testtapasztalat és az emlékmunka összefüggéseinek kérdését. Az árvák elváltozásokon, fájdalmakon és mások testével való érintkezésben ismerik meg saját testhatáraikat, és ezeken keresztül igyekeznek kialakítani testképüket. Mindez a támogató másik, a szülői válaszreakciók hiányában alakul ki, ám a jelen nem lét nemcsak testi rezponzióktól fosztja meg az árva, hanem a vonásait hordozó „tükörkép-más” hiányát is okozza. A szülői test helye általában a sír és a mechanikus képmás, s még ahol találkozunk is eleven szülői testtel (Nádas regényében), ott is az elutasítás a szülői válasz.

⁴⁶ HUSSERL 1997. 25.

A szülőtlenség traumája elleni küzdelemnek különféle változataival találkozhatnak az árvaságregények olvasói: ilyen az árvaság-evidenciatudat kialakítása, az archetipikus képek általi hozzáférés, vagy a helyettesítésen, fikcióképzésen keresztüli elleplezés (Simon Péter papás-mamás játéka a kertben). Abban a gesztusban pedig, hogy Lucas és Claus csontvázzá fűzik halott anyjuk csontjait (Nf, 194.), a tagadás jelenik meg. Emma számára csupán a rejtegetett fényképen maradtak vele a szülei. A kép szemlélésekor gondolt „ott vannak” (M, 72.) egyszerre állítja, hogy ténylegesen már csak materiális képhordozókban tudnak jelen lenni lányuk életterében, ugyanakkor azt is, hogy ott *vannak*. Ezzel szemben Georges Perecnél a fényképek zárványokká lesznek, mert hiányoznak azok az emlékek, amelyeket elindíthatnának. Helyettük maga a szöveg válik a szülők helyévé: „az írás az ő haláluk emléke, és az én életem bizonyossága.” (W, 49.)

Irodalomjegyzék

Regények

DRAGOMÁN 2014.

DRAGOMÁN György, *Máglya*, Bp., Magvető, 2014.

KRISTOF 1986.

Agota KRISTOF, *Le Grand cahier*, Paris, Seuil, 1986.

KRISTOF 1989.

Agota KRISTOF, *A nagy füzet*, ford. BOGNÁR Róbert, Bp., Magvető, RaRe sorozat, 1989.

NÁDAS 2015.

NÁDAS Péter, *Egy családregény vége*, Bp., Jelenkor, 2015 [8. kiadás].

PEREC 1975.

Georges PEREC, *W ou le souvenir d'enfance*, Paris, Gallimard, Denoël, 1975.

PEREC 1996.

Georges PEREC, *W vagy a gyerekkor emlékezete*, ford. BOGNÁR Róbert, Bp., Noran, 1996.

Szakirodalom

BARTHES 1980.

BARTHES, Roland: *La Chambres claires: Note sur la photographie*. Paris, 1980.

L. BAZSÁNYI 2017.

BAZSÁNYI Sándor: Mesék, motívumok, érzékelések: Néhány szempont Nádas Péter *Egy családregény vége* című regényéhez. In: *Jelenkor*, 60 (2017) 3.sz. 347–354.

BELTING 2003.

BELTING, Hans: *Kép-antropológia – Képtudományi vázlatok*. Ford. KELEMEN Pál. Budapest, 2003. (Spatium 2.)

BEN JALLOUL 2015.

BEN JALLOUL, Monia: *Une enfance suspendue et diffractée dans W ou le souvenir d'enfance de Georges Perec*. In: *Dossier L'enfance à l'oeuvre, Postures*, 2015. 21. (<http://revuepostures.com/fr/articles/ben-jalloul-21> [2018. 11. 01.])

CLICHE 2005.

CLICHE, Anne Éline: *Construction dans la filiation: W ou le souvenir d'enfance*. In: *Protée*, 33 (2005) n°3, 87–107.

CORCOS 2001.

CORCOS, Maurice: Georges Perec – peine perdue. In: *L'autre: Cliniques, cultures et société*, 2 (2001) n°1. 163–174.

DELEMAZURE 2012.

DELEMAZURE, Raoul: Georges Perec – à corps perdus. In: *Acta fabula*, 11. (2012) n°5. (<http://www.fabula.org/acta/document7045.php> [2018. 11. 02.]])

FREUD 2004.

FREUD, Sigmund: Totem and Taboo. Trans. STRACHEY, James. London and New York, 2004.

GENETTE 1972.

GENETTE, Gérard: Discours du récit. In: *Figures III*. Paris, 1972. 67–282.

HUSSERL 1997.

HUSSERL, Edmund: Fantázia, képtudat, emlékezet: A szemléleti megjelenítések fenomenológiájához, ford. RÓZSAHEGYI Edit. In: *Kép – Fenomén – Valóság*. Szerk. BACSÓ Béla. Budapest, 1997. 9–46.

LEJEUNE 1991.

LEJEUNE, Philippe: *La Mémoire et l'Oblique*. Paris, 1991.

MAGNÉ 2005.

MAGNÉ, Bernard : La Figure de l'orphelin dans l'œuvre de Perec. In : *Deuil et littérature (Modernité n°21)*. Éd. Pierre GLAUDES – Dominique RABATÉ. Bordeaux, 2005. 299–318.

MARCZISOVSKY 2013.

MARCZISOVSKY Anna: A lázári irodalom – Kísérlet a háború utáni francia irodalom (újra)definíálására. In: *Tiszatáj*, 67. (2013) 1.sz. 92–100.

MERLEAU-PONTY 2002.

MERLEAU-PONTY, Maurice: A szem és a szellem. Ford. VAJDOVICH Györgyi – MOLDVAY Tamás. In: *Fenomén és mű: Fenomenológia és esztétika*. Szerk. BACSÓ Béla. Budapest, 2002. 53–78.

MITCHELL 2008.

MITCHELL, W.J.T.: A képek politikája. Szerk. SZAUTER Dóra – SZÖNYI György Endre. Szeged, 2008. (Ikonológia és műértelmezés 13.)

MURZSA 2017.

MURZSA Tímea: Családi kör, Pap Károly Azarel és Nádas Péter Egy családregegy vége című köteteinek összehasonlítása. In: *Új Forrás*. 49. (2017) 9.sz. 69–77.

OTTLIK 1993.

OTTLIK Géza: Buda. Budapest, 1993.

ROCHE 1997.

ROCHE, Anne: *W ou le souvenir d'enfance de GEORGES PEREC*. Paris, 1997.

SACHS 1891.

Nelly SACHS: *Árvák kórusa*, ford. GÖRGEY Gábor, 1891. (http://www.babelmatrix.org/works/de/Sachs,_Nelly-1891/Chor_der_Waisen [2018. 11. 13.])

SZŰCS 2011.

SZŰCS Teri: *A felejtés története – A Holokauszt tanúsága irodalmi művekben*. Pozsony-Budapest, 2011.

VERMES 2006.

VERMES Katalin: *A test éthosza – A test és a másik tapasztalatainak összefüggése Merleu-Ponty és Lévinas filozófiájában*. Budapest, 2006.

Csóke Márk

Egy országrész visszacsatolása alulnézetből. Az anyaországi magyarok és a visszacsatolt bácskaiak közötti viszonyrendszer vizsgálata (1941–1942)

Bevezetés

1941 áprilisában a magyar csapatok átlépték a magyar-jugoszláv határt és megkezdődött a bácskai területek katonai megszállása. A történelem, mint tudományterület hagyományosan felülnézetből szokta ábrázolni az eseményeket. Azonban úgy a nemzetközi, mint a magyar történészek körében is egyre nagyobb hangsúlyt kap a mikrotörténelem, vagyis az, hogy a különböző nagy folyamatok hogyan csapódtak le a hétköznapi emberek életében. Ezek szintén fontos aspektusai a történelemnek, hiszen ezek az emberek később maguk váltak a történelem alakítóivá. A bevonuláskor a honvédeket várt virágesoőkről és örömmámorról sokat hallhattunk. Azonban a helyzet nem ilyen egyszerű. Már a bevonulás során számos olyan konfliktus alakult ki, melyek ellehetetlenítették a Bácskában élő nemzetiségek közötti viszonyt. Sőt, a bevonulást követő örömmámor múlásával az anyaországi magyarok és a bácskai magyarok között is felszínre kerültek különböző konfliktusok, melyek elsősorban szociális jellegűek voltak.

Munkám során a szakirodalom mellett felhasználtam a budapesti Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának Nemzetiségi és Kisebbségi ügyosztályának iratanyagát, a Szabadkai Történelmi Levéltár¹ és a Zentai Történelmi Levéltár² korszakra vonatkozó dokumentumait. Ezek mellett a 2015-ben kiadott Papp Árpád által szerkesztett *Igaz történetek Mindenkeföldjéről*³ című oral

¹ Főleg F 60. Szabadka thj. Város Polgármesteri Hivatala – Szabadka (1941–1944). A továbbiakban: SZTL

² Zentai Történelmi Levéltár: F 121. Községi Népbizottság, Zenta. Anyakönyvi Hivatal, Zenta. Házasságkötési anyakönyv 1941–1942. illetve F 385. Zentai hírlapok gyűjteménye. Továbbiakban: ZTL.

³ PAPP 2015.

history gyűjteményt is felhasználom. A tanulmányban foglalkozom a visszacsatolt Bácska kérdésével, melyben kitérek a katonai és polgári közigazgatás kiépítésére és megszilárdulására. Talán a legnagyobb konfliktusforrás a bácskai munkahelyek anyaországiak által vélt vagy valós „leuralása” volt, így ennek a kérdésnek is szenteltem néhány oldalt, majd végül az anyaországiak és a bácskai nemzetiségek közötti kapcsolatokat mutatom be néhány példán keresztül.

A katonai közigazgatás időszaka és a polgári közigazgatás kiépülése

Jugoszláviától Magyarország 11,475 km² foglalt vissza, melyen körülbelül 1,1 millió lakos élt, de ennek a lakosságnak csak relatív többségét alkották a magyarok. A magyarok 301 ezren, a szerbek 243 ezren, a horvátok 220 ezren, a németek 197 ezren voltak, de ez mellett több tízezernyi szlovén és szlovák, valamint ruszin és zsidó lakosság is élt a területen.⁴ „Legveszedelmesebb” nemzetiségnek a szerbeket tartották, akik Bácska legtöbb területén éltek, de történelmi gyökereik miatt nagy tömbben helyezkedtek el az ún. Sajkásvidéken.⁵ A kortársak számára is nyilvánvaló volt, hogy a Sajkásvidék a magyar nemzetépítő törekvéseknek akadályozója lehet. Már 1941. április 17-én a miniszterelnökhöz intézett memorandumban a vendvidéki, a muraközi, a bácskai és a bánáság egyesületek⁶ vezetői javasolták a Sajkásvidék idegen nemzetektől való megtisztítását, melyet a szlavóniai magyarok és a sajkásvidéki szerbség kicserélésével szerettek volna elérni.⁷ A memorandumban a szerbekről azt írják, hogy (...) *a hosszú török uralom alkalmazkodásra, a színlelésre akkora képességeket nevelt a szerbekbe, melyet sehol másutt nem látunk. (...) Sohasem szabad még csak feltételeznünk sem, hogy ez már nincsen meg bennük.*⁸

A katonai közigazgatás elsőszámú feladata a rend helyreállítása és a terület pacifikálása volt. Ezt részben túsok szedésével, internálásokkal próbálták elérni. Szabadka lakosságából 3624 fő hagyta el a várost, akik döntő többsége szerb és horvát volt, de további 166 fő kérelmezte a városból való önként távozásukat.⁹

⁴ SAJTI 1987. 17.

⁵ A Katonai Határőrvidék területe magába foglalta az ún. Sajkásvidéket is, mely a Tisza torkolatánál a folyó jobb partján helyezkedett el. A lakosságot a határőrvidék közelben lévő többi területéhez hasonlóan főleg szerbek alkották, s ezt a területi különállásukat egészen a 19. század utolsó harmadáig megőrizték.

⁶ A forrásból nem derül ki egyértelműen, de valószínűleg kulturális egyesületekről van szó.

⁷ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára K-28 1941-R-17982., továbbiakban MNL OL.

⁸ Uo.

⁹ SZTL F: 60 Sgt. 648/1941.

Ezek nagy része elmenekülhetett, s a hátrahagyott vagyonukat a kiépülő katonai, később pedig a polgári közigazgatás beosztottjai kapták meg.¹⁰ De a bácskai területekről több mint tízezer 1918. október 31. után betelepülő délszlávot utasítottak ki az országból vagy zártak internálótáborokba.¹¹ Nagyrészt a kitelepített dobrovoljacok helyére a Kárpátokon túlról érkező bukovinai székelyeket telepítették, mivel kormánykörök a terület nemzetiségi képét szerették volna egy kicsit a magyarok számára kedvezően módosítani.¹² A katonai közigazgatás állománya főleg besorozott katonákból és nyugdíjból visszahívott katonákból állt, akik részére csak két héttel a bevonulást követően biztosítottak egy, a meghódított terület etnikai-történelmi viszonyait bemutató művet, vagyis a kezdetben teljesen a sötétben tapogatózva, csak a helyi viszonyokra alapozhattak. Ilyen körülmények között kerültek felállításra az ún. ötös bizottságok, melyek a feladata a lakosság nemzethűségi szempontok alapján való elbírálása volt. Később ezt a feladatkört a Krámer Gyula vezette, több százezer tagot számláló Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség vette át. Azonban egy május 18-án keletkezett levélből betekintést nyerhetünk a zombori ötös bizottság működésébe, aminek a későbbi főispán Deák Leó is tagja volt.¹³ A levelet az ötös bizottság egyik tagja küldte Balla Pálnak¹⁴ a célból, hogy a nemtetszését nyilvánítsa ki a kialakult helyzetről. A levél elég lesújtó képet fest a kialakult helyzetről:

„ (...)Az általános helyzet nem épen mondható kielégítőnek. Mindannak ellenére, hogy az ötös bizottság ezen felhatalmazását [mármint a nemzethűségi igazoltatást – Cs.M.] a katonai parancsnokságtól nyerte, nagyon sok közhivatali vezető a bizottság megkerülésével vagy jelentéseinek figyelmen kívül hagyásával intézte az állások betöltését vagy a régi tisztségviselők átigazoltatását. (...) A katonai és egyéb közintézmények kiküldöttei nem egységes irányelv szerint járnak el (...) Nagyon kellemetlen a visszhangja az ilyen eljárásoknak a polgárság körében. (...) A katonai közigazgatás emberei rövidesen eltávoznak és úgy látszik nem igen tördnek azzal, utánuk mi marad!?¹⁵

¹⁰ SZTL F: 60 Eln.1243/1942.

¹¹ A földkérdésről és dobrovoljacokról lásd: SIMON-KOVÁCS 2008. 118–123.; GAČEŠA 1968; GÖNZ 2001. 203–250., BÍRÓ 2010. 201–229.

¹² A bukovinai székelyekről és betelepítéséről a teljesség igénye nélkül lásd: SAJTI 1984; PAPP 2016; GOMBOS 1941.189–194., LŐRINCZ 1977.

¹³ MNL OL, K-28 1941–R–18509.

¹⁴ Balla Pál a Miniszterelnökség Nemzetiségi és kisebbségi ügyosztályának jugoszláv ügyekkel megbízott vezetője volt.

¹⁵ MNL OL: K-28 1941–R–18509.

A továbbiakban kifejti, hogy egy Dr. Würtz Mihály nevű német ügyvéd az előző rendszer kiszolgálójaként szívélyes kapcsolatokat tartott fenn a szomszédos Kerény község dobrovoljac¹⁶ jegyzőjével. Dr. Würtz sok „panama ügyet”¹⁷ intézett el a váltni akaró olaszok¹⁸ részére¹⁹ és május 15. táján egy újabb ehhez hasonló tárgyalást helyeztek kilátásba, ahol Dr. Würtz látta el a bírói feladatokat. A levél írója felháborítónak tartja, hogy az első bírósági ügy egy *panamaügy* és pont Dr. Würtz látja el a bírói feladatokat. „*Dr. Würtz felesége révén valami sógorsági viszonyban van egy Sey nevezetű ottani[Értsd: anyaországi CS.M.] tiszttel és másokkal, akiket eddig nem sikerült kinyomozni. Dr. Würtz és pár embere, akik most, mint a hólyag, a víz felszínén úsznak és mindenütt ott vannak, igyekeznek az ötös bizottság munkáját hamis vádakkal elhitelteleníteni.*”²⁰

A munkahelyek elosztásánál, „*a katonai hatóságok közül mindenki saját fel fogása, a helyzet és emberek ismerete nélkül cselekszik, amire igazán eklatáns példa a járáásokban máris okozott nagy elégedetlenség. (...) Bármennyire is mind szolgálatainkat kisegítésül felajánlottuk, ezt igénybe nem vették.*”²¹ Végezetül pedig nyomatékosítja a leírtakat, hogy „*ne hidd, hogy hasonló sérelmek csak zomboriak, mert így megy ez minden járásban, ahol mindenütt a kiabálók és az önigazolók vannak felül.*”²²

Levéltári kutatásaim során több olyan dokumentumot is találtam, mely azt mutatja be, hogyan próbálták meg – Dr. Würtzhöz hasonlóan – a kialakult bizonytalanságot kihasználni. Szemléltetésképpen bemutatnom egy névtelen levél átiratát, mely a szabadkai katonai parancsnokságra érkezett a visszacsatolás után két hónappal. Ebből kitűnik, hogy a névtelen feljelentő a városházán dolgozó embereket rengeteg dologgal megvádolja, legyen az zsidó mivoltuk, a jugoszláv érában nem kellőképpen tanúsított magyarságuk stb. Például Deák Leót és Várady Imrét is meggyanúsítja, hogy a Magyarországról érkezett pénzeket elsikkasztották.²³

¹⁶ Dobrovoljacoknak nevezték az I. világháború után a megszerzett területeken földet kapott, délebbi területekről betelepült délszláv lakosságot.

¹⁷ Utalás a jugoszláv közigazgatás és bíróság korruptségára.

¹⁸ Ezen „olaszok” kilétére nem sikerült fényt derítenem.

¹⁹ Az erős olasz egyházi szabályok miatt az olaszok nem válhattak el házastársaiktól, de némi trükközéssel ezeket az ügyeket külföldön is el lehetett intézni, ahol a házasság felbonthatatlanságára nem olyan erős szabályozás volt érvényben.

²⁰ MNL OL: K-28 1941–R-18509.

²¹ Uo.

²² Uo.

²³ SZTL F: 60 P-601/1941.

Méltóságos Tábornok Ur.Önök mint a helyi viszonyokkal ismeretlennek felhívom becses figyelmét arra, hogy azok akik itt a vezető állásokba jutottak, Dr. Rakstein egy jellemtelen alak akinek semmi sincs a diplomához is protekcióval jutott, elvett egy ~~magad~~ csunya leányt, elverte vagyonát, most nem régen a leánya örökölt de mivel ő nem tudott a leány örökségéhez hozzájutni már szét is költöztette a családjától és el akart venni egy özevgy zsidó asszonyt, akinek pénze volt, hogy a nagyuri pasz--szidót kielégíthesse.

A másik Dr. Reis. Ez egy kitért zsidó, aki 100.-P-ért megéli a saját édes anyját. A szerbeknek a legnagyobb talpnyalóik volt, ott is vasuti orvos volt és a gyermekmenhely orvosa, és a szegény magyar családokkal nagyon méltatlanul és embertelenül viselkedett. Mikor megérezte a váltózást ő lett a legnagyobb magyar, de ez csak már egy zsidó érve minden meg van mondva. Az ~~xx~~ aki a helyén van az Dr. Balogh Pál az igen, az tud, az becsületes, de úgy halljuk, hogy azt meg az a zsaroló embertelen még sintérnek is szivárgat. Réfi akarja kiturni, aki képes az embertársát veszni hagyni ha nem fizeti ki előre az operáció előtt a kikötött 5000.- dinárt. Ha ez kerül a kórházi sebészorvosi állásba ugyanolyan balkáni állapotok lennének mind eddig voltak, sőt még olyanabbak. A Malusev és Vuics éra alatt is az ~~ve~~ volt a szokás, hogy azokat operálták meg séronkívül aki viziten a főorvos kezébe naponta 1-2 ezer dinárt a többit hagyták fekdüni hónapszáma. Ugyan-ez lesz a Réfi korszak. Egy Feketét. Egy Hószét mellőznek hanem a sarlatánok előre jutnak, fő a protekció ez az átkos magyar ember. Mő és itt ~~x~~ van a "Hírlap", jelenlegi felelős szerkesztője szintén kitért ~~xxxi~~ zsidó Csuka János, de ez még felháborítóbban szemtelenebb, mert még ő ment kikutatni Imrédi volt M. elnöknek a zsidó őseit ő a sakter ivadék, pénzért ez is kapható mindenre csak egy példa. Mikor még a "Napló" nevű napilapnál dolgozott ő tussolta el a Budanovics püspök piszkos dolgait elment a kislánnyal a volt püspökhöz az át adott a kislánynak egy meséskönyvet ajándékba és ez a könyv 1000.- dinárral volt kibérelve. Na és a többi önzetlen nagy magyar. Strelicki Dénes, Váradi Imre, Deák Leó ezek együtessen a szegény magyar diákok pénzét sikkasztották el amit Magyarországból kaptak. Hofman tanácsnok szintén egy szerbnyelv köpönyeg forgató alak, melesleg a Budanovics püspök munkatársa is ~~ixxxx~~ ez és ennek a fia főmérnök felháborító. Itt van az a Markovics mérnök egy vad magyar ez mert magyar lenni a szerbek minden rajzát visszadobták alig tudott megélni a magyasága miatt ezt nem hálálják meg neki, de a Hofman tanácsnok fia az főmérnök. Itt vannak Birkások a Vojnics Gyula apa és fia most nagy magyarok de egy magyar műkedvelő előadásra nem mertek elmenni nehogy a szerbök ott lássák őket.

Igy néz ki a magyar vezető társadalom. És tessék csak a most bekerült társaság előéletét kutatni aki a városházán van, hogy mennyi ott a salak. Kiváló tisztelettel egy magyar adta. Olvashatatlan aláírás.

Stallaskes!

Névtelen beáruló levél a katonai közigazgatásnak. Például Deák Leó későbbi főispán és Várady Imre, a bánáti magyar kisebbség jeles képviselőjét is igekeznek beszározni.
(SZTL F:60 P-601/1941)

A kiépülő magyar közigazgatás nagy nyomást helyezett a nyomtatott sajtóra a délvidéki magyarok és a nemzetiségi lakosság szimpátiájának erősítése és megnyerése céljából. Ezt például az is bizonyítja, hogy a sajtót erőteljesen a saját kezükben próbálták tartani. A szerb nyelvű lapokat ideiglenesen betiltották, csakúgy mint a baloldali lapokat. A nagy olvasóközönséggel rendelkező szabadkai *Naplót* (korábban: *Bácsmegyei Napló*) megszüntették. Sőt, a *Napló*nyomtató Minerva nyomda élére hatósági biztost neveztek ki, az ott dolgozók nagy részét pedig elbocsájtották, mert „jelenlétük megfertőzi azt a szellemet, melyre a lapnak és a nyomdavezetésnek szüksége van.”²⁴ Május 15-től „a felszabadított lakosság bizalmának s a kifejtendő hatásos propaganda céljából” folyamatosan küldték az ezt a célt szolgáló cikkeket, melyeket az összes magyar és nem magyar újságban meg kellett jelentetni.²⁵ Már az első három ilyen írásból következtethetünk a benne rejlő tartalomra: „Teremtő erővel, hűséges fegyelmezettséggel kívánunk együttműködni magyar testvéreinkkel a haza felépítésén”, „Ne fecsegi, dolgozzál!” és „A mindent tudók”.²⁶ A Zentai Újság kiadványainak tanulmányozása közben is felfigyeltem arra, hogy a két – három naponta megjelenő újságban szinte kivétel nélkül megjelennek a magyar identitást erősítő, a magyar történelmi folytonosságot és a magyar nemzet vezető szerepét hangsúlyozó írások. Emellett a háborús propaganda is nagy szerepet kapott.²⁷

²⁴ SZTL F: 60 25554/1941.

²⁵ SZTL F: 60 P-2620/1941.

²⁶ Uo.

²⁷ ZTL F: 385. Zentai hírlapok gyűjteménye. Néhány cikkcím szemléltetésképpen a Zentai Újságból: *A keleti harcvonalon minden szovjet támadás összeomlott* (1942. január 7.) *Nemzetiségi politika ma és holnap, Churchill lemondásra készül?* (1942. január 14.) *Nem állunk meg félúton, Fejlődik a város* (1942. február 25.)

Tudományos, az érdeklődők
szempontjára
Szécsény, 1942. 2. 18. Dr. Csikós György

XXI. évfolyam 6. szám. ÁRA 16 FILLÉR Szerda, 1942. január 14.

ZENTAI ÚJSÁG

ELŐFIZETESI ÁRAK: 1 évre 15 P. Félévre 7.50 P. 3 hónap 3.80 P. 1 hónap 1.30 P.	Független politikai, gazdasági és társadalmi lap	Megjelenik hentesként 3. szor: Szerdán, pénteken és vasárnap
--	---	---

Nemzetiségi politika ma és holnap

Ez a felfogás és ez a küzdelem teljes egészében átvihető, sőt átvendő új életünkbe is. Vonatkozik ez különben reánk, visszatért békési magyarokra, akiknek csoportja a történelmi adottságok miatt a jövőben sem állhat ki olyan kedvező feltételek mellett nemzeti életét és nem is állíthatja át magát habárban nyugodva az anyaország vonzeretébe, mert ez államvisszatérés hírnököik által felkeltve, magasztalva különös feladattal. Ezek közül elsőnek emlüljék azt a közös életet, amelyet évszázadok óta valónk egy fedél alatt élő nemzetiségeinkkel kell elölteni. Vannak, akik a közelmúlt tapasztalatain okulva, a törvény szelleméhez kinos ragaszkodást, a szemet szemért elvet és az évszázados gyakorlattal teljes felhagyást és új utakat vélnek követendők. Mások ismét azt mondják: felejtjük a múltat, ne toroljuk meg a bennünket jogtalanul élt érzelmeket, helyetkezzünk a szent Istváni gondolat alapjára és folytassuk ott, ahol 1918-ban abbahagytuk. Kár volna a kérdéstől vitálni és ilyen vitákkal legközelebbi mérget anyaggal feltölteni. A kérdésnek a megoldás országos feladat és a működő magyar kir. kormány célutasos politikája hivatott megoldani. Ez a politika pedig az egyenjogúságon épül fel.

Talán éppen ki akarja banguyozni a lemerhetetlen különbséget a közelmúlt és a jelen között. Esetleg alsó akarja húzni a nyugati fellegűt szemben a közelmúltot balkáni esz-közveivel. Bizonyára újabb bizonyítékokat óhajt szolgáltatni a Trianon annak idején felsorakoztatott, de fi-gyelembe nem vett bizonyítékaikkal, amelyek az évszázadok hívatatos magyar felfogás és gyakorlati

keresztülvitelt a garmadszámra ösz-szehozott hazugságok ellensében nem tudták diadalra vinni.

Akármi legyen azonban ennek az elgondolásnak az indoka, az az egy biztos: a tolerancia a beindult olyan közlelő érzítő nemzetiségi kérdés tekintetében gyengéset nem jelent. Az államviszargok nemcsak szóval mondot, hanem tetteikkel is bizonyítottak valószínűleg is bevalótlók.

Meg kell szönnie azoknak a bátorantuli öszekölteleseknek, amelyeknek melegségei a XIX század politikai morgalmi voltak.

A magyar állameszme és ennek szüksege meggyőződéssel kell, hogy

eljen minden állampolgárnak a lelke-ben, mert az államhatalom kezében nemcsak ajándékok vannak, de az igazságos és önévédelem pilóra is. Ki kell érdemelnie mindenkinek azt a jó szorát, amelyet a magyar állam ma, amikor Európának minden büsz-szete ezer sebből vérzik és a meg-próbáltatások legromorub napját éli, polgárai részére, nemzetiségre való tekintet nélkül, biztosít. Aki halájját ezért a magyar Szent Korona irányában nem képes letolni és jobb sorait a Szent Korona elleni támadással, az integritás kiherdésével óhajtja elérni, annak ezen a földön helye nincs.

Első szent királyunk: Szent Ist-vánhozásból származtatjuk mind a mai napig nemzetiségeink jogait, az felejtjük a köpvetlen kézzel tudott le-szujani Koppányra és mindazokra, akik karjukat koronája ellen emelték

Churchill lemondásra készül?

A Reuter értesülése szerint a csendesóceáni katonai kudarcok foly-tán, valamint az angol alsóházban támadt elégedetlenségek következtében Duff Cooper Londonba való visszaterése után az egész Churchill-kormány lemond.

A japán csapatok újabb győzelme

Sanghaji jelentés szerint a japánok újabb partraszállást hajtottak végre a Fülöp szigeteken Luzonban és valószínűleg Mindanao szigetén. Kuala Lumpur elfoglalásával a japánok újabb jelentős lépést tettek Singapur irányában. Abból a tényből, hogy az angol védők nem egész ku-szonnyeg óra alatt kénytelenek vol-tak feladni az ellenállást Singapur kapujában, kitűnt a japán ember-nyag, felszerelés és katonai vezetés óriási fölénye.

Károly román exkirály nem kívánatos személy

A Svenska Dagbladet írja, hogy Károly volt román király, aki Max-kóbból Newyorkba készült, nem ka-pott beutazási engedélyt az Egyesült Államokba. A kanadai kormány szin-ten kijelentette, hogy a volt román király kanadai tartózkodása egyalla-lán nem kívánatos.

De ez nem csak a sajtóra, hanem a kulturális élet más területeire is kihatott. A szerb kulturális egyesületeket betiltották, még akkor is, ha nem fejtettek ki politikai tevékenységet. Szabadkán például az 1865-ben alapult Graničar Dalegylet működésének engedélyét is megvonták, annak ellenére, hogy különböző gesztusokat tettek a magyar katonai közigazgatás irányába, hiszen 1941. május 25-én egy rendezvényen a magyar Himnusz énekelve vettek részt.²⁸ Ráadásul a dekrétívjelentés szerint „*az egyesület célja a szláv templomi és világi énekek ápolása, fenntartása és terjesztése.*” (...) „*politikával nem foglalkoztak és politikai pártokkal összeköttetésben nem álltak.*”²⁹

A magyar katonai közigazgatás idején megkezdődött az előző rendszer leépítése. Ez együtt járt az állami szimbólumok ledöntésével, a cirill betűs feliratok betiltásával, az utcanevek átnevezésével, a korábbi szerb nyelvű tankönyvek begyűjtésével,³⁰ a szobrok eltávolításával és ehhez hasonlókkal. Például Szabadkán, a városháza elé „*huszonhárom éves megszállás*” alatt hoztak Szerbiából földet és ültettek tölgyfákat, ezzel szimbolizálva a területfoglalást. A magyar hatóságok a fákat kivágatták, az odaszállított földet pedig a Tiszába temették.³¹ A közigazgatási beosztásban igyekeztek a trianoni békeszerződés előtti viszonyokat visszaállítani. A bácskai területeket egyesítették Bács-Bodrog vármegyével,³² a baranyai háromszög Baranyához, Muraközön és Muravidéken pedig Zala és Vas vármegye osztozott. Bács-Bodrog vármegye székhelyévé a történelmi gyökerekre hivatkozva Zombor vált, bár erre pályázott Szabadka és Újvidék is, de mindhárom város törvényhatósági jogú³³ státuszt kapott. A szerb többségű Zombor melletti döntésnél nem csak történelmi gyökerek voltak a fontosak, hanem a nemzetiségi viszonyok is: „... *nem lévén érdemleges gazdasági élete, a magyarságot csak a sok hivatal gyarapítja.* (...) *Zombor magyarrá válása területileg összekapcsolná a tőle délre lévő s telepítések révén erősen megszorodó magyarságot az alföldi magyar nyelvterülettel.*”³⁴

A visszafoglalt területeken a Muraköz kivételével 1941. augusztus 15-én bevezették a polgári közigazgatást. A különböző főispáni kinevezésekre a magyar belpolitikai események is erősen rányomták a bélyegüket. (Például a német

²⁸ SZTL P-4950/1941.

²⁹ Uo.

³⁰ PAPP 2015. 67–68.

³¹ SZTL F: 60. P-4414/1941.

³² Kivéve Horgost és környékét, mely korábbi vármegyéjéhez, Csongrádhoz csatoltak vissza.

³³ Korábban szabad királyi város.

³⁴ ROMSICS 1995. 512.

megszállás után az összes főispánt „megbízhatóbb elemekre” cserélték.) Bács-Bodrog vármegye főispánja Deák Leó, a két világháború között nagy tapasztalatokat szerzett délvidéki politikus lett, Szabadka főispánja Reök Andor, horgosi földbirtokos, Újvidéké pedig Fernbach Péter, temerini földbirtokos lett. A képviselőház utólag csak 1941. december 16-án szentesítette a délvidéki területek visszacsatolását a Muraköz kivételével. A többi visszacsatolt területhez hasonlóan, a délvidéki területeken sem rendeztek parlamenti választásokat a háborús helyzetre való tekintettel. Ezt ún. behívással vagy kinevezéssel helyettesítették. A képviselőházba huszonhat délvidéki képviselő került be, köztük a délvidéki magyarság vezetői, de a németeket öten, a szerbeket és bunyevácokat ketten-ketten képviselték. A felsőházba pedig Krámer Gyula, a Délvidéki Magyar Kulturális Szövetség volt elnökét és Ágoston Sándor református lelkészt hívták be.³⁵

Az anyaországiak és a bácskai magyarok közti viszonyrendszer vizsgálata

Komolytalanság lenne azt feltételezni, hogy a délvidéki magyarság nem örült a visszacsatolásnak, mégis, a visszaemlékezésekben tömegével fordulnak elő azok a fordulatok, amik az események árnyoldalára is nagy hangsúlyt fektetnek. Ahogy egyik bácskossuthfalvi visszaemlékező mondta: a bevonulással *nem azt kapták, amit vártak*.³⁶ Ez az érzület több forrásból is táplálkozhatott. Az áprilisi bevonulást követő eufória után bő két hónappal Magyarország hivatalosan is belépett a már két éve zajló világméretű háborús konfliktusba, ezzel a lakosság számára hiányozott egy nyugodt időszak, amiből nyugodt körülmények között építhették volna sorsukat. Az áprilistől fennálló katonai közigazgatás igazságtalanságai, legyenek azok a bevonuláskor elkövetett megtorló akciók, az anyaországiak által a munkahelyek vélt vagy valós leuralása után a polgári közigazgatásra való átállás egy nyugodt időszakot hozhatott volna maga után. Ennek ellenére a felső körökből irányított újvidéki és sajkásvidéki razzia³⁷ nagy riadalmat és gyanakvást kelthetett a nemzetiségi lakosság mellett a magyar lakosság körében is. Az 1943 januárjától a katonai vereségek hatása sem maradhatott titokban, még ha ezt a sajtó némileg

³⁵ SAJTI 2004. 237–240.

³⁶ PAPP 2015. 159.

³⁷ Az 1941–1944 között tartó Bácska egyik legvéresebb fejezete volt az újvidéki és sajkásvidéki razzia, amikor 1942 januárjában több ezer szerb és zsidó lakost gyilkoltak le partizánvékenységre hivatkozva a magyar katonai alakulatok. A délvidéki razziairól a teljesség igénye nélkül lásd: SAJTI 2004.; SAJTI 1987. 152–168., PIHURIK 2015; BUZÁSI 1963.

ellensúlyozni is tudta. A fokozódó háborús feszültség magával hozta az ellátási rendszer akadozását, amit a lakosság az egész ország területén megsínylett, ráadásul a jugoszláv földosztásból kihagyott, helyi több százezres magyar agrárnépesség földhétségét sem tudták kielégíteni a bár megígért, de elhalasztott földosztással. Az 1944 áprilisában kezdődő deportálások sem növelhették a magyar vezető körök későbbi megítélését.³⁸ Továbbá a magyar közigazgatás kivonulása után a bevonuló partizánok által elkövetett rémtettek miatt is az átlagember szemében a bevonulás hiábavalósága kerülhetett előtérbe. Ráadásul a visszaemlékezőknek ismert volt a délvidéki bevonulás végkimenetele, így ez is ráerősíthetett arra a véleményre, hogy a délvidéki akció nem azt az eredményt hozta, amit a „*huszonhárom évnyi megszállás*” után vártak volna. Habár ezeknek a körülményeknek kétségkívül véleményformáló hatásuk volt a későbbi emlékekre, a legtöbb visszaemlékezésben mégis az anyaországból érkezők fölényeskedését emelték ki.

Milenko Palić, az újvidéki egyetem történelemének a háborús éveiről írt visszaemlékezése kiemelkedő forrás a többi közül, hiszen ő délvidéki szerbként írt visszaemlékezéseket,³⁹ tehát a magyar–magyar kapcsolatról némileg objektívebben, de legalábbis sértettség nélkül írhatta: „*Magyarország területéről újonnan betelepült és az őshonos bácskai magyarok közötti viszonyt az jellemezte, hogy az előbbieket mindig hangsúlyozták anyaországi mivoltukat. Bácska egész megszállása alatt nem épült ki közöttük teljes bizalom. Ez leginkább a közigazgatás területén volt észlelhető: az előljárók, városvezetők, minden helységben (még a legapróbb falvakban is) az anyaországiakból kerültek ki; az állami tulajdonban illetve felügyelet alatt álló gazdasági egységek (...) szintén az ő kezükben összpontosultak.*”⁴⁰ Habár Palić ezen kijelentése nem állja meg a helyét, mindenesetre szembevetendő, hogy a jelenség a nem magyar lakosságnak is feltűnő volt.

³⁸ Fontosnak tartom megjegyezni, hogy a levéltári források vizsgálata alapján – részben a Magyarországon meghozott zsidótörvények következtében – a köztisztviselő kar szemében is erős antiszemitizmus volt megfigyelhető. A nélkülözö vidéki lakosság is asszisztálhatott a zsidóság deportálásánál, hiszen ettől a szociális helyzetük javulását is várhatták, de korunk visszaemlékezői már mentesültek az antiszemita propaganda alól, tisztában voltak a holokausz méretével, ami jelentősen módosíthatta a zsidókról alkotott képüket. Például egyik irat szerint Szabadkán egy zsidó vallású újságot szeretne árulni, de „faji hovatartozása” miatt nem engedélyezik neki. (SZTL F: 60. P-196/1941) egy debreceni lakos Szabadkán szeretne könyv- és papírkereskedést nyitni, amit végül engedélyeznek, mivel „a zsidóknak 50%-os térnyerése ebben a szakmában a keresztyény kereskedők beállítását kívánatosnak tesz. (SZTL F: 60 29450/1941)

³⁹ PALIĆ 2003.

⁴⁰ I. m.: 35.

Ugyanezt a bizalmatlanság feltételezését erősíti a Miniszterelnökség 1942. március 21-én keletkezett átirata a belügyminiszternek a szabadkai köztisztviselői kar magatartásáról és tevékenységéről. Az irat szerint a szabadkaiak panaszozik, hogy a „postánál, vasútnál és törvényszéknél legutóbb történt kinevezések során nagyon sok nemzeti egyént juttattak kenyérhez. (...) A szabadkai magyarság felvilágosító és segítő munkáját az anyaországból jött hatósági személyek nem veszik igénybe, sőt sok esetben bizalmatlanok velük szemben.” A dokumentum szerint „a magyar lakosság elvárta volna az új tisztviselői kartól azt, hogy olyan szeretettel bánjanak velünk [a kiemelés tőlem – CS.M.], mint az a katonai közigazgatás alatt történt.”⁴¹

A zentai házassági anyakönyveket vizsgálva azonban érdekes adatokra lelhetünk. Zentán, ami a korban igen nagyarányú magyar (a járásban 81% volt a magyarok aránya) lakossággal rendelkezett, az 1940. évtől 1941 októberéig többnyire csak helybeliekkel házasodtak, esetleg előfordult az, hogy a szomszédos településekről, például Csókáról, Adáról származott a házastárs. 1941 októbertől pedig mintha kinyílt volna a világ és a zentai lakosság is bekapcsolódott a magyarországi társadalmi vérkeringésbe. A zentaiak az akkori ország számos pontjáról találtak maguknak párt, csak szemléltetésként néhány példa: zentai lakossal házasodott 1941 októbere és 1942 nyara között fogtechnikus Bajáról (Bács-Bodrog vm.), kereskedő Nagymegyerről (Komárom vm.), alkalmi munkás Peréről (Abauj-Torna vm.), nyomdászsegéd Tiszaújlakról (Ugocsa vm.) vagy például honvéd szakvezető Gyuláról (Békés vm.).⁴² Ebből több dologra is következtethetünk. A közvetlen háborús helyzet megszűnésével a délvidéki lakosság közül sokan utazhattak az anyaországi területekre, de még meghatározóbb azoknak a száma, akik Zentán vagy Zenta környékén találtak munkát, hiszen foglalkozásukat tekintve felülreprezentáltak a honvédek, rendőrök, köztisztviselők és kereskedők. Vagyis az anyaországiak és a bácskai magyarok között, ha volt is egyfajta megkülönböztettség, az a civil életet nem minden esetben járta át, ez többnyire a hatóságokkal való érintkezésekben nyilvánult meg.

Az embert általában az identitását, nemzeti hovatartozását megkérdőjelező kijelentések érintik legérzékenyebben. Ez a bácskai magyarságra is igaz volt, akik úgy gondolták, a „23 éves megszállás” alatt tanúsított magatartásukkal bizonyították, hogy ők igenis jó magyarok. Ráadásul éppen az lehetett a legfájdalmasabb számukra, hogy az anyaországiak sokszor őket is – a minden bizonnyal általuk sem szimpatizált – szerbekkel/csetnikekkel azonosítottak.

⁴¹ ROMSICS 1995. 493–494.

⁴² ZTL: F. 121 Községi Népbizottság, Zenta. Anyakönyvi Hivatal, Zenta. Házasságkötési anyakönyv 1941–1942.

Egy zentai adatközlő elbeszélése szerint: „Még volt valami nem jó jelenség akkor, bár amit én magam úgy érzem, akkor történtek olyanok, hogy Magyarországról eljöttek, Felső-Magyarországról meg mindenhol, ide raktak magyarországi hivatalnokokat, akik nem tudták ennek a népnek a mentalitását, azt, hogy itt már tulajdonképpen a török óta ez vegyes [etnikumú – CS.M.] volt. Meg ha valami nem tetszett, akkor nagyon könnyen lecsetnikeztek mindenkit. A magyarok ideje alatt meg az volt, hogy ezek itt basáskodtak, hivatalokba kerültek, kulcspozíciókba. Ezek is tulajdonképpen nagyon megmérgezték az egymás közötti viszonyt.”⁴³ A lecsetnikezés sok helyen előfordult, így például Gomboson is: „a csendőrök azok olyan, úgy beszéltek, mint hogyha, ne mondjam, a magyarokkal is, aszonygya, igen, aszonygya maguk csetnyik magyarok.”⁴⁴ Ezt a hontalan érzést és kiközösítettséget egy bácskossuthfalvi lakos is megfogalmazta: „Mi a magyar idő alatt csetnikek voltunk, a szerb idő alatt meg magyarok voltunk, valójában magyarok voltunk, úgy éreztem, a mai napig is én magyarnak érzem magam.”⁴⁵ Ezekből a sorokból pedig – mivel egymástól függetlenül keletkeztek – az tűnik ki, hogy tényleg lehetett egyfajta hátrányos megkülönböztetésben része a bácskai magyar lakosságnak is.

Ezt a morális különbséget egy szabadkai diák emlékei is megőrizték. A diákemlékek a többi visszaemlékezéstől annyiban hitelesebbek lehetnek, hogy az eseményt csakis maga a diák élhette át, a későbbi elbeszélések kevésbé torzíthatták emlékezetét, habár itt is figyelembe kell vennünk a tárgyalt esemény időbeli távolságának torzító hatását. A diák a szabadkai polgári iskolás éveire emlékezett vissza. Mivel *hetes* volt, neki kellett jelentenie a hiányzó diákokat, de mivel az anyaországból érkezett oktatót *tanárúrnő* helyett *tanárnőnek* szólította, a tanárnő *büdös csetnik gazembernek* nevezte, felpofozta, majd az igazgató is jól elverte. Ez az eset jól mutatja a két fél közötti mentális különbségeket, hiszen ebben az esetben nemcsak a „*neobarokk*” társadalomban szocializálódottak rangkorsága, hanem a felsőbbrendűségtudat is megjelenik. Említésre méltó még a visszaemlékező diák elbeszélésében miszerint „*lesték, hogy valaki csináljon valamit a délvidékiek közül, hogy kirúgják.*”⁴⁶(...) Az osztálynak több mint a fele nem délvidéki volt. (...) Akik ott gyöngye tanuló voltak, bukdácsoltak, azok eljöttek ide, ilyenek.”⁴⁷ A nagyszámú magyarországi diák részben magyarázható

⁴³ PAPP 2015: 160–163.

⁴⁴ PAPP 2015: 72.

⁴⁵ PAPP 2015: 225.

⁴⁶ Nem gondolom, hogy ez így igaz lenne, de az mindenféleképpen elgondolkodtató, hogy az akkor ifjú diák miért láthatta ilyennek a helyzetet.

⁴⁷ PAPP 2015. 164–165.

azzal, hogy a Délvidékre áramló néptömeg egy részét családok emberek alkották, akik hozták magukkal családjukat is. Ez a Zentai Gimnázium esetében annyiban kimutatható, hogy 1942 és 1944 között a gimnáziumban végzett tanulók egy része a trianoni Magyarország területén született.⁴⁸

Érdekes összevetni az ilyen jellegű felsőbbrendűségi tudatot és a mentális különbségeket például a felvidéki történetekkel. A Felvidék többségében magyarok által lakott sávját 1938-ban, az első bécsi döntés keretein belül csatolták Magyarországhoz. Az első Csehszlovák Köztársaság korában a magyarok kisebbségi jogaik csorbulását szenvedték el, de a magyarországi viszonyoktól sokkal fejlettebb szociális, gazdasági, politikai helyzetben voltak, és a kelet-közép-európai országok közül egyetlenként, valóban demokratikusnak tekinthető Csehszlovákiában más volt az intellektuális-szellemi légkör is. A területi visszacsatolás után pedig ezt a „felvidéki szellemet” nehezen és konfliktusok sorozatán át próbálták az úri keresztény Magyarország normáihoz igazítani.⁴⁹ Legszenvedelmesebb a megszólításbeli különbség volt itt is, mint ahogy a „tanárúrnő” esetében is. A felvidéki magyaroknak nehezen volt emészthető a megszólításokból eredő alá-fölé rendeltséggel párosuló magatartásforma, s ezt az anyaországiakkal is érzékeltették. Egy Magyarországról a Felvidékre helyezett hivatalnok sorai szerint: „bennünket, anyaországiakat, kik valami állást töltöttünk be, szinte kigolyóztak a társadalmi életből. A fél év előtti öröm és szeretet feszítődött meggyé változott.”⁵⁰ Természetesen a két világháború közti csehszlovákiai magyar szellemi légkör sokkal szabadabb volt, mint a jugoszláviai magyar, ami miatt jobban kiéleződtek ezek az ellentétek, de az tény, hogy a Magyarországon nevelkedettek és a délvidéki magyarok között is volt egy ilyenfajta mentalitásbeli hasadék, de ez források és visszaemlékezések alapján főleg a hivatalos szervek és a lakosság közötti kapcsolatban összpontosultak.

Adalékok a nem magyar lakosság impériumváltásra adott reakcióihoz

A délvidéki nem magyar lakosság hangulata részben a magyar bevonulás és az azt követő rögtönzött *igazságszolgáltatás* miatt nem volt minden nemzetiség körében egyértelmű. A Szent-István-i állameszme, az ezeréves Magyarország

⁴⁸ Csak szemléltetésképpen: 1942-ben a nyolc érettségizőből ketten származtak az anyaországból, 1943-ban a 13-ból 3-an, 1944-ben pedig a harmincnégyből csak négyen. (DOBOS 1998; A zentai gimnázium érettségit tett tanulói 1901–1979 című fejezet)

⁴⁹ Erről bővebben: SIMON 2014. vonatkozó részei, különösen 97–111.

⁵⁰ I. m. 104–105.

és a magyar felsőbbrendűség illúziója sokszor felesleges konfliktusokat okozott a multietnikus területen. Erre vonatkozólag több említésre méltó iratot is találtam a szabadkai és a budapesti levéltárakban. Fontosnak tartom azonban megjegyezni, hogy a bemutatott magatartásformák nem minden esetben azonosak a különböző nemzetiségek tagjainál, az egyén világnézete, személyes tapasztalása, nyelvtudása stb. nagyban befolyásolhatta a különböző történésekre adott reakcióit.

Korábbi vezető szerepük miatt a szerbséget sértette leginkább a magyar nemzetiségi politika. A bevonuláskor is elsősorban az ő köreiből kerültek ki az áldozatok, de meg kell említeni még a sajkásvidéki és újvidéki razziát, amelynek hatása igen megnehezítette a békés együttélés kialakulását. Emellett a nagyszámú dobrovoljac betelepülő internálása is borzolta a kedélyeket. A bevonulás után egy hónappal a zombori ötös bizottság egyik tagja levelet küldött Balla Pálnak. Ebben arra következtethetünk, hogy központi utasításra szerették volna javítani Bácskában a különböző nemzetiségek közötti kapcsolatokat. Azonban a helyzet nem ilyen egyszerű volt: „(...) *határozott felhívás érkezett a Magyar Olvasókörhöz, hogy meghívandók oda szerbek, bunyevácok és németek is a társadalmi érintkezés felvétele miatt.* [Kiemelés tőlem – C.S.M.] *Most mi vegyük fel a kapcsolatot azokkal a szerbekkel, akik 23 évig hivatalnokszobákon kívül nem is találkoztak és egy ilyen nem tudni pontosan kitől eredő elgondolás révén mi kezdjük meg a társadalmi érintkezést. Azokkal a szerbekkel, akik mindegyike ma is gyászol, mert a családnak halottja van, vagy akik családtagjai menekülésben vannak.*⁵¹ Vagyis már a bevonulás és a fent említett túszkérdés során elkövetett igazságtalanságok is nagyban megnehezítették a békés együttélést. Pedig ekkor még messze voltak az újvidéki és sajkásvidéki hideg napok. Így azok az események még jobban ellehetetlenítették a térségben élő szerbek Magyar Királysághoz és egyben a magyarokhoz fűzött viszonyát. A szerbséget ért hátrányos megkülönböztetést csak 1942 nyarán a Kállay-kormány tevékenysége fogja némileg feloldani.⁵²

A nagyszámú német etnikum jelentős kiváltságokat birtokolt. Már Teleki Pál, a Hitlerrel megkötött bécsi egyezmény (1940) megkötésekor a Volksbund vált a magyarországi németek egyetlen legitim kulturális szervezetévé, ráadásul a belügyminisztérium sem szólhatott bele munkájukba. Használhatták a nemzeti jelképeiket és a belügyminisztériumtól függetlenül működhettek a Volksbund helyi szervezetei. A bácskai németek ez miatt már a bevonuláskor privilegizált

⁵¹ MNL OL: K-28 1941–R-18509.

⁵² Bővebben lásd: SAJTÍ 1987. 169–216.

helyzetben voltak, és voltak, akik a terület Németországhoz való csatolását, vagy legalábbis német katonai közigazgatás bevezetését szerették volna elérni.⁵³ Ez mellett a bevonuláskor a Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség (rövidítve DMKSZ) irata szerint a németek az élelmet a német hadseregnek adták el, miközben a magyar lakosság éhezett.⁵⁴ A németek kitüntetett szerepét egy a csendőrségnek szánt a „*lakossággal való helyes magatartásra figyelmeztetés*”⁵⁵ tárgyú leirat is bizonyítja. A szabadkai csendőrörsre beérkező irat szerint egy csendőr egy községbeli németet azért bántalmazott fizikailag, mert a májusfa tetejére egy horogkeresztes zászlót helyezett. A leirat az évszázadokon át együtt élő német népet testvérnépként nevezi, hivatkozik a *két lovagias fegyverbarát* által Bécsben aláírt szerződésre,⁵⁶ majd ismételten felhívja a figyelmet arra, *hogy a magyar és német lakossággal egységesen meg kell magunkat kedveltetnünk (...) a boldogabb Nagymagyarország felépítésének mindennél szentebb célja érdekében.*⁵⁷ Érdekes, hogy például Őrszállás községben a képviselőtestületi kinevezéseknél azért nem kerültek be németek, mert nem voltak hajlandók az esküt letenni.⁵⁸ Ebből pedig következtethetünk, mennyire tartották véglegesnek a magyar területvisszacsatolást.

⁵³ SAJTÍ 2004. 163–164.

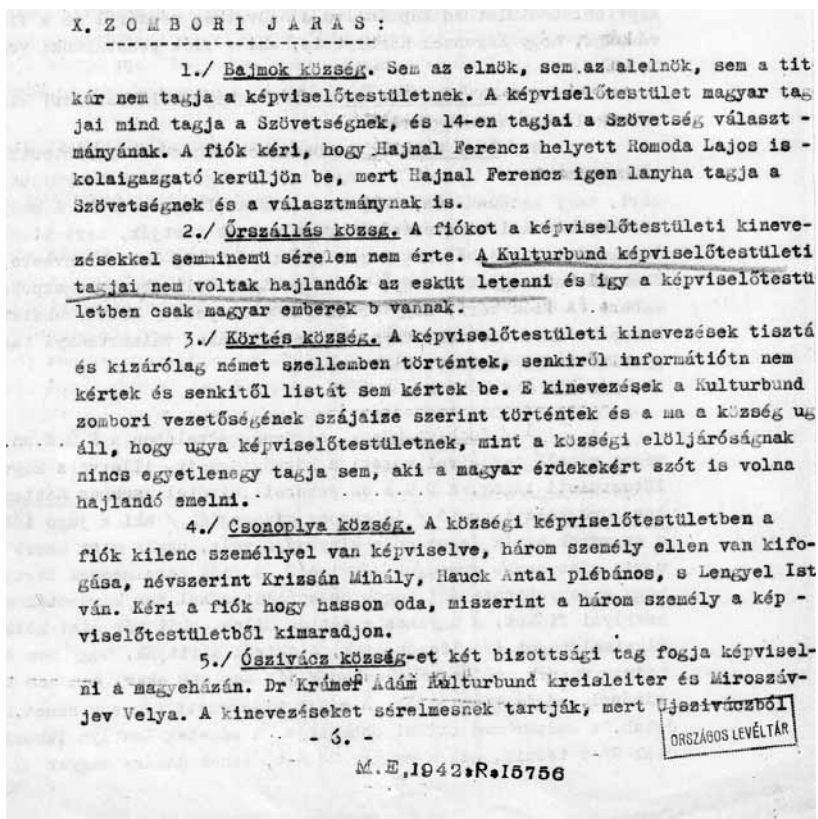
⁵⁴ MNL OL: K-28 1941–R-25591.

⁵⁵ SZTL: P-1708/1941.

⁵⁶ Az előzőleg említett, Teleki és Hitler által Bécsben aláírt szerződésről van szó.

⁵⁷ Uo.

⁵⁸ MNL OL 1942–R-15756.

1942-es képviselőtestületi kinevezések véleményezése. A Kulturbund tagjai nem voltak hajlandók letenni az esküt. (MNL K-28 1942 – R – 15756)

A bunyevácok⁵⁹ szerepe is kedvezőbb volt a többi etnikumhoz képest. Nem voltak olyan helyzetben, mint a németek, de mivel a Független Horvát Állam Magyarország szövetségese volt, a bunyevácokat nem érték különösebb retorziók. Sőt, az ő esetükben a megüresedett köztisztviselői munkahelyek is

⁵⁹ Dalmáciából származó horvát népcsoport, a török kiűzése után a bácskai területek északi felébe települt. Katolikus vallásával és nyelvjárásával elkülönült a környékbeli délszláv népektől. A magyar népszámlálások külön etnikumnak tartották, az 1918 és 1941 közötti időben a többnyire Horvátországban kiképzett klérus közbenjárására erősödött bennük a horvátokhoz való kötődés. Erről bővebben: SOKCEVITS 2007, 63–79.

megnyílhattak, hiszen a jugoszláv államigazgatásban dolgozók jelentős része ismerte a magyar nyelvet. Ennek ellenére az ő körükben is megfigyelhető egyfajta passzív ellenállás. Egy 1941 májusában keletkezett irat⁶⁰ szerint maga Novákovits Béla altábornagy, a déli hadsereg közigazgatási csoportjának vezetője vizsgálatot kezdeményezett az ügyben, hogy Szabadkán az istentiszteleten a Himnusz éneklésekor a bunyevác nemzetiségűek nem álltak fel, a figyelmeztetés után pedig tüntetőleg távoztak. Az ezzel kapcsolatos detektívjelentés nem hozott eredményt, a detektív nem talált semmi ehhez hasonlót, habár megjegyzi, hogy az általa látogatott istentiszteleteken a Himnuszt nem is énekeltek.⁶¹ Ebből arra következtethetünk, hogy az ilyen jellegű – a bunyevácok által kifejezett – véleménynyilvánítás előfordulhatott, csak a katolikus papok a szintén katolikus bunyevácokkal való konfliktusok elkerülése céljából nem énekellették a Himnuszt.

A felszabadult területen élő magyarok nagy gyanakvással viseltettek a nemzetiségek mozgalmai iránt (mivel bármilyen nemzeti mozgalmat a függetlenedéssel azonosítottak), melyek előidézői a korábbi negatív tapasztalatokban rejtőzhetnek. A DMKSZ kiépült hálózata éberen őrködött az ilyen jellegű törekvésekkel szemben. Ezt bizonyítja egy 1942-ben készült jelentés⁶² mely szerint a szlovák többségű dél-nyugat bácskai Pincéden szlovák nemzeti törekvéseket véltek felfedezni. A jelentésben olvasható, hogy *„egyházi összeírás leple alatt eredetkutatató népszámlálást eszközölnek. (...) Félő, hogy a fanatikusok magyar családokat is szlováknak írnak. (...) Suttogó propaganda szerint, az ottani magyarokat és magyar érzelmű szlovákokat a háború után kiirtják.”*⁶³ Ezekből pedig arra következtethetünk, hogy a visszacsatolt délvidéki területek nemzeti lakossága – részben a gyanúsítgatások miatt – nem mindenben egyezett a kiépülő közigazgatás nemzetépítő törekvéseivel, és volt rá példa, hogy ez ellen ki is nyilvánították véleményüket.

Magyarország tanulmányomban tárgyalt időszaka első ránézésre sikertörténetnek számít. 1938 és 1941 között megvalósulni látszottak a magyar társadalom 1920-tól nyíltan vagy kevésbé nyíltan hangoztatott vágyai: nagyarányú területek kerültek vissza az országhoz, melyeken többségében magyar anyanyelvű

⁶⁰ SZTL: P-856/1941.

⁶¹ Uo.

⁶² MNL OL: K-28 1942-P-24768.

⁶³ Uo.

lakosság élt (Délvidék esetében 37%). A délvidéki események részbeni bemutatásából kitűnik, hogy a magyar vezető körök milyen eszközökkel szerették volna konzerválni ezeket az állapotokat részben az etnikai arányok megváltoztatásával. Az, hogy némely esetben brutálisan léptek fel az ellenállással szemben és görcsösen keresték a vélt ellenállást – mint például a sajkasvidéki és újvidéki razziánál –, azt mutathatja, hogy a magyar vezető körök tisztában voltak vele, hogy a terület visszacsatolások, kiemelten a délvidéki területek, nagyrészt a Harmadik Birodalom támogatásának köszönhetően valósultak meg. Azonban voltak intézkedések, mint például a szervezett betelepítés, a kiépített oktatás-ügy leépítése, a korábbi impérium államapparátusának lecserélése stb., melyet a magyar kormánykörök a Monarchia utódállamainak intézkedéseiről mintáztak. Ez pedig azt mutatja, hogy a terület hovatartozásától függően, elsősorban az ott élő népesség „hátán csattant” az 1918 után meginduló „adok-kapok” ostora, hiszen nemcsak az ott élő, korábban többé-kevésbé békében élő nemzetiségek egymás közötti viszonyát mérgezték meg a különböző diszkriminatív intézkedések, hanem az egyén korszakról alkotott véleményére is rányomták bélyegüket.

Sikertörténetről beszélünk, hiszen ekkor még láthatáron kívül volt a doni katasztrófa, a holokauszt és Magyarország megszállása(i), de ahogy bemutattam, már ebben az időben is mutatkoztak jelei annak, hogy az államgépezetben, a nemzeti lakossággal való bánásmódban voltak hibák. A háborút követően semmivé váltak az 1941 és 1944 közötti intézkedések. A települések nagy részén felállított Turul-szobrokat ledöntötték, az utcaneveket átnevezték, az anyaországból érkezettek elmenekültek, a székely betelepülők énekeit messze fújta a szél. Azonban a délvidéki magyarság számára nemcsak ezt hozta el a háború vége, hanem részben a kollektív bűnösséget, részben pedig a megtorlást.

Irodalomjegyzék

Levéltári források:

MNL OL

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
Miniszterelnökség, Nemzetiségi és kisebbségi osztály iratai (K 28)

SZTL

Szabadkai Történelmi Levéltár
F: 60. Szabadka thj. Város Polgármesteri Hivatala – Szabadka (1941–1944)

ZTL

Zentai Történelmi Levéltár
F: 121 Községi Népbizottság, Zenta. Anyakönyvi Hivatal, Zenta.
Házasságkötési anyakönyv 1941–1942.
F: 385. Zentai hírlapok gyűjteménye

Monográfiák:

BÍRÓ 2010.

BÍRÓ László: A jugoszláv állam 1918–1939. Budapest, 2010.

DOBOS 1998.

DOBOS János: A zentai gimnázium száz éve (1876–1976). Zenta, 1998.

GAČEŠA 1968.

GAČEŠA, Nikola L.: Agrarnareforma i kolonizacija u Bačkoj 1918–1941. Novi Sad, 1968.

GÖNZ 2001.

GÖNZ László: A muravidéki magyarság 1918–1941. Lendva, 2001.

BUZÁSI 1963.

BUZÁSI János: Az újvidéki „razzia”. Budapest, 1963.

LŐRINCZ 1977.

LŐRINCZ Péter: Harcba a földért. A magyar fasizmus jugoszláviai földbirtokpolitikája (1941–1944). Budapest, 1977.

PALIĆ 2003.

PALIĆ, Milenko: Visszaemlékezés a világháború éveire (1941–1945). Szerk.: PIHURIK Judit, Szeged, 2003.

PAPP 2016.

PAPP Árpád: Zenélő kút, a bukovinai székelyek Bácskában (1941–1944). Szabadka, 2016.

ROMSICS 1995.

Magyarok kisebbségben és szórványban: a Magyar Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Osztályának válogatott iratai. 1919–1944. Szerk.: ROMSICS Ignác, 1995.

SAJTI 1979.

SAJTI Enikő: Délvidék 1941–1944. A magyar kormányok délszláv politikája, Budapest, 1987.

SAJTI 2004.

SAJTI Enikő: Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918–1947. Budapest, 2004.

SAJTI 1984.

SAJTI Enikő: Székely telepítés és nemzetiségpolitika a Bácskában – 1941. Budapest, 1984.

SIMON 2014.

SIMON Attila: Magyar idők a Felvidéken. Budapest, 2014.

SOKCSEVITS 2007.

SOKCSEVITS Dénes: Horvátország. Közép-Európa és a Balkán között. Budapest, 2007.

Folyóiratok, tanulmánykötetek:

SIMON–KOVÁCS 2008.

SIMON Attila – KOVÁCS Attila: Gazdaság és nacionalizmus. Földreformok az utódállamokban. In: Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. Szerk.: Bárdi Nándor et alii. Budapest, 2008.

GOMBOS 1941.

GOMBOS György: Bukovinai székelyek letelepítése a Bácskában. In: Láthatár. Szerk: Csuka Zoltán et alii, 8. sz. (1941) 189–194.

PIHURIK 2015.

PIHURIK Judit: „Vagy ők vagy mink”. Harminc évvel a csurogi razzia után. In: Perben és haragban világháborús önmagunkkal. Pécs–Budapest, 2015.

Góczon Tamás

Római jelenlét a Kaukázus vidékén

Bevezetés

A Kaukázus és a mai Grúzia egzotikus vidéke határvonalat képez Európa és Ázsia között. Ez a terület egyben a keleti és nyugati kultúra közötti választóvonalat is jelentette a római hódítás után. Az ókorban is élhetett ez a felfogás, hiszen a görög kapcsolatok a gyarmatvárosok által elértek idáig, ezt bizonyíthatja az aranygyapjú legendája is. A távolabb eső, a Fekete-tengertől északra fekvő népek már embereket áldoznak, és emberevőkként ismerjük meg őket a források alapján.¹ Hérodotosz továbbá említi azt a felfogást, miszerint a kolkhiszi Phasis folyót tekintették Európa határának.² Strabón leírása is ezt az elképzelést erősíti meg, igaz, ő a Tanaisz folyónál képzel el ezt a határt, de a folyón túl a barbárság toposza szintén megjelenik.³ A Kaukázus környéke is határvonalat képezhetett: míg a hegy lábainál a síkságon békés földművelő ibérek laknak, addig a hegyvidéken a harcias törzsek szkíta és szarmata módon élnek.⁴ Ma is viták tárgya lehet, hogy Grúzia Európához, vagy Ázsiához tartozik inkább, valószínűleg mindkét állítás mellett találunk érveket. Ez az átmeneti, peremvidéki elhelyezkedés általában nem kedvezett Grúzia történelmének, hiszen rendszeresen a nagyhatalmak ütközőzónájába került, a római-perzsa, majd a bizánci-török államok közé, és csak rövidebb ideig tudta függetlenségét biztosítani. Ezzel szemben előnyökkel is járt ez az elhelyezkedés, ami nem feltétlen jelentett elszigeteltséget: a Fekete-tenger partja, valamint az átvonuló kereskedelmi utak kereszteződései,⁵ a Kaukázus átjárói segítették a térség

¹ HÉRODOTOSZ IV. 106.

² HÉRODOTOSZ IV. 45.

³ „Minthogy pedig Európa és Ázsia határául a Tanaisz folyót szokás feltüntetni, innen kezdjük az egyes részek leírását. [...] a torkolatok fölött levő vidékből azonban csak kevés ismeretes a hideg és a táj zordonsága miatt, amelyet csak a benszülöttek képesek elviselni, akik nomád módra hússal és tejjel táplálkoznak., az idegenek azonban nem bírják ki.” (STRABÓN XI. II., 1–2.)

⁴ STRABÓN XI., III., 3.

⁵ DUNDUA 2012. 8–9.

fejlődését. A dolgozatom célja, hogy röviden bemutassam ennek a sajátos vidéknek, a Kaukázus szűkebb környezetének a Római Birodalomhoz kapcsolható történelmét a szakirodalom, a régészeti-, és az írott források alapján. A római hódítás okait, hatásait és jellegzetességeit is be kívánom mutatni, valamint az eltéréseket és hasonlóságokat más hadjáratokhoz képest.

Az ókori történetírók közül Hérodotosz felhasználható a római befolyás előtti időszak megismeréséhez. Strabón és Plinius⁶ földrajzi leírásaik során értékes adatokat közölnek a Kaukázus vidékével kapcsolatban is. Appianus, Cassius Dio is tesz említést a terület történelméhez kapcsolódóan. A római hódítással összefüggésben Plutarchos Pompeiusról és Lucullusról szóló életrajza is hasznos forrás. A témával érthető módon főként grúz régészek és történészek foglalkoztak, mint például Gela Gamkrelidze, illetve Tedo Dundua. A terület történelmét David Braund foglalta össze *Georgia in Antiquity* című monográfiájában angol nyelven, ezzel nagyobb közönség elé tárta Grúzia korai történelmét. A terület kutatása azonban folyamatosan fejlődik, főként a bővülő régészeti és epigráfiai adatok alapján.

Róma politikája a birodalom határain

A Római Birodalom határmenti politikáját nem lehet általánosságban meghatározni, hiszen ez a térbeli, időbeli, és politikai tényezők alapján változott. Így leginkább a téma szempontjából fontos keleti irányú politikát kell vizsgálni, a Kr.e. I. századi római hódítástól kezdve. Általános stratégiáról nem beszélhetünk, mégis lehet jellegzetességeket találni a keleti és a nyugati politikát illetően. Általánosítva és leegyszerűsítve a nyugati határokon szegény, inkább falusias, laza államalakulatok találhatók, míg Keleten a legtöbb állam már találkozott a görög kultúrával, így a városias, gazdagabb települések zsákmánnyal kecsegtettek, illetve sokkal több közös vonást mutattak Rómával, ami teljesen más politikát tett lehetővé.⁷

A határok fogalma eltért a jelenlegitől, a mai értelemben vett államhatárok nem mindig különültek el élesen. A meghódított népeknek – sokszor szándékosan a *divide et impera* elv jegyében – eltérő jogokat adományoztak. Itáliát is egységes „római” területként látjuk ábrázolni a térképeken, azonban még a szövetséges háború (Kr.e. 91-88) eseményei sem egy egységes Itáliára utalnak. Egy terület elfoglalása sem jelentett azonnali azonosulást a római kultúrával. A határok nagyon különbözőek lehettek a birodalom területén:

⁶ PLINIUS VI.

⁷ BOWMAN 2000. 306., ERDKAMP 2007. 236.

Britanniában Hadrianus fala, Arabiában egy út jelenthette a választóvonalat míg Mauretaniában nem alakult ki valódi határvonal.⁸ Ezek nem feltétlen jelentettek éles választóvonalat, inkább átmeneti jellegűek voltak: római előőrsök Hadrianus falán túl is voltak több ezres számban, de például a Duna másik oldalán is számolhatunk római jelenléttel.⁹ A határos népek ezer szálon kapcsolódhattak a birodalomhoz, politikailag, vagy kulturálisan is.

Keleten az alapvető különbséget a Parthus Birodalom léte jelentette saját érdekekkel, államigazgatással, így lehetővé váltak a diplomáciai tárgyalások két hasonló erejű fél között. A politikai viszonyok így arányaiban jóval nagyobb szerepet kaptak a katonai körülményekhez képest, mint a nyugati határokon.¹⁰ Ahol lehetséges volt, ott a rómaiak nem szerveztek provinciákat, hanem megelégedtek a klienskirályságok fenntartásával, mint például Armeniában, ahol a király személye a rómaiaktól függött.¹¹ A fő cél mindenhol az ellenfelek távoltartása volt Róma befolyási övezetén keresztül (például klienskirályságok), ezt Florus és Appianos is megemlíti a rajnai, illetve a dunai határok mentén.¹² Egyes kutatók, mint például David Braund, arra hívják figyelmet, hogy a klienskirályságok nem csupán ütközőállamokként és védelmi vonalként funkcionáltak, feladatuk ennél jóval komplexebb volt: a segédcsapatok, királyi egységek kiegészítették a római legiókat; az utánpótlást biztosították, akár igen távolról is; visszaszorították a kalózkodást; információkkal, hasznos tanácsokkal, útmutatással látták el a római tiszteket; közvetítő szerepet is elláttak.¹³ Sok esetben a rómaiak belátták, hogy a szövetséges királyságok fenntartása sokkal alkalmasabb az uralom és közrend biztosítására (például Numidiában Masinissa volt képes a banditizmus visszaszorítására), mintha egy római kormányzó irányítaná provinciaként a területeket.¹⁴ A stratégiákat illetően volt különbség, de a határok fogalma itt is hasonlót jelentett, mint az egész Római Birodalomban.¹⁵

⁸ BOWMAN 2000. 312.

⁹ BOWMAN 2000. 312.

¹⁰ BOWMAN 2000. 306.

¹¹ BOWMAN 2000. 308.

¹² BOWMAN 2000. 312.

¹³ BRAUND 1984. 91.

¹⁴ BRAUND 1984. 92.

¹⁵ BOWMAN 2000. 311.

A kaukázusi terjeszkedés okai

A római hódításnak nagyon különféle okai lehettek, többek között Róma militarizáltságát, politikai rendszerét, folyamatos veszélyeztetettségét és védekezését is felhozzák okként,¹⁶ de erről külön tanulmányok szólnak. Azonban minden hódítással, egy következő provincia megszervezésével újabb veszélyes szomszédok és államok kerültek Róma érdekszférájába, így a római külpolitika sosem nyugodhatott meg teljesen. Pompeius hódításában szerepet játszhattak a gazdasági és stratégiai okok: a Kaukázuson keresztül haladt át a Közép-Ázsiából a Kaszpi-tenger mellett elhaladó, Fekete-tengerig tartó útvonal, ami különösen fontossá vált, miután a parthusok elfoglalták a délebbi, Kínába és Indiába vezető utakat.¹⁷ A keleti árucikkek alapvetően három útvonalon keresztül juthattak a Római Birodalomba: a tengeri útvonalon, majd Egyiptomon keresztül, valamint Iránon és a Kaukázuson át.¹⁸ A parthus terjeszkedés mellett az olcsó szállítási mód is az utóbbi útvonal mellett szólt. A terjeszkedéséhez Kis-Ázsiában bármelyik hadvezérnek jó célpont lehetett a Parthus Birodalom, az ürügy, Crassus kivégzésének a bosszúja is folyamatosan adott volt.¹⁹ A legfőbb ellenfél, Rómához mérhető hatalom a Parthus Birodalom volt, így felértékelődött a Kaukázusi népek szerepe, akik viszont mind a római, mind a parthus uralmat el akarták kerülni. Ezért gyakran támaszkodtak a nomád, valamint a hegyi népek segítségére. Egy védelmi vonal maradványait is felfedezték, amely a Parthia és Armenia közötti útvonalakat ellenőrizte.²⁰ Josephus Flavius is említi, hogy Vitellius nagy erőfeszítéseket tett az átjárók biztosítására, a megvesztegetéstől és gyilkosságtól sem riadt vissza.²¹

A vidékkel kapcsolatban viszonylag ismert az argonauták legendája, akiknek Kolkhiszba kellett hajóznuk az aranygyapjúért. Ezt sokan sokféleképpen magyarázták, egyesek szerint az arany különválasztásának technikájára, vagy a királyság hatalmára, gazdagságára, mások szerint egy speciális birkafajtára utalhat a legenda.²² Appianos is említi, és igaznak tartja a legendát. Egy kutatás az első érvet próbálta bebizonyítani, miszerint a görögök aranyért mentek a gazdagságáráól

¹⁶ ROSENSTEIN–MORSTEIN MARX 2006. 567–568.

¹⁷ GAMKRELIDZE 2014. 4.

¹⁸ DUNDUA 2012. 8–9.

¹⁹ BOWMAN 2008. 10.

²⁰ LORDKIPANIDZE 2010. 166.

²¹ JOSEPHUS FLAVIUS XVIII. 4. 4.

²² OKROSTSVARIDZE–GAGNIDZE–AKIMIDZE 2014. 1.

híres Kolkhiszba.²³ Az eredmények bebizonyították, hogy valóban gazdag arany lelőhelyekről lehetett szó, ami talán a római hódításban is szerepet játszhatott.

A Kaukázus környékének meghódítása

Az első államalakulatok Kolkhisz és Iberia királyságai voltak a területen, de a perzsák és a görögök is befolyásra törekedtek a fontos hágók és útvonalak mentén.²⁴ Általában az ókori Grúzia fogalma alatt is Kolkhisz és Iberia államait, területeit kell érteni. Az I. századtól kezdve, miután a kolkhiszi területeket a rómaiak uralmuk alá vették, Lazica néven is emlegették.²⁵ A Kr.e. V–IV. században a nyugat-grúziai területek Perzsia alávetettjei lehettek, segédcsoportokat kellett küldeniük a hadseregbe.²⁶ Hérodotosz is megerősíti ezt a viszonyt, bár az ő véleménye szerint önként vállalkoztak az ajándékok küldésére: „A kolkhisziak és szomszédaik, akik a Kaukaszosz-hegységig terjedő területen élnek, önként vállalkoztak rá, hogy ajándékot küldjenek, [...] száz fiút és száz hajadont.”

A terület a Kr.e. I. században került a rómaiak érdekszférájába a keleti terjeszkedésekkel összefüggésben. A beavatkozásra a helyi népcsoportoknak VI. Mithridatésszel és II. Tigranésszel fennálló szövetsége adhatott okot. Az eseményekről a Pompeius életrajzában is hallunk: „...kénytelen volt a Kaukázus környékén lakó népeken át Mithridatész ellen vonulni. [...] Ezek közt a legnagyobbak az albánok és az ibérek. [...] (Az ibérek) mindenáron el akarták üzni Pompeiust, hogy Mithridatésznek kedveskedjenek. [...] Pompeius egy nagyobb ütközetben ezeket is megverte; kilencezren estek el, és tízezernél többen kerültek fogságba. Ezután behatolt Kolkhiszba...”²⁷ Strabón megemlíti az albánok ellenállását is Pompeiussal szemben, ők állítólag 60.000 gyalogost és 22.000 lovas tudtak kiállítani.²⁸ Pompeius hadjárata után Kolkhisz római befolyás alá került, egy klienskirályt (Aristarchus) hagyott ott uralkodóként.²⁹ A római befolyás a pozitív kulturális, technikai hatások mellett egyesek szerint negatívumokkal is járt, hiszen egy instabil politikai helyzet alakult ki.³⁰

²³ OKROSTSVARIDZE–GAGNIDZE–AKIMIDZE 2014. 8.

²⁴ LORDKIPANIDZE 2010. 162.

²⁵ DUNDUA 2008. 309.

²⁶ LORDKIPANIDZE 2010. 163.

²⁷ PLUTARCHOS Pompeius 34.

²⁸ STRABÓN XI. IV. 5. Ez a számadat elég valószínűtlennek tűnik, még ha a területet viszonylag sűrűn is lakták. Strabón ilyen típusú konkrét számadatai gyakran más helyeken sem megbízhatóak.

²⁹ DUNDUA 2017. 138.

³⁰ GAMKRELIDZE 2014. 5.

A Kr.e. I. második felében Kolkhisz Kappadókia provincia része lett, és római helyőrség került a Fekete-tenger partvidékére, de a befolyás nem terjedt ki a belső területekre.³¹ Lucullus is említi a helyzet nehézségét: „*Itt van közel a Kaukázus sok hegye és völgye, az aztán akár száz csatakerülő királyt is képes elrejtetni és magába fogadni.*”³² Ezt a kettősséget a régészeti leletanyag is megerősíti: számos amfora, kerámia, pénzlelet került elő, de jórészt a partmenti településekről.³³ Itt a katonaság főleg a görög, a Kis-Ázsiai provinciák, és a helyi lakosok összességéből tevődött össze, az import is az ő kielégítésüket szolgálta.

Az Ibér királyság feletti befolyás nem tartott sokáig, hiszen az ibérek kihasználták a köztársaság válságát és a parthus-római kapcsolatok megromlását, így egy kölcsönös érdekeken alapuló szövetség volt jellemző az I–II. században.³⁴ Az I. században már legiós alakulatok találhatók a Kaszpi-tenger mentén, a Kaukázus átkelőjénél, ahol falat is emeltek az iberiai király számára.³⁵ Az I. században létrejött egy Pontusz-Kaukázus határvédelmi rendszer, amely a római katonai befolyást volt hivatott megerősíteni a vidéken, a diplomáciai intézkedések mellett.³⁶

Kr.u. 63-ban a parthusok és a rómaiak megegyeztek, Armenia közös ellenőrzés alá került, az iberiai király újabb területeket kapott.³⁷ Traianus 114–117 között végül bekebelezte Armeniát, a terület irányítása valószínűleg a kappadókiai helytartó kezébe került. Utóda Hadrianus az augustusi politikához tért vissza, és megelégedett egy szövetséges király fenntartásával, de Septimius Severus a király trónon tartása mellett már helyőrséget helyezett Armenia új központjába, Kainopolisba.³⁸ A római kapcsolatok a II–III. században is jelentősek voltak: ezt mutatják a pénzleletek, a diplomáciai ajándékok, az arámi nyelvet felváltotta a görög, valamint a grúz területek fővárosának, *Mtskhetának* az előkelői között rómaiakat is találunk.³⁹

II. Pharsamenes Iberia királya Rómába is ellátogatott, ezt Cassius Dio is megörökítette, ami szintén a kapcsolatok fontosságát mutatja. Ekkoriban, a 140-es években Iberia a hatalmának csúcspontján állt, befolyása alá vonta a környező

³¹ LORDKIPANIDZE 1983. 140.

³² PLUTARCHOS Lucullus 14.

³³ LORDKIPANIDZE 1983. 140.

³⁴ GAMKRELIDZE 2014. 6.

³⁵ BOWMAN 2000. 309.

³⁶ GAMKRELIDZE 2014. 5.

³⁷ DUNDUA 2017. 138–139.

³⁸ BOWMAN 2000. 310.

³⁹ LORDKIPANIDZE 2010. 167.

észak-kaukázusi törzseket, sőt, a Fekete-tengerig is kiterjedt az uralmuk.⁴⁰ Dio szerint Pharsamenes a feleségével érkezett Rómába Antoninus Pius idejében, aki megengedte, hogy a Capitoliumon egy áldozatot bemutasson, sőt, egy lovasszobrot is állíthatott Bellona templomában.⁴¹ Ezen túl a *Fasti Ostienses* is megörökítette az eseményt, egy felirattöredék említi a király látogatását.⁴² A római hódítás azonban nem terjedt ki a Kaukázus teljes területére, megelégedtek a szövetséges királyságok fenntartásával, valamint a Fekete-tenger menti partvidék közvetlen kézben tartásával.

Római települések és emlékek

A romanizáció a gyors nyugati formához képest keleten lassabb folyamat lehetett.⁴³ A római klasszikus kultúra hatásait leginkább a régészeti emlékek segítségével határozhatjuk meg. Ide tartozhatnak a feltárások során talált pénzleletek, importárúk, helyi kézműves termékek, települések, építmények, építési technikák, amelyek mind utalhatnak a kapcsolatok intenzitására a római világgal. Egy kutatás, amely a kolkhiszi pénzforgalmat vizsgálta⁴⁴ a Kr.u. 1–3. században, két jól elkülöníthető, külön pénzegységet használó területet határolt el. A partmenti zónában, ahol a római befolyás leginkább érvényesült, ott a caesareai érmék, valamint a birodalmi ezüst denariusok használata figyelhető meg. Kolkhisz keletebbre fekvő régióiban pedig a rézpénzek terjedtek el, valószínűleg a szomszédos Ibériából beáramolva.⁴⁵ Az importált áruk bősége az élénk kereskedelmi kapcsolatokat bizonyítja, mint például az itáliai bronz-, és ezüstárúk, szíriai üvegedények, drágakövek.⁴⁶ Sok ágazat azonban érintetlen maradt a klasszikus kultúra hatásától, mint például az aranyművesség és a bronzművesség.⁴⁷ A Pontusz-Kaukázus védelmi rendszer felépítésével, valamint a helyőrségek számának növekedésével a római áruk (kerámiák, fém-, és üvegárúk) behozatala is megélné, ezek főleg Asia Minor városaiból,

⁴⁰ GAMKRELIDZE 2014. 6.

⁴¹ Dio LXX. 2.

⁴² A felirat latin szövege: [---] Pharasman[es rex Iberorum --- cum filio][---]e et uxore Phr[---, cui Imp(erator) Antoninus Aug(ustus) regnum] [amplius] reddidit. V k(alendas) Apr(iles) [---][---]I non(as) Mai(as) diem [qua ---][---]vit gladiat[orum pp. ---][---]MXI[---] (forrás: EDR 121671)

⁴³ GAMKRELIDZE 2014. 4.

⁴⁴ DUNDUA 2008.

⁴⁵ LORDKIPANIDZE 1983. 141.

⁴⁶ LORDKIPANIDZE 1983. 141.

⁴⁷ LORDKIPANIDZE 1983. 142.

leginkább a tengeren keresztül érkeztek, a katonák szükségleteinek kielégítésére.⁴⁸ A kereskedelem folytonos lehetett, hiszen a legtöbb császár pénzmérméjét megtalálták a környéken, így ez a folyamatos pénzforgalomra utal.⁴⁹

Az egyik legfontosabb emlékek a római települések, ide tartoznak a határvédelmi rendszert alkotó erődítmények is. Ezek több városból állhattak, mint például *Apsarus* (Gonio), *Phasis* (Poti), *Sebastopolis* (Sokhumi), *Pitiunt* (Bichvinta).⁵⁰ A többi provinciával ellentétben itt nem alakultak ki a *canabae* típusú települések, inkább a *castellumok*, és a kisebb *vicusok* voltak jellemzőek, ezeknek a településeknek csupán a tengerpartig terjedt a hatásuk.⁵¹ Az itt állomásozó egységekre a pecsétes téglák alapján következtethetünk: például itt állomásozhatott a XV Apollinaris legio, amit 74-ben Pannoniába vezényeltek.⁵²

Az ibériai királyok Mtskhetában található rezidenciáján is számos római hatásra utaló bizonyíték került elő: római típusú mauzóleum, fürdők, műtárgyak, (például ezüstedények, török, karkötők, vaskeszek) amelyek jó része római utánzat.⁵³ Ezen kívül több fürdőt, mozaikot tártak fel, valamint egy építészeti iskola is feltételezhető, hiszen egy felirat megnevez egy Aurelius Acholis nevű főépítészt,⁵⁴ valamint Strabón leírásából is magas szintű építészeti ismeretekre következtethetünk.⁵⁵

A római hatás Grúziában inkább felszínes volt (ez általában jellemző a keleti provinciákra), nem vezetett a római vívmányok tömeges elterjedéséhez: egy sajátos, nyugati provinciák romanizációjától eltérő fejlődés ment végbe, hiszen a kelti-hellenisztikus gyökerek nagyon erősek voltak.⁵⁶

Összegzés

Össességében elmondható, hogy a római hódításnak jellegzetes vonásai megfigyelhetők a keleti, kaukázusi határszéleken. Az itteni viszonyok nem tették

⁴⁸ GAMKRELIDZE 2014. 5.

⁴⁹ DUNDUA 2008. 309–311.

⁵⁰ GAMKRELIDZE 2012. 195–196.

⁵¹ GAMKRELIDZE 2014. 5.

⁵² GAMKRELIDZE 2012. 155.

⁵³ GAMKRELIDZE 2014. 6.

⁵⁴ GAMKRELIDZE 2014. 7.

⁵⁵ „Ibéria valóban nagyobb részében jól be van népesítve városokkal és telepekkel, úgyhogy ott cseréptetők, az építészeti szabályok szerint megtervezett házak, piacok és egyéb középületek is vannak.” (STRABÓN, XI, III., 1)

⁵⁶ GAMKRELIDZE 2014. 10–11.

lehetővé a hosszan tartó és közvetlen római uralmat, csupán a befolyás érvényesítésére volt lehetőség. Nagyobb szerep jutott a diplomáciának, a szövetséges államoknak, sokszor kölcsönös érdekek is összekötötték Róma és az alávetett királyságok viszonyát. Ez volt az a terület, ahol a Római Birodalom határai végérvényesen megálltak, ennek az okát sokan sokféleképpen látták,⁵⁷ valószínűleg a Parthus Birodalom jelenlétének is szerepe lehetett ebben. A romanizáció folyamata is eltért a nyugaton jellemzőtől, nem beszélhetünk a teljes római kultúra átvételéről, csupán jelentős hatásról. Itt egy sajátos átmeneti világ jött létre a kaukázusi hágók és kereskedelmi utak mentén, ahol a római, hellenisztikus, keleti, és helyi hagyományok, kulturális vonások együtt voltak jelen.

⁵⁷ BOWMAN 2000. 311–320.

Irodalomjegyzék

Források:

APPIANOS

APPIANOS: Róma története. Ford.: Hahn István. Budapest, 2008.

DIO

DIO, CASSIUS: Roman History. Ford.: Foster Herbert B. (Vols III–IV.) 1905–06.

EDR

Epigraphic Database Roma. Electronic archive of greek and latin epigraphy. http://www.edr-edr.it/edr_programmi/res_complex_comune.php?lang=it (Megtekintés ideje: 2018. június 26.)

HÉRODOTOSZ

HÉRODOTOSZ: A görög – perzsa háború. Ford.: Muraközi Gyula. Budapest, 2000.

JOSEPHUS FLAVIUS

JOSEPHUS FLAVIUS: A zsidók története. XI – XX. könyv. Ford.: Révay József. Debrecen, 1994.

PLINIUS

PLINIUS: Naturalis Historia. Forrás: http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Pliny_the_Elder/home.html (Megtekintés ideje: 2019. 03. 12.)

PLUTARCHOS

PLUTARKHOSZ: Párhuzamos életrajzok. I. kötet. Ford.: Máthé Elek. 1978.

STRABÓN STRABÓN: Geógraphika. Ford.: Dr. Földy József. Budapest, 1997.

Szakirodalom:

BOWMAN 2000

Cambridge Ancient History: The High Empire, A.D. 70–192. (IX.) Ed.: BOWMAN, Alan K.. Cambridge, 2000.

BOWMAN 2008

Cambridge Ancient History: The Augustan Empire, 43 B.C–A.D. 69. (X.) Ed.: BOWMAN, Alan K.. 2008.

BRAUND 1994

BRAUND, David: Georgia in Antiquity: A History of Colchis and Transcaucasian Iberia, 550 BC–AD 562. New York, 1994.

BRAUND 1984

BRAUND, David: Rome and the Friendly King. The Character of the Client Kingship. h.n. 1984.

DUNDUA 2008

DUNDUA, Tedo: Influx of Roman Coins in Georgia. Wetteren, 2008.

DUNDUA 2012

DUNDUA, Tedo: Georgia within the European Integration. Greeks and the Georgians. Tbiliszi, 2012.

DUNDUA 2017

DUNDUA, Tedo: History of Georgia. Tbiliszi. 2017.

ERDKAMP 2007

A Companion to the Roman Army. Ed.: ERDKAMP, Paul. 2004.

GAMKRELIDZE 2012

GAMKRELIDZE, Gela: Researches in Iberia-Colchology. Ed.: David Braund. h.n. 2012. (History and Archaeology of Ancient Georgia)

GAMKRELIDZE 2014

GAMKRELIDZE, Gela: Archaeology of the Roman Period of Georgia. Tbiliszi. 2014.

KACHARAVA 1983

KACHARAVA, D. D.: Archaeological Investigations on the Eastern Black Sea Littoral, 1970–80. In: Archaeological Reports, (1983–1984) 30. sz. 98–101.

LORDKIPANIDZE 1983

LORDKIPANIDZE, Otar D.: The Greco-Roman World and Ancient Georgia (Colchis and Iberia). In: Modes de contacts et processus de transformation dans les sociétés anciennes. Actes du colloque de Cortone. Rome, 1983. 123–144. (Publications de l'École française de Rome, 67.)

LORDKIPANIDZE 2010

LORDKIPANIDZE, Guram: Georgia in Antiquity: Choosing between the west and east. In: The Caucasus and the Globalization, 4. (2010) 3–4. sz. 161–168.

ROSENSTEIN–MORSTEIN MARX 2006

A Companion to the Roman Republic. Ed.: Nathan ROSENSTEIN – Robert MORSTEIN MARX. Oxford, 2006.

OKROSTSVARIDZE–GAGNIDZE–AKIMIDZE 2014

OKROSTSVARIDZE, Avtandil – GAGNIDZE, Nona – AKIMIDZE, K.: A Modern Field Investigation of the Mythical “gold sands” of the Ancient Colchis Kingdom and “Golden Fleece” Phenomena. In: Quaternary International, (2014) 1–9.

Hajdu Edit

Kolhozosítás Haranglábban a szovjet rendszer kiépítésének idején (1948-1953)

1. Bevezetés: módszerek és források

Harangláb – Kárpátalja alföldi részének magyarlakta települése, amely hajdani Lónyai birtok volt. A település a beregszászi járás északnyugati csücskében, közvetlenül az ukrán-magyar határ mentén fekszik, Lónyával határos. Nemzetiségi összetételét tekintve túlnyomó részben magyarlakta falu.

Az 1944-es szovjet megszállás, majd az azt követő kommunista építés alapjaiban változtatta meg Kárpátalja politikai, gazdasági, társadalmi berendezkedését, a régió etnikai arculatát. A Szovjetunió szétesése előtt a hatalomváltást csak a szovjet ideológiának megfelelően lehetett láttatni, kizárólag propagandacélokat szolgáló művek láthattak napvilágot. Bár az azóta eltelt időszakban jelentek meg a régió szovjetizálását, vagy annak különböző aspektusait bemutató írások, ezek túlnyomó többsége a Kárpátalján végbemenő folyamatokat makrotörténeti szinten mutatják be.¹ Azonban az események minél teljesebb megismerése érdekében elengedhetetlen és célszerű „a nagy kérdésekre kis helyen keresni a választ,” vagyis a téma mikrotörténeti feltárása, az egyéni sorsok bemutatása.

Munkám is egy mikrotörténeti kutatás, melynek célja egy minél átfogóbb kép kialakítása arról, hogy hogyan jelent meg, majd vált uralkodóvá a kolhozrendszer a településen és ez milyen hatással volt a lakosság életére. A levéltári források feldolgozásával, az orál history által nyert információk egymással és a levéltári forrásokkal történő összevetése és a szakirodalomban szereplő adatok lehetőség szerinti feldolgozása révén törekszünk minél teljesebb képet nyújtani a vizsgált település szovjetizálásáról, kolhozosításáról és annak következményeiről.

¹ Lásd a Kárpátalja szovjetizálásával foglalkozó műveket a teljesség igénye nélkül: DUPKA 2014.; FEDINEC 2002.; BARANYI 2009.; BOTLIK–DUPKA:1991.; BOTLIK 2000.; BOTLIK 1993.; CSANÁDI 2004.; DUPKA 2004.; DUPKA 1993.; DUPKA 2014.; FEDINEC–VEHES 2010; BRENZOVICS 2009.

A kutatás innovációja abban rejlik, hogy sem Harangláb történetét, sem pedig a település szovjetizálását, ezen belül is a kolhozrendszer helybéli történetét mindeztáig senki sem kutatta, valamint Harangláb a szülőfalu, ezért érzelmi szálakkal is kapcsolódok a kutatáshoz

Fontos tudnunk, hogy a visszaemlékezők már mind a nyolcvanas éveiknek a vége felé járnak. Így tehát a munka aktualitását az az életkor jelenti, amelyet a visszaemlékezők már maguk mögött tudhatnak. Bizonyos, hogy senkinek sincsen garancialevele a holnap felől, ezért nagy aktualitással bír, hogy ők még most, bár már nem épp erejük teljében, de tiszta tudattal átadják azt a tudást, tapasztalatot, megélt emlékeket, amelyek ott rejlenek az ő életéveik között. Hiszen ők egyek azok közül az emberek közül, akik átérték azokat az eseményeket, amelyet jelen kutatás felölel és ők olyan információval bírnak, amelyet sokszor egy könyvben, levéltári forrásban, különböző tanulmányban sem lelhetünk meg.

2. A szovjetizálás kezdete, a szovjet csapatok bejövetele

Kárpátalján, 1944 őszén, a Vörös Hadsereg megjelenésével megkezdődött a szovjet rendszer módszeres, áldozatokat nem kímélő kiépítése a térségben. Kárpátalja szovjetizálásának számos vonatkozása alatt értjük a tanácsok létrejöttét, a földkérdés rendezését, az erőszakos kolhozosítást, a kötelező terménybeszolgáltatást, az államosítást, a történelmi egyházak elleni küzdelmet, a civil polgári lakosság sztálini légerekbe történő elhurcolását.²

A Keleti-Kárpátok hadművelet végén, 1944. október 27-én került szovjet megszállás alá – Bótrággyal egyetemben – Harangláb községe is. Innentől kezdve minden tekintetben megfigyelhető a szovjet irányítás a térségben és a szovjetizálás sajátosságai is jelen vannak a településen. Minden bizonnyal meghatározó nap volt az Harangláb lakosai számára, amikor az első szovjet katoná átlépte a település határait. Ugyanis ez egy olyan rendszer meggyökereztetésének a kezdetét jelentette, amely alól sokáig nem volt lehetőség szabadulni. Ezt a helyiek akkor még nem tudhatták. Az eseményeket átéló interjúalanyok egyike sem emlékszik a dátumra napra pontosan, viszont évhez, évszakhoz, illetve tevékenységhez is tudták kötni ezt az eseményt: *„Ősszel jöttek be, mert lekvárt főztünk, beóttuk a lekvárt és mentünk a bunkerbe, a salakba is vót bunkerünk, meg a hetveni erdő alján, a tó szélén, mert Jancsi bátyámékkal együtt vótunk. Volt „T” betűs meg „L” betűs bunkerünk is.”*³

² MOLNÁR D. 2016. 85.

³ B. O. (1935–) adatközlő elmondása szerint.

Az interjúk legtöbbje arról nyújt információt, hogy a szovjet katonák Haranglábban csak átvonultak és semmiféle harci tevékenységet nem hajtottak végre: „*Nem harcoltak csak Eszenybe, Szalókán, meg Csapba.*”⁴ *Itt csak átvonultak Haranglábban keresztül.*⁵ *Csak átmentek Magyarba, harcolni nem harcoltak itt.*”⁶

A bevonuló csapatoknak viszont csak egy része haladt tovább, másik részük pedig ott maradt a Haranglábban. A településen maradó szovjet katonák elszállásolásáról és étellemezéséről a lakosságnak kellett gondoskodnia. Mint ahogy Kárpátalja más településein is a szállás kérdését úgy oldották meg, hogy több falubelinel egy-egy szobát átengedtek a katonáknak, nyilvánvalóan nem önszántukból, hanem a legtöbb esetben félelemből és kényszerből.

A szovjetizálás legtragikusabb eleme a magyar lakosságra nézve a férfiak „három napos munkára” való elvitele volt. Az 1944. november 13-án megjelenő „Városparancsnokság 2. számú parancs”-a értelmében Haranglábban is elkezdtek összegyűjteni a kijelölt korhatárok között lévő férfiakat. A begyűjtés, a településen a faluban élő kommunista előjárók közreműködésével zajlott. Amikor a településre megérkezett az összegyűjtésre felhívó parancs, ők ennek eleget téve felkerestek minden olyan házat, ahol 18 és 50 év közötti férfi élt: „*Vótak akkor már ilyen kommunista előjárók a falusi emberekből, és azok jártak házról házra.*”⁷ „*Illés, Ruszin Emilnek az apja, meg Maticsák, ezek vótak a nagy kommunisták, innét a faluból meg a Magda apja Kálmán, meg a Sas Magda apja, Sas Józsi sógorom, ezek vótak a nagy kommunisták, ezek jelentették, kit lehet vinni.*”⁸

A településen voltak olyan személyek, akik talán már sejtve, mi várna ott rájuk, próbáltak kibújni sorsuk elől azáltal, hogy különböző bunkereket, rejtékhelyeket készítettek, ahol elrejtőzhettek: „*Drága aranyos apámat el akarták vinni, de lent vótak, ahol a Volohin fiú lakik most. Oda szedték össze három napra az embereket és a lelkem-anyám lement, gyere fel Ignác, apám feljött, meg a kis Baka és Sütő férfi bátyám. Vót egy nagy hosszú ól, csűr nekünk, teli vót szénával, hátul kihúzogatta apám a szénát és ott vót egy jó darabig. Mikor ez már nem jó-nak bizonyult, akkor a dombon is bujkáltak.*”⁹ Ahogyan az egész szovjet rendszer

⁴ Uő.

⁵ B. A. (1931–) adatközlő elmondása szerint.

⁶ K. I. (1934–) adatközlő elmondása szerint.

⁷ E. R. (1934–) adatközlő elmondása szerint.

⁸ G. I. (1925–) adatközlő elmondása szerint.

⁹ L. I. (1931–) adatközlő elmondása szerint.

át volt szöve a besúgók hálózatával, ugyanez volt megfigyelhető a településeken is, ez alól Harangláb sem képezett kivételt. A besúgóknak nem adatott más feladat, mintsem lesben állni, és figyelni, hogy ki mikor láttatja magát nyilvánosan és mikor lehet rá lecsapni: „Varjú bátyád kiadta apámékat. Ők utána átmentek Benkre.¹⁰ Benken csak egy hétig vótak, mert lezárták talán a határt, haza kellett jönni, így visszajött apám és ismét itthon bujkáltak. Menyus, apám meg egy másik személy, négyen ott tartózkodtak egy darabig, de Varju megint kiadta őket. Az ablak az utca fele volt, a négy ember kiugrált az ablakon, de már azaz illető, aki el akarta őket fogni már az ott volt, ott várta őket.”¹¹

Az 1945. július 2-án összeállított helyhatósági (Haranglábi Községi Népbizottság) lista alapján 62 férfi tartózkodott lágerben. Jelenleg a Kárpátaljai Területi Állami Levéltárban található névsor két részből áll. Az első számú, amely a kényszerszolgálatra hurcolt személyek listája, 32 civilként elhurcolt személy nevét tartalmazza (1899–1926 közötti születésűek)

¹⁰ Szabolcs-Szatmár-Bereg megye északkeleti részén fekvő Tisza-menti település a Záhonyi járásban.

¹¹ L. I. (1931–) adatközlő elmondása szerint.

1. sz. melléklet: Málenyikij robotra elhurcoltak névsora

Список заключенных в концлагерь Магнитогорск

Список заключенных в концлагерь Магнитогорск

№	Имя, фамилия, отчество	Дата рождения	Дата поступления	Дата освобождения	Место освобождения
1	Михаил Иванович Тополь	1904	1948	1953	Магнитогорск
2	Михаил Иванович Тополь	1904	1948	1953	Магнитогорск
3	Михаил Иванович Тополь	1912	1948	1953	Магнитогорск
4	Михаил Иванович Тополь	1909	1948	1953	Магнитогорск
5	Михаил Иванович Тополь	1909	1948	1953	Магнитогорск
6	Михаил Иванович Тополь	1924	1948	1953	Магнитогорск
7	Михаил Иванович Тополь	1907	1948	1953	Магнитогорск
8	Михаил Иванович Тополь	1914	1948	1953	Магнитогорск
9	Михаил Иванович Тополь	1911	1948	1953	Магнитогорск
10	Михаил Иванович Тополь	1925	1948	1953	Магнитогорск
11	Михаил Иванович Тополь	1940	1948	1953	Магнитогорск
12	Михаил Иванович Тополь	1903	1948	1953	Магнитогорск
13	Михаил Иванович Тополь	1910	1948	1953	Магнитогорск
14	Михаил Иванович Тополь	1899	1948	1953	Магнитогорск
15	Михаил Иванович Тополь	1899	1948	1953	Магнитогорск
16	Михаил Иванович Тополь	1902	1948	1953	Магнитогорск
17	Михаил Иванович Тополь	1920	1948	1953	Магнитогорск
18	Михаил Иванович Тополь	1926	1948	1953	Магнитогорск
19	Михаил Иванович Тополь	1903	1948	1953	Магнитогорск
20	Михаил Иванович Тополь	1904	1948	1953	Магнитогорск
21	Михаил Иванович Тополь	1908	1948	1953	Магнитогорск
22	Михаил Иванович Тополь	1904	1948	1953	Магнитогорск
23	Михаил Иванович Тополь	1905	1948	1953	Магнитогорск
24	Михаил Иванович Тополь	1909	1948	1953	Магнитогорск
25	Михаил Иванович Тополь	1904	1948	1953	Магнитогорск
26	Михаил Иванович Тополь	1904	1948	1953	Магнитогорск
27	Михаил Иванович Тополь	1904	1948	1953	Магнитогорск
28	Михаил Иванович Тополь	1904	1948	1953	Магнитогорск

Forrás: KTÁL. P-14.fond, 1. opisz, 220. od. zb. 70-75.

A második számú, amely a hadifogolyként elhurcolt személyek listája, 30 katonaként elhurcolt személy nevét tartalmazza. A civil elhurcoltak közül 23 fő hazatért, 9 személy pedig meghalt a szolvyai és szambori lágerekben.¹² Az ő emléküket a helyi temetőben állított emlékmű őrzi a mai napig.

1. táblázat: Az 1944-ben Haranglábról elhurcoltak névsora¹³

Név	Születési dátum
Baranyi Bertalan Mihályé	1904
Baranyi Kálmán Józsefé	1902
Baranyi Kálmán Ferencé	1902
Baranyi Mihály Mihályé	1902
Gerő Géza, Ferencé	1909
Gerzsenyi Bertalan Bertalané	1909
Hajdu Ferenc Károlyé	1908
Markó Lajos Mihályé	1907
Pető Sándor Sándoré	1904

A szovjet katonák jelenléte magával hozta a brutalitást is, amely a nők elleni erőszakoskodásban nyilvánult meg leginkább. Erről minden egyes adatközlő beszámolt, de legfőképpen azok, akik saját bőrükön is megtapasztalták, a szovjet katonák fiatal lányok, nők felé történő erőszakosságát: „A lányokat meg lefele fogdosták, Etelka vót nagylány, Ida, meg Hajdu Berta. Minálunk felfeküdtek hármán együtt a padra, ott kellett bujkálniuk. Mindig össze vissza kellett bujkálni. Felzárták a lányokat a padra.”¹⁴

A településen élő fiatal lányokat a szüleik próbálták minél jobban elrejtetni. A lányok pedig igyekeztek minél feltűnésmentesebben megjelenni, ami legfőképpen az öltözködésben nyilvánult meg: „Akkor üzőbe vették a lányokat. A lányoknak bujkálni kellett, a saját ruhájába egy lány se tudod öltözni, hanem mindenkinek vót ilyen öregjei, azt aggattuk magunkra, meg a fejünket bekötöttük, mint a dobromyiaik, hogy ne látszódjon, nagyon szomorú vót az élet.”¹⁵

A településen nem csak magyar nemzetiségű lányok éltek, hanem ruszin nemzetiségűek is, viszont a visszaemlékezők szerint őket nem bántották

¹² KTÁL, P-14.fond, 1. opisz, 220. od. zb. 70–75.

¹³ DUPKA 2014.

¹⁴ B. O. (1935–) adatközlő elmondása szerint.

¹⁵ G. I. (1925–) adatközlő elmondása szerint.

a katonák: „De csak a magyar lányok szorultak, a ruszin lányokat nem bántották, ugye az ki tudta magát vele beszélni, de mi a magyarok nem tudtuk.”¹⁶

Idővel a lányok bujkálását és a menekülését mindinkább megnehezítette az, hogy a falu legtöbb házában szovjet katonák is éltek, így nem sok lehetőségük akadt az elrejtőzésre. Az interjúalanyok között jelen volt olyan személy is, aki ezeket az erőszakos tetteket a saját bőrén tapasztalta, ezért is tudott erről részletesen beszámolni: „Hát minálunk is betörték. Annyira féltünk, hogy az ablakok közé deszkát raktunk, mert a férfiakat már akkor elvitték. Minálunk is benyomták a középső ablakot a katonák. Azt mondta a katona, hogy neki magyar lány kell. Na, hát persze mindnyájan menekültünk magyar lányok. Édesanyám Bandival akkor vót állapotos, és le akarták fogni, én kiugrottam az ablakon, szaladtam Putrásná, menekülök az orosz katonától, de ott is katonák vótak. Akkor ezután egy ingbe meztláb szaladok Nyorbáná, ott is ott volt a sok katona. Mindez már olyan fagyás formán volt, meztláb szaladtam, végül Szikoráná kötöttem ki, odáig szaladtam. Ott sógorom hamar vizet melegített, mert teljesen csukának voltam fagyva. Így menekültem meg az orosz katona elől.”¹⁷

Miután a szovjet katonák, kommunista előljárók váltak a település vezetői-vé, a falu lakosságának elmondása szerint nem volt más lehetőség, mintsem beletörődni ebbe a rendszerbe.¹⁸ El kellett fogni, hiszen nem sok mindent tehettek ellene, ami ne járt volna könnyörtelen megtorlással a szovjet hatóságok részéről. A szovjet csapatok megjelenésével Harangláb lakosainak az élete merőben megváltozott. Az addig megszokott életforma jellemzői – magántulajdon, szabad vallásgyakorlat – módszeresen fel lettek számolva. Innentől kezdve az egyszerű falusi élet is tele volt tűzdelve megpróbáltatásokkal, félelmekkel és üldöztetésekkel. A szovjet hatóságok tevékenységével át volt szöve az falubéli emberek mindennapja, ami megannyi besúgást, kémkedést, letartóztatást, elfogást hozott magával. Ezenkívül még a szovjet rendszer megjelenésének egyik velejárója volt a térség talán legnagyobb megpróbáltatása, a málenyikij robot, amely szörnyűségei olyan sebet okoztak, ami azóta is erőteljesen él a hozzátartozók emlékezetében.

¹⁶ Uő.

¹⁷ Uő.

¹⁸ K. I. (1934–) adatközlő elmondása szerint.

3. A kolhozrendszer kiépítése. A haranglábi mezőgazdasági artel megalakulása

A szovjetizálás térségben végbemenő másik fontos eleme a kolhozosítás, mely jelenség Harangláb településén is végbement. A Kárpátaljai Területi Állami Levéltár iratai között pontos adatokat és információkat találhatunk a haranglábi kolhozról, vagy ahogyan a kezdeti stádiumban hívták – artelről – megalakulásáról, tagjairól illetve működéséről. A jegyzőkönyv, alapján, amely a megalakulás főbb pontjai rögzíti, megtudhatjuk, hogy az alakuló gyűlésre 1948. augusztus 31-én került sor. Ezen a gyűlésen 28 személy vett részt, akik közül megválasztották a gyűlés vezetőit, a kolhoz vezetőjét és helyettesét, valamint a kolhoz nevét, amely a „VÖRÖS CSILLAG „ nevet kapta.¹⁹

¹⁹ KTÁL, P-994. fond, 1. opisz, 1. od. zb. 1.

2. sz. melléklet: A Harangláb mezőgazdasági artel megalakulásának jegyzőkönyve

Harangláb 12/1

1. Harangláb mezőgazdasági artel megalakulásának jegyzőkönyve
 a Harangláb mezőgazdasági artel megalakulásáról
 1948. évi 12. hónap 12. napján

2. Harangláb mezőgazdasági artel megalakulásának jegyzőkönyve
 a Harangláb mezőgazdasági artel megalakulásáról
 1948. évi 12. hónap 12. napján

3. Harangláb mezőgazdasági artel megalakulásának jegyzőkönyve
 a Harangláb mezőgazdasági artel megalakulásáról
 1948. évi 12. hónap 12. napján

4. Harangláb mezőgazdasági artel megalakulásának jegyzőkönyve
 a Harangláb mezőgazdasági artel megalakulásáról
 1948. évi 12. hónap 12. napján

5. Harangláb mezőgazdasági artel megalakulásának jegyzőkönyve
 a Harangláb mezőgazdasági artel megalakulásáról
 1948. évi 12. hónap 12. napján

6. Harangláb mezőgazdasági artel megalakulásának jegyzőkönyve
 a Harangláb mezőgazdasági artel megalakulásáról
 1948. évi 12. hónap 12. napján

7. Harangláb mezőgazdasági artel megalakulásának jegyzőkönyve
 a Harangláb mezőgazdasági artel megalakulásáról
 1948. évi 12. hónap 12. napján

8. Harangláb mezőgazdasági artel megalakulásának jegyzőkönyve
 a Harangláb mezőgazdasági artel megalakulásáról
 1948. évi 12. hónap 12. napján

9. Harangláb mezőgazdasági artel megalakulásának jegyzőkönyve
 a Harangláb mezőgazdasági artel megalakulásáról
 1948. évi 12. hónap 12. napján

10. Harangláb mezőgazdasági artel megalakulásának jegyzőkönyve
 a Harangláb mezőgazdasági artel megalakulásáról
 1948. évi 12. hónap 12. napján

11. Harangláb mezőgazdasági artel megalakulásának jegyzőkönyve
 a Harangláb mezőgazdasági artel megalakulásáról
 1948. évi 12. hónap 12. napján

12. Harangláb mezőgazdasági artel megalakulásának jegyzőkönyve
 a Harangláb mezőgazdasági artel megalakulásáról
 1948. évi 12. hónap 12. napján

Ez a gyűlés, illetve a haranglábi kolhoz is a mezőgazdasági artel alapszabályminta szerint jött létre, amelyet a rohammunkás-kolhozisták második szövetségi kongresszusa fogadott el és 1935. február 17-én a SzSzKSz Népbiztosainak Tanácsa és a SzK(b)P Központi Bizottsága hagyott jóvá.²⁰

Az 1935. február 17-én nyilvánosságra hozott alapszabályminta (primernüj usztav) nyolc fejezetre tagolva részletesen szabályozta a kolhoz működésének minden pontját. Ez lett azaz „alaptörvény”, amely a kolhozparasztok több nemzedékének életét befolyásolta, hiszen hivatalosan csak több mint három évtized múlva, 1969-ben fogadtak el újabb alapszabályt.

Haranglábon a kollektív gazdaság megalakulásánál azokat az alapelveket veszik figyelembe, ami a mezőgazdasági artel megalakulását jelenti és ennél fogva a településen is a kollektív gazdaság az ehhez a minta alapszabályhoz kapcsolódik és ebből kifolyólag itt is artelt vezettek be.

A mintaszabály értelmében a kolhoz, azaz artel típusú közös gazdaság, amely olyan emberek közössége, akik egy adott település nacionalizált földjének közös használói, termelési eszközeiket és állataikat (nagy részét) bevitték a közösbe, s a közösen – a brigádok, munkacapatok keretében – végzett munkájukért a kolhoztól fizetséget kapnak. A végzett munka mértékegysége az úgynevezett munkaegység (trudoden) volt, ami szó szerint munkanapot jelentett. Ez a mértékegység fejezte ki mind az eltöltött időt, mind az adott munka jellegét és mennyiségét, ugyanakkor semmilyen módon nem tükrözte az elvégzett munka minőségét. A munka elhanyagolását a kolhoz belső szabályai szerint büntethette a vezetőség, míg az állami vagy a kolhoz tulajdonban okozott kár a szovjet büntetőjog hatálya alá esett. A bevitt javak miatt a tagnak tulajdonrésze lett a kolhozban, amelynek értékét elvileg a kolhozból való kilépéskor pénzben ki kellett fizetni. Az artel típusú közös gazdaság a szovhozhhoz képest ezért számított alacsonyabb rendű, nem következetesen szocialista tulajdonformának, hiszen nem az egész társadalom, hanem egy kisebb közösség, csoport tulajdona volt. A hivatalos ideológia emiatt csak átmeneti időre szóló megoldásnak tartotta az artelt, amely idővel továbbfejlődik szovhozzá. Elvileg a kolhoztagok közgyűlése volt a kolhoz legfelsőbb fóruma, amely nyílt szavazással választotta meg az elnököt és a vezetőséget. Ezzel szemben a gyakorlat azt mutatta, hogy a vezetők kinevezése központilag történt. Politikai megbízhatóság alapján a pártvezetés a városból falura küldött párttagok és a szegényparasztságból kiemelt káderek révén látta biztosítottnak a kolhozok ellenőrzését. Az állami akarat érvényesítéséhez a kolhoz életének két területét

²⁰ KTÁL, P-994. fond, 1. opisz, 1. od. zb. 3.

kellett fokozottan ellenőrizni. Egyrészt a termelést, másrészt a megtermelt termények elosztását.²¹

1930 tavaszától kötelező vetésterveket kaptak a kolhozok is. Ennek alapján ugyancsak törvényerővel írták elő a tervek belső szerkezetét. Ezzel és a kiegészítő rendelkezésekkel lényegében kiépült a gazdálkodásnak és az irányításnak, az a mezőgazdaságot is mind szervesebben magába foglaló úgynevezett tervutasításos rendszere, amely szigorúan megszabta a termelés irányát, kerekeit, alapját, technológiáját, a vetéstervet és a földhasznosítást is. Az állam tehát a kolhoz által megtermelt növényi és állati termékekkel úgy akart rendelkezni, mintha ő lett volna a tulajdonosa az üzemnek, holott az csoporttulajdon volt. Ezt maga a mintaalapszabály tette lehetővé a jövedelemelosztás sajátos rendszerével. A maradékelvű elosztásként ismertté vált rendszerben a kolhoz bevételeiből először az állammal szembeni beszolgáltatás kötelezettségeket kellett teljesíteni, majd kifizetni – többnyire terményben – a gépállomási munkadíjat, s ezután kötelezően előírt mértékben (10–15%) vetőmag- és takarmány-tartalékalapokat kellett képezni a következő évi gazdálkodáshoz. A tagságnak tehát csak abból lehetett osztani, ami ezek után megmaradt. Hasonló sorrend érvényesült a kolhoz pénzbevételeit illetően is: először az állami adókat, biztosítási díjrészeket, hiteltörlesztéseket stb. kellett rendezni. A maradékelv tehát biztosította, hogy az állami érdekek érvényesülése minden mást megelőzzön. Ráadásul így a felmerülő termelési veszteség végső soron a tagságot terhelte.²²

Az alapszabályzat földről szóló fejezetében kimondták azt, hogy a földeket elválasztó mezsgyéket meg kell szüntetni és az összes földterületet az artele kollektív használatában lévő egységes földtömbbé kell alakítani. Ez a földtömb állami tulajdont képez, amelyet örök használatra adnak oda az arteleknek, amit sem adásvétel, sem bérbeadás tárgyát nem képezi. Előírták azt is, hogy egyéni használatban lévő háztáji földterületek a terjedelme egynegyedtől egy fél hektárig, vagy különleges esetekben egy hektárig terjedhet. Ez is bizonyítja, hogy a kolhoz megalakulását követő kezdeti stádiumban a magántulajdon bizonyos formáját megengedték. Terminológiai szempontból a Haranglábi mezőgazdasági artele és a kolhoz kifejezést párhuzamosan használják, viszont a levéltári forrásokban túlnyomó többségben az artele kifejezés használatos.²³

A termelési eszközöket illetően az alapszabályzat előírta, hogy közös tulajdonba megy át: minden igásjószág, mezőgazdasági felszerelés (eke, vetőgép,

²¹ Uo.

²² KTÁL, P-994. fond, 1. opisz, 1. od. zb. 3.

²³ KTÁL, P-994. fond, 1. opisz, 1. od. zb. 5.

borona, cséplőgép, kaszálógép), a vetőmagkészlet, a közös tulajdonba vett jóság eltartásához szükséges mennyiségű takarmány, az artelgazdaság vezetéséhez szükséges gazdasági épületek és a mezőgazdasági termékeket feldolgozó összes üzemek. Nem megy át közös tulajdonba, hanem a kolhozudvar magánhasználatában maradnak: a lakóépületek, a kolhozudvar saját jósága és baromfiállománya, a kolhozudvar magánhasználatában lévő jóságállomány eltartásához szükséges gazdasági épületek.²⁴

Az alapszabályzatban lefektették a tagsággal kapcsolatos elvárásokat is. Tagokat az artel tagjainak a közgyűlése vehetett fel, amely jóváhagyta az új tagoknak a vezetőség által előterjesztett jegyzékét. Az artel tagja lehetett minden dolgozó férfi és nő, aki elérte a 16. életévét, akik nem voltak kulákok, vagy választójoguktól megfosztott más személyek. Az artelből való kizárás pedig csak az artel tagok közgyűlésének határozata alapján történhetett meg.²⁵

A levéltárban 119 nyilatkozat lelhető fel a Haranglábi artelbe való felvételi-kéréssel kapcsolatban, melynek így szólt a szövege: „*Kérem a „Vörös Csillag” kolhoz vezetőségét, hogy engemet és családomat vegyen fel a mezőgazdasági artelbe. Minden kötelességemet az artel alapszabályai szerint lelkiismeretesen fogom teljesíteni. Az artel szabályzata alapján az artel részére leadok...*”²⁶ A kérelem további részét már egyénileg töltötték ki attól függően, hogy ki milyen vagyonnal rendelkezett.

²⁴ KTÁL, P-994. fond, 1. opisz, 1. od. zb. 6-7.

²⁵ KTÁL, P-994. fond, 1. opisz, 1. od. zb. 9–10.

²⁶ KTÁL, P-994. fond, 1. opisz, 2. od. zb. 1.

A levéltári adatokon kívül számos hasznos információt tudhatunk meg a téma kapcsán az oral history alkalmazásával az interjúkból, amelyek legtöbbször alátámasztják, vagy kiegészítik azokat a tényeket, amelyeket az elsődleges forrásokból szerezhettünk.

Az interjúkban megkérdezettek mindegyike meg- és átélte a szovjet rendszert. Mindegyikük már nagyon fiatalon, szinte a kolhoz megalakulásakor, vagy utána egy-két évvel, beálltak dolgozni. Megélték, sőt saját bőrükön tapasztalták, hogy hogyan bomlik fel a magántulajdon és hogyan lesz a kolhozé minden. Mindegyikőjükéről elmondható, hogy több évig is különböző munkakörben dolgoztak a kolhozon belül: „*Kolhozba fűrészeltem gerendákat, aztán meg szántottam ökörrrel, később még a hegyekbe is vótam fát kihordani, lehordani, aztán kanális őr volt három évig.*”²⁷ Az interjúalanyok közül többen dolgoztak a dohány termesztés területén: „*Dohányba dolgoztam, majd azután fejtem 18 évig, később meg a melegágynál voltam.*”²⁸ „*A dohányba jártam, mezei munkás voltam, reggel nyolckor elmentünk, délbe hazajöttünk megebédeltünk és mentünk tovább este 6 óráig.*”²⁹ Előfordult az is, hogy, amikor már különféle gyárakat építettek a Beregszászi járásba, akkor a lakosság egy része ott nézett jobb megélhetés után, mint például az egyik interjú alany is: „*Dohányba munkálkodtam a legtöbbet, de mikor megnyílt Bótrágyon a borgyár azután hét évig dolgoztam ott.*”³⁰

Legtöbbjük még szinte gyerekként kezdett dolgozni a kolhozban: „*Én már 15 éves koromba kolhozista voltam, pulya jóformán, de azért már mentünk dolgozgatni. Legtöbbet mezei munkás voltam, de dolgoztam azt, ami adódott.*”³¹ Ebben is megmutatkozott a szovjet rendszer visszássága, mivel az alapszabályzatban le van fektetve, hogy csak az lehet kolhoztag, aki betöltötte a 16. életévét.³² Több interjú is arra utal, hogy milyen fiatalon váltak kolhozmunkássá: „*Fiatal jány vótam akkor még, csoportvezető vótam, akkor mikor a kolhoz megalakult, utána, pedig mint ellenőr, a gépnél dolgoztam.*”³³ „*Fiatal voltam én, és mikor megalakult a kolhoz, agitátor lettem, utána a raktáron dolgoztam 8 évig, nekem vót olyan, hogy két normám vót, nappal a raktárban dolgoztam,*

²⁷ B. A. (1931–) adatközlő elmondása szerint.

²⁸ B. I. (1941–) adatközlő elmondása szerint.

²⁹ B. J. (1934–) adatközlő elmondása szerint.

³⁰ B. O. (1935–) adatközlő elmondása szerint.

³¹ E. R. (1934–) adatközlő elmondása szerint.

³² KTÁL, P-994. fond, 1. opisz, 1. od. zb. 1.

³³ G. I. (1925–) adatközlő elmondása szerint.

*leltároztam, este meg dohányba voltam, sokat dolgoztam, igen szerettem dolgozni a raktárba.*³⁴

A kollektivizálás elősegítésére számos eszközt bevetettek: kádereket telepítettek be Kárpátaljára, erőteljes agitáció folyt a kollektív gazdálkodás előnyeiről, könyörtelenül megadóztatták azokat a parasztokat, akik önállóan akartak gazdálkodni.³⁵ Ez a folyamat végbement Haranglábban is, ahol „kommunista előjárók”³⁶ nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy ha kell, meggyőzzék a falusi lakosságot a kolhoz előnyeiről, vagy ha úgy adódott megfélemlítsék őket. A kolhoztagságra vonatkozó aláírásokat eleinte nem kötelezték a szovjet a hatóságok, viszont, amikor már szembesültek a ténnyel, hogy önszántából senki nem fogja aláírni, elővették a kényszerítés, megfélemlítés eszközét, illetve felhasználták a faluban élő hithű kommunistákat, hogy hassanak a lakosságra. Ezt a történetést hűen adja vissza az egyik interjúalany visszaemlékezése: *„Mert nem mindenki akart eleinte a kolhozba belépni. Kényszerítettek, hogy belépjunk a kolhozba, ezek a nagy kommunisták Ári bátyád, Kis Kálmán, Sas Józsi, a tanyárú Maticsák ezek jártak, hogy ha nem irtok alá, akkor elvisznek benneteket a csurmába, meg elvesznek tülletek mindent. Hát vót olyan ígélet, hogy azt mondták, hogy a házból is kikötöztetik az embert, hogy ha nem ír alá a kolhozba.*”³⁷

Ukrajna belső területeiről kezdettől fogva számos agrárszakembert irányítottak Kárpátaljára, akik mezőgazdasági tanfolyamokat szerveztek. A tanítási folyamatból Harangláb fiataljai sem maradhattak ki, tudjuk meg az interjúkból: *„Fiatal Jány vótam ekkor még. Csoportvezető vótam, akkor mikor a kolhoz megalakult. A fiatalabbakból választottak ki ügyvezetőket, én vótam, Dombi Jani, alsó Gerő Berta, Bancsi Erzsi meg Gerő Margit, mi vótunk kiválasztva. Férfiakból meg Berec Kári, Sas Józsi, és jártunk Beregszászba tanulni. Tanítottak bennünket gazdálkodni, tengeri vetőt adtak, azzal kellett meg tanulni vetni, utána azt kellett megtanulni, hogy a bornyúkat, hogyan kell gondozni, szóval sok mindenre tanítottak bennünket az iskolába. Nem sokáig jártunk, vagy három hétig jártunk oda tanulni, oszt akkor már diplomát is adtak.*”³⁸

Bár a kolhoz megalakulásának időpontja illetve pontos megnevezése nem él ott az emlékezetekben, az viszont meghatározó része a kollektív emlékezetnek és egybecsengően ott él, hogy mi mindent kellett a kolhozba beszołgáltatni,

³⁴ L. I. (1931–) adatközlő elmondása szerint.

³⁵ OFICINSZKIJ 2010. 274.

³⁶ E. R. (1934–) adatközlő elmondása szerint.

³⁷ G. I. (1925–) adatközlő elmondása szerint.

³⁸ G. I. (1925–) adatközlő elmondása szerint.

ami nem is meglepő dolog, hiszen nehéz volt az egyszerű falusi ember számára felfogni azt, hogy mindaz, ami eddig az ő tulajdonába tartozott, amit magáénak mondhatott, azzal már nem ő rendelkezik többé. Az interjúk teljesen alátámasztják a szakirodalom azon állításait, amelyek arról informálnak, hogy a lakosságtól elvették a földet, az igavonó állatokat, a szerszámokat és minden egyéb tárgyat, amely hasznára lehetett a kolhozoknak. Abban az esetben, ha nem adták szép szóra, akkor előszeretettel használták a félelemkeltés eszközeit. A fentebb leírtakat az interjúrészletek hűen tükrözik: *„Dombi Béla vót akkor a kolhozba valami, oszt járták a gazdákat, hogy lovat, szekeret, az ekét, mindent, amit csak kell be kellett adni. A mi családunknak is vót lova is szekere is, elvitték. Jöttek, oszt azt mondták, hogy vigyék fel a kolhozba. Elvették a földünket is, mindet elvettek, mindet egy szemig, csak kertet hagyták meg.”*³⁹ Minden egyes interjúban teljes mértékben megegyezik az az információ, hogy a földet teljes egészében elvették a gazdáktól, csak a háztájit hagyták meg: *„A földet, azt egyszerre vették el, minden földet, csak a kertet hagyták meg, kinti földet nem.”*⁴⁰ *„Vagy 20 hektárunk volt, oda kellett adni mindent, a háztájit meghagyták.”*⁴¹

A beszolgáltatások a földön kívül nagymértékben érintették az állatállományt is: *„Sok mindent érzett a lakosság, a jószágától megfosztottak, például volt, ahol elvittek egy pár ökröt, de vót olyan, ahol disznót vittek el. Mind elvették az igavonó jószágokat, rá vót kényszerítve az ember. Előbb elvitték tőlünk az ökröket, a lovat meghagyták, pár hónap múlva jött a papír, hogy szolgáltatassuk be a lovat is, így lettünk megfosztva az igavonó jószágoktól.”*⁴² *„Két tinó vót és oda kellett adni,”*⁴³ *„ökrünk is vót, tehenünk is, ló is, mindent elvittek, amit az ölba értek, mindent.”*⁴⁴

Előfordult, hogy a falusi lakosság megpróbálta kijátszani a szovjet hatóságokat és mielőtt még kötelező érvényűen be kellett volna adni valamit, azelőtt igyekeztek saját maguk részére értékesíteni: *„Nekünk lovunk meg tehenünk vót. Akkor úgy tudtuk eladni, sunyiba a zápszoyni kolhozba, hogy éjszaka lopva vitték el az uramék, hogy ne vegyék észre, és eladtuk, mert be kellett volna adni a kolhozba.”*⁴⁵

³⁹ B. O. (1935–) adatközlő elmondása szerint.

⁴⁰ G. I. (1925–) adatközlő elmondása szerint.

⁴¹ B. A. (1931–) adatközlő elmondása szerint.

⁴² G. I. (1925–) adatközlő elmondása szerint.

⁴³ B. J. (1934–) adatközlő elmondása szerint.

⁴⁴ B. O. (1935–) adatközlő elmondása szerint.

⁴⁵ K. I. (1934–) adatközlő elmondása szerint.

A beszolgáltatásokat illetően nem maradhattak el a termelőeszközök sem, hiszen a kolhoznak erre is szüksége volt: „A felszerelést, mindent, be kellett adni”.⁴⁶ Előfordult, hogy pont ezzel lehetetlenítették el a falusi gazdák életét, hiszen nem volt mivel megművelni a földet: „Apámtól elvitték a lovat, szekeret, a vetőgépet, mert hát gazdálkodók voltunk, nem maradt semmi, amivel művelték volna a földet”.⁴⁷ A földmegmunkálási eszközökön kívül mást is elvittek: „Hordókat bornak vitték, ilyesmit mindent ami vót, oda kellett adni”.⁴⁸

A hatalom új képviselői bárminemű cselekedetüket nem indokolták semmiféle magyarázattal – támasztják alá az interjúk – viszont volt, aki indoklásul ezt a választ adta: „Megalakult a kolhoz, meg kellett valamivel kezdeni az életet a kolhozoknak, valami élelemmel, azután már gyarapodott”.⁴⁹ „Hát azért vettek el mindent, hogy közösség legyen, hogy egy legyen”.⁵⁰

Nemcsak az interjúk, valamint a szakirodalmi részletek tanúskodnak a beszolgáltatásokról, hanem a primer források is. A levéltári források alapján megtudható, hogy 1948. szeptember 26-án egy értékelő bizottság ült össze, mely bizottság tagjait a következő személyek alkották: B. Baranyi Bertalan, Biri Ferenc, B. Baranyi Ferenc és Dzsanda Péter. Jelen személyek voltak azok, akik értékelték a kolhoztagok által beszolgáltatott dolgokat. Minden egyes kolhoztagnál leírást kaphatunk arról, hogy mit és milyen mennyiségben szolgáltatott be a „Vörös Csillag” kolhozba. A leggyakrabban előforduló tárgyak, amelyeket a leírás szerint beszolgáltatottak a következők voltak: hordó, járom, szán, négy soros faborona, eke, fa kocsi, vas kocsi, vetőgép, mérleg, kantár, fakosár, szüretelés kád. Továbbá minden leírásban szerepelt a beadandó dolgok listáján az ökör, a tehén és a ló.⁵¹

A kolhozban a fizetést a nyilvántartott munkanapok alapján kapták az emberek. Az interjúk alapján részletes pontosságú leírást kaphatunk arról, hogyan is nézett ki egy munkanap Haranglábban a kolhozban. Nyolcra kellett munkába menni, fél 12-kor kezdődött az ebédszünet, ami legtöbbször egy óráig tartott, majd utána még 5-6 óráig tartott a munkanap. Viszont amikor már tavaszodott és egyre később sötétedett, a munkanap is egyre hosszabb lett. Az egyik interjú arra utal, hogy addig maradtak, ameddig tudtak, szerettek volna minél többet

⁴⁶ B. I. (1941–) adatközlő elmondása szerint.

⁴⁷ E. R. (1934–) adatközlő elmondása szerint.

⁴⁸ B. A. (1931–) adatközlő elmondása szerint.

⁴⁹ L. I. (1931–) adatközlő elmondása szerint.

⁵⁰ E. R. (1934–) adatközlő elmondása szerint.

⁵¹ KTÁL, P-994. fond, 1. opisz, 3. od. zb. 22.

és minél jobban teljesíteni, a jobb fizetés reményében: „Nyolcra kellett menni, fél nyolckor pedig csengettek. A kolhoz udvaron volt ilyen nagy épület, arra volt egy nagy karika felszerelve, Maticsák⁵² volt a csengős. Fél nyolckor megverték a csengőt, hogy készülő, nyolcra ki kellett állani, aki nyolcra nem állott ki, már azt lepiszkolták, szidták. Addig dolgoztunk este, míg bírtunk, mert bolond vót a nép, magunknak csináltunk nagy magas normát, azért, hogy mondjuk azt ki vót adva tíz szotek föld, hogy ennyit kell megkapálni, mi nem elégedtünk meg vele, mert nem sok norma volt érte felszámolva, hanem hajtotta a nép magát, hogy még egyszer annyit keressen.”⁵³

Az interjúkból következtetésként vonható le legfőképp az, hogy a szovjetek megjelenésével, illetve a kolhozrendszer bevezetésével fokozatosan vége lett a magángazdálkodásnak. Ezt támasztják alá az alábbi interjúk: „Míg nem vót kolhoz, addig mindenki maga szántott, vetett, munkálkodtunk, úgy vót pénz a házhoz, ha valamit eladtunk, eladtunk a terményből, ami termett.”⁵⁴ „Akkor mindenki gazdálkodott maga.”⁵⁵

A munkában vizsgált korszak nehézségét is jól visszatükrözik azok az interjúk, amelyek beszámolnak a nélkülözésekről, a hiányról, arról, hogy hogyan kényszerültek rá arra, hogy a jobb megélhetés eléréséért akár lopjanak is: „Jaj akkor olyan szegénység vót, még tengerikenyeret is ettünk. Sőt még kenyeret se lehetett venni, hanem még vót olyan, hogy estére mentek többen Csapba, mikor kicsit már rendeződött a helyzet, akkor a csomózó ablakon adtak ki mindenkinek ilyen téglá kenyeret.”⁵⁶ „Nagyon nehéz vót, a hajam sose vót leváogatva, megcsináltatva, egy fogam nem vót megcsinálva. Be kellett nagyon osztani a meglévót. A dohányt loptuk, vittem a hátamon Munkácsra, eladtam, oszt úgy vettem magamnak egy ruhát, hiszen nem jutott mindenre.”⁵⁷

Az újabb változások 1950. május 3. után következtek, amikor Moszkvában a Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjának Központi Bizottsága határozatot hozott „a kiskolhozok összevonásáról és a pártszervezetek ezzel kapcsolatos feladatairól”. Ez volt a kollektivizálást illető első olyan országos akció, amelyet Kárpátalján is ugyanakkor hajtottak végre, mint az ország többi részében.

⁵² Falubéli kommunista vezető. Egy interjúból azt is megtudhatjuk róla, hogy a tanyán élt, és a kolhozudvaron felvigyázó őr volt.

⁵³ G. I. (1925–) adatközlő elmondása szerint.

⁵⁴ K. I. (1934–) adatközlő elmondása szerint.

⁵⁵ E. R. (1934–) adatközlő elmondása szerint.

⁵⁶ Uő.

⁵⁷ B. O. (1935–) adatközlő elmondása szerint.

Kárpátalján az 557 kolhozból 294 lett, majd ez a szám is a felére csökkent.⁵⁸ A rendelet a haranglábi Vörös Csillag kolhoz sorsára is hatással volt, mivel később, az 1950-es évek végén egyesítették a Bótrágyival. Az egyesülés után létrejövő kolhoz a Győzelem nevet kapta.

4. Összefoglalás

Következtetésként vonható le, hogy Kárpátalja szerte, így Haranglában is, a szovjet csapatok megjelenésével egy új fejezet kezdődött az emberek mindennapi életében. Erre az új fejezetre senki sem volt felkészülve, viszont annál hamarabb el kellett fogadni. Az új hatalom megléte számos nehézséget és megpróbáltatást hozott magával. A vizsgált időszakban fölöttébb nagy megpróbáltatásokon mentek keresztül a magyar közösség tagjai, akik bűnös nemzetnek, másodrangú állampolgárnak számítottak saját szülőföldjükön. Erről az egyik interjúalany nagy őszinteséggel beszélt: *„Sokat kellett a magyarságnak szenvedni, mikor az oroszok bejöttek. Mindig büdös magyar vót a neve, nem adtak rá becsületet. Ha valami nehéz munka vót, oda a magyarokat szorították. Amelyik épületeket a bomba lerombolt, mert Csapon nagyon sok ház és út lerombolódott, ezt mindet a magyarokkal csináltatták, az oroszokat nem szorították, mindig csak a magyar szorult.”*⁵⁹ A szovjet csapatok megjelenését követően az egyik leglátványosabb intézkedés a kolhozrendszer kialakítása volt, ami magával vonta a magántulajdon felszámolását. A falusi lakosság kezéből ezáltal ki lett véve az a szabadság, ami hozzájárult ahhoz, hogy saját földjükkel, jóságaikkal és tulajdonukkal azt tegyék, amit szeretnének. Innentől kezdve egy fölöttük hatalmaskodó rendszer volt az, ami megszabta ezeket, illetve életük számos pontját. Mindenki, akaratától függetlenül kolhoztaggá kellett, hogy váljon és bárminemű előrejutást a szovjet hatalomhoz való kapcsolat határozott meg. Következtetésként levonható, hogy mindezen kényszer, megfélemlítés, a faluban élő hithű kommunista vezetők segítségével jöhetett létre.

⁵⁸ OFICINSZKIJ 2010. 274.

⁵⁹ G. I. (1925–) adatközlő elmondása szerint.

Irodalomjegyzék

I. Publikálatlan forrás

KTÁL, P-14.fond, 1. opisz, 220. od. zb. 70–75.

KTÁL, P-994. fond, 1. opisz, 1. od. zb. 1–18.

KTÁL, P-994. fond, 1. opisz, 2. od. zb. 1.

KTÁL, P-994. fond, 1. opisz, 3. od. zb. 22.

II. Publikált források

BARANYI 2009.

BARANYI Béla: Kárpátalja. Pécs – Budapest, 2009.

BOTLIK – DUPKA 1991.

BOTLIK József – DUPKA György: Ez hát a hon. Mandátum-Universum, 1991.

BOTLIK 2000.

BOTLIK József: EgestasSubcarpathica. Adalékok az Északkeleti- Felvidék és Kárpátalja XIX–XX. századi történetéhez. Budapest, 2000.

BOTLIK é. n.

BOTLIK József: Gát. Száz magyar falu könyvesháza. Budapest, é. n.

BOTLIK – DUPKA 1993.

BOTLIK József – DUPKA György: Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján. Ungvár–Budapest, 1993.

BRENZOVICS 2009.

BRENZOVICS László: Kárpátalja terület, 1939. március – 1944.október. In: Kárpátalja. Szerk.: Baranyi Béla: Pécs–Budapest, 2009.

CZÉBELY 2002.

CZÉBELY László: Visk története. Ungvár, 2002.

CSANÁDI 2004.

CSANÁDI György: Sorfordító évek sodrásában. Ungvár, 2004.

DUPKA 2004.

DUPKA György: Autonómia-törekvések Kárpátalján. Ungvár – Budapest, 2004.

DUPKA 2014.

DUPKA György: A szovjet hatóság megtorló tevékenysége Kárpátalján (1944–1991). Ungvár – Budapest, 2014.

DUPKA 1993.

DUPKA György: Egyetlen bűnük magyarságuk volt. Ungvár – Budapest, 1993.

DUPKA 2014.

DUPKA György: Halottaink 1944–1959. Ungvár–Budapest, 2014.

FEDINEC–VEHES 2010.

Kárpátalja 1919–2009, történelem, politika, kultúra. Szerk.: Fedinec Csilla – Vehes Mikola. Argumentum – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, 2010.

FEDINEC 2002.

FEDINEC Csilla: A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944. Galáta – Dunaszerdahely, 2002.

KOVÁCS 1993.

KOVÁCS Elemér: Élőlátók. Ungvár – Budapest, 1993.

LUKJANYENKO 2009.

LUKJANYENKO Szergej: Ugrás az űrbe. Budapest, 2009.

MOLNÁR D. 2016.

MOLNÁR D. Erzsébet: A kárpátaljai elhurcolások történeti háttere a szovjet rendszer kiépítésének idején. In: A kommunizmus áldozatai, rehabilitációs alternatívák Kelet-Közép Európában. Szerk.: Molnár D. Erzsébet – Molnár D. István. Beregszász, 2016.

MÓRICZ 1995.

MÓRICZ Kálmán: Nagydobrony. Beregszász – Budapest, 1995.

OFICINSZKIJ 2010.

OFICINSZKIJ Román: Kárpátontúli Ukrajna agrárpolitikája. In: Kárpátalja 1919–2009, történelem, politika, kultúra. Szerk.: Fedinec Csilla – Vehes Mikola. 2010.

OFICINSZKIJ 2010.

OFICINSZKIJ Román: Kollektivizálás. In: Kárpátalja 1919–2009, történelem, politika, kultúra. Szerk.: Fedinec Csilla – Vehes Mikola. 2010.

PIVÁROSI 2010.

PIVÁROSI István: Barangolások Kárpátalján. 2010.

SZAMBOROVSKYNÉ 2016.

SZAMBOROVSKYNÉ Nagy Ibolya: „Amiről sokáig beszélni sem volt szabad.” Lapok Nagybereg meg nem írt történelméből. In: A kommunizmus áldozatai, rehabilitációs alternatívák Kelet-Közép Európában. Szerk.: Molnár D. Erzsébet – Molnár D. István. Beregszász, 2016.

III. Elektronikus adatbázisokból felhasznált irodalom

SZABÓ 2016.

SZABÓ József János: Az Árpád- vonal. A magyar királyi honvédség védelmének rendszere a Keleti-Kárpátokban 1940–1944. <http://www.zmne.hu/tanszekek/Hadtortenelem/konyv/arpadvonal.htm>. [megtekintés időpontja: 2016. március 07.]

IV. Orál history/Adatközlők

B. B. (1933–)

Baranyi Béla, 1933. évi születésű haranglábi lakos, jelenleg nyugállományt tölt be.

B. I. (1941–)

Baranyi Ibolya, 1941. évi születésű haranglábi lakos, jelenleg nyugállományt tölt be.

B. J. (1934–)

Baranyi Júlia, 1934. évi születésű haranglábi lakos, jelenleg nyugállományt tölt be.

B. O. (1935–)

Baranyi Olga, 1935. évi születésű haranglábi lakos, jelenleg nyugállományt tölt be.

E. R. (1934–)

Estók Róza, 1934. évi születésű haranglábi lakos, jelenleg nyugállományt tölt be.

G. I. (1925–)

Gál Irén, 1925. évi születésű haranglábi lakos, jelenleg nyugállományt tölt be.

K. I. (1934–)

Karkuska Irén, 1934. évi születésű haranglábi lakos, jelenleg nyugállományt tölt be.

L. I. (19331–)

Lévi Ilona, 1931. évi születésű haranglábi lakos, jelenleg nyugállományt tölt be.

Hiába Krisztina

A Sárosoroszi Római Katolikus Egyházközség tagjainak személyes visszaemlékezései a szovjet időszakról (1944–1991)

1944 őszén a szovjet csapatok néhány nap alatt elfoglalták Kárpátalját, amellyel lényegében kezdetét vette az egyházak elleni küzdelem, és ezzel az ateizmus terjesztése, amelynek következtében a hívő közösségek élete és helyzete egyre nehezebb lett. Az ideális társadalmi formációként hirdetett kommunizmus velejárója volt a vallásossággal szembeni kíméletlen harc. A kommunista párt és a szovjet kormány céltudatosan szorította ki az egyházakat a társadalmi élet minden területéről.

Az új rendszer (szovjet) megtorlásai jelentős mértékben érintették a Sárosoroszi Római Katolikus Egyházközségét is. A településen totalitárius rezsim ellenére is a római katolikus hívek körében az aktív vallásgyakorlás volt megfigyelhető, rendszeresen megtartották a szentmiséket és az ünnepeket. Az állam és az egyház, az állam és az iskola szétválásztásának jelei a községben is érezhető volt, ugyanis a gyermekek hitoktatása kiszorult az iskolából. Nagy veszteséget hozott az egyház számára, hogy elvesztette épületeinek tulajdonjogát, megfosztották vagyonától, de ettől még jobban sújtotta, az a rendelet, amikor háromnapos munka címen hurcolták el a településről a magyar nemzetiségű férfiakat, az úgynevezett „málenkij robotra”, a „kis munka” évekig tartó kényszerszermunka volt a Szovjetunióban.

A következő mondat jól reprezentálja a korszak sajátosságát: „*az 1945 utáni időszak egyéni és kollektív emlékezete tabukkal, elfojtásokkal terhelt.*”¹

1. Bevezetés: módszerek

A helytörténeti kutatásnak szerves részét képezi az egyháztörténet is. Az egyházközség életét, plébános munkáját, anyagi helyzetét, a közösség lélekszámát befolyásolja az a település, az a környék, az a táj, ahol alapították és létezik. Az egyházközség története tematikailag összetett diszciplína, ennél

¹ Tóth 2018. 78.

fogva a kutatás során vizsgálhatjuk: az egyházközösséget, az egyházközösség alapítását, szervezetének fejlődését, fenntartását, finanszírozását, irányítását, a templom épületét és az egyházközösség épületeit, plébánosait, valamint a fennmaradt tárgyi értékeket egyaránt.

Kutatásunk célja, hogy feltárjuk a Sárosteroszi Római Katolikus Egyházközösség valós történetét a szovjet időszak alatt. Bemutassuk a már említett közösség tagjai felekezeti hitének gyakorlását az említett korban, továbbá a szovjet éra hatását, befolyását az egyházközösségre.

A kutatás során alkalmaztuk a már meglévő, szintézis jellegű helytörténeti szakmunkák feldolgozását. Szintén releváns forrásként használtuk az 1926. évben elkezdett *Historia Domus*-t,² amelyben az egyházközösség életéről és a plébánosokról találhatunk hiteles leírást 1991. évig bezárólag. Továbbá *oral history* módszerével is kiegészítettük, amelynek célja a történeti jelentőségű esemény, cselekvés felidézése. Az *oral history* másként idézi fel a múltat, mint ahogy a történészekről megszoktuk, mivel nemcsak kiegészíti, hanem ténylegesen újraalkotja a múlt, mint történelem fogalmát az egyén szemszögéből.

A történelmi eseményekhez a résztvevők tapasztalatai, élményei is hozzátartoznak, akárcsak a tények, amelyek szintén nehezen ellenőrizhetők. Ami történt, annak egyes részeit megőrizzük, másokat azonnal elfelejtünk, s vannak olyan elemei, amelyek az idők folyamán halványulnak el, vagy deformálódnak. Az emlékezés nem megismétlő jellegű, hanem konstruktív természetű.

Az emlék önmagában még nem hiteles történelmi forrás. „A jelen horizontjából feltáruő múltat beszéljük el.”³ A visszaemlékezésekben a mítosz és a valóság, a tények és a fantázia szüleményei, a múlt és a jelen állandóan keveredik. Az interjú során az emlék újra átélő élménnyé válik. Az emlékezés során a megkérdezettek tudásukra, érzelmeikre, élményeikre egyaránt építenek. A cél tehát az volt, hogy megszólaltassuk a „másik oldal” szereplőit, azokat, akik átéltek a szovjet éra megtorlásait.

A narratívákban azonban a hagyományos időrend felbomlik, a múlt-jelen-jövő kontinuitása összekavarodik, az emlékezés során a mesélő egy sajátos időstruktúrát alakít ki. A fontos események ideje meghosszabbodik, míg a kevésbé fontos események ideje lerövidül, ezért a feldolgozás során a szöveget bizonyos szempontok szerint kulcstények köré tömörítik, majd a legfontosabb elemeket kiemelve, az egyéni válaszok rendezhetővé és összehasonlíthatóvá válnak.⁴

² HISTORIA DOMUS

³ GYÁNI 2000. 134–135.

⁴ KÁROLY 2018.

Az általunk használt *oral history* módszer alkalmazásának legfontosabb lépcsőfokai a következők voltak: strukturált kérdéssor összeállítása, feltérképezés (kik azok a személyek a településen, akik megélték a kutatott időszakot és kompetensek a témával kapcsolatban), ezt követően a kapcsolatfelvétel az adott személyekkel, majd pedig az interjúk elkészítése az említett módszer szempontjainak, szabályainak megfelelően. Ezt a folyamatot követte az interjú alanyok elmondásainak az összevetése a szakirodalommal, tehát hogy a ténymegállapítás mennyire „cseng” egybe az elmondottakkal, amelyekből azt a konklúziót lehet levonni, hogy az adatközlők visszaemlékezései alátámasztják a szakirodalmakban közölt információkat.

2. A Sárosoroszi Római Katolikus Egyházközség és múltja

A település a járási székhelytől, Beregszásztól 17 km-re, délkeletre fekszik, a Tiszától 5 km-re, a Borzsa folyó bal partján.

Sárosoroszi neve elsőként 1260-ban bukkant fel a középkori oklevelekben, s ekkor már az Egri Egyházmegyéhez tartozott. Az eddigi kutatásaink során a Sárosoroszi Római Katolikus Egyházközség első említéséről pontos adatokat nem találtunk, ám azt tudjuk, hogy anyakönyvei csak 1870-től lelhetők fel, illetve a Szatmárnémeti Püspöki és Káptalani Levéltárban az 1746. évből származó dokumentumban szerepelt a legkorábban. Sárosoroszi település lakosainak zöme a *cuius regio, eius religio* (akié a föld, azé a vallás) elv alapján 1595-ben protestánsná vált, hisz akkori földbirtokosa Oroszi Demeter ezt tette.

1778-ban Orosziban – ekkor még Tiszaújlak leányegyházaként – egyházlátogatást tartottak, mely során nem láttak reményt új gyülekezet alapítására. Két évtized elteltével *Bárdosy József* munkácsi lelkész 1805. február 7-én keltezett levelében, amelyet *Fischer István* püspök (1804–1807) úrnak címzett, kifejtette, hogy a nagy számban lévő katolikus hívek számára fontos a parókia újjászervezése. A kérés beteljesedett: *Lehoczky Tivadar* 1810. évet jelölte a plébánia felállítása éveként, azonban ezt az általunk feltárt primer források megcáfolták, mert az 1806. évben történt. Ezután Sárosoroszi anyaegyházzá lett és Salánk, Feketepatak, Verbóc és Bene fiókegyházak tartoztak hozzá.

1804. március 23-án a hatalmas Egri Egyházmegyéét három részre osztották, mely révén a Szatmári Egyházmegye is létrejött. A Szatmári Egyházmegye öt vármegye területét ölelte fel, köztük Bereg vármegyéét is. A Beregi főesperességhez tartozott Sárosoroszi Római Katolikus Egyházközsége is egészen 1945-ig.

A gótikus stílusú régebbi templomának – amely most a reformátusoké – építési korát nem tudni, azonban azt igen, hogy eredetileg római katolikus

templomnak épült, s valószínűleg a reformáció évszázadában került a protestánsok tulajdonába. A Szatmári Egyházmegye jubileumi sematizmusából tudhatjuk meg, hogy Hám János püspök 1829. évben új plébániát alapított és 1839. évben új templomot is építtetett.⁵

3. A történet kezdetei...

Magyarországon a szovjet típusú *népi demokratikus forradalom* folyamatában és a szocialista hatalom megszilárdításának első éveiben került végrehajtásra az évszázad aktuális szeparációja: az állam és az egyház elválasztása, a szekularizáció az egyik legfontosabb mozzanata volt a szovjetesítésnek. A katolikus egyház állapotát a politikai küzdelmek határozták meg. A konfliktusok sorozata a hatalomért folyó harc szerves részét képezte, miután az egyház vezetése és szerveinek nagy része szemben állt a balodalinak beállított új, szovjet hatalmi ágakkal. 1945-ben, a háború után, a régi rendszerrel együtt a katolikus egyház is a „vádoltak padjára” került, mert évszázadok óta szorosan összefonódott a közhatalommal.⁶ A második világháború után az egyház nagy feladat előtt állt: a szovjetek által diktált társadalomban, a marxizmus-leninizmus alapján álló ateista világnézetű államban kellett megtalálnia a „hit útját”, a keresztény élet lehetőségét.⁷

1944 októberében Iván Petrov szovjet tábornok alakulatai néhány nap alatt elfoglalták a jelenlegi Kárpátalját, ami várható volt a magyar hadvezetés kényszerű parancsára történő magyar hadsereg kivonulása után. November 19-én Munkácson megtartotta alakuló gyűlését a terület kommunista pártja, november 25–26-án pedig a konferencia értelmében összehívott Nemzeti Tanács 600 küldötte, fegyverek árnyékában, elfogadta azt a proklamációt, mely kimondta Kárpátalja/Kárpátontúl⁸ kilépését a Csehszlovák állam kötelékéből, valamint csatlakozását Szovjet-Ukrajnához. A Benes-kormány 1945. június 29-én írta alá a terület átengedéséről szóló szerződést.⁹

Az ateizmus a Szovjetunióban hivatalos állami doktrína volt, amelyek intézkedéseinek hatása jól érzékelhető volt Sárosorosziban is.

⁵ HIÁBA 2019. 79–100.

⁶ BALOGH–GERGELY 2005.

⁷ SZILAS 1982. 130.

⁸ Hivatalos ukrán megnevezés: Закарпатська область, azaz *Zakarpatszka oblaszty*, ami magyarul Kárpátontúli terület (megye). Rövidebb néven: *Zakarpattye* = Kárpátontúl.

⁹ Riskó 2006. 194.

4. Felekezeti megoszlás a településen

A faluban két felekezet dominanciája figyelhető meg az 1945–91 közötti időszakban, de napjainkban is ez a jellemző. Az adatközlők elmondásai alapján a római katolikus vallású hívek mindig nagyobb lélekszámban voltak jelen, mint a református, ezt az információt a Központi Statisztikai Hivatal, Kárpátalja településeinek vallási adatai is alátámasztják, mely szerint 1941. évben a község lakosságának száma 798 fő volt, ebből:

- 358 római katolikus,
- 321 református,
- 103 görög katolikus és
- 16 izraelita.¹⁰

Ez az összeírás azért nagyon fontos, mert ekkor kérdeztek rá utoljára a felekezeti hovatartozásra is, az ezt követő szovjet összeírások során már csak a nemzetiségre kérdeztek rá, ezt mutatja az 1944. évi is, amikor a falu lakossága 1002 fő volt, s ebből 988 magyar.¹¹

5. Vallásgyakorlás a római katolikusok körében

Sárosorosziban, a római katolikus hívek körében, a szovjet éra alatt is az aktív vallásgyakorlás volt megfigyelhető. Az *totalitárius rezsim* ellenére az emberek rendszeresen részt vettek a szentmisén. „...*a szegény nép, mindig jobban húzódik az Istenhez. A szovjet hatóság ellenére is az emberek megtartották hitüket, jártak templomba. A gyerekek is jobban jártak, ha szegényebb is vagy gazdagabb is volt, de mindenki járt.*”¹²

Erni Ferenc atya idején heti két alkalommal volt szentmise, mely délelőtt tíz órakor kezdődött, délutánként pedig a *litániát*,¹³ rózsafüzért imádkozták. Az egyik női adatközlő elmondásai szerint a szülei kötelezték őt, hogy részt vegyen a szentmisén és a délutáni litánián is: „...*ez otthon számon volt kérve tőlünk, ha nem mentünk.*”¹⁴

A nyílt vallásgyakorlást leginkább a nem állami beosztásban dolgozók végezték, ugyanis a hivatali munkakörben lévőknek tiltva volt a szentmisén való

¹⁰ KEPECS 2011. 88.

¹¹ BOTLIK – DUPKA 1993. 114.

¹² B. K. (1934 –) adatközlő elmondása szerint.

¹³ Jelentése: előimádkozó és nép dialogizáló imaformája, Istenhez vagy szentekhez intézett könyörgéssorozat. Forrás: Magyar Katolikus Lexikon 2018.

¹⁴ H. M. (1944–) adatközlő elmondása szerint.

részvétel, az egyházi ünnepek nyilvános megtartása, *„de volt olyan, aki ide nem jött, hogy ne lássák, és elment más faluba, főképp a tanítók.”*¹⁵

A római katolikus egyházközség körében minden egyházi ünnepet megtartottak, mert a két felekezet, egymást kisegítve, felváltva végezték munkájukat a kolhoz területén. Például *„hogya egy katolikus ünnep hétköznapra esett, akkor a reformátusok, akik nem ünnepelték ezt az egyházi ünnepet, akkor ők elmentek dolgozni, azért mert nem volt megengedett, hogy a termelés megálljon az üzemekben vagy a mezőkön, ha pedig a reformátusoknak volt ünnepnap, akkor a katolikusok teljesítettek szolgálatot. Igaz, hogy voltak olyan esetek is, hogy nagyobb mennyiségű széna betakarítást vasárnapra időzítettek, ekkor korábban kimentek dolgozni és mire kezdődött a szentmise vagy istentisztelet mindenki igyekezett jelen lenni rajta.”*¹⁶

Egy másik női adatközlő elbeszélése is illusztrálja, hogy mennyire igyekeztek az emberek megtartani az ünnepeket: *„mikor megkezdődött a kolhoz, mentünk dolgozni minden áldott nap, idős asszonyokkal. Jött egy ünnep – úgyi a katolikusoknak sok ünnepjük van – a reformátusok úgy jöttek velünk – úgy kihajtottak bennünket, mint a csordát dőgozni – kimentünk a mezőre, leültünk az árok szélére imádkoztunk, énekeltünk azok velünk együtt, nem dőgoztunk, de kimentünk, mert kihajtottak minket. Mikor jött az Anna nap, akkor nagyon nagy ünnep vót, készültünk az Anna napra, de nem lehetett, nem engedtek bennünket a géptől, ott kellett lenni. Elrontottuk a traktort. Vót egy bácsi mondta, hogy jányok akartok haza menni – hogyne akarnánk Jani bácsi, mikor vendégeket várunk, holnap Anna-nap, ugye vasárnap tartottuk, hónap Anna-nap, de még készülni is kéne. Nézzétek csak jányok, ezt meg ezt csináljátok, egy kis tavatták tettünk a szíj alá. Nem vót ember aki megcsinálja egy nap alatt, hogy lepucolja róla, nem ment a gép, hazajöttünk, úgyhogy vót nekünk ünnep, készültünk. Csak néztük, hogy vajon megusszuk, vagy jönnek értünk, hogy menjünk dőgozni, mert menni kellett vasárnap is. De ahogy lehetett elszöktünk, mentünk minden áldott este nagybőjtbe mentünk a kereszt alá imádkozni, énekelni, nagypénteken meg a keresztuti ájtatosságot.”*¹⁷

A szentmise a szovjet éra alatt és korábban is latin nyelven zajlott, illetve a híveknek háttal történő misézés volt a jellemző. Az atya a prédikációt a szószékről mondta, mely mindig magyar nyelvű volt. Az adatközlők elmondásaiból megtudható, a szentmisének a folyamata ugyanúgy zajlott le, ahogy

¹⁵ K. K. (1943–) adatközlő elmondása szerint.

¹⁶ H. A. (1966–) adatközlő elmondása szerint.

¹⁷ M. M. (1934–) adatközlő elmondása szerint.

manapság: bevezető rész, bűnbánati ima, *Uram irgalmazz* (Kyrie), az ige liturgiája, *Hiszekegy* (Credo), az Eukarisztia liturgiája, a kenyér és a bor felajánlása, prefáció, az áldozás szertartása, befejező rész (áldás). A visszaemlékezések alapján azonban „... precízebben volt minden. Akkor, ha volt egy halottért szentmise, akkor az tényleg érte volt: ki volt a templom közepére téve egy korporsó alak csinálva, feketével leborítva, és mint az udvaron temetik, ugyan úgy végig meg volt tartva a szentmise, és akiért volt a szentmise azért imádkozott az egész nép.”¹⁸

A beosztások és a tisztségek sem változtak a napjainkhoz képest: továbbra is fontos szerepe volt a kurátornak (gondnok), akit a gyülekezet tagjai választottak tekintélyes, idősebb egyháztagságú férfiak közül, s akinek fő feladatköre az egyház anyagi ügyeinek gondozása volt. Fontos szerepe volt még a pénztárnoknak, aki az egyházi bevételeket és kiadásokat vezette. Szintén az egyházközség tagjaiból választották ki a *huszas tanács* tagjait, akik döntést hoztak az egyházzal kapcsolatos ügyekről, továbbá a sekrestyés, akinek feladata a szentmise előkészítése és a templom tisztaságának fenntartása volt. Külön tisztség volt a harangozó.¹⁹

6. A római katolikus hívek kapcsolata az egyházzal

A hívek sok esetben támogatták az egyház működését. Az adatközlők elmondásai alapján már az említett időszakban is volt az úgynevezett „*egyházadó*”, melyet a hívek többsége igyekezett biztosítani az egyháza számára. Viszont nemcsak pénzbeli hozzájárulással segítettek az egyházat, hanem egyéb adományokkal is, például kézzel hímzett oltárterítőkkal, és mindig valaki biztosította a virágot az oltárra, vagy pedig kétkezi munkával, esetleg terményjáradékkal is,²⁰ ugyanis Erni Ferenc atya jelentős földállománnyal rendelkezett, mert gazdálkodással foglalkozott. A Kárpátontúli Néptanács által 1945. április 20-án kiadott dekretum szerint az egyház elveszítette épületeinek tulajdonjogát és az egyházközség tulajdonában szereplő földeket,²¹ így megélhetés szempontjából a katolikus papnak a nép segítségére kellett támaszkodnia.

¹⁸ Uő.

¹⁹ B. K. (1934–) adatközlő elmondása szerint.

²⁰ „Mi is nagyon nullán vótunk, alig éltünk, nem vót semmink, és úgyi akkor Erni tisztelendő úr még gazdálkodott: tehenet tartott, disznót tartott. Nem tudtunk fizetni, hát tudom, hogy egy fél zsák terményt vittem el, mert azt mondta a tisztelendő úr, hogy az is jó lesz, mert a jószágnak enni kellett. Hát tudom, hogy én vittem a hátamon, ahogy tudtuk, de mindig fizettünk, mindig vót valahogy.” Mihók Magdolna elmondása szerint, (1934–)

²¹ VEHES 2011. 127.

1949-ben Erni Ferenc felszólítást kapott a parókia kiürítéséről: *„Felszólítja a községi néptanács²² Erni Ferenc Oroszi lakost, hogy a lakást amelyben lakik a kommunális ügyosztály rendelete értelmében ürítse ki 1949. VIII. 10-ig. A költözködéshez fogatot a kolhoztól igénybe vehet.”*²³ Így a plébánosnak a faluban kellett meghúznia magát egyik hívénél, majd 1950-ben megkezdte egy leendő lakóházhoz gyűjteni az építkezési anyagot. 1951-ben fel is épült egy kis ház, amely helyettesítette a parókiát. 1952-ben a szovjet vezetés felrótta a falu vezetőségének, hogy mind a katolikus, mind pedig a református templomba egyaránt járnak az emberek. Ezért a helybeli kolhozelnök, Német József be akarta záratni a két templomot, az aratás idejére pedig raktárt akart belőlük csinálni. De a lakosoknak ez nem tetszett, és egy római katolikus ember „rendre utasította” a kommunista kolhozelnököt. *„Megverte, és azt mondta neki, hogy a templomért háromszor verlek meg, mint Döbrögit a Ludas Matyi.”*²⁴

7. A papság helyzete a szovjet éra alatt

A felbecsülhetetlen anyagi és erkölcsi károkat okozó ateista vallásüldöző politika a papokat a „szovjet nép ellenségének” kiáltotta ki. Hazug vádakkal bélyegezték meg Isten és a nép hű szolgálait. A politikailag megvehetetlen vezetőket, plébánosokat, segédlelkészeket koholt vádak alapján tartóztatták le és hurcolták meg. A szovjet érában összesen 19 római katolikus szertartású papot ítéltek el vidékünkön. A bebörtönzött papok csak az általános politikai amnesztia kihirdetése után, 1956–57-ben térhettek haza. A szovjet koncentrációs tábor sem tudta megtörni hitüket, fizikailag legyengültek, de hozzáláttak szent kötelezettségük folytatásához. Utolsó lehetőségig eleget tettek isteni küldetésüknek, amely a rendszer magyar áldozatainak, a meghurcoltaknak lelki erőt, hitet, reményt és vigaszt adott.²⁵

Az alább közölt feljegyzés bizonyosságot tesz a Sárosoroszt illető elhurcolásokról: *„Az ősz ránnköszöntésével, a front közeledtével a nem várt felszabadulás bekövetkezett. Ez a felszabadulás nem felszabadulás volt, hanem megszabadulás. Megszabadítottak bennünket a szabadságunktól, a földünkötől, és azoktól a nagyon sok édesapáktól. 1944. november 3-án elmentek három napi munkára és nagyon sokan nem jöttek vissza. 1945. év eltelt abban a hallgatásban, amelyet a magyarokra kényszerítettek. Nekünk magyaroknak hallgatni kellett, mert*

²² Községi tanács elnöke: Héder Balázs bíró, községi titkár Komócsin Mihály.

²³ HISTORIA DOMUS

²⁴ Uo.

²⁵ DUPKA 2014. 54–57.

örülhattünk, hogy nem deportáltak bennünket az emberek után. Tudni illik, hogy Kárpátalját beakarták teljesen telepíteni oroszokkal, ami félig sikerült is. 1946-ban megkezdődött a római katolikus papok elhurcolása. A Sárosoroszi római katolikus papot, Erni Ferencet nem vitték el, mert Sárosorosziban nem találtak embert arra, hogy ellene valljanak, vagyis hamisan esküdjenek a bíróság előtt.”²⁶

A következő táblázat a Sárosorosziban szolgált főtisztelendő atyák névsorát foglalja össze az 1944–90 közötti időszakban.

1. táblázat: A Sárosoroszi római katolikus egyházközség lelkipásztorainak névsora 1944–90 között²⁷

Erni Ferenc ²⁸ (†Sárosoroszi, 1962. január 16.)	1925–1962
Dr. Tóth József (Szerednyéről)	1962–1967
Galampos József (Benéből, †1985. Huszt)	1967–1972
Hasák Gyula (Nagyszőlősről)	1972–1974
Horváth Ágoston (ideiglenesen Ungvárról, †1990. december)	1974 ősz–tél
Láncki István (Beregszászról)	1974–1987
Tóth József (Sárosoroszi születésű – Beregszászból)	1987–1988
Károlyi Lajos (Mezőkaszonyból, †2005. október)	1988–1990

8. A hitoktatásról

A hatóságok csak minimális cselekvési szabadságot hagytak az egyház számára. Szentmisén és temetésen kívül semmilyen más tevékenységet nem végezhettek, olyannyira, hogy még az anyakönyvek vezetését is betiltották. Különösen szigorúan vették a hitoktatásra vonatkozó tilalmat. Ezért a hittanórákat a legnagyobb titokban tartották, mert komoly büntetés járt érte. Nem csak a hittanfoglalkozásokat, de minden, az egyház által folytatott, oktatási tevékenységet betiltottak.²⁹

²⁶ HISTORIA DOMUS

²⁷ Az információt a település római katolikus templomában található lelkipásztorok névsorából tudhatjuk meg, amely a bejáratnál lévő falra van helyezve.

²⁸ Erni Ferenc (Nagymajtény, 1888. nov. 30. – 1913. júl. 2.) Segédlelkész: 1913. Felsővisó, 1916. Bárdháza, 1917. Mezőpetri, 1918. Felsőkerepec, 1919. Munkács, 1924. Beregszász. Plébános: 1926. Sárosoroszi (1939-ben püspöki tanácsos kinevezést kap). † Sárosoroszi, 1962. febr. 17. In: ILLYÉS 2006, 310.

²⁹ N. N. 2017.

A vallástalan nevelés egyik sajátos formája volt az egyéni foglalkozás azokkal az iskolás gyerekekkel, akik vélelmezetten erősen vallásos családból származtak. A pedagógusoknak, a tanároknak is folyamatos kötelessége volt úgymond leleplezni, haladás- és tudományellenes színben feltüntetni az egyházakat.³⁰ Ezt bizonyítja az az információ is, hogy a gyermekeket „kirándulás címén, szemléltető világnézetű oktatásra a beregszászi Ateista Múzeumba viszik.”³¹

A fent leírtakat az egyik adatközlő elmondásai erősítették meg, mely szerint „mikor iskolában jártunk, minden ünnepen fel kellett menni délelőtt az iskolába szerepelni, hogy ne tudjunk elmenni a templomba. Madura Erzsike néni, a kisasszony tanított bennünket a hittanra. Később pedig Krajnik Eliz néni készítette a gyerekeket az elsőáldozásra. Nagyon tiltották a templomba járást, aki elment templomba, az az iskolába kettést kapott, de mi mindég elmentünk a szentmisére, oszt onnan tanultunk. De vót, hogy a pap minden héten misézett, viszont később már csak havonta járt.”³²

9. A református és a római katolikus felekezet kapcsolatáról

A római katolikus egyház és a református egyház közötti kapcsolatáról is kell néhány szót ejteni a kutatott időszakban. A személyes visszaemlékezések szerint „... nem volt probléma, hogy református vagy katolikus, két egyház nagyon összetartott... Emlékszem volt egy katolikus temetés, a végén énekeltek református éneket is, vagy fordítva, most már nem énekelnek. Nagyon szoros volt a két egyház kapcsolata.”³³ „Baráti kapcsolat volt, itt nem volt ellentét. Még akkor tartották ezt a betlehemes járást a leventék, ott tanulták a betlehemes játékot, és külön a reformátusok is megtanulták ezt a játékot és jártak házról házra, minden házba be kellett menni, ha véletlen kimaradt egy ház, abból nagy harag vót, nem nézték azt, hogy ez református nem megyek be, vagy ez katolikus akkor azért nem megyek be, ugyan úgy jártak egymásnál mind a két vallás. Szóval mind a két vallás egymásnál jártak a betlehemi játékkal, és ha reggelig nem járta végig a falut, másnap este megint mentek, de egy ház ki nem maradhatott.”³⁴ Annak ellenére, hogy összetartó volt a két felekezet, arra nagy figyelmet fordítottak, hogy ne történjen vegyes felekezeti házasságkötés. „Esetleg ha előfordult reservátust írtak, hogy megengedi, az apuka, aki református, hogy a lányát az édesanyja

³⁰ FEDINEC – VEHEŠ 2010. 287–288.

³¹ SKULTÉTY 1982. 85.

³² T. A. (1951–) adatközlő elmondása szerint.

³³ B. M. (1955–) adatközlő elmondása szerint.

³⁴ M. M. (1934–) adatközlő elmondása szerint.

vallása után, ami katolikus, kereszteljük meg, vagy ha kisfiú, akkor az édesapja vallását követi.”³⁵

10. Összegzés

Összegzésképp elmondhatjuk, hogy Sárosorosziban a szovjet éra diktatúrája, követelései, erőszakos vallásellenessége ellenére is úgy a római katolikus, mint a református felekezetűek megtartották hitüket, vallásosságukat, megőrizték és továbbvitték az egyházi hagyományokat. Mindig voltak, vannak és reméljük, lesznek olyan emberek, akik fontosnak tartják a kereszténység fenntartását és átadását az utókornak, hisz napjainkban is a vallás, oktatás és hit képezi a társadalom erkölcsi világképének éltető erejét.

Irodalomjegyzék

I. Publikálatlan forrás

HISTORIA DOMUS

Az orosz róm. kath. plébániáról 1926-tól. Parochus: Erni Francisens. Kéziratban, a Sárosorosi Római Katolikus plébánián található.

II. Publikált források

BALOGH–GERGELY 2005.

BALOGH Margit – GERGELY Jenő: Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon 1790–2005. II. kötet. Budapest, 2005.

BOTLIK–DUPKA 1993.

BOTLIK József – DUPKA György: Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján. Ungvár–Budapest, 1993.

DUPKA 2014.

DUPKA György: A szovjet hatóság megtorló tevékenysége Kárpátalján (1944–1991). Ungvár–Budapest, 2014.

FEDINEC – VEHES 2010.

FEDINEC Csilla – VEHES Mikola: Kárpátalja 1919–2009 történelem, politika, kultúra. Budapest, 2010.

GYÁNI 2000.

GYÁNI Gábor: Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése. Budapest, 2000.

³⁵ B. K. (1934–) adatközlő elmondása szerint.

HIÁBA 2019.

Hiába Krisztina: Filiából plébánia. A sárosorosi római katolikus egyházközség újrászervezésének története. In: A hit szolgái. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán megrendezett III., IV. és V. Keresztény Diákköri Konferencia tanulmányainak gyűjteménye. Szerk.: Marosi István. Beregszász, 2019. 79–100.

VEHES 2011.

VEHES Mikola: Kárpátalja évszámokban 1867–2010. Ungvár, 2011.

KEPECS 2000.

KEPECS József: Kárpátalja településeinek vallási adatai (1880–1941). Budapest, 2000.

RISKÓ 2006.

RISKÓ Marianna: Ferencesek Nagyszőlősen. 500 éves jelenlét térben és időben. Ungvár, 2006.

SKULTÉTY 2009.

SKULTÉTY Csaba: Kárpátalja magyarsága a viharok sodrában. Budapest, 2009.

SZILAS 1982.

SZILAS László: Kis magyar egyháztörténet. Róma, 1982.

III. Elektronikus adatbázisokból felhasznált irodalom

N. N. 2017.

N. N.: A kárpátaljai római katolikus egyház története. http://www.ferences.hu/document/rk_tortenet.pdf. [megtekintés időpontja: 2017. március 22.]

KÁROLY 2018.

KÁROLY Anna: Az oral history mint kutatási módszer <http://rmpsz.ro/uploaded/tiny/files/magiszter/2007/nyar/07.pdf>. [megtekintés időpontja: 2018. április 03.]

TÓTH 2018.

TÓTH Eszter Zsófia: Munkásság és oral history. <https://docplayer.hu/3010173-Oral-history-munkassag-es-oral-history-1-toth-eszter-zsofia.html>. [megtekintés időpontja: 2018. október 03.]

IV. Orál history/Adatközlők

B. M. (1955–)

Brekóvcki Magdolna, 1955. évi születésű sárosorosi lakos, jelenleg nyugállományt tölt be.

B. K. (1934–)

Bundovics Károly, 1934. évi születésű sárosorosi lakos, jelenleg nyugállományt tölt be.

H. A. (1927–2018)

Héder András (1927–2018) sárosroszi lakos.

H. M. (1944–)

Héder Márta, 1944. évi születésű sárosroszi lakos, jelenleg nyugállományt tölt be.

H. A. (1966–)

Hiába András 1966. április 11-én született Sárosrosziban, jelenleg mezőgazdasági vállalkozó, 2004–2010 között a Sárosroszi római katolikus egyházközség pénztárnoka volt, jelenleg pedig a kurátora.

K. K. (1943–)

Koncz Klára, 1943. évi születésű sárosroszi lakos, jelenleg nyugállományt tölt be.

M. M. (1934–)

Mihók Magdolna, 1934. évi születésű sárosroszi lakos, jelenleg nyugállományt tölt be.

P. E. (1945–)

Pál Etelka, 1945. évi születésű sárosroszi lakos, jelenleg nyugállományt tölt be.

P. E. (1949–)

Papp Emma, 1949. évi születésű sárosroszi lakos, jelenleg nyugállományt tölt be.

T. A. (1951–)

Tóth Angéla, 1951. évi születésű sárosroszi lakos, jelenleg nyugállományt tölt be.

Becke Melinda

Droghelyzet Kárpátalján¹

Bevezetés

Kárpátalja Ukrajna legnyugatibb régiója, mely négy országgal is határos (Lengyelországgal, Szlovákiával, Magyarországgal és Romániával). Ebből következően tranzitória is, az Európa Unió és a schengeni övezet közvetlen szomszédságában. Ebben a helyzetben aktuálisnak és fontosnak tartom a droghelyzet felmérését, amely a kevésbé kutatott területek közé tartozik, noha nyilvánvalóan problémát jelent az országban és közvetlenül a tárgyalt régióban is. Droghasználat alatt értem mind a szeszitalok, mind a narkotikus drogok használatát. Utánajártam az ukrainai és azon belül a kárpátaljai statisztikáknak, valamint vizsgálom Kárpátalján a szerfüggők gyógyításának intézményi hátterét. A gyógyászati kezeléseket nyújtó intézmények mellett bemutatom az alternatív lehetőségeket, az egyházak és a civil szervezetek közreműködését is.

A kutatás során a téma szakirodalma és a rendelkezésre álló statisztikai adatok feldolgozása mellett terepmunkát is végeztem, beszélgettem orvosokkal (családorvos, narkológus szakorvos), valamint felvettem a kapcsolatot az egyik helyi anonim alkoholista csoporttal is.²

1. A szenvedélybetegség mibenléte. Szerfüggőség Ukrajnában

A szerfüggőséget különböző elméleti keretek különböző problémákból eredtetik, társadalmi szinten felfogható a szerfüggés egyfajta lázadásként (funkcionalista, fenomenológiai modellek), egyéni szinten pedig a személyiség

¹ A tanulmány megírását az ELTE Márton Áron Szakkollégium Társadalomtudományi Műhelye támogatta (2017/18).

² Ezúton fejezem ki köszönetemet adatközlőimnek, illetve a Kárpátaljai Megyei Narkológiai Gondozó munkatársainak, akik betekintést engedtek munkájukba, illetve rendelkezésemre bocsátottak fontos adatokat.

torzulásaként, szelfmedikációs kísérletként.³ A szerfüggőséget a mai orvostudomány betegségként kezeli. Nemzetközi kritériumrendszerek rendelkeznek a betegség diagnosztizálásával, kezelésével kapcsolatban. Az ukrán egészségügyi rendszer teljes mértékben a WHO által hivatalosan közzétett nemzetközi irányvonalakra (BNO) támaszkodik.⁴

Ukrajna tranzitzóna, több nemzetközi drogút vonal is érinti. Az új szerek gyorsan jelennek meg a piacon, ráadásul az internetes drogüzérkedés megfékezésének hiányzik a megfelelő jogi szabályozása. Ópiátok előállítás és fogyasztása tekintetében Ukrajna több nyugat-európai országot megelőz. A mák- és vadkendertermesztés ellen nagyszabású operatív intézkedések voltak a 2016-os évben. Ukrajnában működik ugyan droghelyettesítő gyógyszeres terápia, de régióként változó, hogy ez mennyire elérhető, összességében, országos szinten nem kielégítő a helyzet. 2014-ben az ENSZ Gazdasági, Szociális és Kulturális Bizottsága aggodalmát fejezte ki a helyzet miatt, és azért is, mert Ukrajna nem figyel eléggé a kábítószerhasználókkal szembeni diszkrimináció megszüntetésére.⁵

Általánosságban elmondható, hogy a posztszovjet államokban tapasztalt korai halandóságért nagymértékben felelős a túlzott alkoholfogyasztás.⁶ Az alkoholisták intézményi ellátása országos szinten nem kielégítő.⁷ A szakirodalom kiemeli, mennyire fontos lenne intézkedéseket bevezetni az alkohollal kapcsolatos káros hatások enyhítésére. A következő költséghatékonyság és hatásosnak bizonyuló stratégiákat említik: 1. az alkoholárak emelése, 2. az alkohol elérhetőségének csökkentése, 3. olyan intézkedések bevezetése, melyek csökkentik az ittas vezetésre való hajlamot, 4. alkohollal kapcsolatos edukáció bevezetése, 5. annak biztosítása, hogy a személyes okokra visszavezethető alkohollal kapcsolatos problémákat már korai stádiumban megoldhassák. Eközben az alkoholpolitikának szem előtt kellene tartania a kulturális sajátosságokat, és keményen fel kellene lépnie az illegális szeszital-előállítással szemben, illetve komolyabban kellene szabályoznia a házi alkohol előállítását.⁸

Az alkoholpolitikának a szélesebb politikai kontextusba kellene ágyazódnia. Ukrajna alkoholkultúráját a társadalom maga konstruálja, és az italozást

³ DEMETROVICS 2007, KIRIAZOVA – DVORIAK 2015.

⁴ WHO 2018.

⁵ KIRIAZOVA – DVORIAK 2015; N.N. [2017]

⁶ LEVCHUK 2009; RAZVODOVSKY 2016.

⁷ SAMOKHVALOV és MTSAI 2009.

⁸ LEVCHUK 2009.

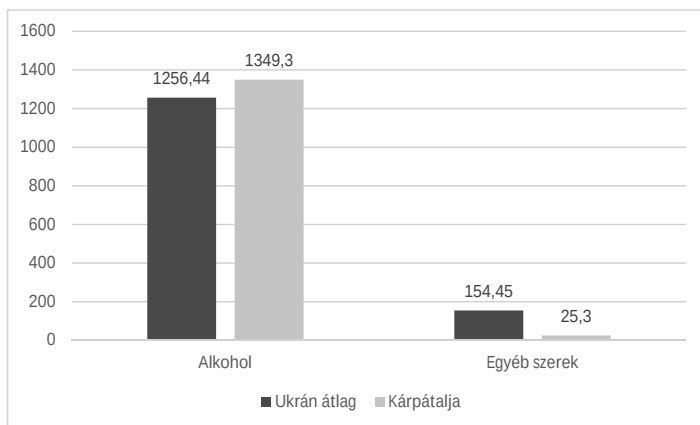
természetesnek fogadja el a közvélemény. Az intézményi környezet és a rossz életkörülmények nem állnak az egészséges életmód mellett, így hozzájárulhatnak a rossz alkoholkultúra kialakulásához és fennmaradásához.⁹

2. Droghelyzet Kárpátalján

Ha megfigyeljük az országos statisztikai adatokat, azt a következtetést vonhatjuk le, hogy Kárpátalján még ukrán viszonylatban is nagy problémát jelent az alkoholizmus, viszont a drogfüggőség mértéke a többi megyéhez képest itt a legalacsonyabb (1. ábra). Persze ezek a számok torzíthatnak is. Előfordulhat, azért ilyen alacsony a regisztrált drogfüggő esetek száma, mert többen külföldön kezeltetik magukat, vagy egyes drogok Ukrajna más területeihez viszonyítva később terjedtek el a megyében, és még nem „termelődött ki” az a szerfüggő populáció, amely kénytelen orvosi segítséget kérni. Megeshet, hogy a kábítószer-használatot a fokozott urbanizációval lehet összekötni Ukrajnában, és emiatt vagy kulturális, vagy gazdasági okokból kifolyólag, úgy tűnik, a droghasználat megyénkre egyelőre kevésbé jellemző, szemben a mértéktelen alkoholfogyasztással.

Kárpátaljai vizsgálódásaim során alkalmam volt helyi szakorvosokkal is beszélni. Egyikük kiemelte, hogy a szerfüggők kezelése komplex feladat, ugyanis a függőség tünetei mellett gyakran jelennek meg egyéb pszichés és más jellegű betegségek, melyeket szintén kezelni kell. A szerfüggés családon belül is sok problémát okoz, viszont senki sem kötelezhető a gyógykezelés igénybevételére, csupán bírósági határozat értelmében. A kábítószerfüggőség megyénkben tabu téma. Megfigyelhető, hogy a stigmatizáció és a diszkrimináció elkerülése végett nem kérnek segítséget. Egyik narkológus adatközlőmtől megtudtam, hogy a súlyos eseteket Kárpátaljáról Lembergbe irányítják rehabilitációs kezelésre. Az országban megelőző intézkedésként, két évente narkológus is megvizsgálja a munkavállalókat. Amennyiben valaki alkohol- vagy drogfüggőség miatt regisztrálásra kerül, ha ambuláns kezelésben részesül, bizonyos időközönként jelentkeznie kell a narkológusnál. Kábítószerfüggők esetében 5 évig, alkoholisták esetében 3 évig tart a megfigyelés.

⁹ MADÁCSY 2013; LEVCHUK 2009; RAZVODOVSKY 2016.

1. ábra: Alkohol és kábítószerhasználat okozta mentális és viselkedészavarok Kárpátalján Ukrajna többi régiójához képest (100 ezer főre eső betegek száma)¹⁰

Kárpátalján jelenleg két megyei szintű állami fenntartású egészségügyi intézmény működik, ahol szenvedélybetegek speciális gyógykezelést vehetnek igénybe. Ezek a Kárpátaljai Megyei Narkológiai Gondozó és a Beregszászi Megyei Pszichiátriai Intézet. Az előbbi intézményben 75 ágy van szenvedélybetegeknek fenntartva, az utóbbiban 30 (a megyében összesen 105, 100 ezer lakosra 10,9 hely jut). Az ágyak száma az utóbbi években nem változott, bővítés nem volt. A narkológus szakorvosi állások száma a megyében 2017-ben 30, az előbbi évhez képest 2,5-del kevesebb. A narkológusok nagy része a két megyei szintű intézmény valamelyikében dolgozik.

Ami az alkoholfüggőség járásonkénti mutatóit illeti (1. táblázat) azt látjuk, hogy a Beregszászi járás a leginkább érintett az elmúlt 4 évben. Toronymagasan vezeti a statisztikát Kárpátalján. Emellett a Nagybereznai, Mizshirjai, Ungvári, Técsői, Munkácsi járások és Ungvár városa is fokozottan veszélyeztetettek. 2017-ben a Szolyvai, Voloveci, Rahói és Perecsenyi járásokban kevesebb ember volt érintett. Az elmúlt 4 évben a Huszti és a Voloveci járásban volt stabilan a legalacsonyabb az alkoholizmus mutatója. Az adatok alapján úgy tűnik, hogy a Nagyszőlősi, Perecsenyi, Rahói, Szolyvai járásban javult a helyzet, míg például a Huszti járásban romlott.

¹⁰ Кармазіна 2017; Кармазіна 2018 nyomán

Járás/év	2014	2015	2016	2017
Ungvár városa	131,5	131,2	161,5	133,2
Beregszászi j.	357,5	197,1	244,8	278,3
Szőlősi j.	135,4	125,1	88,6	101,8
Nagybereznai j.	168,5	130,4	130,7	174,6
Voloveci j.	84,6	26,6	31,9	90,5
Ilosvai j.	113,4	90,6	115,5	104,8
Mizshirjai j.	236,2	181,5	162,7	173,9
Munkácsi j.	193,4	167,4	152,5	125,3
Perecsenyi j.	176,7	67,3	168,6	97,1
Rahói j.	155,5	139	131,8	97,9
Szolyvai j.	134,8	55,5	84,6	82,3
Técsői j.	153,1	155,7	137,6	146,6
Ungvári j.	126	138,3	138,4	164,9
Huszt j.	34,7	47	86,9	103,4
Összesen	153,4	127,8	134,1	132,6

1. táblázat: Az alkoholfüggőség mutatója (100 ezer főre eső betegek száma)¹¹

A 2014–17 közötti időszakban Ungvár városában volt a legelterjedtebb a kábítószerfüggőség. Emellett a Beregszászi járásban is sok esetet tartanak számon megyei viszonylatban. 2017-ben a Nagybereznai járásban a betegek száma megelőzte az ungvári betegek számát. A legkevésbé kitett járások az Ungvári és a Mizshirjai járás (2. táblázat).

Járás/év	2014	2015	2016	2017
Ungvár városa	14,1	21,9	16,5	8,9
Beregszászi j.	3,3	3,3	1,7	11,9
Szőlősi j.	1,1	0	1,1	1,1
Nagybereznai j.	0	4,8	0	9,7
Voloveci j.	0	0	5,3	0
Ilosvai j.	0	0	1,3	0
Mizshirjai j.	0	0	0	0
Munkácsi j.	1,4	0,7	1,4	2,8
Perecsenyi j.	0	0	0	0
Rahói j.	1,5	0	0	0
Szolyvai j.	0	2,4	4,8	0
Técsői j.	0	0,7	2,2	0
Ungvári j.	0	0	0	0
Huszt j.	0	3,1	0	2
Összesen	2	3	2,7	2,5

2. táblázat: A drogfüggőség mutatója (100 ezer főre eső betegek száma)¹²

¹¹ A Kárpátaljai Megyei Narkológiai Gondozó adatai.

¹² A Kárpátaljai Megyei Narkológiai Gondozó adatai.

Információim szerint a legtöbb járási kórházban rendelnek pszichoterapeuták, a Kárpátaljai Megyei Narkológiai Gondozóban két olyan pszichoterapeuta dolgozik, akik fizikai szerfüggésre specializálódtak. A gondozóban kezeltek mintegy 37%-a vette igénybe pszichoterapeuta segítségét. Mindemellett a Kárpátaljai Megyei Narkológiai Gondozó együttműködik minden olyan egyházi intézménnyel és civil csoporttal, amely a szerfüggőségek kezelésében érintett.

3. Civil és egyházi kezdeményezések a szenvedélybetegség megfékezésére Kárpátalján

Az állami, professzionális, gyógyszeres kezelést nyújtó intézmények mellett főleg egyházi kezdeményezések vannak Kárpátalján a szenvedélybetegség gyógyítására és megfékezésére, de anonim alkoholista önsegítő csoportok is megjelentek a megyében.

Két fő egyházi alkoholistamentő misszió működik Kárpátalján, az egyik a református, a másik a római katolikus felekezethez kötődik. Minden egyháznak utánanézttem, egyedül a helyi görögkeleti egyházzal kapcsolatban nem sikerült hiteles információhoz jutnom.

1997. szeptember 29-én indult Csongoron a Szenvedélybetegek Mentő Missziója a magyarországi Kékkereszt, Iszákosmentő Misszió mintájára a Kárpátaljai Református Egyház megbízásából.¹³ Csongoron felekezettől függetlenül várják a józanodni vágyókat. Eddigi fennállása óta körülbelül másfél ezer ember vett részt a kéthavonta szervezett alkalmakon, melyeken csoportos és egyéni beszélgetésekkel segítik az alkoholistákat szabadulásukban. Ide családtagok, hozzátartozók is elkísérhetik az alkoholistákat. A Katolikus Egyházhoz pedig a Katolikus Alkoholistamentő Szolgálat (KASZ) kötődik, mely egy 1985-ben indult magyarországi egyházi szerveződés, és negyedévente rendez missziós alkalmakat Kárpátalján.¹⁴

A keresztény vallásos felfogás szerint a szenvedélybetegség megjelenése a bűn, az Istentől való eltávolodás következménye, az „ember testi-lelki harmóniájának megromlása” következtében alakul ki. Ebből adódik, hogy csupán gyógyszerekkel, a testet gyógyítva nem lehet elégségesen fellépni ellene. A keresztény misszió célja az alkoholbeteg ember Isten felé fordítása, mert „Ő a szabadító”, tehát felfogásuk szerint a misszióban „nem emberek gyógyítanak, hanem maga Isten”.¹⁵

¹³ A KEZDET [Kárpátaljai Református Egyházkerület] 2018.

¹⁴ KASZ 2018.

¹⁵ Függőség. [Kárpátaljai Református Egyházkerület] 2018.

Az Anonim Alkoholisták Közösségéről sokat hallunk a médiában, azonban keveset tudunk a módszerről magáról, és a Közösség tagjai gyakran tapasztalják, hogy sok félreértés él a köztudatban a mozgalommal kapcsolatban. A Közösség önmeghatározása is tükrözi, hogy valójában két céljuk van. Először is az, hogy a Közösség tagjai felépüljenek az alkoholizmusból és megtartsák józanságukat, másodszor pedig, hogy terjesszék az A.A. üzenetét az alkoholista betegek körében.¹⁶

Magyarországon – de főképp a nyugati országokban – a tizenkét lépéses¹⁷ csoportokat – bár ezek teljes mértékben függetlenek attól – az egészségügyi ellátórendszer nélkülözhetetlen részének tekintik. Az intézmények segítik az A.A. mozgalmat azzal, hogy klienseiket gyakran oda vezetik ki, honlapjukon ismertetik a csoportokat, termet biztosítanak nekik.¹⁸ Abban az egyes intézmények különböznek, milyen szervesen építik be a tizenkét lépéses módszert a terápiába. A Minnesota modell az, mely ötvözi az intézményi ellátást és a tizenkét lépéses módszert.¹⁹

Az egyes A.A. csoportok többnyire heti egy vagy több alkalommal tartanak gyűlést. Ezen kívül területi, országos, nemzetközi találkozókat is szerveznek. A tagok kórházakban, börtönökben végeznek üzenettovábbítási tevékenységet.²⁰ A Közösség hangsúlyozza az egyéni felelősségvállalás fontosságát. Szabályokat fogalmaz meg, melyek inkább ajánlásoknak tekinthetők, mintsem kötelezettségeknek. Tagoknak szóló ajánlások a következők: „Ne igyál!” „Járj a gyűlésekre!” „Legyen szponzorod!” „Dolgozz a Lépéseken!” „Vállalj szolgálatot!”²¹

A módszer maga spirituális alapokon nyugszik ugyan, de fontos, hogy nem kötődik egyetlen felekezethez sem. Ez igen lényeges különbség az egyházi, vallásos missziókkal szemben. Holott első ránézésre az A.A. alkoholizmusfelfogása nagyon is hasonlít a vallásos megközelítés alkoholizmusfelfogásához. Az alkoholizmus a Felsőbb Erőtől, Istentől való eltávolodás következménye, és az egyéni felelősségvállalás abban rejlik, hogy az alkoholista felismeri, nem szabadulhat meg egyedül a betegségéből, önmagát átadja a Felsőbb Hatalomnak, aki megszabadíthatja.²²

¹⁶ ALCOHOLICS ANONYMOUS 2018.

¹⁷ ADDICTUS MŰHELY 2010.

¹⁸ MADÁCSY 2013.

¹⁹ Uo.

²⁰ Uo.

²¹ I.: MADÁCSY 2013: 167.

²² Uo.

A magyarországi Anonim Alkoholista Közösség weboldalán²³ lettem arra figyelmes, hogy Kárpátalján is működnek csoportok. A weboldal szerint két munkácsi és egy aklihegyi csoportot tartanak számon. A munkácsiak közül az egyik kétnyelvű (ukrán-magyar), míg a másik magyar nyelvű. A munkácsi Anonim Alkoholistákat nem sikerült elérnem a megadott telefonszámon. Később kiderült, hogy a csoport valószínűleg ideiglenesen feloszlott. Adatközlőm, az aklihegyi csoport alapítója két állandó tagját ismeri a munkácsi csoportnak, és arról is tud, hogy egy görögkatolikus szerzetes is segíti a csoport munkáját.

Az aklihegyieket viszont el tudtam érni, így lehetőségem volt interjút készíteni az aklihegyi Anonim Alkoholista csoport alapítójával. István, aki maga is alkoholista, ragaszkodott az anonimitáshoz, és elmondta, hogy az anonimitás nem a szégyen miatt fontos számára, hanem az alázat miatt, melyet az Anonim Alkoholisták közösségének szabályzata megkíván a tagoktól. Az alapító tag életében 2003-ban következett be fordulat a *Miért oly hosszú az éj*²⁴ című könyv hatására. Ekkor fogalmazódott meg benne, hogy az alkoholizmus betegség, és a gondolatok szintjéhez köthető annak kialakulása. Észrevette, hogy segítséget kell kérnie, de nem tudta, kihez forduljon. Ismerőseitől akkoriban rémtörténeteket hallott a beregszászi pszichiátriáról, ezért úgy döntött, nem kér segítséget állami intézményben. Mikor elérte a mélypontot, rájött senki más nem tud segíteni, csak Isten. Ekkor felkeresett egy atyát, aki ismerte a 12 lépéses programot, és egy Szentendre melletti egyházközei helyre irányította (mivel 2009-ben itthon épp nem működött csoport), ahol több hónapos terápiában vett részt. Itt ismerkedett meg a módszerrel. Később Magyarország több pontján is ellátogatott gyűlésekre.

Kárpátalján 4 évvel ezelőtt indította el a csoportot. Akkor 5-6 józanodó járt a gyűlésekre. Ketten azóta meghaltak, egy személy pedig elhagyta a közösséget. Jelenleg 3-4 személy látogatja rendszeresen az alkalmakat. Emellett skype-gyűléseket is tartanak, melyekbe bekapcsolódhatnak a külföldön dolgozó józanodók, illetve a Kárpátalja különböző területein élők. A skype-gyűlések és a személyes gyűlések egyaránt magyar nyelvűek. Vannak csoporttagok, akik Szlovákiában dolgoznak, vannak, akik a Huszti járásban élnek, de mindannyian be tudnak kapcsolódni, így a fizikai távolság többé nem akadály. Beregszászon működik egy telefonos lelkeségély központ, ahova igen gyakran

²³ A. A. [Anonim Alkoholisták]. GYŰLÉSEK. 2018

²⁴ LUCIÉN AIMÉ DUVAL: *Miért oly hosszú az éj? Szabadulásom az alkoholtól*. Szent István Társulat. Budapest. 1986

jönnek be alkoholizmussal kapcsolatos hívások. A helyi A.A. tagok időnként itt is vállalnak szolgálatot.

Általánosságban elmondható, hogy – mint mindenhol, itt is – a gyűléseken főképp férfiak vesznek részt, de vannak női tagok is. Ők sokkal inkább ügyelnek a diszkrécióra, és környezetük előtt titkolják betegségüket, azt is, hogy az Anonim Alkoholisták Közösségének tagjai. Életkorukat tekintve főképp középkorúak, mivel egy átlagos alkoholista karrier kb. 15 évig tart (persze lehet 5, de akár 30 év is). Ekkor jutnak el a mélypontra, és keresnek segítséget. Idős emberek már nem igazán kívánnak a józanodás útjára lépni, illetve nehezebben tudnak kijönni a betegségből. István tapasztalatai szerint akkor már inkább a halálig folytatják alkoholizáló tevékenységüket.

Az A.A. szabályzatának megfelelően az alkalmakat mindig ugyanazon a helyen, az időkeretekre ügyelve, ugyanabban az időpontban tartják meg. A józanodó személyek vonzó ereje az, ami behozza az embereket. De az a tapasztalat, hogy sokan ismerik a lehetőséget, és az alapító tag szavaival élve „aki keres, az talál”, a lényeg a józanodási szándék. Ugyanakkor arra is felhívta a figyelmet, hogy nem annyira a létszám a lényeges, hanem a gyűlések színvonala. Az aktív tagok az éves magyarországi országos konferencián is megjelennek, illetve azt is kilátásba helyezték, hogy az ukrainai regionális gyűléseken is részt vesznek a jövőben. A legközelebbi ukrainai A.A. csoport Lembergben van.

Bár jelenleg még gyerekcipőben jár maga a mozgalom terjedése Kárpátalján, de már megindult egyfajta kommunikáció állami intézményekkel is. Eddig két alkalommal mentek ki az Anonim Alkoholista Közösség helyi tagjai a Kárpátaljai Megyei Narkológiai Gondozóba, hogy továbbítsák a józanodás lehetőségének üzenetét. Tervezik, hogy komolyabban is együttműködjenek később állami intézményekkel, mert Ungváron pozitív hozzáállást tanúsítottak feléjük, azt látták, valóban nyitottak ott az orvosok az alternatív módszerekre. A jövőbeli tervekben szintén szerepel, hogy kiszélesítsék üzenettovábbító tevékenységüket a beregszászi pszichiátriai intézetre is, illetve gyakoribb ungvári látogatásokat terveznek. Ugyanakkor nehézségekkel is szembe kell nézniük. Mivel többségük magyar településeken él, ezért a távolság mellett akadályt jelent számukra a megfelelő ukrán nyelvtudás hiánya is. Viszont a helyi családvrossal, illetve lelkészekkel már megindult az együttműködés. István megemlíti, hogy még Magyarországon is lassú és nehézkes a kommunikáció az állami intézmények és az önszorgató közösségek között, viszont lassan, de biztosan egyre több helyen belátják, hogy az állami intézmények által nyújtott segítség nem elég. Megemlíti, hogy a külföldön működő vendégházak

mintájára lehetne elképzelni intézményeket, ahol a személyzet teljes egészében józan alkoholistákból áll, és így mindenki sorstárs, megérti a másikat. Ebben rejlik a megoldás kulcsa. István nem tapasztal itthon különösebb nehézségeket a csoport szervezésében. Szerinte mindenhol jelentkeznek nehézségek, főképp vidéken. A mozgalom ugyanis inkább városiasabb, a nem túlságosan vallásos, ugyanakkor spiritualításra fogékony, pragmatikus emberek számára kínálhatja a leghatékonyabb segítséget.

Az Anonim Alkoholisták helyi Közösségének nagy „konkurenciát” jelentenek a kimondottan vallásos, egyházi alkoholistamentő missziók. Mivel a lakosság jellemzően vallásos, inkább egyházi vonalon kér segítséget. Az A.A. Közössége ezzel szemben világiasabb. István, gyakorló katolikusként, a Katolikus Alkoholistamentő Szolgálat szervezésében is részt vállal. Úgy tapasztalja, hogy a vallásos mozgalmak módszerei sokkal inkább az érzelmekre alapoznak, így kevésbé hatékonyak, viszont az A.A. Közössége pontosan lefektetett szabályokkal (helyesebben ajánlásokkal) dolgozik, ami az alkoholizmus gyógyításában fontos. Ugyanakkor meglátása szerint a vallásgyakorló emberek számára mégis megfelelőbbek az egyházi alkalmak, lelkigyakorlatok, mivel ők az A.A. csoport gyűléseit gyakran nem találják eléggé „imáságosnak”. Bár spirituális alapokon nyugszik a módszer, mégsem az imára helyezi a fő hangsúlyt. A siker azon múlik leginkább, miben van bizalma a józanodó alkoholistának.

Az A.A. Közössége helyi tagjainak feleségei hozzátartozói önszolgáltató csoport létrehozását is kilátásba helyezték (Magyarországon működnek ilyen csoportok).²⁵ Ami a kábítószerhasználatot illeti, István elmondta, hogy a helyzetet sokkal nehezebbnek látja, mert jelenleg a droghasználat témája óriási tabu jelent a régióban. Mindenki tudja, hogy jelen van a drogfogyasztás, de csak „fű alatt” beszélnek róla. Korábban volt, hogy megkereste őt egy aggódó édesapa, és tanácsot kért tőle, erre ő azt ajánlotta, Magyarországon kérjenek segítséget. Kárpátalján jelenleg nincs tudomásunk drogosok önszolgáltató csoportjáról, és adatközlőm tapasztalatai azt mutatják, az alkoholista csoportok számukra nem megfelelőek, mert az ő problémáik súlyosabbak és mélyebbek.

István szerint fontos tudatosítani, hogy a józanodás egy életen át tartó folyamat, az alkoholista sosem lesz gyógyult. A KASZ problémáját István abban látja, hogy csak negyedévente tartanak alkoholistákat mentő lelkigyakorlatokat, ami nem elég, hiszen ez nem jelent elegendő megtartó erőt. Az A.A. tagok minimum heti rendszerességgel eljárnak gyűlésekre, és ez a módszer elengedhetetlenül fontos része.

²⁵ AL-ANON 2018.

4. Összefoglalás és kitekintés

Ukrajnában az alkoholizmus és a kábítószerfüggőség nagy problémát jelent, amit az állam nem kezel megfelelően. Hatékonyabb prevenció intézkedések bevezetésére lenne szükség, fontos volna az aktuális droghelyzet folyamatos monitorozásának megoldása. A szerfüggő betegek orvosi ellátása országszerte nem megfelelő, mivel hiányoznak az anyagi források ennek biztosításához. Kárpátalján az alkoholizmus mértéke még az országos statisztikákhoz képest is súlyos, ugyanakkor a drogfogyasztás a régióban kevésbé jellemző, inkább csak a megyeszékhelyen jelenik meg. Kárpátalján két megyei szintű intézményben folyik a szenvedélybetegek gyógykezelése, emellett működnek egyházi szenvedélybetegekkel foglalkozó missziók és önszorgú csoportok is, melyek az alkoholistáknak jelentenek segítséget, viszont a kábítószerfüggőség sajnos tabu témának számít, értesüléseim szerint kábítószerfüggők számára jelenleg nem adottak alternatív lehetőségek Kárpátalján.

Köszönetnyilvánítás

A Kárpátaljai Megyei Narkológiai Gondozó munkatársai mellett köszönöm Témavezetőm és adatközlőim segítségét, valamint óriási köszönettel tartozom Édesapámnak, akihez munkám során bármikor fordulhattam, mindig mellett volt és segített.

Irodalomjegyzék

Szakirodalom

Demetrovics 2007.

DEMETROVICS, Zsolt: Drog, család, személyiség. Különböző típusú drogok használatának személyiségpszichológiai és családi háttere. Budapest 2007.

HENRY-EDWARDS – POLS 1991.

HENRY-EDWARDS, S. M. – POLS, R. G.: Responses to drug problems in Australia. Canberra 1991.

KIRIAZOVA – DVORIAK 2015.

KIRIAZOVA, Tetiana – DVORIAK, Sergii: Drug Situation and Drug Policy. Ukrainian Institute on Public Health Policy. P-PG. 2015. (23).

Levchuk 2009.

LEVCHUK, Nataliia: Alcohol and mortality in Ukraine. Institute for Demography and Social Studies at the National Academy of Sciences of Ukraine. MPIDR Working paper WP. 2009. (017).

Madácsy 2013.

MADÁCSY József: „A mélypont ünnepélye” Az Anonim Alkoholisták Közossége Magyarországon. Doktori értekezés. PTE BTK Interdiszciplináris Doktori Iskola. 2013.

Razvodovsky 2016.

RAZVODOVSKY, Y. E.: Alcohol Consumption and Suicide Trends in the Former Soviet Republics. Journal of Psychiatry and Psychiatric Disorders. (1), 2016. (15–25).

Samokhvalov 2009.

SAMOKHVALOV, A. V. ET AL.: Alcohol use and addiction services in Ukraine. International Psychiatry, 6, 1, 2009. (5–7).

Кармазіна 2018.

Заклади охорони здоров'я та захворюваність населення України у 2017 році. Ред.: Кармазіна, О.О. Статистичний бюлетень. Державна служба статистики України. Київ, 2018.

Кармазіна 2017.

Заклади охорони здоров'я та захворюваність населення України у 2016 році. Ред.: Кармазіна, О.О. Статистичний бюлетень. Державна служба статистики України. Київ, 2017.

N. N. [2017]

N.N. Ukraine: Overview of the Drug Situation in the country (data of 2016). (n.p.).
http://www.ummcda.org.ua/attachments/article/86/ENG%20Анотований%20збір_2017.pdf. [megtekintés időpontja: 2018.10.30.]

Internetes források

A KEZDET 2018.

A kezdet. (Kárpátaljai Református Egyházkerület) <http://refua.tirek.hu/lap/szenvedelybetegekmentomisszioja/cikk/mutat/kezdet/>. [megtekintés: 2018.10.30.]

A. A. GYŰLÉSEK 2018.

Anonim Alkoholisták. Gyűlések. <http://www.anonimalkoholistak.hu/hu/gyulesek>. [megtekintés: 2018.10.30.]

ADDICTUS MŰHELY 2010.

Addictus. A BMSZKI addiktológiai hálózatának online műhelye. http://addictus.blog.hu/2010/02/09/anonim_alkoholistak_a_felepules_fele_vezeto_osveny. [megtekintés: 2018.10.30.]

AL-ANON 2018.

Al-Anon Családi Csoportok. <http://al-anon.hu/>. [megtekintés: 2018. 10. 30]

ALCOHOLICS ANONYMOUS 2018.

ALCOHOLICS ANONYMOUS. https://www.aa.org/pages/en_US. [megtekintés: 2018.10.30.]

FÜGGŐSÉG 2018.

Függőség. (Kárpátaljai Református Egyházkerület) <http://refua.tirek.hu/lap/szenvedelybetegekmentomisszioja/cikk/mutat/fuggoseg/> [megtekintés: 2018.10.30.]

KASZ 2018.

Katolikus Alkoholistamentő Szolgálat (KASZ). http://www.kaszlelkikozpont.hu/index2.php?o=2&t=kasz/Tanusag_13. [megtekintés: 2018.10.30.]

WHO 2018.

WHO. <http://www.who.int/classifications/icd/en/>. [megtekintés: 2018.10.30.]

Benedek Viktória

Kárpátaljai magyarok tanulmányi célú vándorlása az anyaország irányába

Bevezetés

Napjainkra a migráció világméretet öltött, általános jelenséggé vált. Nap mint nap találkozhatunk a témával a televízióban, újságokban, írott és elektronikus médiában, így a vándorlás és az azzal járó fogalmak szinte mindenki számára ismertté váltak. Európa újabb kihívással néz szembe, hiszen a keletről beáramló, más kultúrához és valláshoz tartozó bevándorlók nem minden esetben tudnak adaptálódni az új környezethez, ami társadalmi konfliktusokhoz vezet. Európa nagy problémája a folyamatosan csökkenő lakosságszám is, amely csökkenés mértéke területi különbségeket mutat: egyes országok munkaerőhiánnyal, míg mások magas munkanélküliséggel küzdenek, így jelentős migrációs folyamatok indulnak be. Ám az egyik legnagyobb migrációt generáló tényező mégis az országok egyenlőtlen gazdasági fejlettségében, a jelentős munka-bér-különbségekben fedezhető fel.

Már a rendszerváltás után megindult a posztszocialista országokból a nyugati fejlettebb országokba történő elvándorlás. Ez alól nem kivétel Ukrajna sem. A vasfüggöny lehullását követően főként a nemzetiségek hagyták el Ukrajnát és települtek le anyaországukban, így jelentős volt az orosz, zsidó, magyar, lengyel nemzetiségű lakosság elvándorlása. Napjainkra azonban, a 2013-as „méltóság forradalma”¹ után, az azt követő kelet-ukrajnai lázadások és a Krím megszállása miatt bekövetkezett gazdasági válság következtében újabb kivándorlási hullám indult meg az országból, amely már nem csak a kisebbségeket, de az ukrán² nemzetiségű lakosságot is nagymértékben érinti.

Kárpátalja, Ukrajna legnyugatibb megyéje, perifériás jellemzőkkel. Elmaradott területnek számít az ország más megyéihez képest, illetve a szomszédos országokhoz viszonyítva is. Ennek ellenére mégis számos előnnyel rendelkezik, mivel tranzit

¹ Федоренко 2015.

² ÁSH 2018.

utak haladnak keresztül a megyén, szomszédos országai az Európai Unió tagjai, ezenkívül számtalan természeti erőforrással rendelkezik, amelyek még ugyan nincsenek kihasználva, de sok potenciált rejtene. Ettől függetlenül fontosabb, hogy Ukrajna népességszáma folyamatosan csökken – ez alól mindössze két megyéje kivétel. Az egyik ilyen növekvő népességszámmal rendelkező megye Kárpátalja, amelynek a növekedését a természetes szaporulata eredményezi, mindemellett a nemzetközi migrációs egyenlege mindig is veszteséges volt, ami számos érdekességet, és egyben problémát is rejt, hiszen a lakosság külföldre való vándorlása jelentős.³ A magyar nemzetiségű lakosság fogyatkozása is drasztikus.

A statisztikai adatok alapján elmondható, hogy Kárpátalja lakosságszáma⁴ kissé mértékű növekedést mutat, azonban a migrációs mérlege negatív, a lakosság külföldre való vándorlása jelentős.⁵ Korábban, évfolyammunka keretében a Megyei Statisztikai Hivatal adatai alapján, Kárpátalja demográfiai folyamataival foglalkoztunk.⁶ Szakdolgozatomban⁷ a migrációs viszonyokat, tendenciákat, lehetőségeket vizsgáltuk a kárpátaljai magyarok vonatkozásában, amelynek gerincét aktuális népszámlálási adatok hiányában az empirikus kutatás adta. Ebben a kutatásban pedig, folytatva a korábbi gondolatmenetet, a góc problémánkat is tovább bogyozzuk.

Magam is kárpátaljai magyarként, tanulmányi céllal Magyarországra átvándorolva, érdeklődésemnek megfelelően, kíváncsiságomnak eleget téve fordultam a Kárpátaljáról peregrináló személyek irányába. Egyre szélesebb körben terjed Kárpátalján a külföldön, leginkább Magyarországon való továbbtanulás gondolata. Ennek generálója lehet az Ukrajnában már 10 éve bevezetett központosított emelt szintű érettségi vizsga, de az országban zajló feszültségek sem kedveznek a szülőföldön való maradásnak.

A magyar állam különböző intézkedések révén igyekszik csökkenteni a kivándorlás mértékét, ám sajnos főként a fiatalokra vonatkozólag még nem sikerült

³ ÁSH 2018.

⁴ Tanulmány jelent meg a II. RF. KMF szervezésében megrendezett „Social Geographical Challenges and Search for Adequate Answers in East-Central Europe of the 21st Century” c. nemzetközi földrajzkonferencia tanulmánykötetében, 2016-ban. A dolgozat címe „Kárpátalja népességszámának alakulása 2008–2015 között”. 71–78.

⁵ ÁSH 2018.

⁶ A II. Rákóczi Ferenc Kárpátalja Magyar Főiskola Földtudományi és Turizmus Tanszékének hallgatójaként, témavezetőm felügyeletével végeztem kutatásokat. Most is témavezetőm iránymutatásaival végzem kutatásaimat, ezért úgy gondolom, hogy a tudományos többes használat indokolt a dolgozatban is.

⁷ Szakdolgozatom „Migráció és külföldi munkavállalás a kárpátaljai magyar fiatalok körében” c. viselte, 2016-ban. Publikálásra került a „Limes – 2016 a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tudományos évkönyvé”-be, 2016-ban. 303–313.

látható eredményeket elérni. A kárpátaljai magyar értelmiség pótlása érdekében jelentősen nőtt a felsőoktatást választó fiatalok támogatottsága. Ennek ellenére mégis sok szülő, nemcsak a tehetősebbek, Magyarországon taníttatja tovább gyermekét, kevesebben látnak otthon is lehetőséget a helyi intézményekben.

Kutatásunk fő célja az volt, hogy megismerjük a kárpátaljai magyar fiatalok kivándorlásának okait, az érettségi, illetve a diplomázás utáni lehetőségeiket. A dolgozat eredményeit lehetőség szerint, összevetettük a külföldi munkavállalók motivációival.

Bár megannyi tanulmány foglalkozik a migrációval, a peregrinációval, munkavállalással, ezek előnyeivel és hátrányaival, Kárpátalját inkább csak érintőlegesen említik. A legtöbb tanulmány az Ukrajnában zajló gazdasági, illetve politikai vonatkozásokat, hátteret veszi alapul és vetíti ki Kárpátaljára, vagy pedig a kisebbségek, és azok nyelvei, törvényei szemszögéből vázolnak fel problémákat, majd fogalmaznak meg lehetséges megoldásokat.

Ukrajnában cirka negyedévszázados fennállása óta mindössze egyetlen alkalommal tartottak népszámlálást. A nemzetközi gyakorlatnak megfelelően 10 évente meg kellene szervezni a soros felmérést, ez azonban különböző okok miatt mindig elhalasztódik.⁸ Függetlenné válása előtt, a Szovjetunió 1989-es népszámlálása után a soron következő felmérés ideje 1999-re volt kitűzve, amely anyagi háttér hiányában elhalasztódott 2001-ig.

A szóban forgó népszámlálás eredményeit, amelynek eszmei időpontját 2001. december 5-re határozták meg, csak kevéssel egy év múlva hozták nyilvánosságra, az eredmények feldolgozásának időigénye miatt. Az adatok elérhető változatát országos, megyei és járási megoszlásokban, illetve települési bontásban, többek között az összlakosságra vonatkozóan határozták meg.⁹ A következő tervezett népszámlálás jelenleg 2020-ra van ütemezve.¹⁰

Kárpátalja demográfiai jellemzése

Kárpátalja lakossága a Kárpátaljai Megyei Statisztikai Hivatal adatai alapján 2017-ben 1 258 155 fő volt, népsűrűsége pedig 99 fő/km².¹¹ A lakosság egyenlőtlenül oszlik el a megye közigazgatási egységei között (1. ábra).¹²

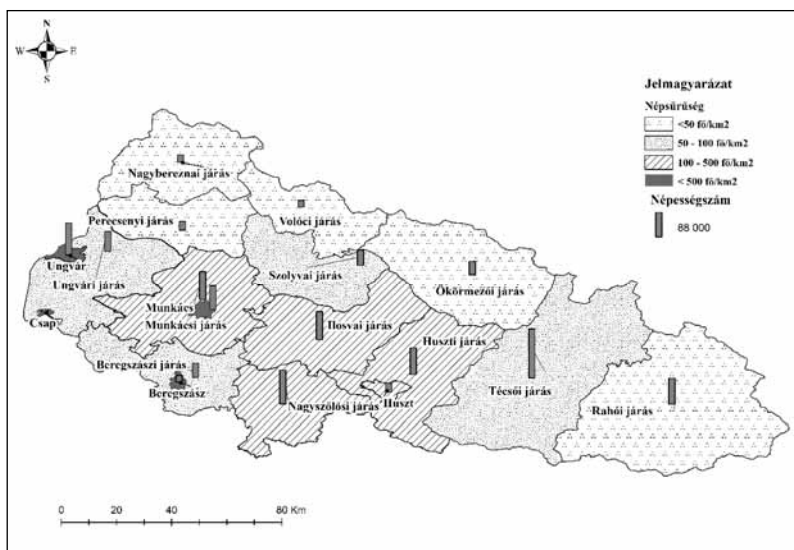
⁸ MOLNÁR – MOLNÁR D. 2005.

⁹ MOLNÁR – MOLNÁR D. 2005.

¹⁰ ÁSH 2018.

¹¹ KÁRPÁTALJAI MEGYEI STATISZTIKAI HIVATAL 2018.

¹² MOLNÁR D. 2009. 174.

1. ábra Kárpátalja népességének és népsűrűségének területi különbségei 2017-ben
(Forrás: Szerk. a Megyei Statisztikai Hivatal adatai alapján, 2018)

A legnépesebb közigazgatási egység a Técsői, majd jócskán lemaradva, de még a százezer főt meghaladva népesebbnek tekinthető a Nagyszőlősi, a Munkácsi és az Ilosvai járás, valamint Ungvár város (1. ábra). A legkevesebben, az ötvenezer főt sem elérve, a hegyvidéki területeken, a Volóci, Nagybereznai, Perecsenyi, Ökörmezői járásokban, illetve Beregszászban, Huszton és Csapon élnek.¹³

Az öt megyei jelentőségű város közül kiemelkedik Ungvár, amelynek lakossága meghaladja a százezer főt is, illetve Munkács, ahol több mint nyolcvanezer élnek.

A megyén belül a népsűrűség eloszlása szintén egyenlőtlen, a legnagyobb népsűrűségű közigazgatási egységek Munkács és Ungvár, ahol meghaladja a 2000 fő/km²-t. A járások közül a legmagasabb értékekkel a megye középső része, azaz a Nagyszőlősi, Ilosvai, Huszti és a Munkácsi járás rendelkezik. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a síkvidéki járások (Ungvári, Munkácsi, Beregszászi, Nagyszőlősi) népsűrűsége átlagosan 174 fő/km², az előhegyieké (Ilosvai, Huszti, Técsői) 106 fő/km², a hegyvidékieké pedig 48 fő/km². A falusi lakosság aránya 63,2%, a városi lakossága 36,8%.

¹³ KÁRPÁTALJAI MEGYEI STATISZTIKAI HIVATAL 2018.

A nemek szerinti összetétel 2008-ban a következő volt: férfi 47,9%, nő 52,1%, vagyis 1000 férfira 1077 nő jutott.¹⁴

A nemzetiségek között lényeges eltérések vannak a nemek közötti arányban, a legtöbb nemzetiségnél nőtöbblet figyelhető meg. A magyar népességnél 1000 férfi/1099 nő, az ukránoknál 1000 férfi/1068 nő, a cigányoknál 1000 férfi/1047 nő, a románoknál 1000 férfi/1016 nő arány figyelhető meg. Férfitöbblet csak az egyes betelepült nemzeteknél fordul elő, mint az azeriek, a grúzok és örmények körében.¹⁵

Kor szerinti összetétel alapján fiatalok 24%, munkaképes korú 59%, öreg 18%.¹⁶

Kárpátalja népességének egyik alapvető jellemzője az etnikai sokszínűség. Nemzetiségre vonatkozó hivatalos adat csak a 2001. évi népszámlálásból van, amely szerint az államalkotó ukrán nemzetiség (80,5%) után Kárpátalján a legnagyobb nemzetiséget a magyarok alkotják 12,7%-kal, őket követik a románok 2,6%-kal, majd az oroszok 2,5%-kal, a cigányok 1,1%-kal és az egyéb nemzetiségek 1,2%-kal.¹⁷

Adalékok Ukrajna migrációs tendenciáiból

Ukrajna szinte teljes területére jellemző a népességvesztés, mivel az ország a függetlenné válás (1991) óta mindjobban elmélyülő demográfiai válságba került. Megfigyelve az utolsó két népszámlálás során (1989–2001) megállapított lakosság-számot, az körülbelül 7%-kal (3,8 millió fővel) csökkent. A csökkenés egy részét – kb. 1 millió embert – főként a hazatelepült oroszok vagy egyéb volt tagköztársaságok lakói, zsidók, lengyelek adták,¹⁸ míg a maradék – közel 3 millió fő – a természetes fogyás számlájára írható, így a népességszám csökkenéséért csupán ¼ részben okolható az elvándorlás. A születések számát 1991 óta folyamatosan felülmúlta a megnövekedett halálozás.¹⁹ Az ezredforduló utáni gazdasági fellendülés és a gyermekvállalás támogatásának hatására ugyan a születésszám 2001 óta újra növekszik, sőt az utóbbi években a vándorlási egyenleg is pozitívvá vált, ennek ellenére a magas halálozási arány miatt az ország lakosságszáma tovább csökken.

¹⁴ MOLNÁR D. 2009. 174–175.

¹⁵ MOLNÁR D. 2009. 184.

¹⁶ MOLNÁR D. 2009. 187.

¹⁷ Uo.

¹⁸ MOLNÁR – MOLNÁR D. 2003.

¹⁹ LANGERNÉ RÉDEI – KARÁCSONYI 2005. 21.

Ukrajnában a népességszám csökkenésében is eltérések vannak régióként, sőt markáns eltérések mutatkoztak a tekintetben is, hogy az adott régió városairól vagy falvairól van-e szó. Ha a népszámlálás eredményeit vesszük figyelembe, a legdrasztikusabb népességvesztés Ukrajna északkeleti térségeit jellemezte. Nyugaton, ahol a nagyobb városok (Ternopil, Hmelnickij, Rivne, Luck, Ungvár) népessége növekedett, a vidéki térségek népességvesztése is mérsékeltebb volt, sőt többek között Kárpátalja területén a vidéki térségeket természetes népességnövekedés jellemezte. Ilyen szempontból Ukrajna nyugati régiói egyedi helyet foglalnak el az országon belül, mivel azokat pozitív előjelű demográfiai tendenciák jellemzik.²⁰

Ukrajnában a belső és a nemzetközi migráció által legjobban befolyásolt megye mindig is Kárpátalja volt. Itt a népességszám-változás terén különösen nagy jelentőségű a nemzetközi migráció, ami azonban csak részben tudható be a magyar etnikumú lakosság magasabb migrációs hajlandóságának, inkább Kárpátalja keleti, tradicionális népességekibocsátó, ruszinok lakta térségeinek tudható be.²¹

Ukrajna régióiban a népességszám-változás fontos tényezője a vidéki területeken jellemző természetes fogyás és a lakosság nagyvárosokba való bevándorlása. Kárpátalján ellenben a természetes szaporodás mellett a ki- és bevándorlás mértéke is jelentős. Különösen magas a magyarság kifelé való migrációs hajlandósága.²²

Kárpátalja nyugati területén Ungvárt és Munkácsot jellemzi a legintenzívebb migrációs mozgás, ahol a legnagyobb jelentőséggel a Kárpátalján belüli – járások közötti – vándorlás bír. Csupán ebben a két járásban volt pozitív a migrációs egyenleg. Az Ungvári járás népességének természetes fogyását a nagyarányú bevándorlás ellensúlyozza, a várost körülvevő falvakba 1989 és 2001 között bő 3 ezer betelepülő érkezett.²³ A határ menti, alföldi területeken, ahol a magyar nemzetiség nagy része él, a nemzetközi (főleg Magyarország felé irányuló), illetve a Kárpátalján belüli migrációnak van döntő szerepe. Ezzel szemben Kárpátalja keleti térségeiben, a Técsői, a Huszti, a Rahói és az Ökörmezői járásokban lényegesen kisebb a jelentősége a belső vándorlásnak.

A nemzetközi migráció pedig innen főként Csehországba, Németországba irányul.²⁴ A leginkább veszteséges migrációs egyenleg is erre a területre

²⁰ LANGERNÉ RÉDEI – KARÁCSONYI 2005. 22.

²¹ LANGERNÉ RÉDEI – KARÁCSONYI 2005. 24.

²² LANGERNÉ RÉDEI – KARÁCSONYI 2005. 24.

²³ LANGERNÉ RÉDEI – KARÁCSONYI 2005. 25.

²⁴ LANGERNÉ RÉDEI – KARÁCSONYI 2005. 25.

jellemző, azaz az innen elköltöző népesség döntő többsége nem más kárpátaljai járásokban, hanem vagy az ország más régiójában, vagy külföldön telepszik le. A migrációs folyamatokban a legkisebb mértékben az északon elterülő Nagybereznai, Volóci és Perecsenyi járás vesz részt. Kárpátalja különböző etnikai csoportjait hasonló demográfiai tendenciák jellemzik.

Az elvándorlás mértékét azonban leginkább a fogadó országokból származó adatokkal lehetne alátámasztani. Valós képet szintén a fogadó országok statisztikai adatai adhatnak minden országból, mert Ukrajnából nem jelentkezik ki a migráló személy, így nem is jegyzik az ideiglenesen elvándorlókat. A vándorlás indítékát általában a kedvezőbb munkakörülmények, a jobb megélhetési lehetőségek esetleg a magasabb életszínvonal megteremtése képezik.

Napjainkban a Magyarországra bevándoroltak között az ötödik legnépesebb csoport az ukrán állampolgároké, bár őket jellemzően etnikai migrációként emlegetik.²⁵

Kárpátalja migrációs mutatói napjainkban

Kárpátalja a legnyugatabbi megyéje Ukrajnának, Kijevből nézve perifériás jellemzőkkel.²⁶ Elmaradott területnek számít az ország más megyéihez képest, illetve a szomszédos országokhoz viszonyítva is. Ennek ellenére mégis számos előnnyel rendelkezik, mivel tranzitutak haladnak keresztül a megyén, szomszédos országai az Európai Unió tagjai, ezen kívül számtalan természeti erőforrással rendelkezik, amelyek még ugyan nincsenek kihasználva, de sok potenciált rejtene. Ettől függetlenül fontosabb, hogy Ukrajna népességszáma folyamatosan csökken, mindössze két megyéje kivétel.²⁷ Ezek egyike, ahol növekszik a népességszám, Kárpátalja.

Népszámlálás az országban 2001-ben volt először és utoljára, azóta különböző okokra hivatkozva folyamatosan elmarad. A jelenlegi álláspont szerint 2020-ra tervezik.²⁸ Népszámlálási adatok híján nem tudunk pontos adatokat elérni semmilyen vizsgálathoz, így a lehetőségeket kihasználva kutatunk, az Állami Statisztikai Hivatal adatait és a Megyei Statisztikai Hivatal adatait feldolgozva, illetve sajátos kérdőívek segítségével. A korábbi kutatásainkból Kárpátaljának már sok számunkra hasznos demográfiai folyamatát ismerjük.

²⁵ TÁTRAI – ERŐS – KOVÁLY 2016.

²⁶ TÁTRAI – ERŐS – KOVÁLY 2016.

²⁷ KOCSIS – BOTTLIK – TÁTRAI 2006.

²⁸ ÁSH 2018.

A megye népességszámának alakulását erősen befolyásolja mind a természetes szaporulat, mind a migráció alakulása. A természetes növekedés pozitív a megyében, olyannyira, hogy a lakosságszám annak ellenére is enyhén növekszik, hogy a migrációs vesztesége jelentős. Kárpátalján a vándorlási egyenleg a rendszerváltás óta veszteséges, évente átlagosan 2,5 ezer fővel többen távoztak a megyéből, mint érkeztek.²⁹ Mégis népességszámbéli növekedés figyelhető meg.

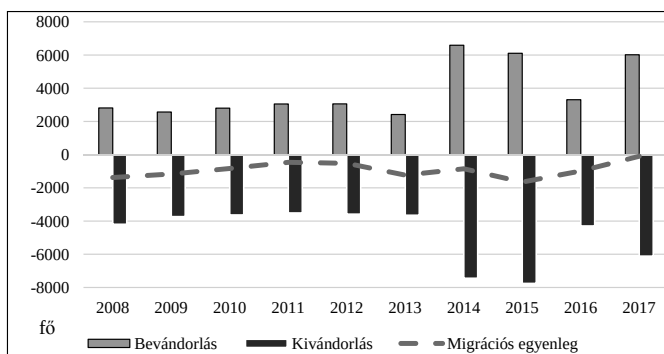
A 2008–2017. évek vándorlási adatait vizsgálva figyelemmel követhető a lakosság elvándorlása. A kivándorlás mértéke a korábbi években is túllépte a bevándorlás arányát, a megye migrációs vesztesége folyamatosan jelentős. A bevándorló személyek főleg Ukrajna egyéb területeiről érkeznek a megyébe, így ez országon belüli áttelepülésnek nevezhető. Ellenben a kivándorlók inkább Magyarország, Szlovákia, illetve Nyugat-Európa irányába mennek, amit már nemzetközi vándorlásnak tekintünk.

A fokozódó elvándorlásnak, a külföldön való tanulásnak és legfőképpen a külföldön való munkavállalásnak eredménye azonban az adatokban nem feltétlenül mutatkozik meg, hiszen az érintettek jelentős része Kárpátalján van bejegyezve. Megmutatkozik azonban a vándorlási mutatókban egy viszonylagos kép. Ez a viszonylagos kép, a kedvezőtlen helyzet, a mindinkább elmélyülő gazdasági válság, a keleti országrészben zajló fegyveres összecsapások, melynek következményei lettek az elhatalmasodó megélhetési problémák, a biztonságérzet hiánya, a kilátástalanság, ami pedig átalakította a családi megélhetési stratégiákat is. Nagyobb szerepet, és közelfogadást kapott a migráció, újfajta mintázatot kapott a tere.³⁰

A migrációs értékeket figyelembe véve a kivándorlás mindig meghaladja a bevándorlás értékét. 2008-ban a bevándorlók száma 2814 fő volt, míg a kivándorlóké 4194, a migrációs egyenleg értéke így -1380.

²⁹ MOLNÁR D. 2009.

³⁰ KOVÁLY – ERŐS – TÁTRAI 2017.

2. ábra Migrációs értékek változása Kárpátalján 2008-2017-es időszakban
(Forrás: Szerk. a Megyei Statisztikai Hivatal adatai alapján, 2018)

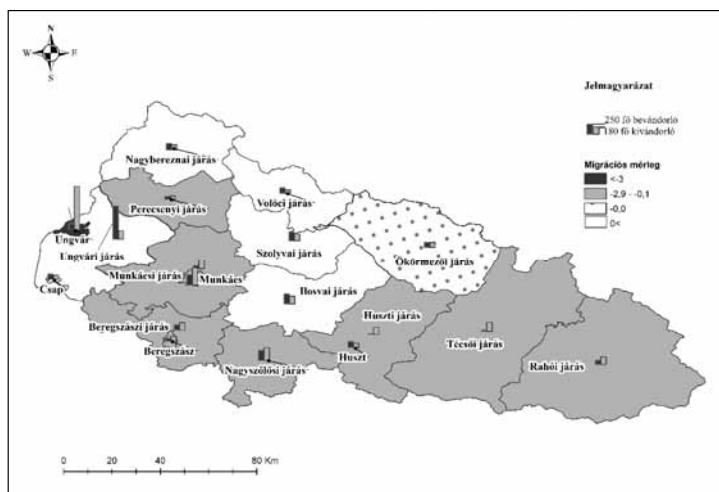
2013-ban már szélsőséesebb értékek mutatkoztak, melynek oka, hogy megkezdődött a dinamikusabb elvándorlás a jobb anyagiak reményében a külföldre való munkavállalással, illetve a katonaköteles férfiak is nagy számban külföldre távoztak, minthogy a keleti országrészben egyre kibontakozó konfliktusba kerültek volna. 2417 bevándorlóra 3650 kivándorló jutott, így a migrációs veszteség több mint 1000 fő volt. Ez a 2014-es év értékeiben meg is mutatkozott. A bevándorlók száma Kárpátalján elérte a 6592 főt, a kivándorlás értéke 7441 fő volt. Ekkor az értékekben már az is megmutatkozik, hogy elkezdték Kárpátaljára bejegyezni a Kelet-Ukrajnából átköltözött családokat, akik ide biztonságosabb körülmények miatt jöttek. Őket leginkább az Ungvár és Munkács környéki falvakban könyvelték be.

A nemzetközi konfliktus folytatódásával a mobilitás szándéka is megmaradt, de 2016-tól csökkenés következett be a számok tükrében, ami egyrészt a stagnáló helyzetnek Kelet-Ukrajnában, valamint a kezdeti nagy lendületű elvándorlás mérséklődésének tudható be.

Összességében elmondható, hogy a kitelepülések fő okaként könyvelhetjük el a kedvezőtlen társadalmi és politikai, az instabil gazdasági helyzetet, valamint az eleve jóval gyengébb életszínvonal további romlását még Ukrajna belső területeihez képest is.³¹

Érdekességgént a 2016. év adatai alapján elkészítettük a területi különbségeket bemutató térképet a ki- és bevándorlás, illetve a migrációs mérleg vonatkozásában (3. ábra).

³¹ TÁTRAI – ERŐS – KOVÁLY 2016.

3. ábra A ki- és bevándorlók száma, valamint a migrációs mérleg értéke 2016-ban
(Forrás: Szerk. a Megyei Statisztikai Hivatal adatai alapján, 2018)

A vándorlási egyenleg az Ungvári, Nagybereznai, Volóci, Szolyvai és Ilosvai járásokban, illetve Huszton és Csapon pozitív (megjegyzendő, hogy a korábbi években csak két járásban és egy városban, akkor még Munkácson, volt pozitív a mérleg). Különösen veszteséges a helyzet a járások központjaiban, Ungváron, Beregszászon, Munkácson, ami talán abból is eredeztethető, hogy ott még nehezebbé vált a megélhetés, így nagyobb az elvándorlás.

Szembeötlő az Örkörmezői járás helyzete, ahol nulla a migrációs egyenleg. A járás migrációs vesztesége mindig is alacsonyabb volt a megye többi egységéhez képest. Rurális, és ritkán lakott hegyvidéki térség, ahol a lakosság mobilitási hajlandósága is alacsonynak mondható. Kárpátalja összességében is rurális térség, ahol a „vidékibb” területeken könnyebb a megélhetés, így nem öltött még olyan mértéket az elvándorlás. De emellett sem mehetünk el, hogy az utóbbi évek legnagyobb Kárpátaljára érkező anyaországi pénzei³² is elkezdtek megtenni a hatásukat, lehetőséget kínálva a vállalkozóknak a szülőföldön való boldogulásra.

³² FODOR: EGÁN EDE-TERV: A kárpátaljai magyarság gazdaságfejlesztési stratégiai terve. Fő cél, egy gyorsuló kárpátaljai magyar közösség megteremtése, fenntartható gazdasági felemelkedése, anyagi jólét növelése, szellemi és kulturális javainak gyarapítása, életminőség javítása, a természeti környezet megőrzése. Magyarország nyújtja a fiatal vállalkozóknak meghirdetett megpályázható anyagiakat.

Kárpátaljáról főként a szomszédos országokba emigrálnak, amelynek oka továbbra is Ukrajna instabil gazdasági és politikai helyzete, míg a szomszédos országokban kedvezőbb lehetőségek kínálóznak.

A megyére vonatkozóan az önkéntes, de mégis kényszerűnek tűnő, gazdasági migráció bontakozott ki, amelynek kiváltója az ország társadalmi, gazdasági és politikai helyzete. Ezen belül olyan elkülöníthető szándékok vezérlik a migráns személyeket, mint a külföldön való munkavállalás, valamint a peregrináció különböző lehetőségei. Az országban elmélyült gazdasági válság, a háborús feszültségek jó megalapozói a külföldön való boldogulásnak, a gazdasági migráció térnyerésének.

Tanulmányi célú migráció a kárpátaljai magyar egyetemisták körében, a kérdőívezés eredménye alapján

A kérdőívek eredményei alapján képet kaptunk jó néhány, az elvándorlást generáló tényezőről Kárpátalja vonatkozásában. A felsőoktatásban tanuló, diploma előtt álló kárpátaljai magyar egyetemisták, illetve főiskolások válasza alapján, 176 db használható kérdőív került bele a feldolgozásba (*1. sz. melléklet*). Őket talán úgy lehet területileg fedésbe hozni Kárpátalja településeivel, hogy az elfogadottan magyarlakta települések³³ feléről érkezett válasz. A 124 ilyen településből, 62 helyről történt véleményfoglalás.

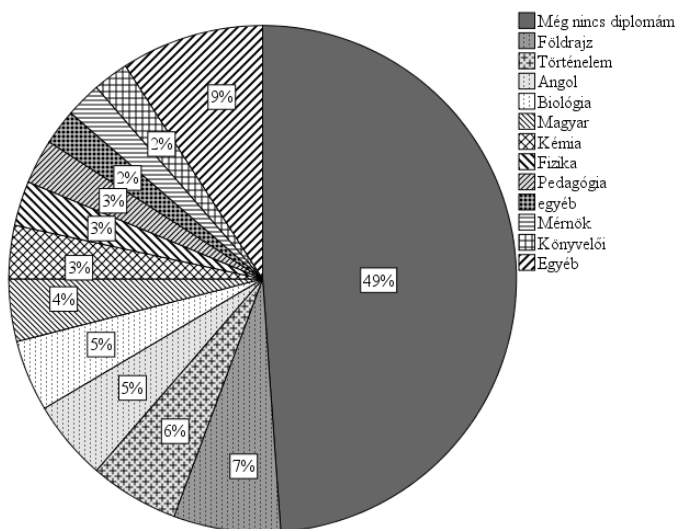
A születési helyek alapján, a kitöltések legnagyobb része 15%-kal Nagydobrony³⁴ községből, illetve 10% Beregszász³⁵ városból érkezett, ami összefüggésbe hozható azzal, hogy itt élnek a legnagyobb magyar tömbök. Elég nagy részesedéssel még Ungvár, valamint Nagyszőlős városok is kitűntek.

A válaszadók 70,5% nő (124 fő), 29,5% pedig férfi (52 fő) volt. Bár minden kérdésnél megmutatkozik a női többlet, igyekeztünk felhívni a figyelmet

³³ A magyarlakta települések lehatárolását MOLNÁR – MOLNÁR D. 2005-ben kiadott tanulmányukban clusterelemzéssel végezték. Az elemzéshez figyelembe vett jellemzők: a magyarság lélekszáma és aránya volt. Ezek alapján, az első hét csoportjába tartozó, 124 helységet tekintjük magyarlakta településnek, amelyeknek többsége a Beregszászi, az Ungvári, és a Nagyszőlősi járásokban találhatóak. A magyar többséggel rendelkező települések főleg a magyar-ukrán államhatár menti, körülbelül 20 km-es zónában találhatóak (KOC SIS – BOTTLIK – TÁTRAI 2006).

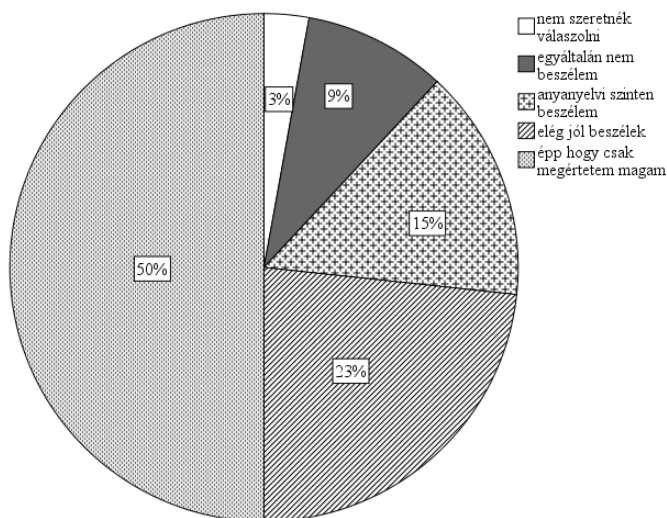
³⁴ A legnagyobb magyarlakta község Kárpátalján, több mint 5500 fős lélekszámával (BALLA 2009.).

³⁵ Itt él Kárpátalja legnagyobb magyar közössége, magyar kulturális központ. A lakosság, kb. 24 ezer fő, közel fele magyar (MOLNÁR – MOLNÁR D. 2005).

5. ábra A hallgatók már meglévő végzettségének tárgyai
(Szerk. a kérdőív eredményei alapján, 2018)

Szomorú tény, ám számunkra egyáltalán nem meglepő, hogy a válaszadók 59%-nak eléggé hiányos az államnyelv ismerete (6. ábra). A magyar iskolákban ez nem újszerű dolog, hiszen számos problémával küzd a rendszer, vagy inkább a rendszertelenség. A legtöbb probléma mégis az ukrán nyelv nem megfelelő oktatásából, így nem megfelelő ismeretéből ered. A válaszadók önálló jelölései alapján, 9%-a egyáltalán nem beszél, 50% pedig épphogy csak megérteti magát.

6. ábra A megkérdezett hallgatók államnyelv ismerete
(Szerk. a kérdőív eredményei alapján, 2018)

Ukrajnában nincs kidolgozva olyan oktatási rendszer, amely a nemzeti kisebbségeknek is megfelelően megtanítaná az államnyelvet, idegen nyelvként, biztosítaná annak elsajátítását, és sokkal professzionálisabb lehetőségeket biztosítana a későbbi továbbtanuláshoz, munkában való elhelyezkedéshez, esetleg szülőföldön való boldoguláshoz.³⁷ Ezzel szemben jelenleg is olyan életbe vágóan fontos stratégiai döntések születnek az országban, mint a nyelvtörvény eltörlése, majd új bevezetése, a nemzeti kisebbségekkel szembeni feszültség generálása, helyzetük ellehetetlenítése, asszimilációra való törekvésekkel.³⁸

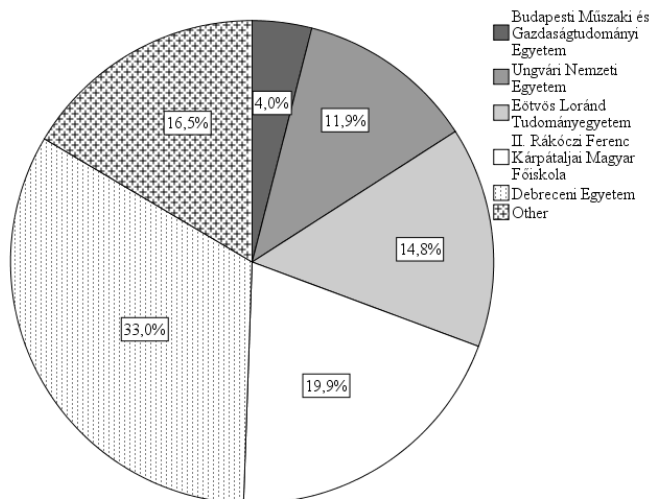
Intézményi megoszlásban, a Debreceni Egyetem (továbbiakban: DE), a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola (továbbiakban: KMF), az Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE) és az Ungvári Nemzeti Egyetem (továbbiakban: UNE) hallgatói között vannak olyanok, akik anyanyelvi szinten, de legalábbis elég jól beszélnek az ukrán nyelvet.

A válaszok 84%-a öt felsőoktatási intézményből került ki. 33% a DE, 20% a KMF, 15% az ELTE, 12% az UNE, és 4% a BMGE. Ezek azok a felsőoktatási intézmények, ahol a legtöbb kárpátaljai magyar diák jogviszonnyal rendelkezik.

³⁷ FEDINEC – CSERNICKÓ 2017.

³⁸ CSERNICKÓ – TÓTH 2018.

Az egyéb kategóriába tartozó intézményekben alig 1-2 személy tanult, aki Kárpátaljáról származik. A válaszadók több mint 31%-a hazai intézményekben tanult (7. ábra).

7. ábra A hallgatók jelenlegi oktatási intézményei
(Szerk. a kérdőív eredményei alapján, 2018)

A jelenlegi képzési szintjüket nézve 67% alapképzését, 19% mesterit, 9% doktori képzését végezte, míg 5% osztatlan képzési rendszerben vett részt.

A képzési szint, illetve az oktatási intézmények megoszlását nézve a BSc képzésben résztvevők magas aránya dominál, főleg DE és a KMF részéről. Osztatlan képzésről a BMGE és a DE hallgatói válaszoltak, míg PhD képzésről a DE és az ELTE kárpátaljai hallgatói. A többi felsőoktatási intézményből érkezett válasz külön-külön ugyan elenyésző, de a Bsc és az Osztatlan képzés magasabb arányban van jelen.

A hallgatók évfolyamainak megoszlása alapján, az I., II., IV., és III. évfolyamokról kaptuk a válaszok bő 80%-t. Az első évfolyamosok a DE és az ELTE, a másodikosok főleg a DE, a negyedikesek pedig a KMF és az UNE hallgatóinak részéről érkezett.

A válaszadók 68%-a kollégiumban lakott, 14% albérletben, 11% napon-ta ingázott a lekérdezés időpontjában. Akik aránya nem érte el az 5%, őket az egyéb kategóriába soroltuk. Van közöttük, aki helyben lakik, és van olyan

is, aki mindig máshol lakik és már mindent próbált tanulmányai alatt. A KMF és az UNE esetében jellemző, hogy akár naponta bejárnak a diákok, hiszen, hazai intézmény révén, viszonylag könnyen megoldható.

Az intézményük kiválasztásakor figyelembe vett szempontok alapján egyértelmű, hogy a magyar nyelven való tanulásnak a lehetősége dominált mindkét nem esetében. Fontosnak tartották még a kiválasztott intézmény oktatási színvonalát, de a diákbarát környezet megléte, az egyetemváros szerepének fontossága sem elhanyagolható szempont (1. táblázat).

<i>Szempontok</i>	Férfi	Nő	Összesen
<i>Közelség</i>	6	13	19
<i>Megközelíthetőség</i>	6	10	16
<i>Olcsóbb megélhetés</i>	6	3	9
<i>Diákbarát környezet</i>	10	20	30
Oktatási színvonal	22	54	76
Magyar nyelven való tanulás	35	62	95

1. táblázat

*A hallgatók intézményválasztási szempontjainak megoszlása
(Szerk. a kérdőív eredményei alapján, 2018)*

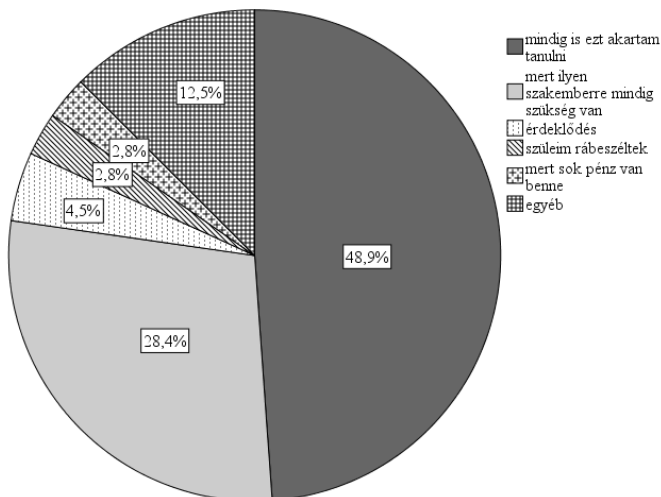
A szempontok és az intézmények összevetéséből az tűnt ki, hogy a közelség a DE hallgatóinak körében volt jelentősebb. A megközelíthetőség a KMF és a DE esetében, a városban való olcsóbb megélhetés egyértelműen a DE, a diákbarát környezet a DE és KMF diákságának volt fontosabb. Az intézmény színvonala a DE, az ELTE és a KMF tanulóinak volt mérvadó, a magyar nyelven való tanulás pedig mindegyik intézmény esetében prioritást kapott, míg az UNE hallgatóinak az értékelése ebben a kérdésben elenyésző.

A hallgatók 49%-a úgy gondolta, hogy azt tanulta, amit mindig is akart, 28% pedig azért választotta a szakját, mert véleménye szerint, „arra” a szakemberre mindig szükség lesz. 5%-ot az érdeklődése vezérelt, akár „kerülő úton”³⁹ is, és 3-3%-ot rábeszéltek, vagy pedig a szakmában lévő anyagi potenciál volt a mérvadó.

A szak és intézetük kiválasztása előtt leginkább az internetről (46%) tájékoztak, de a rokonoktól és ismerősöktől is érdeklődtek (43%). Az sem volt azonban ritka eset, hogy a meglévő tanáraiktól, témavezetőiktől informálódtak.

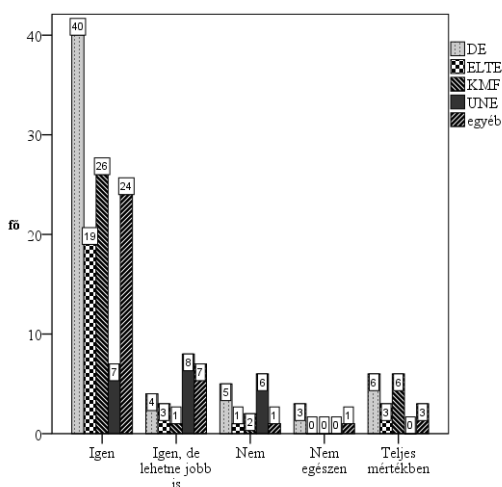
³⁹ Több válaszból is egyértelműen kivehető volt, hogy eredetileg nem a mostani szakját tanulta. Volt, aki az alapképzése során jött rá, hogy inkább a mostani pályáján helyezkedne el, de olyan is volt, akit a logikája vezérelt a váltás irányába.

A hallgatók közel fele azért választotta tanulmányai tárgyát, mert az érdekelte. Nem melléleg fontos volt számukra, hogy jó kiindulási lehetőségként gondoltak rá, illetve jó alapozószaknak tekintették, mivel több mint 10%-uk szeretne mást is tanulni a későbbiekben. Emellett 36% szerint, mindig aktuális terület lesz, amit tanul (8. ábra).

8. ábra A hallgatók szakválasztásának indokainak megoszlása
(Szerk. a kérdőív eredményei alapján, 2018)

A megkérdezett egyetemisták 90%-a meg van elégedve az intézményének a színvonalával. Persze sok esetben lehetne jobb is, egy-egy szak tekintetében, de összességében elégedettek. Van, akinek az is elég, hogy „neve van az egyetemnek, de az elvárt színvonalával ez nem egyezik meg”. Érdekes, hogy a férfiak elégedettebbek az intézményükkel, mint a nők. Intézményi megoszlásban a DE, a KMF és az ELTE hallgatói az elégedettebbek (9. ábra).

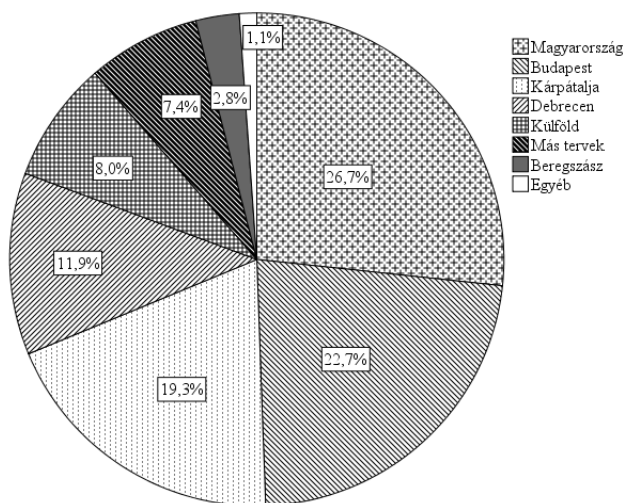

9. ábra A hallgatók megelégedettségének a megoszlása az intézményük színvonalával kapcsolatban (Szerk. a kérdőív eredményei alapján, 2018)

Legnépszerűbb területnek az anglistikai tudományágakat (16%) nevezték meg, intézettől függetlenül. Ezt követi az orvostudományi (10%), majd a programozói területek és a nemzetközi kapcsolatok 8-8% részesedéssel. A megkérdezettek 7%-a válaszolta azt, hogy nem tudja.

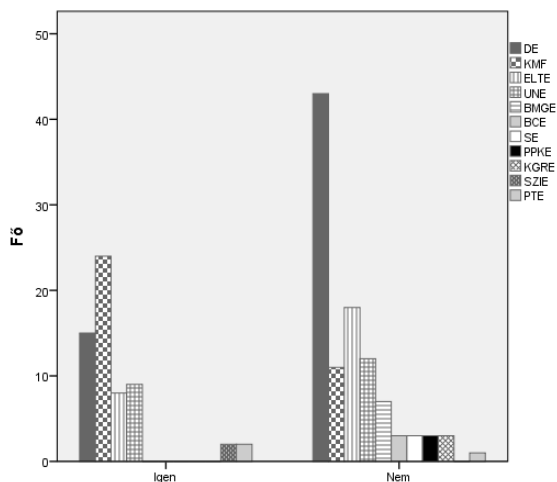
A legkevésbé népszerű szakterületeknek a bölcsész tudományokat (23%), a matematikai (14%), illetve a pedagógiai (7%) irányú szakokat tartják. Ebben az esetben azonban, már 17%-uk vélte úgy, hogy nem tud válaszolni erre a kérdésre. A férfiak szerint különösen népszerűtlen területek a bölcsész tudományi szakirányok.

A válaszadó kárpátaljaiak, tanulmányaik befejeztével, ha tudnának, akkor egyértelműen Magyarországon (61%) helyezkednének el. 35% Budapest vagy Debrecen lehetőségeivel élne. Kárpátalján próbálna szerencsét 22%, ők azok, akik helyben tanultak, és elsősorban Beregszász vagy Ungvár környékén helyezkednének el (10. ábra). 8%, ha tehetné, egyből külföldön próbálkozna, várva az előtte álló kihívásokra. Az egyéb terveket illetően, Svájcban, Hollandiában, Németországban, az USA-ban próbálnák ki magukat. Olyan válasz is érkezett, amely szerint, bármelyik angol nyelvű országban megállná a helyét, sok esetben ezért is tanult a válaszadó angol nyelvet.

10. ábra A válaszadók elhelyezkedési elképzeléseinek, terveinek megoszlása
(Szerk. a kérdőív eredményei alapján, 2018)

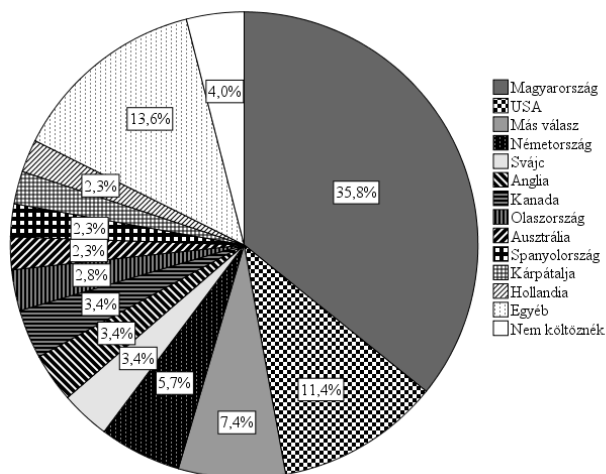
A megkérdezett hallgatók 63,6%-a nem helyezkedne el Kárpátalján, tanulmányai befejeztével (11. ábra). Ellenben élni, már többen haza költöznének, amennyiben történne otthon némi kedvező változás. A válaszadók 40%-a csakis Magyarországon tervezi az életét, 28% azonban otthon is lát érvényesülésre lehetőséget, míg 12% csakis külföldön, Magyarországon kívül, képzei el magát. Arra következtetünk, hogy a hallgatók jelentősebb része szívesen haza is költözne, ha otthon is tudna érvényesülni, biztos anyagi alapokra kerülve élni. Sokak számára az ukrán nyelv hiányos, vagy egyáltalán nem ismerése is gátló tényezőként hat.

11. ábra A megkérdezett hallgatók elhelyezkedési szándékai Kárpátalján
(Szerk. a kérdőív eredményei alapján, 2018)

Az intézményi megoszlás alapján is elenyésző azok száma, akik elhelyezkednének otthon, Kárpátalján. De az egyértelműen látszik, hogy aki magyarországi egyetemen tanult, az sokkal inkább nem akart hazatérni. 40% csakis Magyarországon, 28% pedig Kárpátalján maradna, mert jól érzi magát, és úgy gondolja, ott is tudna érvényesülni.

Az egyetemisták letelepedési szándékkal, ha választhatnának, leginkább Magyarországra (36%) költöznének, az USA is (11%) részesedett, megelőzve Kárpátalját és Németországot. Megfelelő országnak tekintik még Nagy-Britanniát, Svájcot és Kanadát, illetve Olaszországot. Érdekeség, hogy Kárpátalja esetében Beregszászt és Ungvárt is kiemelték a hallgatók, míg Magyarországon Budapest, Debrecen, és Nyíregyháza szerepe volt jelentős. Magyarország, mint lehetőség, szinte mindegyik intézmény hallgatóinak opcionális, ám a DE diákjai esetében az USA is nagy súllyal bír (12. ábra).

12. ábra A megkérdezett kárpátaljai hallgatók által vonzónak vélt országok, letelepedés szempontjából (Szerk. a kérdőív eredményei alapján, 2018)

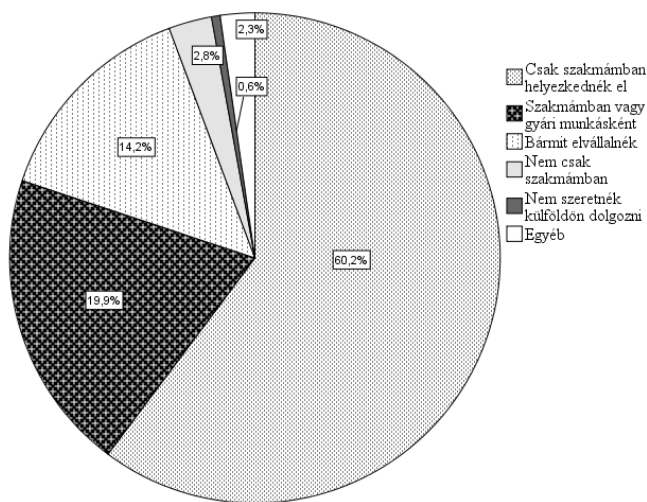
Munkavállalási szándékuk nagyon hasonlatosnak tekinthető, hiszen Magyarországon dolgozna a válaszadók 27%-a, ami visszaesés a letelepedési arányokhoz képest. Ellenben Nagy-Britannia (11%), Németország (10%) arányai jelentősen nőttek.

Ideiglenes tartózkodóként a hallgatók már sokkal szélesebb országlistát állítottak össze. Nagy-Britannia (17%) első számú célpont, de Magyarország is (16%) megmaradt a képzeletbeli dobogó második fokán, illetve az USA-ba (15%) látogatók, ideiglenes tartózkodók aránya szintén nőtt. Az Európai Unió országok közül, szinte mindegyik tagállam neve felsorolásra került, vagy csak egyszerűen „az Unión belül bárhová” választ kaptunk. Erre a kérdésre való válaszban már megjelent több „egzotikusabbnak” tekinthető ország is, mint Japán, Szingapúr, Ausztrália, Új-Zéland, Észak-Korea, Egyiptom és Brazília és még mások is. A DE hallgatói ebben az esetben is az USA-t választották, illetve Nagy-Britanniát és Kanadát, míg a KMF diákjai inkább Magyarországot részesítik előnyben, de az Egyesült Királyság, Franciaország, Spanyolország és Hollandia is perspektíva.

A külföldön való munkavállalásnak, illetve elhelyezkedésnek a terve, lehetősége megkívánta, hogy a munka milyenségére is rá kérdezzünk. A hallgatók 60%-a úgy vélte, hogy csak szakmájában helyezkedne el, külföldön is.

Ez lenne a természetes is, hiszen miért tanulnak annyi évet, ha végül más terepen helyezkednek el, vagy egyáltalán nem kamatoztatják a megszerzett tudást. Ennek ellenére, 20% szakmájában, vagy gyári munkásként is dolgozna, 14% pedig bármit elvállalna. 3% válaszolt más kategóriában, részletesebben kifejtve véleményét, ami alapján elmondható, hogy ugyan nemcsak szakmájában helyezkedne el, de nem is vállalna el mindent, például „gyári munkát sem”, inkább „nem zár ki minden más lehetőséget”. Csupán egy fő válaszolta azt, hogy ő „nem szeretne külföldön dolgozni” (13. ábra).

A DE, az ELTE és az UNE hallgatói inkább csak szakmájukban helyezkednének el, míg a KMF válaszadói a szakmájukban, vagy gyári munkásként is dolgoznának külföldön. Mégis, a bármit elvállalók megoszlásában mindegyik intézmény képviselve lett.

13. ábra A hallgatók külföldön való elhelyezkedési szándékainak a megoszlása
(Szerk. a kérdőív eredményei alapján, 2018)

Megkértük a válaszadókat, hogy gondolják végig, melyik országban tudják elképzelni a jövőjüket, rövid- és hosszútávon is. A meglepetést az okozta, hogy hosszútávra kétszer annyi lehetőséget vázoltak. Jelenlegi elképzelésüket tekintve Magyarország szerepe nem meglepő, ahogy Ukrajnáé sem (2. táblázat). Ellenben a hosszú távú tervek között megjelenő „bárhol” kategória, amibe azokat az válaszokat is besoroltuk, amelyek inkább tájakra, térségekre utaltak,

mintsem országokra (például: Nyugat-Európa, Északi-országok, „bármelyik angol nyelvű ország”).

Országok	Elképzelés rövidtávon		Elképzelés hosszútávon	
	%	fő	%	fő
<i>Ausztrália</i>	-	-	0,6	1
<i>Ausztria</i>	-	-	0,6	1
<i>Csehország</i>	1,1	2	-	-
<i>Franciaország</i>	1,1	2	0,6	1
<i>Hollandia</i>	2,8	5	1	2
<i>Kanada</i>	-	-	1,1	2
Magyarország	69,9	123	60	106
<i>Nagy-Britannia</i>	1,7	3	1,7	3
<i>Németország</i>	1,7	3	1,7	3
<i>Olaszország</i>	-	-	0,6	1
<i>Svájc</i>	-	-	0,6	1
<i>Svédország</i>	-	-	0,6	1
Ukrajna	17,6	31	16	28
<i>USA</i>	1,7	3	2,8	5
Bárhol	-	-	6,3	11
<i>Még nem tudom</i>	-	-	4,5	8

2. táblázat

*A válaszadók rövid- és hosszútávú elképzelései országokra vonatkozóan
(Szerk. a kérdőív eredményei alapján, 2018)*

A megkérdezett hallgatók rangsorolták azokat a tényezőket, amelyek leginkább Magyarország irányába húzzák a tanulni vágyókat (3. táblázat). Az 1* egyáltalán nem, az 5* teljes mértékben igaz vélt állítás, így a 3* közepes. A válaszok összegzéséből egyértelműen kitűnik a magyar nyelven való tanulásnak a súlya, ráadásul olyan szakterületen mélyülhetnek el, amely otthon akár nincs is.

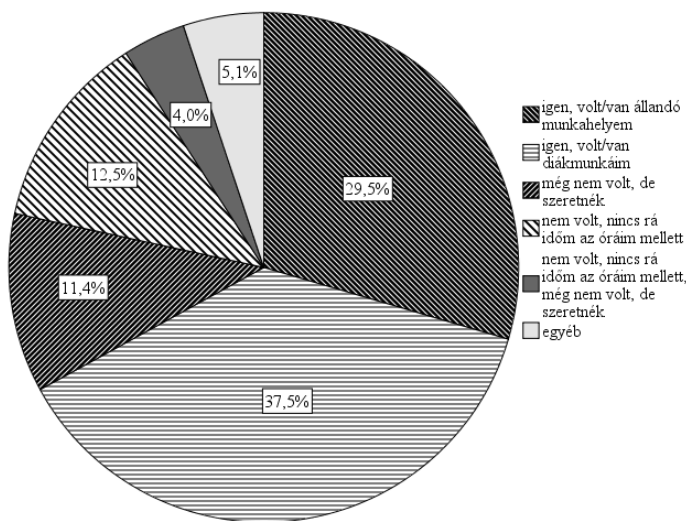
Lehetséges okok	3*	4*	5*
<i>biztos jövőbeli elhelyezkedési lehetőségek miatt</i>	50 fő	50 fő	41 fő
<i>magyar nyelven tanulhatnak olyat, ami Kárpátalján csak ukránul tanulható, vagy egyáltalán nincs is lehetőség olyat tanulni</i>	14 fő	47 fő	85 fő
<i>rokonok, ismerősök ajánlása miatt</i>	60 fő	36 fő	14 fő
<i>csak mester/phd fokozat megszerzéséért választják Magyarországot, hogy aztán haza menjenek</i>	41fő	26 fő	12 fő
<i>Magyarországon több ösztöndíj/Erasmus lehetőség adott, ami vonzó</i>	43 fő	42 fő	33 fő

3. táblázat

*A megkérdezett hallgatók meglátása azokról az okokról, amelyek miatt valamely magyarországi felsőoktatási intézményt választják a kárpátaljai magyarok is
(Szerk. a kérdőív eredményei alapján, 2018)*

További fontos ok, hogy biztosabb jövőbeni elhelyezkedést kínál a magyar rendszer, de a számos elnyerhető ösztöndíj is vonzó lehetőséggé teszi az anya-országot.

A hallgatók munkavállalói lehetőségei arra engedtek következtetni, hogy a tanulás mellett is fontossá válik az önállóságra való törekvés. A válaszadók 68% kereső állampolgár, vagy állandó munkahellyel, vagy diákmunkákkal. Fontos kiemelni ennél a kérdésnél, hogy akik Kárpátalján tanulnak, számukra a diákmunka lehetősége nem opció, mivel ilyen hivatalosan nincs. Viszont a diákok több mint 16%-ának nem is volt ideje munkát vállalni, az órái mellett, de olyan is akad, aki egyértelműen közölte, hogy neki „nincs szüksége arra, hogy dolgozzon” (14. ábra). Jó példa is akad, aki tanulás közben, valamely kutatási területen próbálja megállni a helyét, így ösztöndíjából próbálja el- tartani magát.

14. ábra A hallgatók tanulás melletti munkavállalási lehetőségei
(Szerk. a kérdőív eredményei alapján, 2018)

A KMF és az UNE hallgatóinak esetében az állandó munkahellyel rendelkezők aránya volt nagyobb, míg az ELTE és a DE válaszadóinak inkább diák-munkája volt.

A hallgatók tanulmányaikhoz fűzött reményeik is többnyire beaváltak, hiszen leírásuk alapján 31%-nak jobban alakultak a dolgai, mint előzőleg tervezték. Nehéz az egyetem 37% szerint, de mégis szeretik. Csupán a válaszadók 6% gondolja úgy, hogy inkább már dolgozna, és 7% véli úgy, hogy sokkal nehezebb, mint gondolta. 14% nem tartja nehéznek azt, amit tanul, illetve 9% dolgozni is tud a könnyűségből kifolyólag, de tudományos kutatások végzésére is van lehetősége.

A megkérdezett diákság azt is rangsorolta, hogy „ha meg tehetné”, hol is élne legszívesebben (4. táblázat). A 5* ebben az esetben a „leginkább, legszívesebben” választott hely. 30% (52 fő) úgy gondolja, hogy leginkább mégiscsak a szülőhelyén, saját településén élne. Miközben a másik tömb, 28% (49 fő) ha tehetné, inkább Budapesten élne szívesebben. Magyarország más települései is szóba jöhetnek 18%-nál, korábban is említettük már Debrecen húzó erejét, de Nyugat-Magyarország kisebb városai is kedvező lehetőségekkel bírnak.

- „Azért szeretnék maradni, mert ide köt minden, és már ismerem a rendszert, mivel beszélek ukránul ezért a helyzetem nem olyan nehéz, mint azoknak, akik nem tudnak és itt van mit fejleszteni vállalkozás terén, sok a telítetlen piac.”
- „Mert az emberek másak. Leendő foglalkozásomból adódóan, sokat fogok foglalkozni emberekkel. Az emberek őszintébbek (ha néha túlságosan is), vagyis másképp őszintébbek. Ha az ember, egy bizonyos környezetbe szocializálódik, akkor megszokja, de meg is szereti az olyan típusú embereket, amilyenek Kárpátalján vannak. Nem azért, mert jobbak, mint a bárhol máshol élő emberek, hanem azért mert mások. S ezt a „mások” kifejezést, csak egy kárpátaljai magyar érti és érzi igazán. (S természetesen ezzel nem általánosítani szeretnék)”
- „Kárpátaljára fogok visszaköltözni, amint befejezem az egyetemem. Számomra nem opció a külföldi munkavállalás. Sosem motivált a jobb megélhetés, dolgoztam korábban Kárpátalján, és fenn tudtam tartani magamat. Tudom, hogy sokan számítanak rám otthon, és én is ott érzem magam biztonságban. Évekre/évtizedekre tervezek otthon. Ha egyszer elköltözők, azt nem a szebb jövő reményében teszem, hanem azért, mert érzem, hogy valami biztost és maradandót hagytam magam mögött.”

Összességében elmondható, hogy a válaszadó egyetemisták mobilitási hajlandósága nagy. Sajnos a diákok jelentősebb része, nem azért peregrinál másik országba, hogy később a megszerzett tapasztalataikat szülőföldjükön fektessék be, hanem sokkal inkább külföldön kamatoztathassák, jobb lehetőségek fényében. Vannak azonban elkötelezettebb hívei is Kárpátaljának, hiszen azok aránya is nagy, akik jelenleg is ott élnek, és igyekeznek boldogulni, vagy haza akarnak térni, és otthon jól befektetni a tudásukat. Ez utóbbival azonban számos nehézséget is vállalnak a hiányos ukrán nyelvismeretük miatt. Mégis azt gondoljuk, hogy ők lehetnek Kárpátalja jövője.

Konklúziók

A szakdolgozatom legfőbb célja még az volt, hogy átfogó képet adjunk a kárpátaljai magyarság foglalkozását eredményező okokról. Az eredeti stratégiánk az volt, hogy munkaképes korú kárpátaljai fiatalok körében végzünk kérdőíves felmérést, elsősorban a külföldi munkavállalókkal, figyelembe véve, hogy kárpátaljai magyar nemzetiségű legyen. Éppen azért, hogy őket is elérjük, célravezetőnek tűnt az online kérdőív használata. Meg is lett az eredménye, 178 többségben

külföldön tartózkodó válaszadótól. Néhány példát összehasonlításuként vázoltunk, mintegy éreztetve a kapcsolatot kárpátaljai magyar és ukrainai magyar között.

A kérdőívek ekkor minden társadalmi réteget, dolgozó és tanuló egyéneket egyaránt érintettek. Mégis kirajzolódott annak a súlya, hogy milyen presztízse van a külföldön való munkavállalásnak. A megkérdezettek több mint fele dolgozott valamilyen formában (alkalmazottként, feketén, vagy szürkén), 30% tanult, 10% pedig tanulmányai mellett is vállalt munkát. Ez a fajta munkavállalómorál, jelenlegi dolgozatunkban is figyelemreméltó.

Mindkét dolgozat kulcskérdése, ami igazából nem is kérdés, hogy mennyire foglalkoztatja a válaszadókat annak a gondolata, hogy esetleg külföldön is szerencsét lehet próbálni. Különböző kérdésekkel, különböző megközelítésekkel, ugyanazok a válaszok fogalmazódtak meg, más-más szavakkal. Az utóbbi 5-6 évben elmélyülő ukrán válság, a kilátástalan helyzet, a bátrabbak sikersztóriájának a megismerése, arra enged következtetni, hogy mindenki ott motoszkál a gondolat. Aki dolgozni kívánczik, az Magyarországra, Nagy-Britanniába, Németországba, az USA-ba, Csehországba és Hollandiába megy, és látszólag jobban is megy a dolga. Ezen országok képviseltetik magukat az egyetemisták tanulmányainak befejezése utáni rövid és hosszútávú elképzeléseiben is.

A megkérdezett munkavállalók között nagy számban volt főiskolai-egyetemi diplomával rendelkező egyén is. Többségében külföldön is csak szakmájukban helyezkednének el, mégis, a válaszadók bő fele nemcsak szakmájában, hanem akár gyári munkát is elvállalna. Az egyetemi hallgatók és a keresők válaszai arányaiban megegyeznek ebben az esetben is.

Végezetül, fontos pillére a válaszadóknak a kárpátaljai magyarság megtartása, értékeinek megőrzése, és átadása a jövő generációinak. Annak ellenére is, hogy a külföld rendkívül vonzó lehetőséget ígér és ad is, a válaszadók szíve és lelke azért mégiscsak hazahúz Kárpátaljára. Biztosabb anyagi háttérrel, reménykednek, hogy a szülőföldjükön is találnak egyszer, számukra is kielégítő lehetőséget, hogy hazatérjenek.

A kutatás során mindinkább elmélyültünk a Kárpátalját, illetve a magyarságát érintő problémákban, ám ennél is sokkal árnyaltabb a dolog. A kitűzött cél az volt, hogy átfogó képet alkossunk az egyre nagyobb dinamikát öltő vándorlásról, a kárpátaljai magyar fiatalok vonatkozásában. A peregrináció esélyeit, a helyiek egyéb irányú mobilitási szándékával vettük párhuzamba, különös tekintettel a Magyarországon való továbbtanulásra.

A Megyei Statisztikai Hivatal adatait felhasználva, megismertük a jelenlegi demográfiai helyzetet, ismertetve a migrációs trendeket is. Az elvándorlás mértéke igen változó arculatot mutatva tükrözi az országban zajló folyamatokat. A már eddig is nehéz helyzetben lévő kárpátaljaiakra még inkább rányomja a súlyt, hogy a foglalkoztatható lakosság nagy része, munka vagy tanulás szempontjából inkább külföldön, elsősorban Magyarországon igyekszik elhelyezkedni.

Kérdőívek segítségével választ kaptunk arra, hogy milyen okok vezérlik leginkább a fiatalokat az elvándorláshoz, és milyen lehetőségeket látnak vagy láttak maguk előtt. A kérdőívek válaszainak eredményei megerősítették előzetes elképzeléseinket azzal kapcsolatban, hogy az anyaországban a lehetőségek tárháza végtelen egy kárpátaljai egyetemista számára. Mégis többen, akik már megtapasztalták a magyarországi rendszert, eltöltve néhány évet valamelyik intézményében, netalán dolgozva közben, abban előbb-utóbb felmerülnek a honvágyat okozó ürességek. A legtöbb kárpátaljai diákot Magyarországon a DE és az ELTE intézetei, Kárpátalján pedig a KMF és az UNE magyar kara tudhatja magáénak. A diákok viszonylag elégedettek is a saját intézetükkel, persze mindig van hová fejlődni.

Az a migrációs folyamat, ami Kárpátalján zajlik önkéntes, de közben pedig szükséges. Az ország hanyatló társadalmi, gazdasági helyzete, instabil lábakon álló politikája, különös tekintettel a 2013-ban kirobbanó, és máig tartó feszültségek eredményeként nem is meglepő.

A kutatást az ELTE Márton Áron Szakkollégium és a Debreceni Egyetem Tehetséggyógyító Programja támogatta.

1. sz. melléklet

KÉRDŐÍV

Kérdőívünkkel a kárpátaljai magyar fiatalok terveire és lehetőségeire vagyunk kíváncsiak, a tanulmányi célú migráció vonatkozásában. Válaszadásod név nélkül és önkéntes alapon történik. Az eredmények kizárólag a kutatás céljából kerülnek felhasználásra, a Debreceni Egyetem Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszéknek és az ELTE Márton Áron Szakkollégiumnak a jóvoltából. Válaszadásodat előre is köszönjük!

1. Melyik Kárpátaljai településen születtél?
2. Nemed?
a – férfi b – nő
3. Életkorod?
4. Melyik iskolában érettségiztél?
.....
5. Mi a legmagasabb - már meglévő - iskolai végzettséged? Ha már van diplomád/okleveled, hol szerezted?
a – középiskola
b – főiskola
c – egyetem
d – már van diplomám/oklevelem és itt szereztem:
6. Milyen szinten beszélsz ukránul?
a – egyáltalán nem beszélem
b – épp hogy csak megértetem magam
c – elég jól beszélek
d – anyanyelvi szinten beszélem
e – nem szeretnék válaszolni
7. Milyen szakon/szakirányon/specializáción szerezted a korábbi oktatási intézményedben?
.....
8. Jelenleg melyik felsőoktatási intézményben folytatod tanulmányaidat? Melyik karon, milyen szakon/szakirányon tanulsz éppen?
.....
9. Jelenleg milyen képzési szinten folytatod tanulmányaidat?
a – BSc
b – MSc
c – PhD
10. Hányadik évfolyamos hallgató vagy?
a – I. évfolyam
b – II. évfolyam
c – III. évfolyam
d – IV. évfolyam
e – V. évfolyam
f – VI. évfolyam
11. Hol laksz tanulmányaid ideje alatt?
a – Kollégiumban
b – Albérletben
c – Rokonoknál, ismerősöknél
d – Naponta bejárok
f – egyéb _____

12. Kérlek, válaszd ki, hogy az 1-től 5-ig terjedő skálán, hogy mennyire meghatározóak a különböző motiváló tényezők. Az intézményed kiválasztásakor mennyire játszottak szerepet az alábbi állítások:

(az 1 egyáltalán nem, az 5 teljes mértékben igaz, az első oszlopban pedig jelöld meg a számodra legfontosabbnak a sorrendjét)

Sorrend		1	2	3	4	5
	az egyetem/főiskola közelsége					
	az egyetem/főiskola megközelíthetősége					
	az adott városban való olcsóbb megélhetése					
	a diák-barát környezet, az egyetemváros megléte					
	az egyetem/főiskola oktatási színvonala					
	a magyar nyelven való tanulás lehetősége					

13. Milyen okból választottad tanulmányaid tárgyát?

- a – mindig is ezt akartam tanulni
 b – szüleim rábeszéltek
 c – mert sok pénz van benne
 d – jó reklám miatt
 e – ilyen szakemberre mindig szükség van
 f – egyéb _____

14. Honnan értesültél az oktatási intézményed lehetőségeiről?

- a – barátaitól, rokonoktól
 b – médián keresztül
 c – internetről
 d – egyéb.....

15. Miért erre a szakra/szakirányra esett a választásod? (többet is választhatsz)

- a – ez érdekel leginkább
 b – szerintem ezzel lehet legkönnyebben elhelyezkedni
 c – mások ezt javasolták
 d – ez egy mindig aktuális terület, nem lesz elavult
 e – erre vettek fel
 f – ez csak egy kiindulási lehetőség, később szeretnék mást/tovább is tanulni
 g – egyéb _____

16. Szerinted megfelelő az intézményed oktatási színvonala?

17. Meglátásod szerint, intézményedben melyek a következők:

- a – a legnépszerűbb szak
 b – a legkevésbé felkapott szak

18. Elképzeléseid szerint, tanulmányaid befejeztével hol szeretnél vagy tudnál elhelyezkedni? Kérlek, fogalmazd meg néhány gondolatban! (Melyik országban, városban, esetleg faluban látsz lehetőséget?)

19. Tanulmányaid befejezte után elhelyezkednél-e Kárpátalján?

- a – Igen
 b – Nem

20. Tervezel-e Kárpátalján élni tanulmányaid befejezte után?

- a – igen, mert jól érzem magam szülőföldemen, itt is érvényesülhetek
 b – nem, csakis külföldön (Magyarországon) képzelem el a jövőmet
 c – nem, csakis külföldön (Magyarországon kívül) képzelem el a jövőmet
 d – egyéb _____

21. Ha szabadon választhatnál, melyik országba költöznél ki:

- a - Élni? Letelepedni?
- b - Dolgozni?
- c – Ideiglenesen külföldön tartózkodni

22. Milyen munkát vállalnál külföldön?

- a – csak szakmámban helyezkednék el
- b – szakmámban vagy gyári munkásként
- c – bármit elvállalnék
- d – egyéb

23. Melyik országban tudod elképzelni a jövődet?

- a – rövid távon (*Jelenlegi helyzetemben*)
- b – hosszú távon

24. Meglátásod szerint, azok a kárpátaljai magyar fiatalok, akik Magyarországon tanulnak valamelyik felsőoktatási intézményben, miért pont azt az intézményt választják? ((az 1 egyáltalán nem, az 5 teljes mértékben igaz, az első oszlopban pedig jelöld meg a számodra legfontosabbaknak a sorrendjét))

Sorrend		1	2	3	4	5
	biztos jövőbeli elhelyezkedési lehetőségek miatt					
	magyar nyelven tanulhatnak olyat, ami Kárpátalján csak ukránul tanulható, vagy egyáltalán nem					
	rokonok, ismerősök ajánlása miatt					
	csak mester/doktori fokozat megszerzéséért választják Magyarországot, hogy aztán Nyugat-Európa felé vegyék az irányt					
	Magyarországon több ösztöndíj/erasmus lehetőség adott, ami vonzó					

25. Milyen rendszeresen látogatsz haza?

- a – naponta
- b – hetente
- c – 2 hetente
- d – havonta
- e – 1,5-2 havonta
- f – ritkábban

26. Tanulmányaid mellett van-e, vagy volt-e alkalmad dolgozni?

- a – igen, volt/van diák munkám
 b – igen, volt/van állandó munkahelyem
 c – nem volt, nincs rá időm az óráim mellett
 d – nem volt, nincs rá szükségem
 e – még nem volt, de szeretnék
 f – egyéb _____

27. Hogyan váltak be a tanulmányaidhoz fűzött reményeid?

- a – jobban alakulnak a dolgaim, mint terveztem
 b – nehéz az egyetem/főiskola, de szeretem
 c – nem nehéz a tanulás, és így mellette dolgozni is tudok
 d – sokkal nehezebb, mint gondoltam
 e – nehéz, már nem akarok tanulni, inkább dolgoznék
 f – egyéb _____

28. Ha megtehetnéd, hol élnél legszívesebben (Értékeld 1-5-ig, ahol az 1-egyáltalán nem vonzó terület és 5 ahol, a legszívesebben élné):

		1	2	3	4	5
Kárpátalján	saját település					
	szomszédos település (járáson belül falu, város)					
	közel város (járáson kívül)					
	város (megyén belül)					
Ukrajnában						
Magyarországon	Budapest					
	vidéki városban					
Külföldön	Magyarországon kívül					

Ha Külföldön, akkor melyik országban?

29. Ha maradnál, miért maradnál Kárpátalján?

Kérlek, fogalmazd meg néhány gondolatban!

Köszönjük a válaszodat!

Irodalomjegyzék

ÁSH 2018.

ÁLLAMI STATISZTIKAI HIVATAL (Державна служба статистика України, 2008–2017: A népesség migrációs mozgása (Міграційний рух населення у 2008–2017 році). <http://www.ukrstat.gov.ua/>. [Letöltve: 2018. március 8.]

ÁSH 2018.

ÁLLAMI STATISZTIKAI HIVATAL (Державна служба статистика України, 2018: Összukrajnai népszámlálás (Всеукраїнський перепис населення). <http://www.ukrcensus.gov.ua/>. [Letöltve: 2018. március 8.]

BALLA 2009.

BALLA Béla: Név és identitás, keresztnévek vizsgálata a kárpátaljai Nagydobrony közösségben. Szerk.: KARMACSI Zoltán – MÁRKU Anita. Nyelv, identitás és anyanyelvi nevelés a XXI. században. Nemzetközi tudományos konferencia előadásainak gyűjteménye. Beregszász 2009, 9–13.

CSERNICSKÓ – TÓTH 2018.

CSERNICSKÓ István – TÓTH Mihály: Az anyanyelvi oktatás joga. Közép-európai hagyományok és Kárpátalja példája. Ungvár 2018.

FEDINEC – CSERNICSKÓ 2017.

FEDINEC CSILLA – CSERNICSKÓ ISTVÁN: A 2017-es ukrajnai oktatási kerettörvény: a szöveg keletkezéstörténete és tartalma. 2017, 278–300.

FODOR 2014.

FODOR Gyula: EGÁN EDE-TERV: A kárpátaljai magyarság gazdaságfejlesztési stratégiai terve. 2014.

KÁRPÁTALJA MEGYEI STATISZTIKAI HIVATAL 2018.

KÁRPÁTALJA MEGYEI STATISZTIKAI HIVATAL 2008 – 2018: (Державна служба статистики України: Головне управління статистики у Закарпатській області). Чисельність населення по містах та районах. A népesség száma városokban és járásokban. <http://www.uz.ukrstat.gov.ua/statinfo/dem/index2008.html>. [Letöltve: 2018. március 10.]

KÁRPÁTALJA MEGYEI STATISZTIKAI HIVATAL 2018.

KÁRPÁTALJA MEGYEI STATISZTIKAI HIVATAL 2008 – 2018: (Державна служба статистики України: Головне управління статистики у Закарпатській області), Природний рух населення по містах та районах. A népesség természetes szaporulata a városokban és a járásokban. <http://www.uz.ukrstat.gov.ua/statinfo/dem/index2008.html>. [Letöltve: 2018. március 10.]

KÁRPÁTALJA MEGYEI STATISZTIKAI HIVATAL 2018.

KÁRPÁTALJA MEGYEI STATISZTIKAI HIVATAL 2008 – 2018: (Державна служба статистики України, Головне управління статистики у Закарпатській області), Міграційний рух населення у межах регіону по містах та районах. A lakosság migrációs mozgása a megyei alárendeltségű városokra és járásokra nézve. <http://www.uz.ukrstat.gov.ua/statinfo/dem/index2008.html>. [Letöltve: 2018. március 10.]

KINCSES – KARÁCSONYI 2011.

KINCSES Áron – KARÁCSONYI Dávid: Magyarországon tartózkodó ukrán állampolgárok. In: Ukrán állampolgárok Magyarországon. Szerk.: KINCSES Áron. 2011. 7–54.

KOCSIS – BOTTLIK – TÁTRAI 2006.

KOCSIS Károly – BOTTLIK Zsolt – TÁTRAI Patrik: Etnikai térfolyamatok a Kárpát-medence határainkon túli régiókban (1989–2002). Budapest 2006.

KOVÁLY – ERŐS – TÁTRAI 2017.

KOVÁLY Katalin – ERŐS Ágnes – TÁTRAI Patrik: „Hát megpróbálunk küzdeni”: átalakuló boldogulási stratégiák Kárpátalján az Euromajdan után. In: Tér és Társadalom, 31 (2), 2017.

LANGERNÉ RÉDEI – KARÁCSONYI 2005.

LANGERNÉ RÉDEI Mária – KARÁCSONYI Dávid: Ukrajna migrációs jellemzői. In: Ukrán állampolgárok Magyarországon. Szerk. KINCSES Áron. 2005, 55–69.

MOLNÁR D. 2009.

MOLNÁR D. István: Népmozgalom. In: Kárpát-medence régiói, Kárpátalja. Szerk.: BARANYI Béla. Pécs – Budapest 2009, 164–176.

MOLNÁR – MOLNÁR D. 2003.

MOLNÁR József – MOLNÁR D. István: Kárpátalja népessége és magyarsága a 2001. évi ukrainai népszámlálás hozzáférhető eredményeinek a tükrében. In: Népszámlálási körkép Közép-Európából 1989–2002. Szerk.: GYURGYIK László – SEBŐK László. Budapest 2003, 62–79.

MOLNÁR – MOLNÁR D. 2005.

MOLNÁR József – MOLNÁR D. István: Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében. Beregszász 2005.

TÁTRAI –ERŐS – KOVÁLY 2016.

TÁTRAI Patrik – ERŐS Ágnes – KOVÁLY Katalin: Migráció és versengő nemzetpolitikák Kárpátalján az Euromajdan után. In: REGIO. 24 (3). 2016.

Федоренко 2015.

Федоренко В. Л.: Конституціоналізм та захист прав людини в Україні: від революції гідності – до сьогодні. Lviv 2015, 20–28.

Bójte Orsolya

A biomassza alapú hőenergia előállítás fenntarthatóságának megvizsgálása társadalmi viszonyulás szempontjából Esztelnek és Gelence települések esetében – a romániai Közép Fejlesztési Régióban

1. Irodalmi áttekintés

1.1. Fenntartható hőenergia előállítás és felhasználás

1.1.1. Mit jelent a fenntarthatóság?

A fenntarthatóság fogalma 1987-ben indult útjára, amikor az ENSZ a Brundtland Bizottság által kiadott Közös Jövőnk (Our Common Future) c. jelentésében,¹ a fenntartható fejlődés alatt azt érti, hogy „anélkül elégíti ki a jelen szükségleteit, hogy veszélyeztetné a jövő generációk lehetőségét saját igényeik kielégítésére”.

A fenntarthatóság értelmezésével kapcsolatos legfőbb probléma, hogy igen elterjedt a kifejezés olyan használata, amikor a döntéshozók egyszerűen az általuk kijelölt pálya tartós követésének a biztosítását, az annak útjában álló akadályok elhárítását, félresöpprését próbálják fenntartható fejlődésnek nevezni. Így születik meg – itthon és külföldön – a „fenntartható növekedés” vagy a „fenntartható mobilitás” kifejezés, amelyek mögött a tartalomnak kevés köze van a fenntarthatóság eredeti fogalmához.²

1.1.2. Fenntartható és tiszta energia

Megújuló energiaforrásnak nevezünk minden olyan energiaforrást, amely természeti folyamatok során állandó jelleggel rendelkezésre áll, vagy újratermelődik

¹ UNITED 1987.

² FLEISCHER 2007.

(nap-, szél-, vízenergia, biomassza, hidrogén, geotermikus energia, a tengerek árapálya, hullám- és hőenergiája).³

Bob Dudley, a World Energy BP vezérigazgatója szerint az előállítás egyre inkább a tisztább, alacsonyabb szén-dioxid-kibocsátású tüzelőanyagok felé mozdul el, amelyet a környezeti igények és a technológiai fejlődés vezérel.⁴

Az energiaszektor elsősorban a gazdasági szféra uralja, ezért kiemelten fontos, hogy a vállalatok miként viszonyulnak a tiszta energia kérdésköréhez. Ban Kimun, az ENSZ főtitkára az ENSZ által 2015-ben kidolgozott 17 globális alapelv és a fenntarthatóság kapcsán a következőket jegyezte meg: „Az üzleti szektor létfontosságú partner a Fenntartható Fejlődési Célok elérésében. A vállalatok fő tevékenységükön keresztül tudnak hozzájárulni a célok eléréséhez és világszerte arra kérjük őket, hogy mérjék hatásaikat, tűzzenek ki ambiciózus célokat és átláthatóan kommunikálják elért eredményeiket.”⁵ A 17 alapelv hetedik célkitűzése a Tiszta Energia⁶ (1. ábra).

1. ábra, az ENSZ által meghatározott 17 Globális alapelv,
forrás: <http://www.unis.unvienna.org>, 2018

1.2. A biomassza, mint alternatíva a hőenergia előállításra

1.2.1. A biomassza meghatározása

A biomassza valamely élettérben egy adott pillanatban jelenlévő szerves anyagok és élőlények összessége: a növényzet (fitomassza), az állatvilág (zoomassza) az elhalt szervezetek, valamint a szerves hulladék.⁷

³ LÁNGI 1993.

⁴ BOB 2017.

⁵ BAN 2016.

⁶ [WWW.UN.ORG/SUSTAINABLEDEVELOPMENT/ENERGY](http://www.un.org/sustainabledevelopment/energy)

⁷ BAI – LAKNER – MAROSVÖLGYI – NÁBRÁNDI 2002.

Maga a biomassza fogalma az Európai Unió 2009/28/CE direktívája alapján „a mezőgazdaságból (a növényi és állati eredetű anyagokat is beleértve), erdőgazdálkodásból és a kapcsolódó iparágakból – többek között a halászatból és az akvakultúrából – származó, biológiai eredetű termékek, hulladékok és maradékanyagok biológiailag lebontható része, valamint az ipari és települési hulladék biológiailag lebontható része.”⁸

1.2.2. A biomassza hőenergia célra való felhasználás technológiai háttere

Tüzelési célra a biomassza elsősorban mező- vagy erdőgazdasági (szármaradványok, szalma- félék, szőlővenyige és gyümölcsfa nyesedék, valamint tűzifa, fakitermelési hulladék, állománynevelési melléktermék), ill. faipari termelés melléktermékeként vagy hulladékként jelenik meg.⁹

A biomassza felhasználását a betakarítás, szárítás, szállítás, aprítás, neme-sítés, manipulálás, tárolás folyamatai alkotják, amelyeket közvetlen égetés vagy konverzió követ. A biomassza előkészítése tüzelésre többnyire szálas-anyagokból bálázással, fásszárúaknál pellettálással (2. ábra, pellet) vagy brikettálással történik.¹⁰

2. ábra, Pellet, forrás: BioVill, 2016

A közvetlen elégetés során a biomasszában található szilárd tüzelőanyag égése során energia és különböző égéstermékek szabadulnak fel. A teljes égéshez szükséges teljesülnie néhány feltételnek, mint például: légszáraz éghető anyag, megfelelő mennyiségű oxigén, gyulladási hőmérséklet, illetve az oxigén és az éghető anyag megfelelő keveredése.¹¹

⁸ DIRECTIVE 2009.

⁹ DIRECTIVE 2009.

¹⁰ WWW.ENERGIACENTRUM.COM

¹¹ BALOG – BEDA – KOVÁCS – NAGY 2002.

Ugyanakkor a megfelelő égetőhely is fontos szempont, ilyenek az automatizált, biomassza kazánok is (3. ábra).

3. ábra, Biomassza kazánok a gelencei pékségben, forrás: saját felvétel, 2018

1.2.3. A biomassza hőenergia célra való felhasználásának környezeti háttere

A biomassza termesztését számos környezeti és ökológiai kétség övezi, mint például:

- a termőhelyek kialakítása ne vezessen a természetes élőhelyek kiterjedésének csökkenéséhez és minőségének romlásához;
- a hasznosított területen az előző használatához képest csökkenjen a környezeti terhelés, javuljanak a biodiverzitás-mutatók;
- ne termesszünk invazív és genetikailag módosított fajokat, és
- az eredeti ökológiai feltételeknek (talaj, vízháztartás, klíma) megfelelő, az azokat megtartó termesztéstechnológiát alkalmazzanak.

Az energiaültetvények (04. ábra) szerepe tehát jelentős, amennyiben el akarjuk kerülni az erdőkitermelési túlkapasokat. Az ültetvény olyan mezőgazdasági nagyságrendben telepített növénykultúra, mely telepítésének elsődleges célja a biomassza-termelés és az energetikai felhasználás. A növényi (faalapú) biomassza hasznosítás mellett szóló egyik fő érv, hogy a fosszilis tüzelő anyagokhoz

képest kevesebb az üvegházhatású gázok kibocsátása. Azt tartják, hogy elégetése CO₂-semleges, mivel ilyenkor annyi CO₂-t bocsát a légterbe, mint amennyit fejlődése idején megkötött. A szén-dioxid-mérleghez azonban hozzá kell számítani a termesztéshez szükséges műtrágya, szerves trágya és növényvédőszer előállítása és kijuttatása során fellépő szén-dioxid-kibocsátásokat is, valamint az összes további szállítási műveletet kísérő energiafelhasználásra és a primer mezőgazdasági termékek átalakítási energiaigényére eső szén-dioxid-kibocsátásokat is.¹²

4. ábra, Energiafűz-ültetvény aratása, forrás: The Willow Project at SUNY-ESF, 2017

5. ábra, Terepmunka, az esztelneki iskolásokkal ágygyűjtés, forrás: Saját felvétel, 2018

¹² KALUZZA 2013.

Vajda Lajos, a Green Energy Cluster elnöke szerint a fűrésztelepeknél felhalmozódó őrlemény pelletté való alakítása is csak az utóbbi években indult el, viszont ez egy nagy beruházásokat és költségeket lefedő tevékenység, amely főleg az elmaradottabb térségekben kivitelezhetetlenné tenné a potenciális biomassza hasznosítást. Fenntartható fakitermeléssel és megfelelő fűtésrendszerek kialakításával lehetségessé válna 7–10 MW-os erőművek gazdaságos telepítése és fenntartása. Ugyanakkor a más lombohulladékok, patakmeder- és legelő takarítás után összegyűlt fahulladék felhasználása is hozzájárulna a fenntartható biomassza hasznosításhoz és ezzel egy időben egy hulladék problémára is megoldást nyújt.

Az energiafűz termesztését illetően fontos, hogy ne csak nagy területeket lefedő ütevényekben gondolkodjunk, hanem vegyük figyelembe a közutak, patakok, folyók ártere menti védő- és ún. megtartó sávokat. Például a szennyvízkezelők és személtlerakók köré telepített energiafűz képes a szennyeződések egy részének továbbterjedési lehetőségét redukálni. Az energiafűz használatával csökkenő tendenciát mutathat idővel a lábon álló fakitermelési aránya is.¹³

1.2.4. A biomassza hőenergia célra való felhasználásának gazdasági és szociális háttere

A megújuló energiák jelentős hasznosítása Romániában az ezredforduló után indult el, a 220/2008-as törvényt 2010-től ültették gyakorlatba, amivel államilag meghatározott, úgynevezett „zöld bizonylatos” rendszerrel támogatottá vált a megújuló forrásokból származó villamos energiatermelés. Így Románia az elmúlt hat évben Európa egyik legdinamikusabban fejlődő zöldenergia piacává vált. Eközben az EU-2020-as megújuló energiahasznosítási célt Románia már 2015-re teljesítette, ugyanis a megújulókból származó villamos energia termelése meghaladja a 24%-ot.¹⁴

Viszont, miközben a statisztikákban kimutatható a zöld energiák szerepének növekedése a villamos energiatermelésben, a helyi közösségek mindennapjaiban nem érzékelhető ez a váltás, ugyanis ezek többnyire magánbefektetések.¹⁵

Így a társadalom aktív szerepet nem tölt be az energiatermelésben és a lakosság energiafogyasztásban mutatkozó magatartása sem változott. Ennek ellenére a megújuló energiák hasznosításában a helyi közösségek szerepe egyre fontosabbá válik, ahol az energiatermelés - és fogyasztás helyi szinten valósulhat meg.¹⁶

¹³ VAJDA 2015.

¹⁴ TRANSELECTRICA 2016.

¹⁵ BARTHA 2015.

¹⁶ BAI – LAKNER – MAROSVÖLGYI – NÁBRÁNDI 2002.

Minderre már vannak nagyon jó példák Romániában, ilyen Lókod és Esztelnek, de mindez még a kezdetet jelenti.¹⁷

Kovácsna megye teljesítőképessége és társadalmi fejlődése nagyban függ a biztonságos és megfizethető energiaellátástól. Az egyes megújuló energiaforrások hasznosítására épülő beruházási projekteknek jelentős társadalmi, szociális, gazdasági hatásai vannak.¹⁸

A romániai politikák és a bürokrácia is kiemelt szerepet játszik a komolyabb szisztémák kivitelezésének megakadályozásában vagy késleltetésében. Ilyen eset volt például, amikor 2017. július 28-án kihoztak egy olyan hivatalos közleményt, a 168/2017-es törvényt, amely korlátozza a területhasználatot és nehezíti az engedélyeztetés folyamatát, illetve a meglévő ültetvények eltávolítását is. Azonban az ültetvénytulajdonosok, és más, a biomassza témakörben érintettek nyomására idén, 2018-ban visszavonták a törvénymódosítás e formáját és módosították, megkönnyítve a már meglévő ültetvények helyzetét, azonban továbbra is akadályozva a leendő ültetvények létrehozását.¹⁹

1.3. A BioVill projekt

1.3.1. A BioVill projekt – rövid összefoglalás

Egy jól felépített Fenntartható Energia Akcióterv és energetikai modell – mely az adott település energetikai viszonyait veszi figyelembe – tisztább képet adhat a település céljaihoz vezető útról, és arról, hogy mikor, mennyit és hogyan alkalmazzuk a megújuló energiaforrásokat. Az energetikai modell optimalizálásával pedig növelhetjük a teljes településszintű energetikai rendszer gazdaságosságát. Pontos rendszer adatokat, kapacitásokat határozhatunk meg az adott település megújuló alapú energiaellátó rendszerével kapcsolatban, így a várható igényekhez tartozó szükséges beépített energiatermelőket már ma is tudatosan megválaszthatjuk, méretezhetjük a településre szóló Fenntartható Energia Akcióterv készítésekor.²⁰

A Green Cluster támogatásával megvalósuló BioVill projekt célkitűzése, hogy Gelence és Esztelnek bio mintafaluvá váljanak. Az Európai Unió 1,99 millió euróval finanszírozza a projektet a Horizon 2020 kutatási és innovációs programon keresztül. A projekt célja, hogy a fejlettebb nyugati államok mintájára megújuló energia felhasználásával energetikai szempontból független falvakat

¹⁷ SEBESTYÉN – BÁLINT 2017.

¹⁸ SEBESTYÉN 2015.

¹⁹ DIRECTIVE 2009.

²⁰ BIOVILL PROJEKT RAPORT 2017.

alakítson ki Szlovéniában, Szerbiában, Horvátországban, Macedóniában és Romániában.²¹

A pályázat célja, hogy Délkelet-Európában is átvegyék ezeket a pozitív példákat és tapasztalatokat, ebben segítenek az ausztriai és a németországi partnerek. Ezekben az országokban kormányzati szinten is sokat tesznek a megújuló energia hasznosításáért. Motiválják a közösségeket és egyéneket, hogy megújuló forrásból saját maguk állítsák elő az elhasznált villamos energiát, üzemanyagot és vizet. Az önkormányzatoknak nagyon fontos szerepük van a népszerűsítésben (06. és 07. ábrák), a lakosok példát látnak maguk előtt, észreveszik, hogy így is lehetséges energiát előállítani, és követni kezdik őket. Fontos lenne, hogy ne vágjuk ki az erdőinket, és találjunk alternatívákat a hőenergia szolgáltatásra, pl. növényi hulladékok felhasználásával. Akadály azonban hogy sok önkormányzati vezető négyéves ciklusban, és nem távlatokban gondolkodik.²²

6. és 7. ábrák, Konferencia- BioVill projekt bemutató Esztelneken, forrás: Green Cluster, 2018

²¹ BIOVILL 2016.

²² www.morfondir.ro 2018.04.02.

2. Mély interjúk összefoglalása

2.1. A tanulmány helyszíneinek ismertetése

2.1.1. A romániai Közép Fejlesztési Régió

A romániai Közép Fejlesztési Régió Románia középpontjában helyezkedik el, a Kárpátok gyűrűjében, magába foglalva a következő hat megyét: Brassó, Fehér, Hargita, Kovászna, Maros, Szeben. Területe megközelítőleg $34\,100\text{ km}^2$, lakossága hozzávetőlegesen 2,36 millió, népsűrűsége pedig 74 fő/km^2 . 1998-ban jött létre, az Eurostat NUTS 2-es szintű makro régióknak megfelelően (08. ábra). Sebestyén Tihamér doktorandusz és a Green Cluster munkatársa szerint a KFR feladata a fejlesztési projektek összehangolása, és az Európai Unió támogatások felhasználásának szabályozása, a régiók közötti életszínvonalbeli különbségek összehangolása. A régió népesség eloszlásban térségenként változó.²³

8. ábra, A KFR, forrás: www.googlemaps.com, 2018

2.1.2. Esztelnek és Gelence

Esztelnek (románul: Estelnic) település Kovászna megyében. A település jelentős erdőterülettel rendelkezik, így a helyiek megélhetése főként az Erdőközbirtokosság munkásságának köszönhető (09. ábra).

Gelence (románul Ghelina, szászul Gälänz) Kovászna megyei település. Az egykor kőolajkitermelő településből ma fafeldolgozó település vált, legalábbis a köztudatban így ismerik Gelencét (10. ábra).

²³ SEBESTYÉN – BÁLINT 2017.

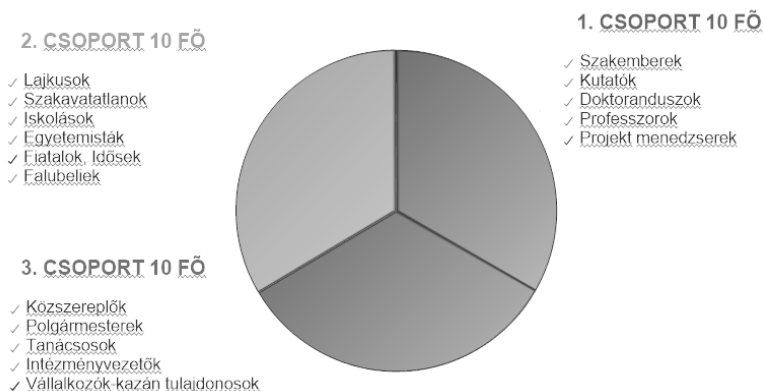

9. ábra, Eszternek; 10. ábra, Gelence, forrás: www.googlemaps.com, 2018

2.2. Az általam készített mélyinterjúk elemzése

2.2.1. Anyag és módszertan

A kutatás alkalmával információ gyűjtésre a mélyinterjúk módszertanát választottam. A mélyinterjúk során pedig igyekeztem feltárni a helyi lakosok, a helyi közszereplők és az érintett szakemberek meglátásait, viszonyulását a biomassza alapú hőenergia tekintetében. A viszonyulások elemzése révén célom, hogy feltárjam az említett települések esetében valóban fenntartható-e vagy sem hosszútávon a biomassza alapú hőenergia előállítás a társadalmi érintettség szempontjából. Az alanyokat három csoportra osztottam fel (11. ábra).

11. ábra, Csoportok kategorizálása, forrás: saját, 2018

Az első szempont alapján olyan szakembereket, kutatókat, professzorokat kerestem fel, akik korábban és a jelenben is részt vettek, illetve vesznek biomassza alapú hőenergia előállítási tevékenységekben, kutatómunkákban, energia növény ültetvények létesítésében, ill. a BioVill Horizon 2020 projekt munkálataiban egyik vagy mindkét település esetében. Az említett projekt a sepsiszentgyörgyi Vállalkozói Inkubátorházban székelő Green Energy Clusteren keresztül zajlik, amelynek magam is munkatársa vagyok. S bár a potenciálemelésben a két település esetében nem vettem részt, de aktívan figyelemmel követtem a fejleményeket, és a háttérmunkákba is besegítettem.

A második célcsoportot az úgynevezett laikusok, a két településen élők, felnőttek, már tanulmányaikat befejezett fiatalok, kis- és középiskolás diákok képezték.

A harmadik csoportot pedig azok a közszeplők, tanácsosok, ill. felelősök, igazgatók, polgármesterek, vállalkozók képviselik, akik nem specialistái a témának, de rajtuk keresztül zajlik a biomassza alapú táv-hőszolgáltatási rendszerek gyakorlatban való alkalmazása, befolyással bírnak, vagy pedig biomassza kazán használók, ültetvénytulajdonosok.

Az interjúk készítése és feldolgozása során pedig a félig strukturált interjú metodikáját követtem, amely szerint az interjú az egyének szubjektív tapasztalatait és az azokhoz fűződő élményeket és érzéseket rögzíti. Összesen 30 fővel készítettem interjút.

Az interjúk átlagban húsz-harminc percet vettek igénybe. Volt néhány, ahol sikerült annyira megalapozni a bizalmas légkört, hogy az alanyok bátrabban

fejtették ki álláspontjukat, így a tervezett időintervallum néhány esetben túllépte az időkeretet. Az interjúkat hangfelvétel formájában rögzítettem, majd szintézisszerűen összegeztem és a levont következtetéseket néhány grafikonnal alátámasztva illusztrálom.

2.2.2. Az alanyokon megfigyelt reakciók

Az esztelneki interjú alanyaim részéről fokozottabb érdeklődést tapasztaltam, főként a hivatalnokok, köztisztviselők viselik szívükön leginkább a biomassza alapú hőenergia kérdéskörét. A gelenceiek bár nem voltak annyira érdeklődőek, viszont azok, akik vállalkozásként biomassza alapú automatizált kazánt használnak, sokkal lelkesebben számoltak be tapasztalataikról.

Azonban mégiscsak a szakmabeliek mutatták a legambiciózusabbnak magukat, ami érthető, hiszen ők aktívan vesznek részt a projekt menedzselésében, a kutatómunkában, az automatizált kazánok és táv-hőszolgáltatási rendszerek promotálásában.

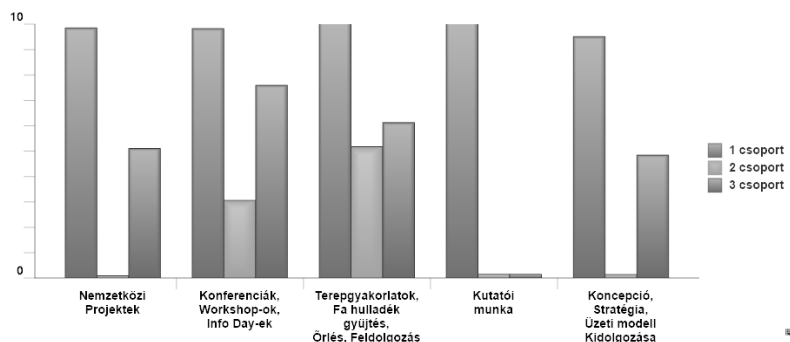
2.3. A társadalmi érintettséget körbejáró kérdésekre érkezett válaszok összegzése

2.3.1. A téma ismeretének felmérése

Az interjúk első felében igyekeztem úgy terelni a beszélgetést, hogy világossá váljon az alanyok témában való jártassága, tájékozottságának mélysége (12. ábra).

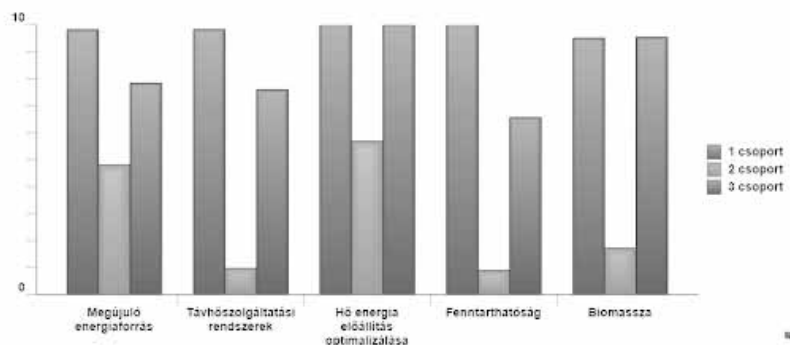
Kezdeként bemutatkozással indítottam, és figyelve az alanyaim testbeszédére, annak függvényében igyekeztem megteremteni a bizalmas beszélgetéshez szükséges légkört. Ezt követően az alanyok kérésemre röviden elmondták, hogy milyen pozícióban tevékenykednek jelenleg. Aztán a további kérdéseket követően, amennyiben korábban végeztek bármilyen tevékenységet, ami a biomassza kérdésköréhez kapcsolódik, elmesélték, hogy milyen aktivitásokban vettek részt. Ebben az esetben az 1. csoport tagjaira volt jellemzőbb a nagyobb aktivitás, hiszen ők többnyire évek óta foglalkoznak ezekkel a dolgokkal, illetve napi szinten érintkeznek direkt vagy indirekt módon a témával. Ők azok, akik nemzetközi projektekben is vettek és vesznek részt, ilyenek például a Cosmenerg4I, a BioVill Horizon 2020, a People for the European bio-ENergy mIX (PHOENIX), a BioEnergyTrain (BET). A 3. csoport nagy részének esetében is szintén megfigyelhető az 1. csoporthoz hasonló aktivitás, bár nem olyan mértékben és minőségben. A 3. csoport számára az 1. csoporttal együtt közösen dolgozták ki a táv-hőszolgáltatási rendszerek koncepcióját

az 1. csoport kutatói munkájára, biomassza potenciál elemzésére támaszkodva. Továbbá a 3. csoport jóval nagyobb arányban kapcsolódott be a konferenciák, Info-Day-eken, Workshopokon való részvételbe, szemben a 2. csoporttal, ahol hozzájuk képest elenyésző az aktivitás aránya.

12. ábra, A csoportok témában való jártasságának felmérése - korábbi tevékenységek alapján, forrás: saját, 2018

A 13. ábrán látható, az általam kiválasztott öt kulcsfogalom, amelyekkel szerettem volna tisztább képet kapni arról, hogy a különböző csoportokba sorolt alanyoknak mennyire kiterjedt az információhalmaza a témát illetően. Ennek függvényében rövid idő alatt el tudtam dönteni, hogy az interjú folyamán melyek azok a pontok, amikre jobban ki kell térnem, illetve melyek azok, amelyekre nem.

13. ábra, A csoportok témában való jártasságának felmérése - kulcsfogalmak ismerete alapján, forrás: saját, 2018

Míg az 1. és a 3. csoport tagjainál nem volt szükséges tisztázni az alapvető ismereteket, mint például a biomassa szó jelentése, felhasználási lehetőségei, addig a 2. csoportban akadtak olyanok, akiknek nehézséget okoztak a fogalmak részbeni vagy teljes ismeretlensége. Volt, aki hallotta már, mivel vett részt a klaszter által szervezett konferencián, vagy terepgyakorlaton (14. ábra jobb szélén én magam vagyok) viszont nem igazán tudta a fogalmak megfelelő és helyes használatát. Ilyen esetben, fokozott figyelemmel törekedtem arra, hogy röviden, hétköznapi nyelvezeten is érthetően közöljem a definíciókat.

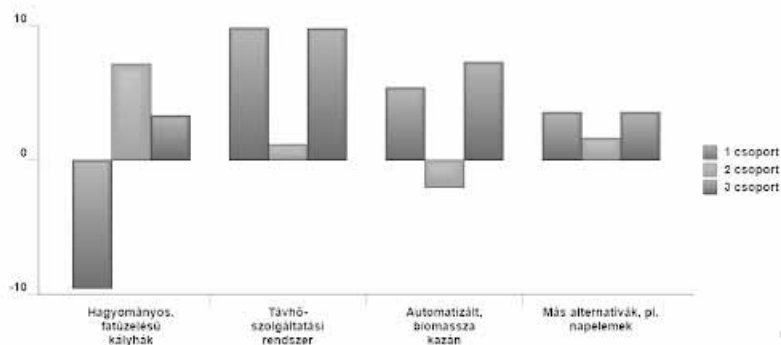
14. ábra, Fahulladék gyűjtés Esztelneken, forrás: saját felvétel, 2018

Az ábrán nagyon jól látszik, hogy a 3. csoportnál a táv-hőszolgáltatási rendszerek, a hőenergia optimalizálás és a fenntarthatóság értelmezése jelentett leginkább nehézséget. A fenntarthatóság, mint komplex jelentés tartalommal bíró koncepció nemcsak a 3. de a 2. csoport tagjai számára is fejtörést okozott, szinte a csoport felének.

Összességében tehát elmondható, hogy az interjúk első fázisában hozzávetőlegesen, de fel tudtam mérni az alanyok ismereteit, ill. ellenőrizni tudtam, hogy a kategorizálásom helyes volt-e mindenik személy esetében.

2.3.2. Az interjúalanyok viszonyulása a jelenlegi hőenergia előállításhoz és a tervezett távhőszolgáltatási rendszerhez

A következő oszlop diagramokon, a 15. ábrán, az alanyok viszonyulása látható a jelenleg alkalmazott hőenergia előállítási technológiához, az automatizált kazánokhoz és a távhő rendszerekhez, a pozitív hozzáállástól a semleges/közömbösön át a negatívig.

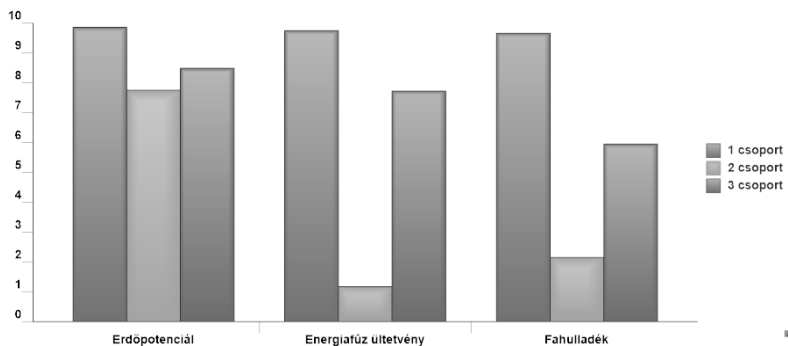
15. ábra, Hőenergia előállítás módjának népszerűsége a két településen, forrás: saját, 2018

A 15. ábrán az aktuálisan alkalmazott hőenergia előállítás látható, és a jövőre vonatkozóan a megkérdezettek viszonyulása. A tervezett távhőszolgáltatás esetében a pozitív viszonyulás többnyire olyan személyek esetében jelentkezett, akik rendelkeztek a megfelelő ismeretekkel és tisztában voltak az előnyökkel és hátrányokkal egyaránt. Azonban a 2. csoport tagjainál jelentős ismerethiányt véltem felfedezni, ill. közömbösséget a téma iránt. A 3. csoport esetében pedig másként vélekedtek a vállalkozók, és másként az intézmények elöljárói. Előbbiek már használnak automatizált biomassza kazánokat, erre alapozva ők inkább ezt preferálják, utóbbiak pedig tudatában vannak a közintézmények és a helyiek energia szükségleteivel, így inkább a központosított távhőszolgáltatás mellett tették le a voksukat.

2.3.3. A csoportok meglátásai a nyersanyag hozzáférésről

Mindhárom csoport tisztában van azzal a ténnyel, hogy a két településnek terjedelmes erdővagyonra van, ugyanakkor ebből kifolyólag közömbösek az erdők általános helyzete iránt, mint globálisan környezetvédelmileg veszélyeztetett területre való tekintettel. Az alanyok rendkívüli nyugalommal és büszkén beszéltek a települések tetemes erdővagyonáról, kissé közönyösen kezelve annak

kérdéskörét, hogy a jelenlegi erdőgazdálkodási módszerek valóban olyan jók-e, mint amilyenek tűnnek erdővédelem szempontjából (16. ábra).

16. ábra, Az alanyok szerint, melyik nyersanyagforrás milyen arányban fedezi a táv-hőszolgáltatási rendszer nyersanyag-igényét, forrás: saját, 2018

Egyöntetűen megújuló erőforrásnak tekintik az erdőt, és sokan a kivágási periódusok ütemtervének szigorú betartásában és betartatásában látják a hosszú távú megőrzést. A fahulladékok tekintetében is eléggé optimisták voltak az alanyok, főleg Gelencével kapcsolatban, mivel ott több létesítményben is fafeldolgozás zajlik, ahonnan kellő mennyiségű hulladékfa keletkezik. Továbbá a legelők időszakos tisztításából származó ágakat, a tavaszi gyümölcsfák nyeséséből származó ágakat is megemlítették, mint fahulladék. Az egyéb nyersanyagok tekintetében elenyésző volt az észrevétel. Itt kimondottan két dologra reflektáltak az egyes beszélgetőpartnerek, volt, aki kiemelte az energiafűz ültetvényeket, és volt, aki pedig az elektromos árammal való hőenergiát hozta fel, mivel nincs földgáz hozzáférése a településeknek. Az energiafűz tekintetében a magántulajdonosok tértek ki jobban a témára.

2.3.4. A költségek és megtérülések alakulása az interjú alanyok szerint

A teljesség igénye nélkül az interjú során felmerültek a költségvetésbeli különbségek a jelenlegi, hagyományos kályhával való fűtés, az egyénileg használt automatizált biomassza kazánok és a tervezett központosított, táv-hőszolgáltatási rendszer között.

Az alanyok szerint a jelenlegi modell bár alacsony költségű, viszont hosszútávon a nyersanyag igénye a kétszeres is lehet, mivel a hagyományos kályhák hatékonysága alacsony, rengeteg hő elveszik. Az egyénileg használt, automatizált biomassza kazánok működtetését a legtöbb esetben iskoláknál, fafeldolgozó

üzemben, pékségnél, polgármesteri hivatalnál, saját vállalkozás esetében volt megfizethető. A családi háztartások nem engedhetik meg maguknak sem a kazán vásárlást, sem pedig a fűtőanyag előállítását vagy felvásárlását – pellet formájában például. Megvásárlása költséges, és a megfelelő hőenergia produkálásához szükséges optimalizálni a működtetésüket.

Az alanyok másik fele az előzőekben felvázoltak kiküszöbölése céljából gondolják úgy, hogy a központosított táv-hőszolgáltatási rendszer lehet a megoldás. Mivel a pluszban megtermelt, fel nem használt hő visszakerül a rendszerbe, hónapokon át lehetőség van a tárolására, így nincs, vagy csak minimális hátrérték alatti a hőveszteség. Itt viszont fontosnak tartom megjegyezni, hogy az utóbbi két megoldás esetében a rendszerek problémamentes működéséhez szükséges egy állandó szint fölött tartani a teljesítményt. A másik szempont, ami miatt inkább ez utóbbi mellett érvelnek mind az 1. és mind a 3. csoport tagjai, hogy bár a beruházási költségek óriásiak, és csak pályázat útján tudja mindkét település megvalósítani, hosszú távon nem csak a közintézményeket, hanem a lakosságot is el tudná látni, és idővel a költségek minimalizálódhatnak. A hőenergia helyben állítódik elő és helyben is használódik fel, és minél kiterjedtebb a felhasználók köre, annál inkább kiegyenlítődik a rendszer nyersanyagigénye és az előállított hőenergia mennyisége szétoszlana a felhasználók körében. Ennek tekintetében a 2. csoport nagy részétől ismeretek hiányában nem kaptam teljes értékű válaszokat.

A válaszok alapján a költségeket illetően a következők körvonalazódtak ki: az elsődleges költséget maga a felhasznált technológia megvásárlása, üzemeltetése jelenti. Azt követően a nyersanyag megvásárlása jelenthet állandó költséget, melynek piaci értéke az utóbbi években növekvő tendenciát mutatott, illetve annak tárolása, légszáraz állapotig való szárítása, a teljes égés érdekében. A humánenerőforrás bérezése és az energiahűző ültetvények létesítése, gondozása, aratása, energiahűző licenz ára befolyásolja a kiadásokat a kazánok és a táv-hőszolgáltatási rendszer esetében. A hagyományos kályhák esetében a tűzifa lassan megfizethetetlen árat ér el, ezért bár a kályha önmagában nem jelent megterhelő költséget, de a működtetése az óriási hő veszteség és a rossz égésnek, kormosodásnak köszönhetően hosszútávon egyre nagyobb költséget von maga után.

2.3.5. Szociális jóllét, avagy a tervezett távhőszolgáltatási rendszerhez fűzött remények a munkahelyteremtés érdekében

Azért tartom fontosnak megvizsgálni az emberi erőforrás helyzetét a két településen, mert csak abban az esetben beszélhetünk fenntartható, biomassza alapú

hőenergia előállításáról, hogyha hozadékai között a jólét mellett a szociális jól-létre is van impakt. Ennek érdekében az interjúk harmadik felében célirányosan olyan kérdéseket tettem fel, amelyekkel sikerült világosabb képet kapni a valóságról.

Általam sajátosan behatárolt, a két település helyzetére személyre szabott paraméterek mentén kerestem választ a szociális jól-létet illetően. Első körben a primer szükségletek kielégítését vettem alapul, avagy a létfenntartáshoz szükséges tevékenységekkel való megelégedettséget. Itt egyaránt érkeztek visszajelzések mind a negatív, mind a pozitív tartományban, generációtól függően másként látják a helyzetet. Néhányan úgy vélték, hogy a fiatalokat érdekli, hogy mi történik körülöttük. Mások pedig a megélhetés és kellemesebb/kényelmesebb életkörülmények reményében a fiatalok elvándorlására hívták fel a figyelmem. A fiatalok visszatérésének arányáról való kérdésemre tétova feleleteket kaptam. Egyes esetekben hazatérnek a fiatalok, de csak azután, miután kellő anyagi tőkét sikerült felhalmozni. Azok a fiatalok viszont, akik úgy döntenek, hogy idegenben alapítanak családot, ritkán vagy egyáltalán nem térnek haza. Hogy minek köszönhetően alakul ez így, az annak tudható be, hogy olyan alapvető gazdasági és szociális problémák várnak megoldásra mindkét település esetében, amelyekre nem terjed ki a vezetőség és vállalkozók hatásköre, mivel országszerte jelen vannak.

A fenti szituációra reflektálva a jelenleg alkalmazott hagyományos hőenergia előállítás ellen nem csak annak alacsony hatékonyságát és az ezzel járó kétszeres, vagy annál is nagyobb nyersanyag szükségletet hozták fel a szakértők, hanem a táv-hőszolgáltatási rendszer létrehozásával és működésével járó humán erőforrás igényét is. Szerintük szükséges lenne megszervezni a településeken a fahulladék begyűjtését, azok tárolását és őrlését, illetve új energiahűtőközeleket létesíteni, és a helyieket bevonni az ültetéstől kezdve a gondozáson át, egészen a begyűjtés és feldolgozás folyamataiba. A 2. csoport részéről azonban bizonytalanságot éreztem, válaszaik alapján nekik ez elméleti és távolinak tűnő elképzelés, nem látják át teljesen a rendszer működését. A 3. csoport tagjai szerint nem feltétlenül szükséges minden egyes lakost bevonni közvetlenül a folyamatokba, szerintük egy kisebb csapatot kell megbízni a munkálatokkal ahhoz, hogy az költségvetés szempontjából is fenntartható legyen. Mivel a biomassza gyűjtése, feldolgozása inkább periodikusan venné igénybe az embereket, a hőközpont felügyeletére nem lenne szükség egész nagy csapatot alkalmazni. Továbbá jelenleg még csak az egyeztetések zajlanak a hőrendszerre való pályázás mentén, bukaresti céggel szeretnének együttműködni, de még a konkrét pályázás nem történt meg.

2.4. A biomassza alapú hőenergia előállítás fenntarthatósága a két település esetében a jelenleg alkalmazott rendszerrel szemben

2.4.1. Összefüggések feltárása, avagy fenntartható-e ami megújuló, és megújuló-e ami fenntartható?

Felvetődik a kérdés, hogy beszélhetünk-e fenntartható és tiszta energiáról, és ha igen, mit is foglal magába? Ugyanakkor van-e különbség a fenntartható, alternatív és megújuló energiák között, mit takar egyik vagy másik koncepció? Az energiafelhasználás bár a végfelhasználók számára nincs annyira szem előtt, mégis elemi szerepet tölt be. Minden gazdasági tevékenységben kulcsfontosságú a megléte. Hiánya egymásba torkolló problémák sorát idézheti elő. A viszonylag "korlátolt", tudatosan megtervezett energiarendszerek kialakításának és működtetésének, lehet gazdaságélénkítő hatása, elősegítheti a fejlesztések és innovációk gyorsabb ütemű gyakorlatba ültetését, viszont pazarló, nagy léptékű előállítása gyakran stagnáló gazdasági helyzetet, kaotikus körülményeket teremthet.

Elsőre tehát az a konzekvencia fogalmazódott meg alanyaim egy részében, hogy az adott térség természeti potenciáljára alapozott energiaforrás kiaknázásában rejlik a válasz, a helyi igények és adottságok alapján. De vajon a gyakorlati alkalmazás során is fenntartható ez az elméleti modell Esztelnek és Gelence esetében az ottani attribútumok függvényében?

A biomassza alapú távhő szolgáltatási rendszer mellett szóló érvek, amelyekkel az érdekeltek alátámasztották a biomassza alapú hőenergia előállítás létjogosultságát:

- Bevonja a lakosságot az energia- és nyersanyag gazdálkodás (termelés, feldolgozás és felhasználás) egészébe, ezzel erősíti egy tudatosabb, a természeti környezet és a gazdálkodás összefüggéseit mélyebben értő és elfogadó szemlélet kialakulását.
- A körkörös gazdaság modelljén alapulva a fahulladékból értéket képez, mivel biomassza közvetlen eltüzeléséhez a biomassza elsősorban mező- vagy melléktermékeként, vagy hulladékaként jelenik meg.

A megkérdezettek közül néhány szakértő arra hívta fel figyelmem, hogy a biomassza tüzelésű erőművek építéskor számolni kell az adott térség tüzelőanyag-szállítási kapacitásával, hiszen ettől függ, hogy az erőmű gazdaságosan tud-e működni, illetve túlzott fakitermelést generál-e az erdőben. Többek között azt is kiemelték, hogy a térségben a fa megújuló energiaforrás, de csak

akkor, ha fenntartható erdőgazdálkodás mellett termelik meg. Szerintük a köz-birtokosság feladata, hogy meghatározza azt a fa-tömeget, amit kitermelhetnek a gazdálkodók, és utána már a piac dönti el, hogy mire hasznosítják, energetikai célra, vagy éppen bútorgyártásra. Mivel az 1. és 3. csoport tagjai közül többen is vettek részt a klaszter által nemzetközi tanulmányutakon, így relevánsan fel tudják mérni, hogy egy hőközpont, távhő szolgáltatási rendszer, erőmű beruházóinak pontosan ki kell számítani a szükséges fűtőanyagot, mert ha túlméreteznek egy berendezést, és a környéken, gazdaságos távolságon belül nem tudják megvásárolni vagy megtermelni a kellő mennyiségű nyersanyagot, akkor az erőmű vagy gazdaságtalanul fog működni, vagy az erdő szempontjából kedvezőtlen túltermelést generál. Ahhoz, hogy a térség lakói egy élhetőbb közegben élhessenek, következésképp elengedhetetlen a teljes paradigmaváltás a fenntartható fejlesztés irányában.

2.5. Következtetéseim

2.5.1. Prioritások, avagy az energiaellátás bár primer szükségletet fedez, de a lakosok számára nem a legfontosabb probléma az energiaforrás fenntarthatóságának kérdésköre

Az interjúk és az irodalmi áttekintés alapján elsőre azt a következtetést vontam le, hogy az energiaelőállítás és felhasználásának megválasztásában még csak stratégia szintű a fenntarthatóság, mint irányelv, mivel a helyiek még nem érzik annyira magukénak a koncepciót, hogy azt gyakorlati síkon, ambíciózusán alkalmazzák. Sok esetben elsősorban az ár a meghatározó, illetve, hogy a környéken milyen mennyiségben és milyen típusú energiaforrás használatára van mód.

2.5.2. Szociális szempontból a megfelelő informálás és ismeretterjesztés hiányában a helyieket nehezebb bevonni

Számos konferenciát és információs napot, illetve terepmunkát szerveztek a klaszter munkatársai a két településen, viszont a személyes tapasztalatom és az interjúk alapján úgy vélem, hogy az ismeretterjesztés, a biomassza-koncepció promotálása nem volt eléggé hatékony. Problémaként a szaknyelv túlzott használatát érzékelttem, illetve az elméletek hangoztatását kevés gyakorlattal alátámasztva, ami miatt a helyiek szemében kevésbé tűnik hitelesnek az elképzelés. Habár elkészültek a potenciál elemzések, amelyek közvetve érintik a lakosokat, a figyelemfelkeltés megmaradt az előjárók és néhány vállalkozó szintjén. Az egyik kutató kiemelte, hogy szerintük fontos lenne, hogy főleg

a fiatalok és iskolások minél interaktívabban találkozzanak a témával, ámde a projekt elszámolás és raportok készítése révén erre nem igazán tudtak külön figyelmet szentelni.

2.5.3. Környezetileg a jelenleg alkalmazott megoldások nem fenntarthatóak, a tervezett távhő szolgáltatási rendszer viszont a településekre személyre szabott, és tudatosan megtervezett stratégiája lehet fenntartható

A jelenlegi, hagyományos tüzelésű kályhák és a néhány, egyénileg használt automatizált biomassza kazánoknak nyersanyag igénye óriási és a kapacitás nincs teljesen kihasználva. A tűzifa ára pedig folyamatosan növekvő tendenciát mutat a környéken tevékenykedő fakitermelési cégek túlkapásai miatt. Annyi előnnyel azonban rendelkeznek a helyiek, hogy sokuknak saját erdőterületeik vannak, így a fa beszerzése nem okoz nekik gondot. Ugyanakkor az sincs rendben, hogyha az egyre növekvő hőigényt rendszeresen csak az erdei fából és az időszakosan összegyűlő fahulladékból próbálják fedezni. A távhő szolgáltatási rendszer, az erőmű esetében pedig az éves szinten keletkező hamu elhelyezése, az energiafűz ültetvények révén elfoglalt földterületek nem mezőgazdasági céllal való megművelése, a környezetvédelmi törvénykezések, korlátozások, az elégtelen mennyiségű nyersanyag, fahulladék további kérdéseket vetnek fel, amelyekre egyelőre csak hipotézis jelleggel tudunk rész megoldásokról.

2.5.4. Gazdaságilag instabil körülmények között a tervezett modell gyakorlati alkalmazása nehézségekbe ütközik

Országunk törvénykezési metódusai mind gazdasági, mind környezetvédelmi szempontból befolyásolják, ellehetetlenítik a távhő szolgáltatási rendszer, erőmű gondtalan működését. A szabályozások sokszor homályosak, nem teljesen körülhatároltak, vagy ha mégis, esetenként előfordul, hogy ellentétben állnak a gyakorlati alkalmazhatósággal.

A fiatalokat elbizonytalanítják ezek a tények, és bár a klaszter részéről merültek fel ötletek, a fenntartható energia köré épülő üzleti modellekre, nincs még kialakulva a jelenlegi fázisban egy határozott és öntudatos kritikus tömeg, akivel kivitelezhető lenne.

Irodalomjegyzék

Bai – Lakner – Marosvölgyi – Nábrándi 2002.

BAI Attila – LAKNER Zoltán – MAROSVÖLGYI Béla – NÁBRÁNDI ANDRÁS: A biomassza felhasználása. Budapest, 2002.

BALOG – BEDA – KOVÁCS – NAGY 2002.

BALOG Béla – BEDA László – KOVÁCS István – NAGY Béla: Tűzvédelem (Biztonságszervezés), Budapest, 2002.

Ban 2016.

BAN Ki-moon: Evolving Threats, Timeless Values: The United Nations in a changing global landscape, 2016.

BARTHA 2015.

BARTHA Sándor, A biomassza tüzelésű kazánok előállítás, Green Energy innovative Biomass Cluster, Sepsiszentgyörgy, 2015.

BIOVILL 2016.

PERIODIC REPORTING FOR PERIOD 1, Bioenergy Villages – Increasing the Market Uptake of Sustainable Bioenergy, 2016.

BIOVILL projekt raport 2017.

BIOVILL D 4.2. Opportunities to set up biomass based CHP plants and small DH heating networks in the target village Estelnik, Ghelinta from Romania, 2017.

BOB 2017.

BOB D., BP Statistical Review of World Energy, 2017.

DIRECTIVE 2009.

DIRECTIVE 2009/28/EC of the European Parliament and of the Council of 23 April 2009 on the promotion of the use of energy from renewable sources and amending and subsequently repealing Directives 2001/77/EC and 2003/30/EC, 2009.

FLEISCHER 2007.

FLEISCHER Tamás: Fenntartható fejlődés és környezeti, társadalmi és gazdasági tényezők, 2007.

KALUZSA 2013.

KALUZSA Anikó: A biomassza, mint a fenntartható fejlődés egyik lehetséges energiaforrása – Társadalmi és közgazdaságtani elemzés a biomassza használatáról Magyarországra és az Európai Unióra kivetítve, 2013.

LÁNGI 1993.

LÁNGI István: Környezetvédelmi lexikon I–II., Budapest. 1993

MINISTERUL AGRICULTURII ȘI DEZVOLTĂRII RURALE SECRETAR DE STAT,
Legii nr. 168/2017 pentru modificarea și completarea Legii fondului funciar nr.
18/1991, București, 2017

PAPPNÉ 2010.

PAPPNÉ VANCÓS Judit: A biomassza, mint energiaforrás hasznosítási lehetőségei,
különös tekintettel Magyarországra. Budapest 2010.

SEBESTYÉN – BÁLINT 2017.

SEBESTYÉN Tihamér, BÁLINT Melinda: Biomasszára épülő vidékfejlesztési lehetőségek Hargita megyében. XX. Reál- és humántudományi Erdélyi Tudományos Diákköri Konferencia (ETDK), 2017.

SEBESTYÉN 2015.

SEBESTYÉN Tihamér: The impact of renewable energy use on rural development in Covasna County, Forum on Economics and Business, 2015.

TRANSELECTRICA 2016.

TRANSELECTRICA, Capacity of Electric Energy Production from Renewable Energy, 2016.

UNITED 1987.

UNITED N.: Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future, 1987.

VAJDA 2015.

VAJDA Lajos: Green Energy Romanian Innovative Biomass Cluster, Energy Independence in Romania, Sustainable Energy Week Conference, Sfântu Gheorghe, 2015

www.energiacentrum.com, megtekintés dátuma: 2018.04.25.

www.morfondir.ro, megtekintés dátuma: 2018.04.12.

www.un.org/sustainabledevelopment/energy, megtekintés dátuma: 2018.03.19.

Kovács Alexandra Kitti

Szövegértési kompetenciavizsgálat az Ungvári Nemzeti Egyetem Ukrán – Magyar Oktatási-Tudományos Intézete I., IV. és V. évfolyamos hallgatóinak körében

Bevezetés

*„A nyelv és a gondolkodás, az olvasás-írás és a gondolkodás kapcsolata kétségtelen, s beszélni, olvasni és írni csak az ember tud. ...az olvasás ügye valahogyan minden embert érint.”*¹ – olvashatjuk Adamikné Jászó Anna gondolatait a Csak az ember olvas című könyvéhez írt előszavában. Az olvasás a 21. században kulcsszerepet játszik.² A mai modern, információs társadalmakban az érvényesüléshez³ – azaz a kedvező munkahelyi pozíciók megszerzéséhez, eredményes érdekérvényesítéshez, demokratikus állampolgári jogok mindennapi gyakorlásához – olyan kommunikációs készségek birtoklása szükséges, mint az információkezelés és az információfeldolgozás.⁴ Ezen információ-kommunikációs készségek hiánya révén az egyén óriási hátrányba kerülhet nem csupán a munkaerőpiacon, de a kulturális élet, és a jogrendszer ismerete tekintetében is.⁵

A kognitív tudományok hatására az elmúlt néhány évtizedben az olvasás fogalma megváltozott:⁶ az olvasó nem passzív befogadó csupán.⁷ Épp ellenkezőleg, az olvasó aktív résztvevő: nem csak megérti, hanem újrateremti és

¹ ADAMIKNÉ JÁSZÓ 2003. 7–8.

² ADAMIKNÉ JÁSZÓ 2004. 169.

³ BONCSÉR – POLONYI – ABARI 2010. 5.

⁴ CS. CZACHESZ 2001. 20.

⁵ TERESTYÉNI 1996. 45.

⁶ CS. CZACHESZ. 23–28.

⁷ NAGY 2004. 17.

konstruálja a jelentést meglévő tapasztalatai és tudása alapján. Tehát maga a jelentés az olvasó és a szöveg közötti interakció és együttműködés.⁸⁹ E szemléletváltozás eredményeképpen ma már az olvasáskutatók és a nemzetközi mérések szakértői az olvasást olyan képességnek tekintik, melynek rendkívül nagy a társadalmi hasznossága.¹⁰

Mindezeket szem előtt tartva, ha az olvasás és szövegértés – mint az anyanyelvi kommunikáció egyik alapját képező, s a társadalmi érvényesülést rendkívüli mértékben meghatározó képesség – szerepének vizsgálódását áthelyezzük olyan kontextusba, mely a kérdést kisebbségben élő közösségek szempontjából vizsgálja, akkor a téma aktualitásának, súlyának és horderejének mértéke – mondhatni – máris meghatározódik.

Ilyen kisebbségben élő közösség a kárpátaljai magyarság. Kárpátalja többnyelvű és többnemzetiségű régió,¹¹ ahol hosszú ideje élnek egymás mellett különböző nemzetek, mely együttélés nyelvi kölcsönhatásokat is eredményez.¹² Ukrajna legszervezettebb kisebbségei közé tartozik a kárpátaljai magyarság,¹³ ahol a magyar nyelvű oktatás intézményei – habár létük és jövőjük kérdéses és kétséges az ukrainai oktatáspolitikai változások miatt¹⁴, de egyelőre – jelen vannak az óvodától kezdődően az egyetemig.¹⁵

A kárpátaljai magyarság, mint nemzeti kisebbség Ukrajnában csak úgy képes érvényesülni, ha anyanyelvén kívül elsajátítja az államnyelvet.¹⁶ E közösség legfontosabb nyelvi tervezési célja azonban, hogy „hosszú távon megőrizze identitását, anyanyelvét és anyanyelvű kultúráját. Ennek kivitelezése megkívánja, hogy a közösség anyanyelv-domináns kétnyelvűként, és egy idegen nyelv tudásával felvértezve tagozódjon a társadalomba”¹⁷ (vesd össze CSERNICKSKÓ 2013: 481, BEREKSZÁSZI – CSERNICKSKÓ – OROSZ 2001: 120–121, BEREKSZÁSZI 2012, 2002).

Az államnyelv sikeres elsajátításának egyik záloga – ahogy a tanítás és tanulás eredményességének is záloga – az anyanyelvi (magyar) kompetenciák, ezen belül pedig a szövegértési kompetenciák kellő birtoklása.

⁸ BADÓ 2010. 15.

⁹ TÓTH 2006. 457.

¹⁰ CS. CZACHESZ 2001. 29.

¹¹ CSERNICKSKÓ 1998. 34–44.

¹² CSERNICKSKÓ 1998. 163–164.

¹³ CSERNICKSKÓ – HUSZTI – BÁRÁNY 2015. 178.

¹⁴ BEREKSZÁSZI 2018. 22.

¹⁵ BEREKSZÁSZI – CSERNICKSKÓ – OROSZ 2001. 12–28.

¹⁶ CSERNICKSKÓ 2013. 475–480.

¹⁷ BEREKSZÁSZI 2004. 27.

A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola magyar nyelv és irodalom szakos magiszteri képzésében résztvevő, másodéves hallgatójaként szövegértési kompetenciákat vizsgálok, mely az ismeretanyag elsajátításának hatékonyságát nagyban meghatározza, ugyanakkor azon kulcskompetenciák közé tartozik, melyek fejlesztésére – habár a valós életben is valóban hasznosítható tudást biztosít – különösen csekély figyelem jut az iskolai oktatás keretein belül.¹⁸

Dolgozatomban az Ungvári Nemzeti Egyetem Ukrán-Magyar Oktatási-Tudományos Intézete I., IV. és V. évfolyamos hallgatói körében végzett szövegértési vizsgálat¹⁹ eredményiről számolok be. A kérdéssel foglalkozó mérések és kutatások nem csupán az általános iskola alsó fokán állják meg a helyüket. Az olvasott szöveg helyes megértését az alsó tagozaton túl is tanítani kell, sőt. Magyar szakos főiskolásokkal végzett kísérletek arra mutattak rá, hogy erre szükség van az érettségit követően is (vesd össze: GÓSY 2008, Gerliczkiné SCHÉDER 2007: 301–311, BONCSÉR – POLONYI – ABARI 2010: 8–9).

Az olvasási-, szövegértési képesség gyakorlati alkalmazására vonatkozó jelen felmérés eredményei fontos tanulsággal szolgálhatnak az anyanyelvi kompetenciák feltérképezésének a kibővítéséhez, továbbá – empirikus adatok szolgáltatásával – a kárpátaljai magyar tannyelvű iskolákban és felsőoktatási intézményekben zajló oktatás széleskörűbb tudományos megismeréséhez.

1. Az olvasás, mint a szövegértő feldolgozása

A következőkben tekintsünk bele, hogy az olvasáskutatók hogyan is határozzák meg magának a *szövegértő olvasásnak* a fogalmát.

Az angol *reading comprehension* szókapcsolat szabad fordításaként átvett kifejezésről Adamikné Jászó Anna a következőképpen ír: „*Van nem szövegértő olvasás? Természetesen nincs. Maga az olvasás definíciója, mióta világ a világ, ekképpen hangzik: az olvasás az olvasottak megértése; korunk nyelvére lefordítva: az olvasás a szövegben lévő információ megértése.*”²⁰ E rövid meghatározás lényegre törő tömörsége azonban korántsem enged arra következtetni, hogy az *olvasás*, illetve *szövegértő olvasás* fogalmát ennyivel sikerült körüljárunk, hiszen az olvasás az egyik legösszetettebb *képességegyüttesünk*, amely nem csupán sok, de sokfajta részképességeket foglal magába, lehetővé

¹⁸ CSERNICSÓ 2015. 21–22.

¹⁹ A kérdőívek legyártását, valamint a lekérdezést a Hodinka Nyelvészeti Kutatóközpont és a Kárpátaljai Magyar Akadémiai Tanács, továbbá a kutatást támogatta az ELTE Márton Áron Szakkollégiumi Program.

²⁰ ADAMIKNÉ JÁSZÓ 2003. 170.

téve azt, hogy az olvasásnak több fajtájáról és több minőségéről (Sárdi Edit a következő minőségeket sorolja fel: olvasástechnikai tudás, a szöveget értő néma olvasás és a szöveget közvetíteni tudó hangos olvasás) is beszélhetünk.²¹ Ellenben az kijelenthető, hogy az olvasás végső célja az adott szöveg megértése és értelmezése.²²

De miért beszélünk *szövegértő olvasásról*, ha nincs *nem szövegértő olvasás*? Az *olvasástechnika* (*decoding*) és *szövegértő olvasás* (*reading comprehension*) szétválasztásának eredete a beszéd *beszédprodukcióra* és a *beszédpercepcióra* való szétbontásában, illetve azok megkülönböztetésében keresendő. A beszédpercepciót *beszédszlelésre* és *beszédmegértésre* osztjuk. Az olvasás – hang-betű transzformáció révén – a beszédpercepcióra épül, ami további két műveletre bontható: az *olvasásészlelés* (*dekódolás*) mint formális folyamat és a *megértés* mint tartalmi folyamat. Ezek a folyamatok többnyire egyszerre zajlanak le (nagyon ritkán válnak ketté),²³ „a tudomány azonban vizsgálataiban szétválasztja az egyébként összetartozó folyamatokat”.²⁴

E szétválasztás hátterében nagy valószínűséggel nem semleges helyet foglal el azonban egy, a 20. század utolsó harmadában figyelmet felkeltő jelenség, amely tulajdonképpen megcáfolja azt a felfogást, miszerint nincs *nem szövegértő olvasás*.

Míg az ókorban – az olvasottságra vonatkozó becslések szerint – az emberek csupán 20%-a tudott olvasni, addig a 19. század közepére Európa lakosságának 50%-a volt írni-olvasni tudó, a 20. század első harmada pedig már az írástudatlanságot 15%-ra szorította vissza Európában. 1950-re a világ felnőtt lakosságának 44,3%-a, 1980-ra pedig csupán 29%-a volt írástudatlan. Európa országaiban 1998-ban 97–100%-os literációs adatokról olvashatunk.²⁵ A világ fejlettebb térségeiben úgy látszott, hogy az általános tankötelezettség, a kiépült iskolarendszer és a szélesedő tanulási lehetőségek skálája az analfabetizmust, vagyis az írás- és olvasásnélküliség jelenségét teljesen felszámolta. A hatvanas évek végén, hetvenes évek elején megindult munkaerőpiaci változások következtében a fizikai természetű munka részaránya és annak jelentősége nagyfokú csökkenésnek indult az intellektuálisabb tevékenységekkel szemben, s ezzel

²¹ SÁRDI 2005. 144.

²² LACZKÓ 2012.

²³ ADAMIKNÉ JÁSZÓ A. (2003) itt az egészen kezdőkre tér ki (akik esetében rövid időre szétválak a két folyamat), illetve arra az esetre, amikor egy ismeretlen, első pillantásra nem áttekinthető szóval találkozunk az olvasó.

²⁴ ADAMIKNÉ JÁSZÓ 2004. 170–171.

²⁵ ADAMIKNÉ JÁSZÓ 2007.

egyidejűleg a modern technikák, technológiák elterjedése az írásbeliség szerepének lényeges megnövekedését hozta magával.²⁶ Ekkor kezdtek felfigyelni egy új jelenségre, melyet funkcionális analfabetizmusnak vagy funkcionális illiterációnak nevezünk:²⁷ Fiatal felnőttek nem elhanyagolható hányada annak ellenére, hogy járt iskolába, és tanult írni, olvasni, számolni, nem tud megfelelni bizonyos munkaköri követelményeknek, mivel alaptudása nem fejlődött készséggé, meggátolva az új ismeretek és új eljárások elsajátításának lehetőségét.²⁸ Steklács János meghatározásában a funkcionális analfabéta az, aki „a szűkebb és tágabb értelemben vett környezete által a számára támasztott olyan követelményeknek, amelyhez az olvasás, illetve írás képességére van szükség, minimálisan sem tud eleget tenni”²⁹ (vesd össze: SAJTOSNÉ CSENDES 2011: 29–32, JUHÁSZ 2013).

A szövegértés kudarca a tanulók körében gyakran a feladatmegértés nehezített-ségét idézi elő, ami nem más problémakörnek az ismertetőjele, mint a tanulási zavarral küzdő gyermekek számának növekedése. Maga a jó szintű szövegértés több, nyelvi és nem nyelvi készség megfelelő működését feltételezi.^{30 31}

Az olvasási folyamatnak alapvetően két fázisát különítjük el a pedagógiában. Az első az olvasás technikai szakasza, ahol a szó szegmentálása (vagyis a leírt betűsorok betűinek a megfelelő beszédhanggal történő azonosítása) valósul meg. A következő szakaszban történik az olvasottak megértése, azaz a már szegmentált szó morfológiai-szintaktikai szerkezetének azonosítása és a jelentés felismerése. A szöveg megértése pszicholingvisztikai szempontból az elsődleges ismeretek feldolgozását, a mélyebb összefüggések megértését és a következtetések levonását jelenti. Pedagógiai szempontból a szövegértés olyan részfolyamatokat foglal magába, mint a nyelvtani forma és a lexikális jelentés közvetített értelem meglátása, emellett pedig az olvasónak az olvasottakkal összefüggő véleményalkotása.³² Laczkó Mária (2012) – Mann (1992) elkülönítése nyomán – 5, az olvasástanulásban meghatározó nyelvi készséget sorol fel: fonetikai észlelés, mentális szótár, fonetikai rövid távú emlékezet, mondatn (szintaxis)

²⁶ TERESTYÉNI 1996. 45–46.

²⁷ ADAMIKNÉ JÁSZÓ 2007.

²⁸ TERESTYÉNI 1996. 46.

²⁹ STEKLÁCS 2005. 172.

³⁰ LACZKÓ 2012.

³¹ MANN 1986. 133–159.

³² LACZKÓ 2012.

és jelentéstan (szemantika).^{33 34} Az olvasás hatékony elsajátításában a központi szerepet betöltő beszédészlelési és beszédmegértési műveletek mellett rendkívül fontos: a szókincs potenciális mérete, a szavak megfelelő ingerre történő előhívhatósága, a háttérismeret aktiválhatósága, a grammatikai-szintaktikai szabályok ismerete és alkalmazása. Nagyban befolyásolja az olvasottak eredményes megértését az emlékezet, ugyanis a rövid távú memória működését feltételezi a bekezdések vagy a szövegrészek közötti kapcsolatok megértése, miközben a hosszú távú emlékezet működésén alapszik az éppen olvasottaknak a háttérismeretekkel történő összekapcsolása.³⁵ Tehát mely fejlesztési területeit különböztetjük meg szövegértő olvasás készségrendszerének?³⁶ A szövegértő olvasás modellje nem azonos az olvasási folyamat modelljével – hívja fel a figyelmet rá Adamikné Jászó Anna.³⁷ A következő 4 fejlesztési területet különíti el: 1) előzetes ismeretek; 2) a szövegegységek megértése (szövegegységek: szavak, mondatok, bekezdések, szöveg); 3) az olvasás szintjeinek, azaz a szó szerinti, értelmező, kritikai, kreatív olvasásnak a fejlesztése; 4) a kérdés: a tanár kérdéseinek előkészítése, a tanulók válaszainak irányítása, a tanulók ránevelése a kérdésfeltevésre.^{38 39}

2. A szövegértési kompetenciák vizsgálata

Miután az előzőekben – korántsem teljeskörűen – a *szövegértő olvasás* tárgykörét igyekeztünk taglalni, érdemes röviden betekintnünk a szövegértési kompetenciavizsgálatok tudományterületére, pontosabban tisztáznunk a legfontosabb ide kapcsolódó fogalmakat és körüljárnunk a legnépszerűbb szövegértési vizsgálatra alkalmazott felméréseket.

Első körben mit is nevezünk kompetenciának és szövegértési kompetenciának?

Wheeler 1993-ban⁴⁰ a következőképpen határozta meg a kompetencia fogalmát: „*a kompetencia tudás, képesség, adottság, személyes minőség, tapasztalat és más vonások rendszere, melyek megalapozzák az iskolai tanulás vagy munka sikerességét.*”⁴¹

³³ LACZKÓ 2012.

³⁴ MANN 1986. 133–159.

³⁵ LACZKÓ 2012.

³⁶ VELLUTINO 1987. 14–22.

³⁷ I. ADAMIKNÉ JÁSZÓ 2002. 173.

³⁸ ADAMIKNÉ JÁSZÓ 2004. 179.

³⁹ ADAMIKNÉ JÁSZÓ 2001.

⁴⁰ WHEELER – HAERTEL 1993.

⁴¹ HERCZ – KOLTÓI – PAP – SZIGETI 2013. 84.

Az Európai Tanács 2002-ben, az Unióra vonatkozó közös oktatásfejlesztési célok megfogalmazásával kifejtette mit ért az alapkompenciák és a kulcs-kompenciák fogalomkörén. Az alapkompenciák (báziskompenciák) olyan személyiségjellemzők, amelyek gyakran előfordulnak, általánosan alkalmazzuk őket az élet különböző területein. Ilyenek a beszédképességek, az írás, az olvasás, a szövegértés és a számolás. Ezek képezik az alapot, hogy a kulcskompetenciák⁴² – amelyek az előbbi kategória elemeit kiegészítik – kialakíthatóak legyenek. Az egész életen át tartó tanuláshoz szükséges kulcskompetenciák körét az OECD⁴³ 2000-ben határozta meg, melyet 2005-ben az Európai Bizottság, az Európai Parlament és az Európai Tanács elé terjesztett – a 8 kulcskompetencia közül az első helyen álló kompetenciaterület az anyanyelven folytatott kommunikáció.⁴⁴

A szövegértési kompetencia a nyelvhasználóknak az a képessége, amelynek segítségével képesek felhasználni az írott információt a mindennapi élethelyzetekben. A OECD által 2000-ben indított nemzetközi PISA⁴⁵ mérések szövegértést vizsgáló tesztjei napjaink egyik legnépszerűbb erre a célra alkalmazott eszközei. A nemzetközi együttműködésben kidolgozott PISA-felmérések adataiban a szövegértés fogalmát úgy definiálják, mint az írott szövegek megértése, felhasználása és az ezekre való reflektálás az egyén céljainak elérése, tudásának és képességeinek fejlesztése, illetve a mindennapi életben való hatékony részvétele érdekében (vesd össze: BADÓ 2010: 15, PUSZTAI 2008, SAJTOSNÉ CSENDES 2011: 47–50).

Az Országos kompetenciamérés (OKM) tartalmi keretében a következő definíciót olvashatjuk: *„a szövegértés az írott nyelvi szövegek megértésének, használatának és a rájuk való reflektálásnak a képessége annak érdekében, hogy az egyén elérje céljait, fejlessze tudását, képességeit, kapcsolódjék, sikerrel alkalmazkodjon vagy vegyen részt a mindennapi kommunikációs helyzetekben”*⁴⁶ A 2000-es években indult OKM a 6. 8. és 10. évfolyamos tanulók szövegértési

⁴² A generikus és funkcionális kompetenciák kialakíthatóságát is az alapképességek határozzák meg – olvashatjuk Sajtós Gy. (2011) értekezésében. Míg az előbbi egy szervezet valamennyi munkakörére, vagy egy-egy munkakörre vonatkozó viselkedéseggyüttes, addig utóbbi az egyes munkakörök sikeres ellátásához szükséges viselkedés-repertoár, a kimagasló teljesítményt szolgáló szakmai tudást foglalja magába.

⁴³ Organisation of Economic Cooperation and Development - A gazdasági együttműködés és fejlesztés szervezete

⁴⁴ SAJTOSNÉ CSENDES 2011, 40–42.

⁴⁵ PISA - *Programme for International Student Assessment*. Az OECD szervezet egyik projektje, melynek célja a 15 évesek olvasási, matematikai és természettudományos kompetenciáinak vizsgálata.

⁴⁶ BALÁZSI ÉS MTSAI. 2014. 11.

képességét és a matematikai eszköztudását vizsgálja. Az OKM során alkalmazott feladatsorok, az elért eredményekről és adatokról készült jelentések megtekinthetők az Oktatási hivatal honlapján.

3. A kutatás leírása

Jelen kutatás az OKM tartalmi kereteibe illeszkedik. Ennek oka az, hogy nem állnak rendelkezésünkre összevethető PISA és egyéb nemzetközi felmérési adatok. Sajnos Ukrajnában, így a kárpátaljai magyar iskolákban sem végeztek szervezett kompetencia-vizsgálatokat. Egységes kompetencia-mérő tesztek nincsenek, Ukrajna pedig nem volt részese a nagy nemzetközi méréseknek (PISA).^{47 48} A kárpátaljai magyar iskolarendszer oktatási szintjeinek végén lévő kimenet anyanyelvől kompetenciamérésre sokáig nem volt alkalmas. A 9. osztály végén jelenleg sem alkalmas, mivel egy tollbamondás a kimenet. Ami a magyar nyelv érettségét illeti, az 2017-ig tartalomírás volt – ez szintén nem mért érdemben kompetenciákat. 2017-től már egy a magyar középszintű érettségire hasonlító feladatsor a magyar érettségi, amely tartalmaz szövegértési részt.⁴⁹

Így jobb híján és az előzmények hiánya okán a magyarországi, iskolai oktatásra épülő OKM-t alapul véve, annak 2016-os, 10. osztályos tanulók körében alkalmazott szövegértésteztjével dolgoztunk vizsgálatunk során.

A kapott eredmények így bizonyos tekintetben szélesebb körben elemezhetőek, azonban sajnos teljes körűen nem összeegyeztethetőek. Míg az eredetileg kitöltött tesztors érettségi előtt álló fiatalok képességeit mérte fel, addig a bemutatni szánt vizsgálat a már felsőoktatásban résztvevő, a képzési szintek különböző – annak kezdeti és záró – szakaszaiban járó hallgatókat helyezte az adatközlői fókuszcsoportha.

A felmérés első részét egy részletes háttérkérdőív alkotta, melynek segítségével az adatközlőkről – önévallás (és önértékelés) szerint – többek között nyelvhasználatra, családi hátérre, nyelvtudásszintre vonatkozó információkat kaphattunk. Az eredményeket a javítási útmutató alapján dolgoztam fel statisztikai program segítségével.

A felmérés 6 különböző típusú szöveget, és 66 – 3 művelttípusba sorolható – kérdést tartalmazott. A szövegtípusokat és feladatokat különböző csoportokra oszthatjuk, mely csoportokat az 1. táblázat foglalja magába. Az értékelésbe vont ítemek száma 66: ebből 21 feladat az információszerzés, 24 darab a kapcsolatok

⁴⁷ FERENC 2014. 189.

⁴⁸ CSERNICKÓ 2015. 22.

⁴⁹ BERECSÁSZI 2018. 22.

és összefüggések, míg 21 az értelmezés művelettípus csoportjába sorolható. A szövegtípusok szerinti felosztás értelmében 23 item tartozik az élményszerző, 22 a magyarázó és 21 darab az adatközlő szövegek osztályába.

1. táblázat: A feladatok megoszlása a gondolkodási műveletek és szövegtípusok szerint a 10. évfolyamos szövegértésteesztben

		Művelettípusok		
		Információ- visszakérés	Kapcsolatok és összefüggések felismerése	Értelmezés
Szövegtípusok	Élményszerző	7	9	7
	Magyarázó	7	7	8
	Adatközlő	7	8	6

3. 1. Szövegtípusok leírása

Az Országos kompetenciamérésben használt szövegek kétféle módon sorolhatók be. Céljuk szerint lehetnek élményszerző, magyarázó és adatközlő típusú szövegek, míg formai szempontból folyamatos, nem folyamatos és kevert szövegeket különböztethetünk meg. Ezen szövegtípusok az OKM szövegértés blokkjában a céljuk szerint $1/3 - 1/3$ arányban szerepelnek, míg formai szempontból a folyamatos szövegek a $2/3$ -át, a nem folyamatos szövegek az $1/3$ -át teszik ki a mérésnek.

1) Élményszerző típusú szövegek: azok az összefüggő szövegek tartoznak ide, melyeknek célja egy történet elbeszélése vagy események, személyek, tárgyak, problémák stb. leírása. E szövegtípus fő jellemzője, hogy nem tájékoztatni, informálni vagy meggyőzni akarja elsősorban az olvasót, inkább az érzelmi bevonására irányul. Ezek a szövegek személyes hangvételűek, jellemzőjük az emberi kapcsolatok, cselekedetek, érzelmek hatásos megformálása. Szövegfajtákat: novella, mese, vallomás, esszé, dráma vagy útleírás.

2) Magyarázó típusú szövegek: azok a tudományos, illetve ismeretterjesztő szövegek, melyek elsősorban ismeretet közölnek. Hangvételük higgadt, tárgyyszerű. A magyarázó szöveg közléseinek fő célja a tájékoztatás. A magyarázó szövegek fajtái közé soroljuk: a tudományos ismeretterjesztő cikkeket, tanulmányokat, kommentárokat.

3) Adatközlő típusú szövegek: legfőbb jellemzőik, hogy a szöveg nem közöl mást a felsorolt adatokon kívül, nem ad magyarázatot, további értelmezési lehetőségeket, az olvasónak magának kell kiigazodni az adatok között.⁵⁰

3. 2. Művelettipusok leírása

Az Országos kompetenciamérés tartalmi keretei részletesen körülírja az OKM szövegértési blokkjában alkalmazott gondolati művelettipusokat egyaránt:

1) *„Az információ-visszakeresés művelete egy vagy több elem visszakeresését és azonosítását kívánja meg a tanulótól. A szöveg explicit (szó szerinti) vagy implicit (rejtetten jelen lévő) elemeit kell felismernie, és a feladatban megadott szempontok szerint kiválasztania. A tanulónak a szövegben elszórt adatokra kell figyelnie, szelektíven kell olvasnia, „át kell futnia” a szöveget, és ki kell választania a kívánt adatot”.*⁵¹

2) *„A kapcsolatok és összefüggések felismerésének művelettipusába sorolt feladatokban különböző tartalmi és logikai összefüggések felismerésére van szükség. A szöveggörnyezetből kell egy adott cselekedetnek, történésnek az okaira vagy céljaira vonatkozó következtetéseket levonni, illetve ezek következményeit és hatásait vizsgálni”.*⁵²

3) *„Bár a szöveg értelmezése a megértésre támaszkodik, de egyben alkotótevékenység is, így reflexív viszonyt feltételez az olvasott és megértett szöveggel. Az értelmezés műveletéhez tartozó feladatok esetében reflektálni kell a szövegre, értékelni kell a szöveg egészének vagy egy-egy részletének a szövegegészben betöltött szerepét, megalkotottságát. Az értelmezés művelettipusába sorolt kérdés vonatkozhat a szöveg tartalmi vagy stílári elemeinek értékelésére, amely kritikai elemzést is igényel”.*⁵³

4. Hipotézisek

A következő hipotéziseket állítottam fel a vizsgálat előtt:

1. A kapott eredmények összességében (a különböző képzési szintek ellérése) alulmaradnak a magyarországi eredményekhez képest
2. A magyar nyelv és irodalom szakos hallgatók várhatóan jobb átlagteljesítményt nyújtanak más szakos társaikkal szemben

⁵⁰ BALÁZSI ÉS MTSAI 2014. 12.

⁵¹ I. m. 13.

⁵² I. m. 14.

⁵³ I. m. 15.

3. Az első évfolyamos hallgatók átlagteljesítménye lesz a legalacsonyabb, az ötödik évfolyamos hallgatók átlagteljesítménye lesz a legmagasabb, a negyedik évfolyamon tanulók pedig eredményeikkel középén helyezkednek majd el
4. Az adatközlők anyanyelve és az elért pontok között szoros összefüggés lesz
5. A gondolati művelettípusok tekintetében eltérések mutatkoznak meg: a legnehezebbnek az értelmező művelettípusba sorolható feladatok bizonyulnak

5. A minta leírása, szociológiai jellemzői

A felmérésben résztvevő 51 adatközlő közül összesen 22-en alapképzésben részt vevő hallgatók voltak – ebből 8-an az első, 14-en a második évfolyamra jártak. Az adatközlők túlnyomó részét – 29 adatközlő – a mesterképzésben résztvevő, azaz ötödik évfolyamos diákok alkották. A résztvevők szakok szerinti eloszlását tekintve érdemes megjegyezni, hogy legtöbben (26-an) magyar nyelv és irodalom szakos hallgatók voltak, amely többség évfolyamkénti lebontásban is igaz.

Az anyanyelvre és nemzetiségre vonatkozó adatokat nézve arra lehetünk figyelmesek, hogy az anyanyelvvél és a nemzetiséggel való azonosulás nem egyezik meg teljeskörűen. Míg a magyar nemzetiségűnek vallók száma 44-et tett ki, addig magyar anyanyelvűnek 47-en vallották magukat. Érdekes, hogy a nyelvtudásszintekre vonatkozó kérdésnél viszont csak 45-en jelölték a magyar nyelvtudásukat anyanyelvi szintűnek. 6 adatközlő azonosította önmagát ukrán nemzetiségűként, eközben ukrán anyanyelvűként csupán 1 adatközlő; 1 fő vallotta magát egyszerre magyarnak is és ukránnak is, 3-ra emelkedett viszont azoknak a száma, akik mind a két nyelvet (ukránt és magyart) anyanyelvűnek tekintették.

37 fő járt (ebből 24-en három évig, 9-en két évig és 4-en egy évig) óvodába. Ebből 25-en magyar nyelvű, 8-an ukrán nyelvű és egy ukrán-magyar nyelvű óvodába jártak. Ukrán tannyelvű elemi iskolába már csak 5-en jártak. Ez a szám az általános iskola tekintetében 6-ra nőtt, az ukrán tannyelvű középiskolai intézményt végzők száma pedig 10-et tett ki.

Az adatközlők közül 15-en szereztek érettségi diplomájukat tehetséggondozó intézményben (gimnázium, liceum).

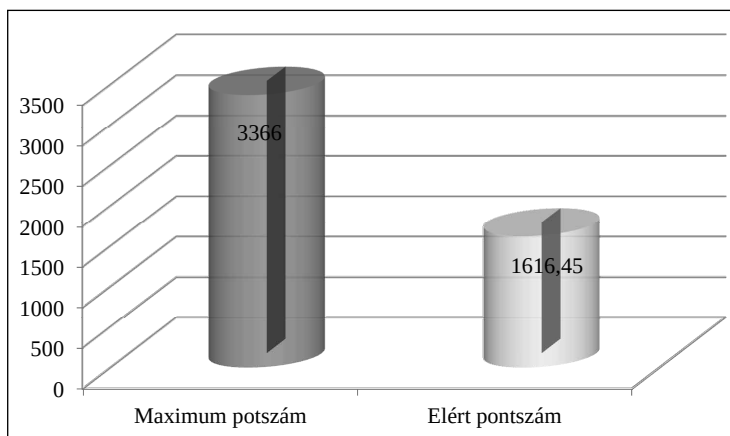
Az adatközlők szüleinek legmagasabb végzettségét illetően az figyelhető meg, hogy mind az apák, mind pedig az anyák tekintetében a legbővebb kategória

a szakközépiskolai vagy technikumi végzettséggel rendelkezők csoportja (anyák közül 18-an, az apák közül 21-en bírnak ilyen képesítéssel). A középiskolai vagy gimnáziumi végzettséggel bírók száma majdnem azonos (az édesanyák egyvel többen, azaz 13-an tartoznak ide). A legszembetűnőbb eltérés az egyetemi diplomával rendelkezők csoportjában mutatkozott, ugyanis közel kétszer annyian rendelkeznek főiskolai vagy egyetemi képesítéssel az anyák részéről, mint az édesapák részéről.

A szociális háttérre vonatkozó információk gyűjtésének utolsó részeként az derült ki, hogy a megkérdezettek közül mindenki rendelkezett otthoni internetkapcsolattal és saját okostelefonnal. Azoknak a száma, akik nem rendelkeztek saját lappal (vagy számítógéppel) és saját íróasztallal csupán 3-at tett ki. A saját szobával nem rendelkezők száma 4 fő, végül 6-an voltak azok, akiknek nem voltak saját könyveik.

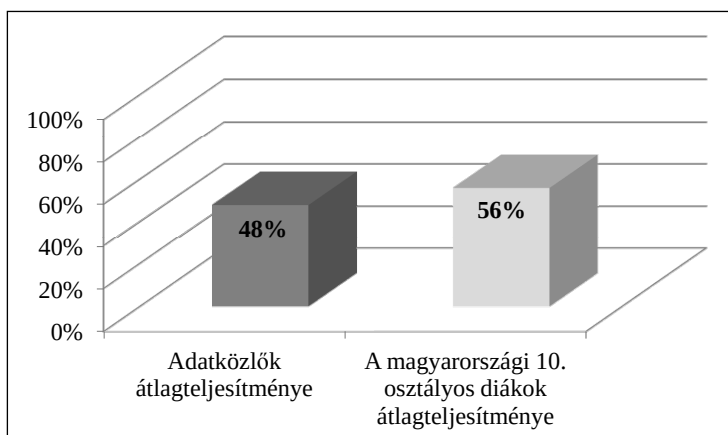
6. A kutatás eredményei

A következőkben nézzük meg az adatközlőknek a szövegértési feladatsoron átlagosan elért teljesítményeit. A teszten maximálisan megszerezhető pontszám 66 volt. Az 51 hallgató által összesen elérhető 3366 pontból az adatközlők 1616,45 pontot értek el, ami átlagosan 31,695 pontot jelent. Az átlagteljesítmény értéke 48% (lásd: 1. ábra).

1. ábra. A hallgatók összteljesítménye

Ha ezt a teljesítményt összehasonlítjuk a 2016-ban elért magyarországi mérés (10. osztályos fiatalokkal végzett) ugyanezen a teszten elért átlagteljesítményével, akkor azt láthatjuk, hogy a jelen a vizsgálatban résztvevő adatközlők jelentősen alulmaradnak (lásd: 2. ábra). Tehát első feltevésünk, miszerint „a kapott eredmények összességében (a különböző képzési szintek ellenére) alulmaradnak a magyarországi eredményekhez képest”, beigazolódott.

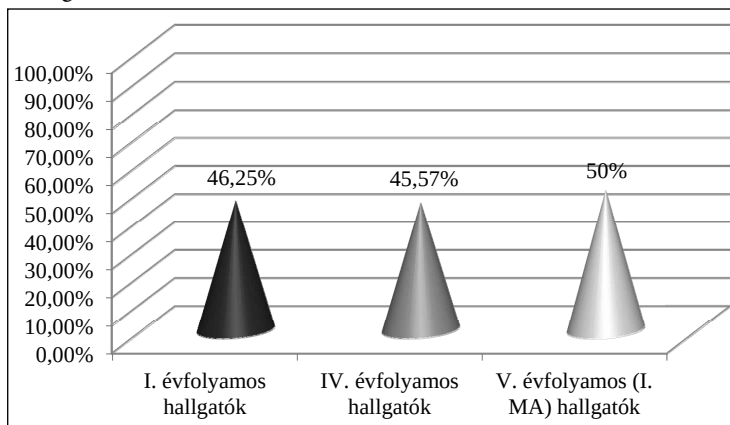
2. ábra. A hallgatók átlagteljesítménye magyarországi viszonylatban

A hallgatók évfolyamonkénti átlagteljesítménye a következőképpen mutat: az első és negyedik évfolyamon tanulók átlagteljesítménye meglepő módon majdnem megegyező nagyságú – 46%-hoz közeli –, az ötödik évfolyamos hallgatók pedig ettől 4%-kal jobb eredményt értek el (lásd: 3. ábra). Rendkívül érdekesítő, hogy az első évfolyam átlagteljesítménye magasabb 0,68%-kal a negyedévesekétől. Az elsősök eredménye feltehetően azzal (is) magyarázható, hogy ők már az új (2017-ben bevezetett) magyar érettségít tették, amiben volt szövegértési feladat-sor.⁵⁴ Az első évesek tehát már találkoztak teszt helyzetben ilyen feladatokkal, mindazonáltal az érettségire való felkészülésük során is fókuszálhattak e típusú feladatokra. Ez a 0,68%-os – egyébként csekély többlet – örömteli módon arra enged következtetni, hogy az új típusú érettségire készülés ad valami újat a diákoknak. Ugyanakkor öröm az örömben, hogy a felsőoktatás (hiszen a negyedévesek már negyedik éve a felsőoktatásban képezik magukat), ahol az információszerezés valóban életbevágó, nem tesz hozzá a szövegértési kompetenciák fejlesztéséhez.

⁵⁴ BEREGSZÁSZI 2018. 22.

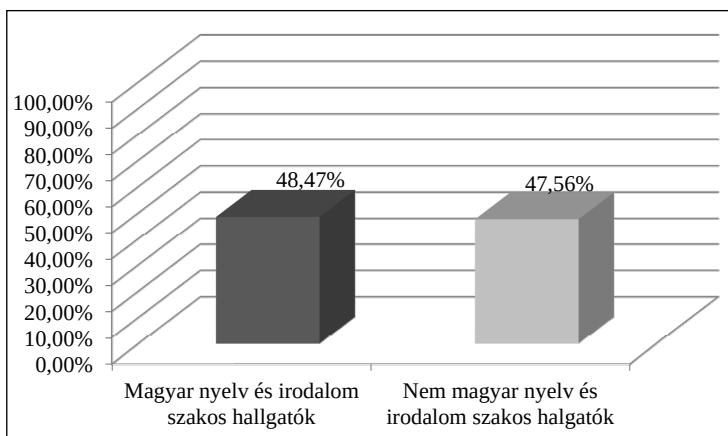
Ugyanakkor ezt meg is cáfolja a tény, hogy összességében az ötödévesek teljesítettek a legjobban. Ez a javulás lehet, hogy nem a pedagógiai hozzáadott értékből, hanem a diákok szociális háttéréből fakad.

Kijelenthető tehát, hogy a 3.-ként felállított hipotézisünk, miszerint „*az első évfolyamos hallgatók átlagteljesítménye lesz a legalacsonyabb, az ötödik évfolyamos hallgatók átlagteljesítménye lesz a legmagasabb, a negyedik évfolyamon tanulók pedig eredményeikkel középen helyezkednek majd el*” – csak részben igazolódott be.

3. ábra. Évfolyamok közötti különbségek az átlagteljesítményben

A magyar nyelv és irodalom szakos hallgatók alkották az adatközlők több mint felét. Érdekes megnéznünk, hogy milyen átlageredményeket értek el a magyar nyelv és irodalom szakon tanulók hallgatók a nem magyar szakon tanulókhoz képest (lásd: 4. ábra). A 4. ábrán látható adatok azt a nem várt eredményt mutatják, hogy a magyar nyelv és irodalom szakon tanulók és a más szakon tanuló hallgatók átlagteljesítménye közötti különbség alig kimutatható, mindössze 0,91%. Némi vigaszt talán nyújt, hogy ez az alig 1%-nyi eltérés a magyar szakos hallgatók javára írható.

4. ábra. A magyar nyelv és irodalom szakon tanuló hallgatók átlagos teljesítménye a más szakon tanulókhoz viszonyítva

Az átlageredmények évfolyamok és szakok szerinti bemutatását követően, térjünk át a szövegtípusok és művelettípusok szerinti elemzésekre.

A szövegtípusok közül elsőként nézzük a magyarázó szövegeken elért eredményeket. Átlagosan a magyarázó szövegtípusra 46%-ban adtak helyes választ az adatközlők. Ez az eredmény 3%-kal marad el az élményszerző, 4%-kal pedig az adatközlő szövegtípusnál produkált eredményektől.

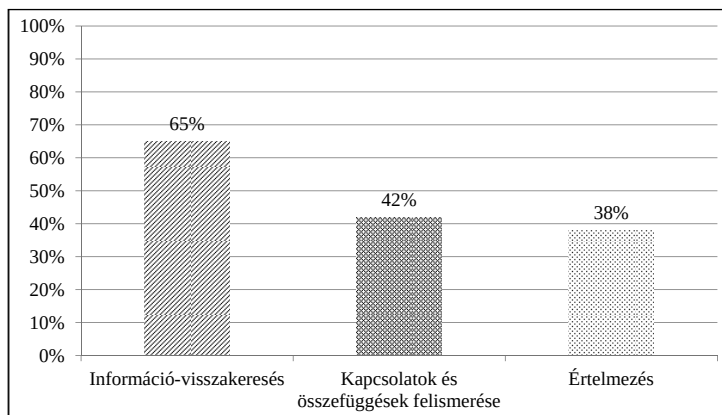
Az átlageredmények nemek, évfolyamok és szakok szerinti bemutatását követően térjünk át a szövegtípusok és művelettípusok szerinti elemzésekre.

A szövegtípusok közül a legnehezebbnek a magyarázó szövegek bizonyultak. Átlagosan a magyarázó szövegtípusra 46%-ban adtak helyes választ az adatközlők. Ez az eredmény 3%-kal marad el az élményszerző, 4%-kal pedig az adatközlő szövegtípusnál produkálttól.

Habár a szöveg típusa, nehézségi foka nagyban befolyásolhatja a hozzá tartozó feladatok megoldásának nehézségi szintjét, mégis fontosabbnak tartom a mélyebb elemzéseket a gondolati művelettípusok mentén haladva folytatni, hiszen gondolkodásmódunkat kell vagy kellene megfelelően fejlesztenünk a mindennapok során felmerülő problémák és feladatok megoldásánál, nem pedig fordítva – adott esetben a szövegeket megválogatni, esetleg megváltoztatni a gondolkodási képességeink mentén. Ebből az egyszerű elgondolásból kiindulva tehát, a művelettípusok szerinti adatok elemzése következik.

A szövegértésteztben mért 3 művelettípus⁵⁵ mentén született átlageredményeket évfolyamonként, szakonként (az előzőleg használt kettős felosztásban), nemek, illetőleg a szülők legmagasabb iskolai végzettsége szerint kerültek elemzésre.

Az átlagosan elért teljesítményt nézve, a legkönnyebb művelettípusnak az információ-visszakeresés bizonyult, a legnehezebbnek pedig az értelmezés (lásd: 6. ábra). Elmondható tehát, hogy az 5. hipotézisünk beigazolódott. Ez várható volt, mivel az értelmezési gondolattípus – annak ellenére, hogy a feladatonkénti nehézségi fokok nem egyformák – 3 típus közül a legkomplikáltabbnak nevezhető. E művelettípusban szükséges a szöveg egésze és a szövegrész közötti kapcsolat megértése mellett a szöveg szó szerinti és átvitt értelmének, azok lehetőségeinek az érzékelése is, ezen túl kritikai elemzés, véleményalkotást, szövegre való reflektálást igényel. A két művelettípushoz tartozó feladatokon elért eredmények közötti különbség számottevő: 27%-nyi. Az információ-visszakeresés nagymértékben könnyebbnek bizonyult a kapcsolatok és összefüggések felismerésénél, az különbség 23%.

5. ábra. A hallgatók teljesítménye gondolati művelettípusok szempontjából

Az átlagteljesítmények évfolyamonkénti megfigyelése igen lényeges. Az első évfolyamos hallgatók azok, akik tekintetében lényegében azt figyelhetjük meg,

⁵⁵ A továbbiakban a művelettípusok elnevezése így szerepel: 1. művelettípus – információ-visszakeresés, 2. művelettípus – kapcsolatok és összefüggések felismerése, 3. művelettípus – értelmezés

hogya a középiskolai tanulmányok befejeztével (hiszen megközelítőleg még csak 1 éve szereztek érettségi bizonyítványt) milyen szövegértési kompetenciáik vannak, a középfokú oktatás milyen hatékonysággal vértette fel őket e téren. A negyedik évfolyamon tanulók esetében azokról a leendő pedagógusokról beszélhetünk, akik nemsokára tanárként a következő generációkat fogják oktatni⁵⁶ Kárpátalján, s akikre voltaképpen annak a felelőssége hárul, hogy tanítványaikat a megfelelő szövegértési kompetenciákkal felruházzák.

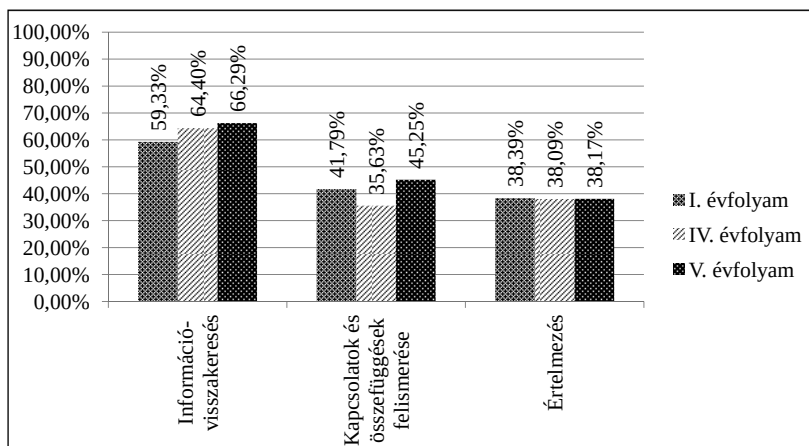
Fentebb már az átlagos évfolyamonkénti teljesítmények bemutatása megtörtént (lásd: 3. ábra). De vajon ugyanazok-e a viszonyok, ha művelettypusonként lebontva vizsgáljuk az évfolyamok közötti teljesítménykülönbségeket? A 7. ábrán láthatjuk, hogy a válasz a kérdésre nem. Az 1. művelettypus esetében az átlagos teljesítmény évfolyamonkénti megoszlása pontosan a 3. hipotézisünkben feltételezett viszonyokat tükrözi – az első évfolyamé a legrosszabb eredmény, az ötödik évfolyamé a legjobb. A 2. művelettypus esetében a viszonyok pontosan azt a felállást tükrözik, amit a szövegértésteszt egészére vonatkoztatva kaptunk. Ebben az esetben az eltérések nagyobbak az előző művelettypushoz képest – a negyedik és ötödik évfolyam között közel 10%. A 3. művelettypus pedig egy harmadik rangsort állít fel, hiszen az értelmezéshez tartozó feladatokat a legjobban az első évfolyam hallgatói oldották meg, őket követte az ötödik évfolyam és a sort zárták a negyedikes hallgatók. Ellenben itt azt is láthatjuk, hogy a különbségek szinte jelentéktelenek, a 0,5%-ot sem haladják meg – tulajdonképpen az értelmezés egyformán rosszul ment mindhárom évfolyamnak.

Melyik évfolyamnak melyik gondolati művelet ment a legjobban? A képzeletbeli versenyt összességében nyerő ötödévesek az információ-visszakeresésnél, illetve a kapcsolatok és összefüggések felismerésénél felülkerekedtek fiatalabb társaiknál. Tehát az egyetlen csoport, ahol nem ők állnak legelől az értelmezés művelettypusa. Azonban pontosan ez az a típus, ami a legnehezebb és legkritikusabb, mélyebb gondolkodási képességeket kívánó rész. Itt – csekély mértékben ugyan, de – az elsőévesek állnak az első helyen. A negyedik évfolyamnak is sikerült egyik feladattypusban előkelőbb helyet elérniük az összesített összehasonlításokhoz képest. Ez a művelettypus az információ-visszakeresés, ahol kicsivel több, mint 5%-kal előzik meg az első évfolyamot.

Láthatjuk tehát, hogy a 3. ábrán felvázolt összesített eredmények évfolyam szempontú bemutatása nem fedi a gondolati műveletek szerinti

⁵⁶ Valójában nem zárható ki az a lehetőség sem, hogy az adatközlők között akár már pedagógusként dolgozó tanárok is voltak. A kérdőív erre a kérdésre nem tért ki.

teljesítmény-eloszlást. Nem minden esetben kerekedtek felül az elsőévesek a negyedéveseken, ahogy az ötödévesek sem minden esetben szerepelnek az első helyen. Az elsősök a negyedik évfolyamos hallgatókhoz mért teljesítménye ugyancsak összekapcsolható a 2017-ben bevezetett új típusú érettségivel,⁵⁷ hiszen láthattuk, hogy a legnehezebb feladatoknál (értelmezés) ők teljesítettek a legjobban. Azt a kérdést, hogy a felsőoktatás maga hozzájárul-e a szövegértési kompetenciák fejlesztéséhez, sajnos nem tudjuk megválaszolni, hiszen a felsőbb évfolyamos hallgatók a hatból csupán három alkalommal tudtak az elsőévesek fölé kerekedni. Ezt a három esetbeli javulást sem lehet biztosan a pedagógiai hozzáadott érték⁵⁸ javára írni, mivel az fakadhat a diákok szociális háttéréből (értelmiségi szülő gyerekei jobban teljesítenek, stb.). Rendkívül fontos tehát megjegyezni, hogy e szociális háttértényezőkől fakadó összefüggések keresése még mélyebb és részletesebb elemzéseket kíván.

6. ábra. Évfolyamonkénti teljesítmények a gondolati művelettípusok szempontjából

A szövegértési kompetenciák birtoklásának súlyáról már esett szó – a 21. századi társadalmak minden, abban érvényesülni kívánó egyéntől, „megkövetelik” a szövegértés képességét. Nem nagyobb-e ez a társadalmi elvárás sok szempontból a pedagógus szakmában dolgozók, dolgozni vágyók felé? Vajon hatékonyan elsajátítják azok az elemi, általános és középiskolás diákok a kellő szövegértési képességeket – amelyeket az iskola elvégzése után ténylegesen alkalmazni kényszerülnek

⁵⁷ BERECSÁSI 2018. 22.

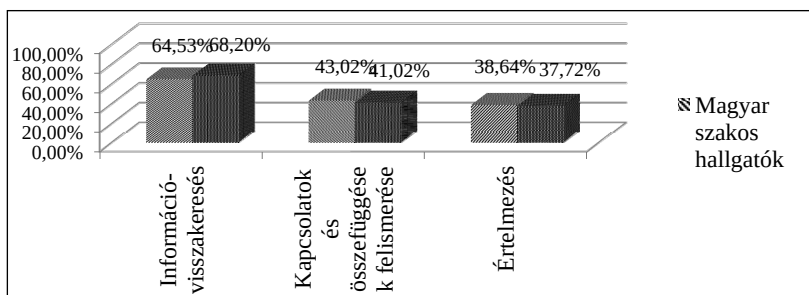
⁵⁸ N. N. 2013.

majd a mindennapi életük során –, akiket olyan pedagógusok oktatnak, akik maguk sem rendelkeznek azokkal a bizonyos potenciálokkal? S vajon a felelősség mely tanárookra hárul? Elgondolkodtató kérdések ezek. Az anyanyelvi nevelés maga elsősorban a magyar nyelv és irodalom tanárok feladata – természetesen ez az a tantárgy, ahol a kárpátaljai magyar tannyelvű iskolák tanulói meg tanulnak anyanyelvükön olvasni. Azonban ez többnyire a hagyományos olvasástanítási rendszerre épülve az olvasáskészségre, azaz az olvasástechnika elsajátíttatására koncentrált. Az olvasástechnika azonban csak egy komponense az olvasásképeség komponensrendszerének, ami nem egyenlő a szövegértelmező olvasással.⁵⁹ Mivel a magyar nyelv és irodalom órák azok, amelyeken a legtöbb formában és módon van lehetőség a tanulónak az olvasásképeség kialakítására, ezért – bár minden pedagógus számára elengedhetetlen az olvasásképeség birtoklása, mégis – érezhetően nagyobb a felelősség a magyar nyelv és irodalom szakos tanárok és tanárnövendékek vállán.

Az adatközlők által kitöltött szövegértésteszten a magyar nyelv és irodalom szakos hallgatók nagyon kis mértékben teljesítettek jobban más szakos társaiknál (lásd: 4. ábra). A 8. ábrán látható diagram azt mutatja meg, hogy hogyan oszlik meg gondolati művelettípusokra lebontva a magyar szakon tanulók és nem magyar szakon tanulók átlagos teljesítménye.

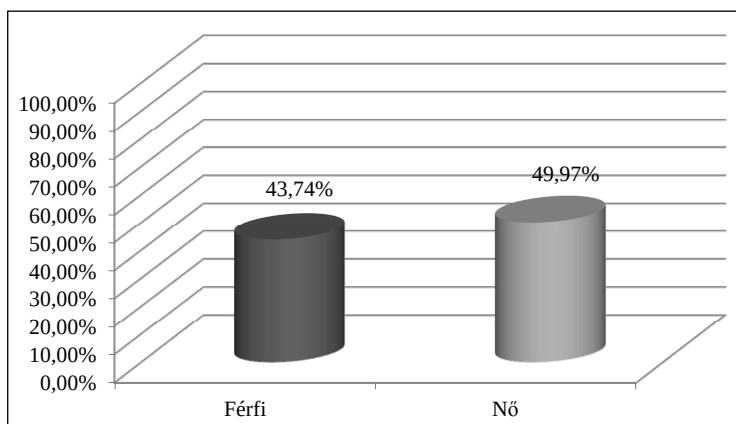
Az eltérések nagyon kismértékűek, s nem minden művelettípusban tükrözik ugyanazt a rangsort, amit az egész teszten elért átlagos teljesítményeknél láthatunk (kevesebb, mint 1%-kal értek el jobb eredményt a magyar szakos hallgatók, lásd: 4. ábra). A második és a harmadik művelettípus esetén hasonlóságot mutatnak az eredmények, nagyon csekély teljesítménybeli különbségekkel: az értelmezés feladatában a magyar szakos adatközlők 0,92%-kal, a kapcsolatok és összefüggések felismerésénél 2%-kal értek el jobb eredményt. Az első művelettípusnál a differencia 3% a nem magyar szakos hallgatók javára.

⁵⁹ NAGY 2004. 4–5.

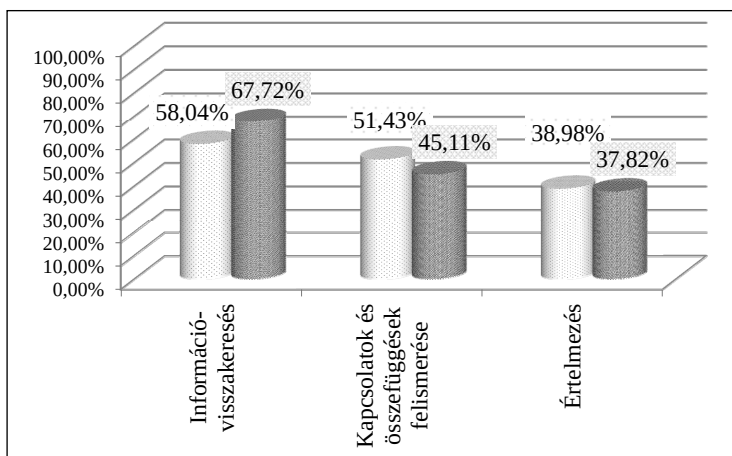

7. ábra. A magyar nyelv és irodalom szakon tanuló hallgatók átlagos teljesítménye a gondolati művelettípusok szempontjából a más szakon tanulókhoz viszonyítva

A nemek közötti versenyben a mérleg nyelve a hölgyek oldalára billent, 6,23%-os a különbség (lásd: 8. ábra). Feladattípusonként ellenben az erősebbik nem dominál mind a kapcsolatok és összefüggések felismerése, mind pedig az értelmezés feladatcsoportban (lásd: 9. ábra).

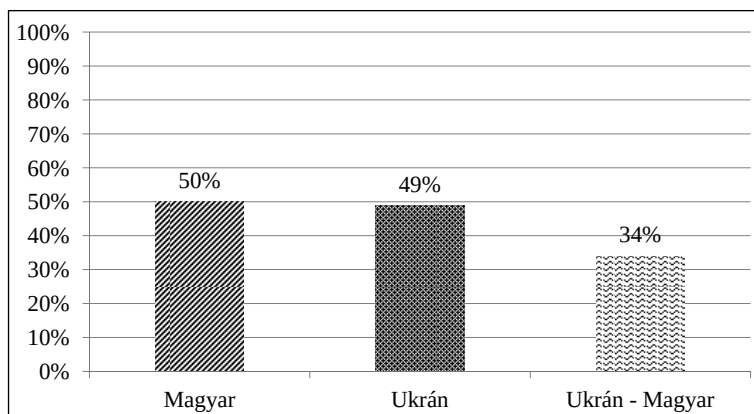

8. ábra. A nemek átlagteljesítménye

9. ábra. A nemek teljesítménye feladattípusokra bontva

Nem elhanyagolható elemzésünkől az eredmények anyanyelv szerinti vizsgálata. Egyik hipotézisünkben azt feltételeztük, hogy az adatközlők anyanyelve és az elért pontok között szoros összefüggés lesz. Egy egyén az anyanyelvén íródott szöveget minden bizonnyal jobban megért, mint egy idegen nyelven írottat. Esetünkben azonban a nem magyar anyanyelvűek száma túlnyomó többséget alkot, csupán 1 fő vallotta magát ukrán anyanyelvűnek és további 3 fő egyszerre vallotta magát ukrán és magyar anyanyelvűnek. A 10. ábrán láthatjuk a hallgatók eredményeit anyanyelvük szempontjából. A legjobb eredményt a magyar anyanyelvűek érték el, viszont ez csak 1%-os többletet jelent az ukrán anyanyelvű adatközlő eredményével szemben. A magukat egyszerre magyar és ukrán anyanyelvűeknek tartó hallgatók teljesítménye jóval rosszabb mind az ukrán anyanyelvű társukénál, mind a magyar anyanyelvű résztvevőkénél. Ezek az adatok tehát hipotézisünket nem igazolják, hiszen aszerint az ukrán anyanyelvű adatközlő számára kellett, hogy legyen a legnehezebb a feladat teljesítése, ami csak részben valósult meg.

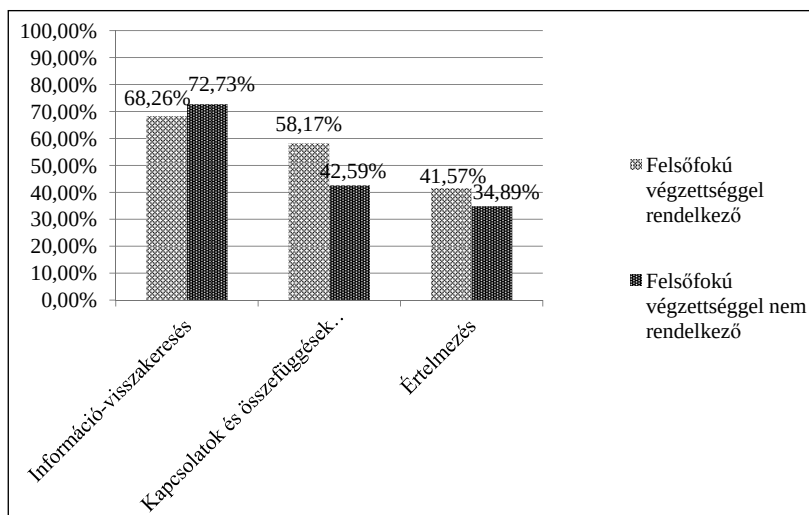

10. ábra. A hallgatók eredményei anyanyelvük szempontjából

Ebben a részben azt vizsgálom, mennyire van hatással a szülők iskolai végzettsége gyerekeik olvasásképeségére. Azt vizsgálom, hogy milyen teljesítménybeli különbségek figyelhetők meg a felsőfokú iskolai végzettséggel (egyetemi, főiskolai diplomával vagy tudományos fokozattal) rendelkező édesanyák és édesapák gyerekei között.

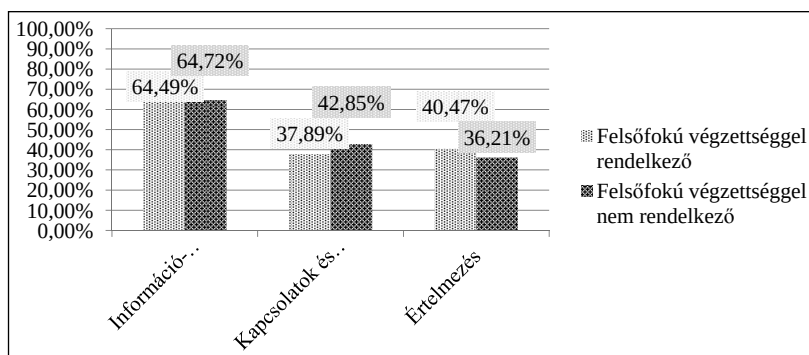
A felsőfokú diplomával bíró anyukák gyerekei átlagban 13,68%-kal jobb eredményt értek el. Ugyanez a szám az édesapákra vonatkozóan 21,22%.

A 11. ábrán látható adatok a hallgatók édesanyjuk iskolai végzettsége szempontjából csoportosítja az elért eredményeket. A felsőfokú végzettséggel nem rendelkező édesanyák gyerekei az első művelettípus esetében jobban teljesítettek 4,47%-kal. A másik két művelettípust illetően pedig a fordított helyzet figyelhető meg: a kapcsolatok és összefüggések felismerésénél 15,58%-kal, az értelmezéshez tartozó feladatoknál pedig 6,68%-kal szerepeltek jobban az egyetemi/főiskolai végzettséggel bíró anyák gyerekei.

11. ábra. A hallgatók teljesítménye édesanyjuk iskolai végzettsége szempontjából

Az apákat megfigyelve láthatjuk, hogy csupán egy művelettípus estében mutattak jobb eredményt azok a hallgatók, akiknek az édesapja felsőfokú végzettséget szerzett, ez pedig az értelmező művelettípus, ahol megközelítőleg 6%-kal teljesítettek jobban.

12. ábra. A hallgatók teljesítménye édesapjuk iskolai végzettsége szempontjából

Összefoglalás

Dolgozatomban az Ungvári Nemzeti Egyetem Ukrán-Magyar Oktatási Tudományos Intézete hallgatóinak szövegértési képességét vizsgáltam.

A kutatásban az intézetnek I., IV. és V. évfolyamos hallgatóinak teljesítményét vizsgálom, ez összesen 51 fő. A felmérés egy kérdőív segítségével történt, amely egy háttérkérdőívet és egy feladatsort tartalmazott. A feladatsor az OKM keretein belül 2016-ban 10. osztályos tanulókkal kitöltött szövegértésteszt volt. A háttérkérdőív a kitöltők szociológiai tényezőit térképezte fel. Úgy, mint: nem, anyanyelv, nemzetiség, szak, szülő, legmagasabb iskolai végzettsége. A háttérkérdőív által begyűjtött adatok támpontként szolgáltak a hallgatók eredményeinek összehasonlításakor.

A kutatás során kiderült, hogy a diákok a feladatokat 48%-ban jól oldották meg. Az egyes gondolati művelettipusok szempontjából azonban nagy különbségek mutatkoztak. A diákok 65%-os sikert értek el az információ-visszakeresés esetében, ellenben amikor a feladat a kapcsolatok és összefüggések felismerése volt az adatközlők mutatója 42%-ra csökkent. A leggyengébb teljesítmény pedig az értelmező gondolati művelettipus feladatainál jelentkezett (38%).

A vizsgálatból kiderült továbbá, hogy az V. évfolyamos hallgatók nagyobb százalékban oldották meg helyesen a feladatokat fiatalabb társaiknál. Azonban meglepő módon ugyanez nem vonatkozott a IV. évfolyamon tanulókra, mivel rosszabbul teljesítettek, mint az elsőévesek (igaz a különbség csupán 0,65%).

A kutatás eredményeit a kitöltők szakirányai szempontjából is összehasonlítottam. Ebből a megközelítésből a következő eredmények születtek: a magyar nyelv és irodalom szakosok 0,91%-kal értek el jobb teljesítményt más szakon tanuló társaiknál.

A nemek közötti összehasonlításakor a hölgyek szövegértelmező képessége meghaladta a másikat. Azonban feladattípusokra lebontva az erősebbik nem mind a második, mind a harmadik művelettipusban felülkerekedett.

A szociális háttér jelentősége megnyilvánult a teszteken elért eredményeken. Az anyanyelv tekintetében a magyar anyanyelvű kitöltők sikeresebben oldották meg a szövegértő feladatokat. A szülő gyerekre vetett hatását elemezve pedig kutatásomból kiderült, hogy a felsőfokú diplomával bíró anyukák gyerekei átlagban 13,68%-kal jobb eredményt értek el. Ugyanez a szám az édesapákra vonatkozóan 21,22%.

A szövegértési feladatok célja nem más, mint a kitöltő szövegértelmezési képességeinek felmérése. Az eredményeket intő jelként érdemes tekintenünk, hiszen a szövegértelmezés egész életünk szerves részét képezi. A szövegértelmezési

képességek hiánya vagy nem megfelelő megléte óriási hátrányt jelent mind az iskolapadban ülők számára, mind az iskolából kikerült emberek számára. Nem csak az adott szöveg értelmezéséről, hanem a világ értelmezéséről beszélünk.

Összefoglalva tehát, az adatközlő hallgatók szövegértése gyenge, ami megengedhetetlen, hiszen a jövő nemzedék tanáraitól van szó.

Kutatásom eredménye hasznos adatokkal szolgál a közoktatás és a felsőoktatás szervezőinek, döntéshozóinak egyaránt. Kétségtávol mind a középfokú intézményekben, mind pedig a felsőoktatásban kiemelt hangsúlyt kell fektetni a szövegértési és készségek és képességek fejlesztésére.

Irodalomjegyzék

ADAMIKNÉ JÁSZÓ 2004.

ADAMIKNÉ JÁSZÓ, A.: A szövegértő olvasásról. In: A magyar nyelvi kultúra jelene és jövője. Szerk.: Balázs Géza. I. Kötet. Budapest, 2004.

ADAMIKNÉ JÁSZÓ 2001.

ADAMIKNÉ JÁSZÓ, A.: Anyanyelvi nevelés az ábécétől az érettségiig. Budapest, 2001.

ADAMIKNÉ JÁSZÓ 2003.

ADAMIKNÉ JÁSZÓ, A.: Csak az ember olvas. Budapest, 2003.

ADAMIKNÉ JÁSZÓ 2007.

ADAMIKNÉ JÁSZÓ, A.: Okozat és okok korunk olvasáskultúrájában. http://epa.oszk.hu/01200/01245/00034/aja_0702.htm [2007]

BADÓ 2010.

BADÓ András: A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola hallgatóinak szövegértése egy empirikus vizsgálat adatainak tükrében. Diplomamunka, kézirat. Beregszász, 2010.

BALÁZSI ÉS MTSAI. 2014.

BALÁZSI Ildikó – BALKÁNYI Péter – OSTORICS László – PALINCSÁR Ildikó – RÁBAINÉ SZABÓ Annamária – SZEPESI Ildikó – SZIPŐCSNÉ KROLOPP Judit – VADÁSZ Csaba: Az Országos kompetenciamérés tartalmi keretei. Szövegértés, matematika, háttérkérdőívek. https://www.oktatas.hu/pub_bin/download/kozoktatasi/meresek/unios_tanulmanyok/AzOKMtartalmikeretei.pdf [2014]

BEREGSZÁSZI – CSERNICKÓ – OROSZ 2001.

BEREGSZÁSZI Anikó – CSERNICKÓ István – OROSZ Ildikó: Nyelv, oktatás, politika. Beregszász, 2001.

BEREGSZÁSZI – CSERNICKSKÓ 2004b.

BEREGSZÁSZI Anikó – CSERNICKSKÓ István: ...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpát-aljai magyar nyelvhasználatról. Ungvár, 2004.

BEREGSZÁSZI – CSERNICKSKÓ 2004a.

BEREGSZÁSZI Anikó – CSERNICKSKÓ István: Egy új iskolatípus mint társadalmi és nyelvi strukturáló tényező? In: Magyar Nyelv. 100. (2004a) 2. 195–203.

BEREGSZÁSZI 2012.

BEREGSZÁSZI Anikó: A lehetetlent lehetni. Tantárgypedagógiai útmutató a kárpát-aljai magyar iskolák 5–9. osztálya számára. Budapest, 2012.

BEREGSZÁSZI 2015.

BEREGSZÁSZI Anikó: A magyar, mint anyanyelv oktatásának tárgyköre a magyar-tanárok képzésében. In: Nyelvoktatás, kétnyelvűség, nyelvi tájkép. Szerk.: MÁRKU Anita – HÍRES-LÁSZLÓ Kornélia. Ungvár, 2015. 27–33.

BEREGSZÁSZI 2018.

BEREGSZÁSZI Anikó: A magyar nyelv érettségi vizsga tartalma és formája a kárpát-aljai magyar iskolákban. In: Közoktatás, XXIII. (2018) 1–2. 22–28.

BEREGSZÁSZI 2004.

BEREGSZÁSZI Anikó: Anyanyelvoktatásunk hatékonyságáról. In: Tanulmányok a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról. Szerk.: BEREGSZÁSZI Anikó – CSERNICKSKÓ István. Ungvár, 2004. 77–96.

BEREGSZÁSZI 2002.

BEREGSZÁSZI Anikó: Magyar nyelvi tervezés Kárpátalján. Célok, problémák, feladatok. PhD-értekezés. Budapest, 2002.

BONCSÉR ÉS MTSAI. 2010.

BONCSÉR Ágnes – POLONYI Tünde Éva – ABARI Kálmán: Szövegértő olvasás a kéttannyelvű oktatásban résztvevő diákok körében. In: Alkalmazott Pszichológia. XII. (2010) 3–4. 5–30.

CS. CZACHESZ 2001.

CS. CZACHESZ Erzsébet: Ki tud olvasni? In: Iskolakultúra. 11. (2001) 5. 20–30.

CSERNICKSKÓ ÉS MTSAI. 2015.

CSERNICKSKÓ István – HUSZTI Ilona – BÁRÁNY Erzsébet: Kisebbségi kétnyelvűség és integráció: biztos, hogy a két(tan)nyelvű oktatás a megoldás? In: Kétnyelvűségi szöveggyűjtemény. Szerk.: Kozmács István. Nyitra, 2015. 177–211.

CSERNICKSKÓ 2015.

CSERNICKSKÓ István: A kárpátaljai magyar nyelvű oktatás színvonaláról. In: Nyelvoktatás, kétnyelvűség, nyelvi tájkép. Szerk.: Márku Anita – Híres-László Kornélia. Ungvár, 2015. 13–26.

CSERNICKÓ 1998.

CSERNICKÓ István: A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján). Budapest, 1998.

CSERNICKÓ 2013.

CSERNICKÓ István: Államok, nyelvek, államnyelvek. Budapest, 2013.

FERENC 2014.

FERENC Viktória: Ami a nemzetközi mérésekben nem látszik: tanulói kompetenciák Kárpátalján. In: Kisebbségkutatás 23. (2014) 4 sz. 188–221.

GERLICZKINÉ SCHÉDER 2007.

GERLICZKINÉ SCHÉDER Veronika: Felnőttkori beszédfeldolgozási nehézségek. In: Beszédészlelési és beszédmegértési zavarok az anyanyelv-sajátításban. Szerk.: GÓSY Mária. Budapest, 2007. 301–311.

GÓSY 2008.

GÓSY Mária: A szövegértő olvasás. <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=25> [2008]

HERCZ – KOLTÓI – PAP-SZIGETI 2013.

HERCZ Mária – KOLTÓI Lilla – PAP-SZIGETI Róbert: Hallgatói kompetenciaértékelés és modellkutatás. In: Felsőoktatási Műhely. 7. (2013) 1. sz. 83–97.

JUHÁSZ 2013.

JUHÁSZ Kitti: A funkcionális írásbeliség vizsgálata érettségire készülő diákok körében. <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=483> [2013]

LACZKÓ 2012.

LACZKÓ Mária: A szövegértés fejlesztésének lehetőségei – gyakorlattípusok egy szövegértést fejlesztő órára. <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=383> [2012]

MANN 1986.

MANN Virginia A.: Why some children encounter reading problems: The contribution of difficulties with language processing and linguistic sophistication to early reading difficulty. In: Learning Disabilities: Some New Perspectives. Ed.: Joseph K. Torgessen – B. Y. Wang. New York, 1986. 133–159.

N. N. 2013.

N.N.: A pedagógiai hozzáadott érték meghatározása. http://www.jgypk.hu/mentorhalo/tananyag/Tantervelmlet_s_a_pedagogiai_rtkels_alapjai/1122_a_pedagogiai_hozzadott_rtk_meghatrozsa.html [2013]

NAGY 2004.

NAGY József: Olvasástanítás: a megoldás stratégiai kérdései. In: Iskolakultúra 14. (2004) 3. sz. 3–26.

PUSZTAI 2008.

PUSZTAI Katalin: A szövegértés-szövegalkotás mint a kompetenciafejlesztés eszköze. <http://www.pszk13.hu/hefop/szovert.pdf> [2008]

SAJTOSNÉ CSENDES 2011.

SAJTOSNÉ CSENDES Gyöngyi: A funkcionális illiteráció mérési lehetőségei, egy lehetséges diagnosztikus mérőeszköz létrehozása és kipróbálása, a mérések értékelése. PhD-értekezés. Pécs, 2011.

SÁRDI 2005.

SÁRDI Edit: A tanulás tanítása és tanulása, avagy mit tehet az iskola a tanulni tudás érdekében az iskoláskor kezdetén. In.: Anyanyelvi nevelési tanulmányok I. Szerk.: B. Nagy Ágnes – Szépe György. 2005, 139–153. (Iskolakultúra-könyvek 29.)

STEKLÁCS 2005.

STEKLÁCS János: A funkcionális írásbeliség társadalmi és pedagógiai kontextusban. In.: Anyanyelvi nevelési tanulmányok I. Szerk.: B. Nagy Ágnes – Szépe György. 2005, 170–184. (Iskolakultúra-könyvek 29.)

TERESTYÉNI 1996.

TERESTYÉNI Tamás: Funkcionális illiteráció. In: Jel-Kép. Kommunikáció, közvélemény, média. Terestyéni Tamás. 17. (1996) 2. sz. 45–56.

TÓTH 2006.

TÓTH Beatrix: A szövegértés fejlesztésének elmélete és gyakorlata. In: Magyar Nyelvőr 130. (2006) 4. 457–469.

VELLUTINO 1987.

VELLUTINO Frank R.: Az olvasás egy sajátos zavara, a dyslexia. Tudomány 5. (1987) 14–22.

WHEELER – HAERTEL 1993.

WHEELER Patricia – HAERTEL Geneva D.: Resource Handbook on Performance Assessment and Measurement: A Tool for Students, Practitioners & Policymakers. 1993.

Nagy Gabriella

Kárpátalja idegenforgalmi szempontú fejlesztésének lehetőségei és akadályai

Bevezetés

Kárpátalja szerepe a magyarság és a Kárpát-medence történelmének alakulásában megkérdőjelezhetetlen. Hiszen már 1890 óta, egy a Beregszászi-dombvidéken feltárt sír és az abban talált korabeli leletek nyilvánvalóvá teszik, hogy honfoglaló őseink és általuk a magyarság több mint egy évezrede jelen van a területen.¹ Valamint több száz éve lakják a vidéket ruszin, ukrán, orosz, román, cigány és egyéb nemzetiségek, melynek köszönhető Kárpátalja vallási és kulturális sokszínűsége. Mindennek, illetve kiváló természeti adottságainak (ásvány- és termálvizek, csodálatos környezet) köszönhetően már Ukrajna függetlenné válása óta (1991. augusztus 24.) közkedvelt célponttá vált a turisták körében.

A régió idegenforgalmi státusza (csak a belföldi turizmuson belül) a közel-múltban felértékelődött. Ennek kiinduló oka 2013 novemberéig vezethető vissza. Ekkor kezdődtek tüntetések Ukrajna fővárosa, Kijev főterén, a Majdanon az ún. Euromajdan ellenzéki társulás szervezésében. A közelégedetlenség kiváltó oka az akkori ukrán elnök, Viktor Fedorovics Janukovics, az Európai Unióval tervezett társulási szerződéstől való visszalépése volt. November 30-án a tüntetést ismeretlen parancsra erőszakosan feloszlatták, számos tüntetőt őrizetbe vettek. A civil megmozdulások nemcsak Kijevet, hanem az egész országot érintették.

A mozgalom 2014 tavaszára fegyveres konfliktussá dagadt Ukrajna keleti és délkeleti területein, mely oroszbarát és kormányellenes csoportok tüntetéseivel kezdődött a Donecki és a Luhanszki területen.

A testvérháborúvá dagadt konfliktus felborította Ukrajna gazdasági és társadalmi stabilitását, így jelentősen befolyásolta az idegenforgalom negatív irányba történő változását is.

¹ WWW.KMMI.ORG.UA 2017.

Az előrelépés érdekében egy nagyobb gazdaságfejlesztési program indult el Kárpátalján, a nyugati szomszéd, Magyarország támogatásával. Az „Egán Ede” gazdaságfejlesztési terv célja, hogy egy több éven át tartó projekt keretében támogassa azokat a vállalkozókat, akik helyben szeretnék megvalósítani elképzeléseiket, ezáltal is segítve a munkavállalási célú emigráció visszaszorítását Kárpátalján.² A program 2016-ban indult. Az eddigi tapasztalatok azt bizonyítják, hogy a vállalkozók a mezőgazdaság mellett leginkább turisztikai fejlesztésekbe invesztálnak.³ Jelen kutatás célja, hogy valós képet adjon a háború a térség turizmusára gyakorolt közvetett és közvetlen hatásairól. Emellett szeretném felhívni a figyelmet a hiányosságokra és erősségekre, esetlegesen azokra a piaci résekre, melyek a közelebbi vagy távolabbi jövőben a turisztikai vállalkozásfejlesztések alapját képezhetik. Ezáltal munkám eredményeivel szeretném elősegíteni a jelenleg is folyó gazdaságfejlesztési program optimalizálását.

Alaptézisünk, hogy a fejlesztéseknek a vendégek igényeire kell reagálniuk. Mivel az Ukrajna keleti területein zajló ukrán-orosz konfliktus immáron négy éve húzódik, az az ország gazdaságát alapjaiban ingatja meg, ezáltal hatással van az ukrán idegenforgalomra is, melynek következtében az utóbbi években (2014 óta) csökkent az országba érkező turisták száma, viszont nőtt a belföldi turizmus. Ez utóbbi pozitív hatással van Kárpátalja idegenforgalmára, hiszen Ukrajna korábban kiemelt öt turisztikai régiója közül egyet (Krími) annektáltak, kettő (Keleti és Fekete-tenger melléki) elvesztette jelentőségét, így a Központi és a Kárpáti turisztikai régió (utóbbihoz tartozik Kárpátalja is) szerepe felértékelődött az országon belül.

A kutatás fázisai

Ez a növekvő belföldi turizmus egyfajta vendégkör átrétegződést eredményez Ukrajna legnyugatibb térségében, mely a vizsgálati területünket képezi. A Kárpátaljára érkező vendégek korábban jórészt a szomszédos országokból: Magyarországról, Romániából vagy éppen Lengyelországból érkeztek. Ez mára megváltozott, hiszen a vendégek többsége Ukrajna keleti és központi területeiről érkezik vidékünkre. A turizmus szereplőinek effajta cseréjét a Kaszonyi Termálfürdő példáján egy esettanulmánnyal kívánjuk szemléltetni.

² WWW.EGANEDE.COM 2017.

³ WWW.KARPATALJALAP.NET 2017.

I. Esettanulmány

A kaszanyi Sós-tó rekreációs övezet a '90-es évek elején nyitotta meg kapuit a helyiek előtt. Az évek múlásával a kiváló minőségű termálvíznek, a jó marketingtevékenységnek és a fejlesztéseknek köszönhetően egyre több turistát vonz az üdülőközpont. A fizetőképes vendégkör megjelenésével nemcsak a színvonal, de az árak is exkluzív irányt vettek, mely jórészt kiszorította a kapcsolódni vágyó, de szerényebb lehetőségekkel bíró helyi közönséget. Az esettanulmány során a komplexum menedzserével mélyinterjú formájában elemezzük a vendégkörrel változó igényeket, és az ezeknek köszönhető fejlesztéseket.

A kutatás legnagyobb részét egy társadalmi igényfelmérés képezi, mely internetes lekérdezés (online kérdőívek) formájában valósul meg a helyiek (kárpátaljaiak) körében magyar és ukrán nyelven. Mint arra már korábban utaltam a gazdasági nehézségek és a háborús helyzet okozta negatív közhangulat miatt kevesebb külföldi turista érkezik vidékünkre. A fejlődés és előrelépés céljából a szomszédos Magyarország jóvoltából egy gazdaságélénkítő program indult el Kárpátalja alföldi, magyarok lakta vidékein. A program vállalkozásfejlesztésre irányul, mely két fő területet céloz meg: mezőgazdaság és turizmus.

A munka egyik célja, hogy azok a vállalkozók, akik a fent említett „Egán Ede” gazdaságfejlesztési tervhez szeretnének csatlakozni, előzetesen kapjanak információt arról, hogy a helyiek milyen igényekkel bírnak. Ezt fontosnak tartjuk, ugyanis a kiszolgáló egységek elsődleges fogyasztói a helyiek lesznek, csak azután a turisták.

II. Kérdőíves felmérés

A kérdőív összeállításánál a kiinduló koncepciónk az volt, hogy amennyiben a lakosok külföldi utazásaik során igénybe vesznek bizonyos szolgáltatásokat, azokat nagy valószínűséggel otthon is felkeresnék, amennyiben elérhetőek lennének számukra. Éppen ezért a kérdések egy része a külföldi utazásaik gyakoriságára és céljára kérdez rá. Külön pontként térünk ki arra, hogy a megkérdezettek milyen szórakozási lehetőségeket keresnek fel külföldi utazásaik során, illetve azt milyen gyakorisággal veszik igénybe. Ebben a pontban kapott válaszokra reflektálva rákérdezzünk, hogy „Amennyiben az Ön által külföldön igénybe vett termékeket/ szolgáltatásokat* Kárpátalján is megtalálná, élne-e a lehetőséggel (több válasz is lehetséges)?” A válaszlehetőségek között szerepelnek feltételek a minőségre, az ár/érték arányra, a megközelíthetőségre és a barátok általi ajánlásra vonatkozóan.

A továbbiakban lehetősége van a válaszadónak, hogy kifejtse véleményét a már meglévő kárpátaljai szolgáltatásokról, azok pozitívumairól és negatívumairól egyaránt, valamint rákérdezünk, hogy milyen szolgáltatások létrehozását támogatná a saját településén és Kárpátalján.

Mivel Kárpátalja többnyelvű vidék a kérdőíveket ukrán és magyar nyelven tettük elérhetővé, illetve a kérdéssorban is szerepel olyan, amelyik a kiszolgálás nyelvére világít rá.

Minekután kaptunk egy képet a vásárlói oldal igényeiről, a szolgáltatóban felmerülhet még egy nagy kérdés, méghozzá a fizetőképesség megléte. Erre a kérdésre igyekeztünk diszkrét megoldást találni, így a hozzávetőleges havi jövedelemnél a sávokat úgy alakítottuk ki, hogy leginkább közelítsék a klaszszikus jövedelmi kategóriákat. Emellett rákérdezünk arra, hogy a válaszadók jövedelmük hány százalékát költik létszükségleteikre, illetve mennyi marad szórakozásra. Ezek ismeretében, illetve a kérdőív elején megjelölt munkaerőpiaci helyzetre adott válaszokból nagyjából látható, hogy a válaszadók mekkora diszkracionális jövedelemmel rendelkeznek. Ezekből kirajzolódhat egy hozzávetőleges fizetőképesség.

A kérdőívek és interjúk feldolgozása mellett sok időt fordítottunk a szakirodalom feldolgozására. Figyelemmel követve az ukrainai és külföldi trendeket, melyek szerepe jelentős, amennyiben hosszú távú befektetésekben gondolkodunk.

III. Szakirodalmi áttekintés

Az idegenforgalom helyzetére vonatkozó statisztikai adatok⁴ problémája, hogy sok esetben nem bejelentett szálláshelyadások történnek, így jórészt csak becslésekre hagyatkozhatunk.

A kutatás egy helyzetfeltáró munka a turizmus jelenét tekintve Kárpátalján, és egy társadalmi igényfelmérés a helyiek körében. A kapott adatokat a világ számos országában a turizmusfejlesztés gyakorlatában is előszeretettel használt SWOT analízissel kívánjuk elemezni.⁵

IV. SWOT-analízis

A módszer leginkább a kutatás eredményeinek kiegészítésére szolgál majd. Így nem csak javaslatokat adunk a fejlesztési irányokhoz, hanem a gyengeségek

⁴ WWW.UKRSTAT.GOV.UA

⁵ WWW.SWOT-ANALYSE.NET

és veszélyek nevesítésével, megmutatva a régió erősségeit és lehetőségeit, igyekezzünk megtalálni a piaci réseket.

Mindezek együttes értékelése mutatja meg, hogy a desztinációban jelenlévő szolgáltatások közül, melyek felelnek meg a vendégek elvárásainak, és melyekre lenne igény ezek mellett.

V. Eredmények

A kitöltött kérdőívek feldolgozását követően összegezzük a kutatás eredményeit. Előzetes elképzeléseink szerint a válaszokból kiderül, melyek azok a szolgáltató egységek, amelyeket ismernek és használnak a válaszadók, illetve arra a kérdésünkre is választ kapunk, hogy miért ezeket a helyeket preferálják.

Úgy hisszük, hogy ez által megtalálhatjuk azt a piaci rést, amely életképes és gazdaságos vállalkozások elindításának kedvez a fogyasztók elvárásainak megfelelésen. Reményeink szerint egy alternatív és járható utat tárhatunk fel a közeljövőben megvalósuló turisztikai beruházások és fejlesztések előtt, ami várhatóan pozitív irányú előrelépést eredményez régióink idegenforgalmában.

A kutatási módszertan leírása (kérdőíves felméréshez)

Egy, a jelen kutatást megelőző munkámban összegyűjtöttem Kárpátalja legismertebb szórakozóhelyeit és kiszolgáló egységeit. Az elkészült adatbázis legnagyobb hiányossága, hogy a vállalkozások szemszögéből mutatja be a helyszíneket, így nem feltétlenül kapunk reális képet, azok színvonaláról, és semmilyen elképzelésünk nincs a vendégek elégedettségéről.

Mivel a kutatás új vállalkozások létrehozásához és a meglévők fejlesztéséhez kínál egyfajta mankót, így arra a következtetésre jutottunk, hogy a keresleti oldalt érdemes megvizsgálni. Az elképzelés alapján készítettünk egy társadalmi igényfelmérő/elégedettségi kérdőívet, melyet a helyiek (kárpátaljaiak) körében töltöttünk ki, ugyanis ők képezik az elsődleges fogyasztók csoportját.

A kérdéssor három prioritást tartalmaz:

- a fogyasztói elégedettség vizsgálata a már meglévő szolgáltatások kapcsán
- a fogyasztói elvárások/igények körének meghatározása
- a fizetőképesség felmérése

A fogyasztói elégedettség vizsgálatánál leginkább nyitott kérdéseket alkalmaztunk, melyek a kérdéssor második felében jelennek meg. Ezt megelőzően rákérdeztünk még, hogy a régióban kínálgató szolgáltatásokat milyen gyakorisággal veszi

igénybe a válaszadó, illetve a döntéshozatalnál milyen szempontokat vesz figyelembe, ez esetben zárt kérdéseket alkalmaztunk több válaszlehetőséggel.

A *fogyasztói elvárások és igények* felmérésénél közvetett kérdéssort alkalmaztunk, mivel nem konkrétan a régió szolgáltató szférájával szembeni elvárásait kellett megfogalmazniuk, hanem az utazási szokásaikról és magatartásukról kérdeztük őket. Ebből következtettünk a nem tudatosított igényekre.

A *diszkrecionális jövedelem* felmérésére három kérdés eredményeiből következtethetünk: munkaerő-piaci helyzet, hozzávetőleges havi jövedelem, alapellátás költségei.

A kutatás eredményei várhatóan a jövőbeli fejlesztések és befektetések optimalizálásához járulhatnak hozzá, így leginkább a fiatal és közép korosztály elérését tartjuk elsődlegesnek.

A lekérdezés menete

Többnyelvű vidék lévén a kérdőív ukrán és magyar nyelven volt elérhető. Mivel a kutatás alapjául szolgáló „Egán Ede” gazdaságfejlesztési terv a magyar vállalkozókat érinti, így a lekérdezés célterülete is a többségében magyarul lakta alföldi vidékre (a Beregszászi, Nagyszőlősi, Munkácsi, Ungvári, Técsői járások) koncentrált.

A célközönség elérésének legegyszerűbb módja az online kapcsolatfelvétel. Igyekeztünk felkeresni a legnagyobb tömegeket megszólító közösségeket és szervezeteket (egyházi felekezetek, civil, politikai és ifjúsági szervezetek, oktatási intézmények), akik saját közösségi platformjaikon, illetve kör e-mail formájában is eljuttatták a kérdéssor internetes változatát a helyiekhez.

Kárpátalja Statisztikai Főosztálya szerint 2018 februárjában a megye népessége 1 255 128 fő. Ebből a kutatási terület részét képező beregszászi (74 414), nagyszőlősi (121 241), munkácsi (185 592), técsői (175 103) és ungvári (184 108) járások lakossága összesen 740 458, ami a megye népességének 58,9%-a. A legutóbbi (2001-es) ukrainai népszámlálás információi szerint Kárpátalján 151,5 ezer magyar él, ami a Summa 2017-es felmérés eredményei alapján 125 ezer fő. Ehhez az értékhez hozzáadva a magukat vélhetően magyar nemzetiségűnek valló cigányok számát, megkapjuk a kárpátaljai magyarok 2001-es népszámlálással összevethető létszámát, ami kerekítve 131 ezer főre becsülhető.⁶

A kutatás mintavételi célja 300 kitöltött kérdőív volt, melyből 143-at sikerült kitölteni. A felmérés nem tekinthető reprezentatívnak, de a válaszadók meg látásaí képet festenek a kárpátaljai szolgáltatói szektor jelenéről.

⁶ SUMMA 2017.

Az elégedettség és igényfelmérésnek nincsenek szezonális kötöttségei, így azt a kutatás tervezett idejéhez igazítva 2017 szeptembere és 2018 májusa között valósítottuk meg.

Kárpátalja természetföldrajzi áttekintése

Kárpátalja egyike Ukrajna kisebb megyéinek területét és népességét tekintve. Területe 12,8 ezer km², népessége (a 2001-es népszámlálási adatok tükrében) 1 257,7 ezer fő. A megye az ország területének 2,1%-án terül el és az összlakosság 2,6%-át tömöríti.⁷ Amennyiben elfogadjuk a Krími Autonóm Köztársaság elcsatolását, úgy Kárpátalja az ukrán állam területének (576 700 km²) 2,22%-át foglalja el, míg a 2017-es évi becslések alapján népessége 1 255,1 ezer fő (2017. augusztus 1.), ami az ország össznépességéhez (42 286,375 ezer fő) viszonyítva 2,97%.⁸

Kárpátalja *fekvésének pozitívumai* többek között, hogy Európa közepén helyezkedik el; területén keresztül fontos közutak, vasutak, csővezetékek és villamosvezetékek húzódnak, amelyek Ukrainát a közép-európai országokkal kötik össze. Sajátossága még, hogy négy országgal határos: északon Lengyelországgal (a határszakasz hossza 33 km), nyugaton Szlovákiával (98 km), délnyugaton Magyarországgal (135 km), délen Romániával (190 km). Az sem elhanyagolható szempont, hogy ezek mindegyike Ukrainánál fejlettebb ország, mely tagja az Európai Uniónak. Északkelet felől a Kárpátok gerincén túl Ukrajna Lvivi (85 km-es szakaszon) és Ivano-Frankivszi megyéivel (180 km) szomszédos.⁹

A *negatívumok* között említhető, hogy az országon belül perifériális helyzetet foglal el, a fővárostól több mint 800 km-re található; távol esik a tengerpartoktól, távol esik az ukrániai iparvidékektől.¹⁰ Szomszédaitól jelentősen elmaradott képet mutat az infrastruktúra terén, illetve az Európai Unió és a schengeni övezet szomszéd országaként komoly vámszabályok jellemzik.

Gazdasági értékelés

Kárpátalja társadalmi-gazdasági helyzetéről az Ukrán Statisztikai Hivatal (Державна служба статистики України) 2017-es első félévi jelentéseire hagyatkozva elmondhatjuk, hogy a regisztrált munkanélküliek száma 2017.

⁷ ПОП 2002.

⁸ WWW.UKRSTAT.GOV.UA 2017.

⁹ ZASZTAVECKA ET AL. 1996.

¹⁰ BERGHAUER 2009.

augusztus végén 5,6 ezer fő, ami 2,3%-kal kevesebb, mint ez év júliusának végén, ez a megye munkaképes korú lakosságának 0,7%-át teszi ki. A fizetések átlagértéke a teljes munkaidőben foglalkoztatottak körében 6504 UAH-ra csökkent, ami a júniusi értékekhez képest 4,4%-os visszaesést mutat. (Az államilag meghatározott minimálbér ez időben 3200 UAH). Ennek oka lehet az IMF által Ukrajnának biztosított 17,5 milliárd dolláros hitel ötödik részletének későbbi időpontra halasztott átutalása is.

A régió külkereskedelmi mérlege 2017 első felében pozitív volt. Az export értéke 772,7 millió, míg az importé 730,6 millió dollárra tehető. Összehasonlítva 2016 azonos időszakával, az árucikkek kivitelének értéke 13,8%-kal, a behozatalé 14,8%-kal nőtt. A fogyasztói árak indexe 2017 júliusában 100,0%-ot, augusztusban 107,6%-ot mutatott.

A 2014 februárjában, Kijevben kirobbant, és azóta főként az ország keleti területein zajló események sora jelentősen meggyengítette az egyébként sem szilárd alapokon nyugvó ukrán gazdaságot. Ennek hatásai Ukrajna legnyugatibb megyéjében, Kárpátalján is erősen érezhetők. Ebben a bizonytalan gazdasági helyzetben kiváló lehetőség és hatalmas segítség a magyar kormány által megvalósított „Egán Ede” gazdaságfejlesztési terv, mely több milliárd forint értékű támogatást kínál a kárpátaljai magyar vállalkozóknak.¹¹

Kárpátalja turisztikai szempontú értékelése

Ukrajna turizmusára az erős területi koncentráció jellemző. Kárpátalja az országban kialakult öt turisztikai központ egyike (Kárpáti régió).¹² A jelenlegi politikai helyzet következtében pedig az országon belül egyre nagyobb szerepet nyer ez a központ.

Kárpátalja turisztikai adottságait megyei és országos szinten is pozitívan ítélik meg, ugyanakkor tényként kezelhetjük, hogy kedvező természeti és társadalmi adottságainak jelentős része csak potenciálisan létezik. A legfontosabb turisztikai termékként megyei szinten az egészségturizmust, a síturizmust, a falusi turizmust, a bakancsos turizmust jelölhetjük meg, de jól fejleszthető a rendezvényturizmus, a kulturális, az öko- és az örökségturizmus is.¹³ Ezek a már korábban is említett potenciálok, sajnos továbbra is kiaknázatlanok maradtak. Még a desztináció tekintetében legerőteljesebbnek nevezhető egészségturisztikai fejlesztések is csökkenő tendenciát mutatnak, mely az alábbi táblázatban jól megfigyelhető,

¹¹ WWW.EGANEDE.COM 2017.

¹² BARANYI 2009.

¹³ BERGHAUER 2012.

hiszen a 2000-es évek elején tapasztalható csúcshoz képest, az ágazat kiszolgáló-egységeit jelentő egészségügyi intézmények száma 15 év alatt 35%-kal esett vissza (1. táblázat). Az ukrán válság kirobbanása pedig nemcsak mennyiségi, de minőségbeli változásokat is eredményezett. (Ennek változását a későbbiekben a Kaszonyi Termálfürdő példáján kívánjuk értékelni.)

1. táblázat: Egészségturisztikai intézmények Kárpátalján 2000 és 2016 között

Évszám	Szanatórium	Profilaktikus szanatórium	Panzió	Üdülő és gyógyüdülő	Összesen:
2000	15	14	1	35	65
2001	15	13	1	40	69
2002	15	11	0	43	69
2003	15	11	0	43	69
2004	16	9	0	43	68
2005	16	8	0	44	68
2006	20	8	0	39	67
2007	22	6	1	37	66
2008	20	7	1	30	58
2009	20	7	1	28	56
2010	19	7	1	29	56
2011	20	7	1	27	55
2012	22	4	5	26	57
2013	22	4	4	26	56
2014	22	4	5	27	58
2015	21	2	4	28	55
2016	19	0	4	22	45

(Forrás: Державна служба статистики України, 2016; Szerkesztette: Nagy Gabriella)

Az ukrán válság és hatásai

Mint az ismeretes 2013. november 21-én tüntetések kezdődtek Ukrajna fővárosa, Kijev főterén, a Majdanon az ún. Euromajdan ellenzéki társulás szervezésében. A tüntetések kiváltó oka az akkori ukrán elnök, Viktor Fedorovics

Janukovics, az Európai Unióval tervezett társulási szerződéstől való visszalépése volt. November 30-án a tüntetést ismeretlen parancsra erőszakosan feloszlatták, számos tüntetőt őrizetbe vettek. A civil megmozdulások nemcsak Kijevet, hanem az egész országot érintették. Az események februárban több életet követeltek.

A mozgalom 2014 tavaszára fegyveres konfliktussá dagadt Ukrajna keleti és délkeleti területein, mely oroszbarát és kormányellenes csoportok tüntetéseivel kezdődött a Donecki és a Luhanszki területen.

Az ukrán állam szempontjából az egyik legnagyobb veszteséget a Krími Autonóm Köztársaság Oroszország általi annektálása jelentette. A 2014-es év elején előbb Szevasztopol, majd a szimferopoli parlament is kinyilvánította elszakadási szándékát Ukrajnától. Ezt követő néhány napon belül népszavazást tartottak a területen, mely szerint a leadott voksok 93%-a kiáll az elszakadás, majd az Oroszországgal való egyesülés mellett.

Az ukrán gazdaság motorjának számító Donyec-medence területén továbbra is folytatódnak a fegyveres összetűzések. Az áldozatok és a sebesültek száma máig nem tisztázott, a gazdasági károk pedig felbecsülhetetlenek. Annyi bizonyos, hogy 2012 után az állam több ízben került a csőd szélére, melyet az IMF által folyósított hitelek stabilizáltak valamelyest. Az ukrán GDP alakulása az 1. ábrán látható.

1. ábra: Az ukrán GDP alakulása 2012–2017 között és az előrejelzés

(Forrás: tradingeconomics.com)

A gazdasági hanyatlás minden szektorra rányomta a bélyegét, így a turizmusra is (2. és 3. táblázat), mely a beutazó turisták számát tekintve épp az ukrán-orosz konfliktus kirobbanása előtt csúcsosodott.

2. táblázat: Ukrajnába látogató külföldi turisták 2012-2016 között

Év	Külföldi beutazók	Beutazók száma						
		MICE	Szervezett utazáson résztvevők	Egyéni utazók	Tanulók	Munkavállalók	Bevándorlók	Kulturális, sport, vallás, egyéb eseményeket látogatók
2012	23012823	350224	940052	16795240	23813	9102	40419	4853973
2013	24671227	167416	488496	18167742	283	330	5088	5841872
2014	12711507	49437	146804	9696854	1109	786	2496	2814021
2015	12428286	41169	137906	11525239	101	1304	2314	720253
2016	13333096	33397	172848	12953702	2087	26	3145	167891

(Forrás: Державна служба статистики України, 2016; Szerkesztette: Nagy Gabriella)

3. táblázat: Kárpátaljára látogató turisták száma 2000 és 2016 között

Évszám	Külföldi turisták	Belföldi turisták
2000	6411	41183
2001	6542	44044
2002	6708	53842
2003	11339	65834
2004	10112	37137
2005	14728	41691
2006	11726	48205
2007	8985	52529
2008	10735	53520
2009	7761	39254
2010	8425	32232

Évszám	Külföldi turisták	Belföldi turisták
2011	722	10245
2012	733	7655
2013	515	6414
2014	6	1804
2015	13	3049
2016	68	3594

(Forrás: Державна служба статистики України, 2016; Szerkesztette: Nagy Gabriella)

Esettanulmány – Kaszonyi Termálfürdő

„Kaszonyi Termálfürdő” vagyis „Косино” – modern egészségügyi és rekreációs komplexum az egész család számára a 200 éves festői tölgyes környezetben Beregvidéken. Tapasztalja meg hét különböző termál- és édesvízi medencénk gyógyító hatásait, pihenjen teljes kényelemben az Iváncsó Birtokon, élvezze a magyar, ukrán és olasz konyha hagyományos ízeit a „Csárda” étteremben! Egyedülálló szaunákkal, Kneipp fürdővel, masszázs és fitnesz lehetőséggel, és sok egyéb érdekességgel várjuk Önöket. A Kaszonyi Termálfürdő az élvezet és a haszon legjobb kombinációja.” – olvasható a figyelemfelkeltő invitálás a több mint két évtizede létesült gyógyüdülő honlapján.¹⁴

Az évek óta fokozatosan frissülő internetes felületen az érdeklődők 360°-os kameraképek segítségével járhatják körbe az üdülőkompexum egész területét és annak kiszolgáló egységeit. Ugyanezen felületen információt kaphatunk a helyben nyújtott szolgáltatásokról, programokról, szálláslehetőségekről és árakról egyaránt. Azok számára, akik kifejezetten egészségügyi szempontból keresnek fel a létesítményt, tájékoztató kisfilmek és részletes leírás áll a rendelkezésükre a helyi termálvíz egészségre kifejtett hatásairól.

A Mezőkaszonytól 1,5 km-re található valamikori „Sóstó-Termál” üdülő-övezet jogutódjaként működő, mára már teljesen kiépült, az európai uniós trendeket követő rekreációs övezet nem a helyi lakosok, mint inkább Ukrajna belső területeiről és a külföldről érkező turisták igényeit hivatott kiszolgálni.

Amennyiben Kárpátalja gazdasági szempontú értékeléséről beszélünk, különös tekintettel a turizmus részesedésére, semmiképp sem hagyható ki a sorból a fentebb említett üdülőövezet, hiszen a vidék legnépszerűbb turistacélpontjai közé tartozik.

¹⁴ WWW.KOSINO.UA 2017.

A kutatás során lehetőséget kaptunk a termálfürdő vezetésétől, hogy az elmúlt években, Ukrajnában tapasztalt nehézkes gazdasági helyzetben való tevékenységük vonatkozó adatait beépítsük a munkánkba.

A termálfürdő egy 200 fő befogadására alkalmas szállodával is rendelkezik. Itt általában teltház van. Ezzel együtt havonta átlagosan 2000 fős vendégkörrel számolnak.

A 2014 óta egyre mélyülő ukrán gazdasági válság hatásai nem mutatható ki a vendégszám alakulásában, ugyanis az üdülőhely vezetőinek elmondása szerint mindössze egy minimális fogyatkozás tapasztalható. A vendégkör átalakulásának azonban mintapéldája a Kaszonyi Termálfürdő, mivel az ide látogatóknak csak töredékét adják a helyiek. A legtöbben *Kijev*, *Harkiv* és *Dnyipropetrovszk* megyékből érkeznek, mely az ukrán-orosz fegyveres konfliktus migrációs hatásaként is definiálható.

A gyógyvizeiről méltán népszerű Kárpátok-alji terület sok külföldi turistát is vonz a régióba a szomszédos országokból (Lengyelország, Fehéroroszország, Moldova) vagy éppen a közép-európai Csehországból.

Mind a belföldi, mind a külföldi turisták körében gyakori a rendszeres visszalátogatás, akár éves szinten vagy évente több alkalommal is. Ekkora tömeg elszállásolására a létesítmény nem alkalmas, ami a szomszédos települések (Zápszony, Mezőkaszony, Nagybégány) számára egy kiváló lehetőséget kínál. Bármely irányból közelítjük meg a fürdőt, az utóbbi években egyre több kiadó szobát, vagy éppen újonnan épült vendégházat és kiszolgáló egységet találunk.

A vendégek korábban a 2–3 éjszakás csomagokat preferálták, a közelmúltban pedig a hosszabb (5–7 éjszakás) lehetőségek váltak népszerűbbé. A fürdőhely-vezetés is kívánt reagálni a bővülő igényekre, így 2017 végére elkészült a szálloda új (54 szobás) szárnya, mellette étteremmel és kávézóval.

Igényfelmérés

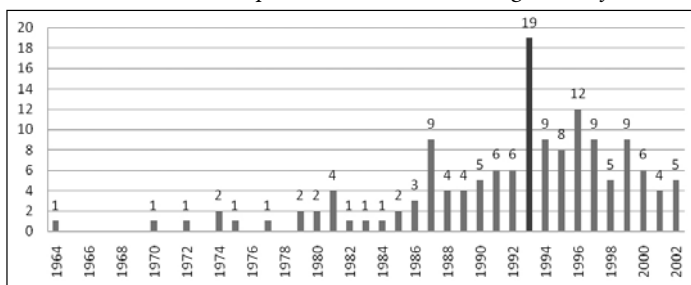
Az információgyűjtést követően elkészült a kutatás céljának megfelelő kérdőív, melyet internetes felületen tettünk elérhetővé ukrán és magyar nyelven. Ugyan a gazdaságélénkítő program kizárólag a magyar nemzetiségű vállalkozók támogatására irányul, a többségi nemzethez tartozókat is szeretnénk volna megkérdezni, hiszen ők is a potenciális fogyasztók részét képezik.

A kérdéssort összesen 143-an töltötték ki. Ebből ketten ukrán nyelven. Ennek ellenére csak a megkérdezettek 89%-a volt magyar, 8% ukrán, 3% pedig két-nemzetiségűnek vallotta magát. A felmérés során megkérdezett férfiak (34%)

és nők aránya (66%) nem teljesen felel meg a demográfiai képnek. Ugyan a hivatalos forrásokban is jelentkezik a nőtöbbség, mégsem ekkora mértékben.

A megkérdezettek között a legtöbben 1993-as évben születtek, összesen 19-en (2. ábra). A legidősebb 1964-es (1 fő), a legfiatalabbak 2002-es (5 fő) születésűek. Az adatközlők átlagéletkora 26 év (vagyis 1992-ben született), ami azzal is magyarázható, hogy leginkább ez a korosztály internetfogyasztó, valamint a kutatásban segítséget nyújtó szervezetek leginkább fiatal felnőttekkel foglalkoznak, így őket érte el a kérdőív.

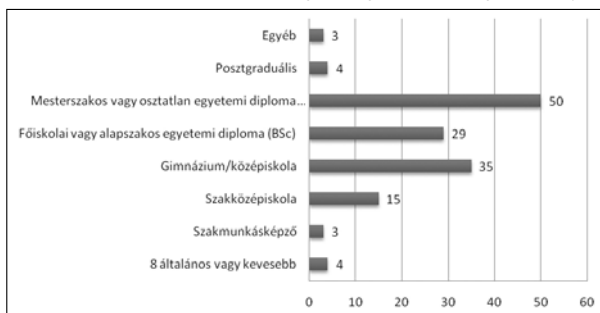
2. ábra: A mintacsoport születési év szerinti megoszlása (fő)

(Forrás: saját felmérés)

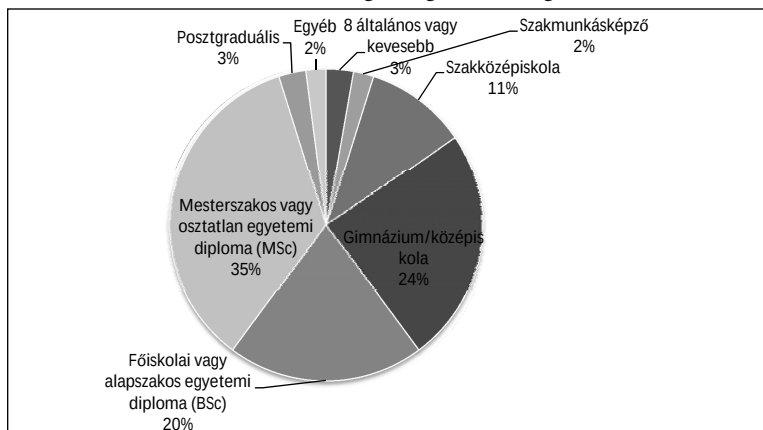
A válaszadók 35%-a (50 fő) egyetemi végzettséggel rendelkezik (3. és 4. ábra). Az érettségivel rendelkezők vannak még jelen nagyobb mennyiségben (24,5%), mivel többen még felsőfokú tanulmányaikat folytatják. A főiskolát végzettek a minta 20,3%-át teszik ki.

3. ábra: A válaszadók iskolai végzettség szerinti megoszlása (fő)

(Forrás: saját felmérés)

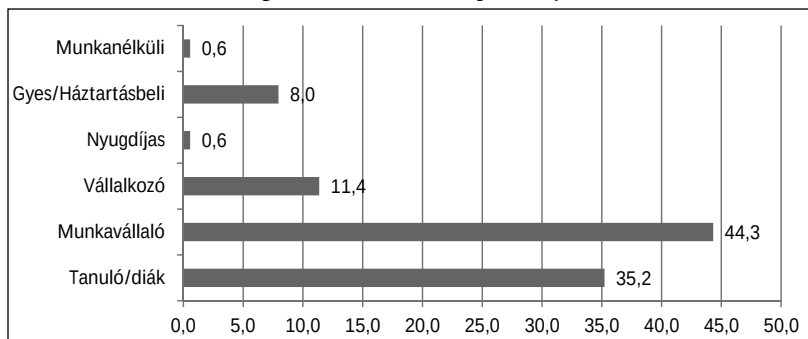
4. ábra: A válaszadók iskolai végzettség szerinti megoszlása (%-ban)

(Forrás: saját felmérés)

A válaszadók nagy része (33-an) a munkaerőpiacon egyszerre több státuszt tölt be. Legnagyobb a tanulmányaik mellett munkát vállalók aránya (18 fő). Legtöbben munkavállalói (78 fő) és tanuló/diák (62 fő) státuszban vannak. Ezt mutatja az 5. ábra is.

5. ábra: A megkérdezettek munkaerőpiaci helyzete (%-ban)

(Forrás: saját felmérés)

A kutatás egyik alapfelvetése, hogy a helyi (kárpátaljai) lakosság külföldi utazásai során igénybe vett szolgáltatásokat otthon is igénybe venné-e, ha azok elérhetőek lennének a számára. A fogyasztói magatartás vizsgálatára több

kérdést illesztettünk be az űrlapba. Egyrészt arra kértük a válaszadókat, hogy értékeljék adott szolgáltatásokat egy numerikus skálán aszerint, milyen gyakorisággal veszik azokat igénybe. A válaszokból kiderül, hogy a megkérdezett kárpátaljaiak az éttermeket „*évente többször*” látogatják (a válaszadók 25,9%-a jelölte ezt a gyakorisági értéket), a kávézókat legtöbbször „*heti*” szinten (30,1%) és van egy jelentős tábor a kitöltők 65,8%-a, akik legalább „*havi*” rendszerességgel fogyasztanak kávé vendéglátóipari egységekben. Jellemzően a klubok/bárok látogatottsága kapott még jelentősebb értéket. A 143 fős közreműködői csoport 22,4%-a „*évente néhány alkalommal*” jár ilyenfajta szórakozóhelyre, ugyanennyi pedig évi egy alkalomnál is ritkábban. Előbbi csoportba jellemzően a fiatalabb korosztály van túlsúlyban.

A legtöbb szolgáltatás, mint például a wellness/uszoda, strand, könyvtár, disco, kocsma/ivó a megkérdezettek körében kevésbé népszerű. A leggyakoribb válaszok ezek esetében a „*ritkán látogatom*” vagy „*soha*”. A sportlétesítményeket, sportprogramokat a válaszadók 28%-a elutasítja, ők ugyanis saját bevallásuk szerint „*soha*” nem élnek ezekkel a lehetőségekkel. Ugyanakkor 42,7%-uk évi, havi vagy heti gyakorisággal sportol. Később ezt támasztják alá a sportlétesítmények fejlesztésére irányuló igények.

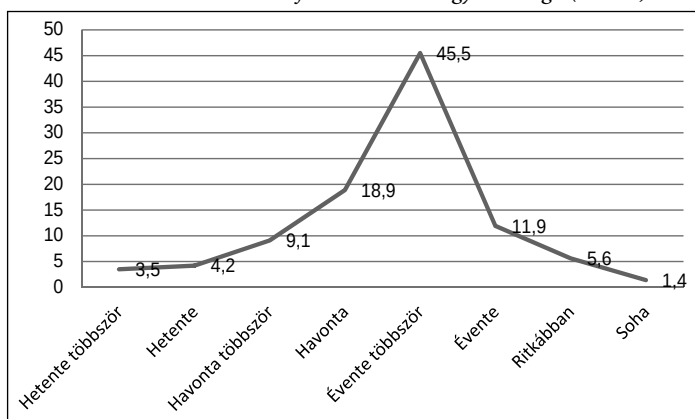
A faluházak/tájházak, koncertek, fesztiválok látogatottsága azok időszakos jellegéből adódóan, programok függvényében változó. Egy érdekes különlegesség még a színházba járók aránya. A megkérdezettek 34,3%-a évente több alkalommal látogat előadásokat és mindössze 18,9% az, aki soha nem jár el színházi előadásokra. A szép értékek magyarázata, hogy kiváló magyar nyelvű színházi társulat tevékenykedik Beregszászban, illetve több ukrán nyelvű előadás is megtekinthető a megyében.

Miután képet kaptunk a fogyasztási gyakoriságról, a döntést befolyásoló tényezőkről kérdeztük a helyieket. A gazdasági nehézségek miatt alaptézisünk volt, hogy az ár dominál, mint döntésbefolyásoló tényező. Ezt azonban cáfolták az eredmények. A legfontosabbnak, ugyanis a legtöbbször a magyar nyelvű kiszolgálást nevezték meg. (Ennek oka, hogy a válaszadók nagy része magyar anyanyelvű, és jellemzően kevesen beszélnek az államnyelvet a kárpátaljai magyarok körében.) A prioritások között szerepel még a színvonal, ár/érték arány és a távolság. A reklám és a hirdetés pedig kevésbé fogja meg a fogyasztókat.

Ugyanezt a kérdést tettük fel külföldi látogatóik kapcsán is. A válaszadók nagy része említette, hogy évente legalább egy-két alkalommal látogat el koncertre, színházi előadásokra vagy múzeumba. Népszerű utazási motivációk még a wellness szolgáltatások és a strandolás.

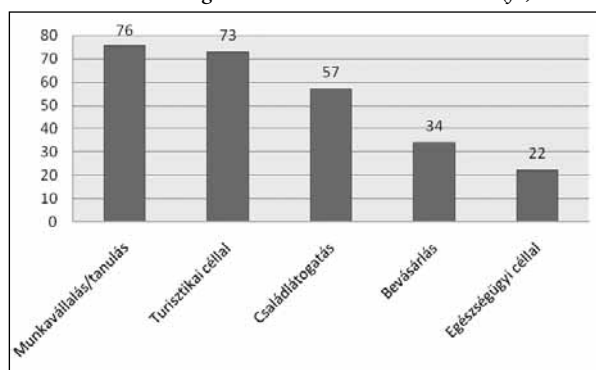
Külön pontban tárgyaljuk az utazások gyakoriságát és motivációját. A 143 megkérdezett között szerepel 5 olyan válaszadó, aki saját bevallása szerint heti több alkalommal lépi át az országhatárt. Ők munkavállalási céllal utaznak. Hatvanötön mondták azt, hogy évente több alkalommal utaznak külföldre, ők képezik a legnépesebb csoportot. Többen közülük hosszabb időszakra utaznak külföldi munkavállalás vagy képzés céljából. És vannak ketten, akik sosem hagyják el otthonukat. (6. ábra)

6. ábra: A válaszadók külföldi utazásának gyakorisága (%-ban)

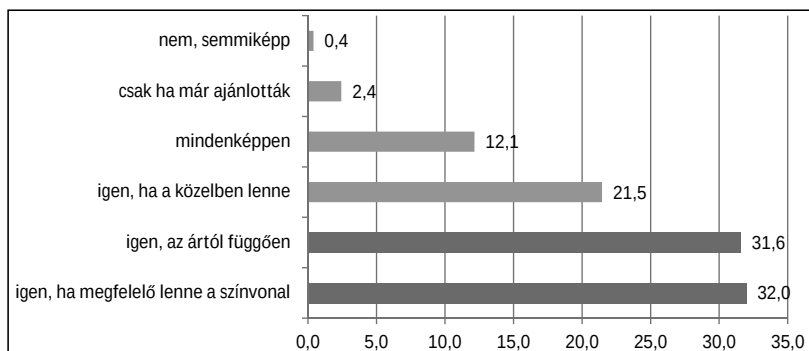
(Forrás: saját felmérés)

7. ábra: A megkérdezettek utazási motivációi (fő)

(Forrás: saját felmérés)

9. ábra: A fogyasztási döntések feltételei (%-ban)

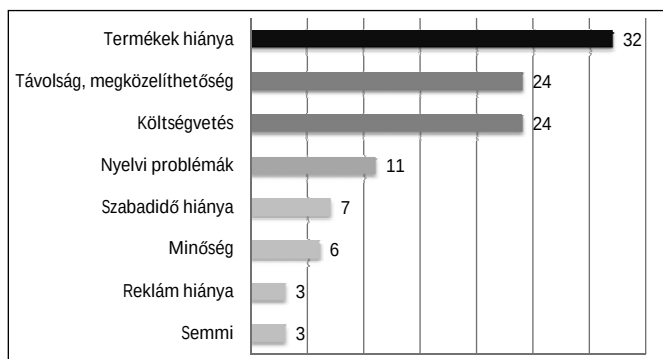
(Forrás: saját felmérés)

A szolgáltató szektor több problémával is küzd a régióban. Egyrészt hiány van a változatos termékekből, másrészt a meglévők színvonala nem mindig felel meg a fogyasztók elvárásainak. A már említett hiányos infrastruktúra pedig tovább szűkíti a szolgáltatások vonzáskörzetét. A megkérdezettek 69,3%-a számolt be olyan tényezőkről, amelyek gátolják a fogyasztást.

Felmértük, hogy a megkérdezettek szerint melyek a vidéken rejlő potenciális előnyök. A válaszadók leggyakrabban a festői környezetet, a szemet gyönyörködtető tájat és természeti értékeinket (pl. ásvány-, gyógy- és termálvizek) említették. További fontos szempont még a többnyelvűség és a kultúrák keveredésének eszenciája. Bár az ukrán-magyar nyelvű kiszolgálást többen negatív visszhanggal jegyezték meg. Az árak a helyi fizetések függvényében drágának mondhatók, viszont még mindig kedvezőbbek a külföldiekénél. Az egyediség mellett hangsúlyozták az emocionális kötődést, hiszen itt együtt lehetnek szeretteikkel.

A Kárpátalján igénybe vehető szórakozási/kikapcsolódási lehetőségek legfőbb hiányosságai a minőség, árak és vendéglátói szakértelem hiánya. Problémát jelent még a nyelvtudás, mivel viszonylag kevés a két- vagy többnyelvű kiszolgáló hely. Az infrastruktúra minőségtelen, vagy teljesen hiányzik. Az egyik válaszadót idézve: *„Be kell menni a városba. Rossz az utak minősége, nincs kedvünk visszamenni munka után. Az infrastruktúra hiányzik”*. Több értékelő említést tett még a higiénia hiányáról. A 10. ábrán a megkérdezettek döntéseit befolyásoló tényezők találhatók, az egyes tételek mellett megjelenő értékek azt fejezik ki, hogy a minta mekkora részét (%-ban) gátolja adott tényező a fogyasztási döntésben.

10. ábra: A fogyasztást gátló tényezők (%-ban)

(Forrás: saját felmérés)

A fejlesztésre szoruló vagy újonnan létrehozandó szolgáltatásokról is megkérdeztük a helyieket. Hiszen a turizmus alaptézise, hogy a fogyasztók igényeire reagáljunk. A mintacsoport által megfogalmazott igények válhatnak a lehetséges fejlesztések irányadóivá. A 143 megkérdezettből 92-en ajánlottak új termékeket/szolgáltatásokat. A 92 fő 30,4%-a támogatná magyar nyelvű mozi létrehozását Kárpátalján. A demográfiai mutatók kedvezőtlen alakulása mellett, inkább kétnyelvű filmvetítéseket javasolnánk, vagy más szolgáltatásokkal való kooperációt. A beérkezett válaszok feldolgozása során több alkalommal is felmerült az igény a sportolási lehetőségekre. Településenként szükség lenne egy kisebb játszótérre, ezt kiegészítendő sportpályával, esetleg futópályával vagy szabadtéri tornaszerekkel.

Az Északkeleti-Kárpátok láncainak köszönhetően nagy hagyományai vannak vidékünkön a hegymászásnak, túrázásnak. Tanösvények, túraútvonalak, kilátók fejlesztésére is szükség lenne. Valamint ezeket számos egyéb szolgáltatással lehetne kombinálni, például extrém sportlehetőségekkel (rafting, sárkányrepülés, biciklitúrák).

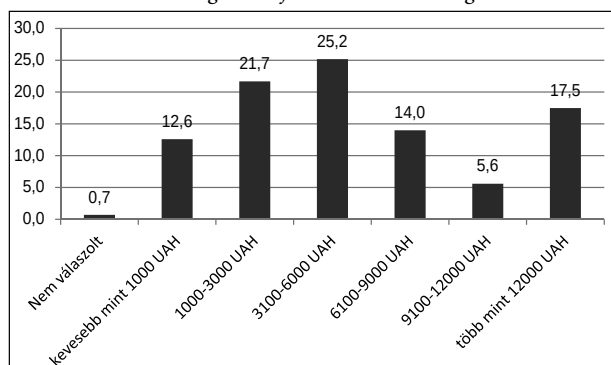
Egy kalandpark, illetve vidámpark kiépítésének lehetőségét is többen javasolták. Az ehhez szükséges természeti erőforrás, mint a hegyvidék és erdős terület, már adott.

Éttermek, bárók, kávézók már most is vannak a régióban, viszont a megkérdezettek hiányolják a középosztály számára is megfizethető, színvonalas helyeket. Néhány olyan éttermet, mely különleges ételeket kínál, esetleg látványkonyhával vár. A kávézók, bárók felé egy fejlesztési javaslat az élőzenés

helyszínek kialakítása. Esetleg könyvbemutatók, kerekasztal beszélgetések, kiállítások fogyasztócsalogató hatása.

A vállalkozások beindításához nem elég az igényeket felmérni, kell, hogy legalább egy megközelítő értéket kapjunk a fogyasztói csoport diszkrecionális jövedelméről, illetve a termékek igénybevételének hajlandóságáról. A felmérésben résztvevők hozzávetőleges havi jövedelméről kaptunk információt (11. ábra):

11. ábra: A válaszadók hozzávetőleges havi jövedelem szerinti megoszlása a mintában (%-ban)

(Forrás: saját felmérés)

34,3% az államilag meghatározott minimálbér alatt keres. 25,2% az ukrán fizetések átlagértéke és a minimálbér közé teheti a havi bérezését. Van egy jelentős (17,5%-os) réteg, akik a legfelső kategóriába tartoznak, ők főként külföldön vállalnak munkát.

Következtetés

A fejlesztések és beruházások érdekében érdemes előzetes felméréseket végezni. Az állam gazdasági helyzete a tárgyidőszakban sem javult. A megélhetési problémák miatt egyre többen utaznak külföldre munkavállalás céljából. Ukrajna népességében is jelentős fogyás következett be. A legutóbbi lépszámlálás 2011-ben volt, az akkori 46 millióhoz képest a 2018-as becslés 42,4 millió fővel számol.¹⁵ A Summa 2017-es felmérése szerint a 2001-es népszámláláshoz képest a magyar lakosság száma 13,7%-kal csökkent Kárpátalján; ami némileg kedvezőbb a magyarországi bevándorlási statisztikákon alapuló forgatókönyvekénél. A csökkenés mértéke (0,9% évente) jóval kisebb, mint a Kárpát-medencei többi nemzetiség vonatkozó értékei 2001 és 2011 között (évi 1,2–1,6%).

¹⁵ WWW.UKRSTAT.UA, 2018.

A felmérés eredményeként a következő konklúziókat vonhatjuk le. A fogyasztók legnagyobb problémái a jelenlegi szolgáltatások változó színvonala, az árak, melyek a fizetésekhez képest túlértékelték. A kutatásban résztvevők megfogalmazták igényeiket a megfizethető, színvonalas kiszolgáló egységek iránt. *„Nincs változatosság, hatalmas szakadék tátong a középréteg számára megfizethető és a változatos, igényes programok között, mintha az csupán a legfelsőbb réteg privilégiuma lenne. Nem nagyon vannak eredeti ötletek.”* – fogalmazta meg az egyik válaszadó. A többnyelvű kiszolgálás pedig az elsődleges igények között szerepel.

A tapasztalatok azt bizonyítják, hogy a fiatal korosztály számára több lehetőség van, melyek sokszínűsége nagy kívánnivalót maga után. Igény fogalmazódott meg kulturált kávézók, hiánypótló ételeket kínáló éttermek, valamint olyan programok iránt, melyek a középkorúak számára is élvezhetőek.

„A Kárpátalján fellelhető szórakozási lehetőségek leginkább a fiatal generációt szolgálják ki. A középkorúak kevesebb lehetőséggel bírnak. Nem utolsó a távolság, illetve a közlekedés hiánya okoz gondokat.” Ezt is az egyik középkorú megkérdezett mondta el a lehetőségek hiányosságai kapcsán.

A családok, kisgyermekesek igényeire is figyelmet kell fordítanunk, ugyan az utóbbi időben a korábbi nyugati trendek mintájára alakítanak ki gyerekek játszószarkokat a vendéglőkben, kávézókban, még mindig nagy a hiány a családbarát helyekből. *„Sajnos, aki a családjával szeretne menni egy közös programra, szinte sehol nem teheti meg, mert nem elég családbarát a környezet, a jelenleg meglévő kapcsolódási lehetőségek közül.”*

A hiányosságok között a legtöbben az infrastruktúrát említették. Ez leginkább a helyenként több évtizede elhanyagolt közúthálózatra vonatkozik, amely nagyban megnehezíti a közlekedést, annak ellenére, hogy a Kárpátalján nincsenek nagy távolságok. A megye kelet-nyugati kiterjedése 190 km, a legészakibb és legdélibb pont között pedig 100 km a távolság. A helyiek mégsem szívesen utaznak otthon: *„A rossz utak miatt a távoli szórakozási helyeket nem szívesen keresem fel. Az is problémát okoz, ha nem tudnak magyarul, csak ukránul.”*

Vidékünk erősségei mellett sem szabad elmenünk – a páratlan természeti kincsek, kulturális sokszínűség és gazdag történelem. Külföldi befektetők szempontjából figyelemfelkeltő lehet az olcsóbb munkaerő, a kedvező földrajzi fekvés, a határok sűrűsége, valamint az EU közvetlen szomszédsága.

A válaszadók több, a helyi vállalkozások számára is tanulságos előnyt fogalmaztak meg Kárpátaljával kapcsolatban. *„Ha odafigyelnek rá, akkor könnyen lehet a felhasználók igényeire építeni, mert szinte mindenki ismer mindenkit,*

könnyen törzsvendéggé válhat.” „Ukrajnában máshol nincsenek ilyen lehetőségek (hegyek, termálvíz, téli sport stb.).” „Erős történelmi múlttal rendelkezik, a hegységek bárkit ámulatba ejtenek, különösen egy alföldi látogatót.”

Vállalkozóként a veszélyekre is figyelni kell. Elsősorban számolnunk kell a munka vagy tanulás célú emigrációval, mely jelentősen nőtt az elmúlt években. Valamint az országban közismerten jelenlévő bürokráciával és korrupcióval. Voltak olyan válaszdók, akik negatív vízióikat is megfogalmazták: „...nem hiszem, hogy bárminemű vállalkozást érdemes lenne indítani itt. Egyszerűen nem lenne forgalom, mivel senki nincs itthon.” Racionális kijelentés, viszont úgy gondolom, hogy nem szabad az otthon élőkét és a szülőföldjükön jövőt építőket magukra hagyni. Miattuk kell fejleszteni, amely fejlődés magával vonhatja azt a sikert, ami a korábban emigrálókat is hazahozhatja.

4. táblázat: Kárpátalja szolgáltató szférájának SWOT-analízise

Erősségek	Lehetőségek
• Környezet • Kulturális diverzitás • Földrajzi fekvés • Gazdag történelmi múlt • Környező országokhoz képest olcsóbb	• Termál- és gyógyvizek • Sportközpont, extrém sportok • Bakancsos turizmus fejlesztése • Gasztronómia • Középkorúak elérése • Családbarát fejlesztések
Gyengeségek	Veszélyek
• Színvonal • Infrastruktúra • Hiányos szakértelem • Finanziális korlátok • Szolgáltatások egyhangúsága • Nyelvi hiányosságok	• Gazdasági instabilitás • Népességsökkenés • Bürokrácia • Korrupció • Politikai atrocitás

Először a közlekedési infrastruktúrát kell fejleszteni, hogy térben közelebb kerüljenek ezek a szórakozási lehetőségek a szolgáltatást igénybe vevőkhöz. Másodsor ki kell dolgozni egy egységes minősítési rendszert, amely a szórakozási lehetőségeket kvantitatív és kvalitatív szempontok alapján rangsorolja, ezt széles körben ismertté kell tenni, hogy a vásárló számára összehasonlíthatóak legyenek a szolgáltatások.

Irodalomjegyzék

BERGHAUER 2009.

BERGHAUER Sándor: Turizmus. In: Kárpátalja. Szerk: Baranyi Béla. Pécs–Budapest, 2009. IX. fejezet, 337–353.

BERGHAUER 2012.

BERGHAUER Sándor: A turizmus, mint kitörési pont Kárpátalján. Pécs 2012.

POP (ПОП) 2002.

POP I. (ПОП С. С.): Природні ресурси Закарпаття – Учбовий посібник, Ужгородський Національний Університет. Ужгород, 2002.

ZASZTAVECKA ET AL.

ZASZTAVECKA O. V. – ZASZTAVECKIJS B. I. – GYITCSUK I. L. – TKACS D. V. (ЗАСТАВЕЦЬКА, О. В.; ЗАСТАВЕЦЬКИЙ, Б. І.; ДІТЧУК, І. Л.; ТКАЧ, Д. В.), 1996: Географія Закарпатської області. Ternopil 1996. 94 p.

Internetes források:

SUMMA 2017.

http://bgazrt.hu/nпки/kutatasok/summa_2017/ – Nemzetpolitikai Kutatóintézet honlapja. (Letöltés ideje: 2018)

www.eganede.com – az „Egán Ede” Kárpátaljai Gazdaságfejlesztési Központ honlapja. (Letöltés ideje: 2017)

www.karpataljalap.net – Kárpátalja hetilap online felülete. (Letöltés ideje: 2017)

www.kmmi.org.ua – a Kárpátaljai Megyei Művelődési Intézet honlapja. (Letöltés ideje: 2017)

www.kosino.ua – A Kaszonyi Termálfürdő honlapja. (Letöltés ideje: 2017)

www.swot-analyse.net – Információs honlap. (Letöltés ideje: 2017)

www.tradingeconomics.com – Információs honlap. (Letöltés ideje: 2017, 2018)

www.ukrstat.gov.ua – Головне Управління статистики у Закарпатській області. Kárpátalja Statisztikai Főosztályának honlapja. (Letöltés ideje: 2018)

www.wordart.com – Online szófelhő szerkesztő szoftver. (Letöltés ideje: 2018)

Sarnyai Benedek

**„Antropológiai hadművelet???”¹ –
Hallgatói attitűdök vizsgálata
a társadalomtudományi végzettségű szakemberek
és a haderő missziós hadműveletek során történő
együttműködésével kapcsolatban**

**Bevezetés – társadalomtudományok jelentősége a kortárs had-
viselésben**

Lassan harminc évvel a hidegháború vége után elmondhatónak tűnik, hogy a lehetséges fegyveres konfliktusok jellege alapjaiban változott meg. A globális katonai szembenállás (a Szovjetunió bukásával) megszűnt, napjainkra minimálisnak mondható egy világméretű háború veszélye. A jelen konfliktusok immáron kevésbé hordozzák magukon a hagyományos harci cselekmények jegyeit.²

E hadviselésben a valódi cél már nem az ellenség megsemmisítő erejű legyőzése, sokkal inkább egy kooperáció kikényszerítése. Az ilyen jellegű háborús tevékenységek két fázisra oszthatóak: az *1. fázisban* egy adott katonai szövetség háborúban megdönti a fennálló rendszert, azzal a céllal, hogy a *2. fázisban* képes legyen nemzet- és/vagy államépítés segítségével a nemzetközi elvárásoknak megfelelő, együttműködésre alkalmas intézményrendszert létrehozni.³ És pont ezen állam és nemzetépítő szándék miatt a potenciális ellenségre sem lehet többé „gonoszként” tekinteni, ő egy jövőbeli partner az államépítésben.

Egy ilyen háborús környezetben fontossá válik a civil lakossággal való minél jobb kapcsolat kiépítése, a katonai jelenlét és az államépítő szándék elfogadtatása. Ezen tényezőkön a fentebb említett kooperáció sikeressége múlhat.

¹ Az idézet egyik szakkollégista társamtól származik. Azzal kapcsolatosan hangzott el, hogy egy szakkollégiumi rendezvényre szerettem volna az antropológia és a haderő kapcsolatáról egy beszélgetést szervezni.

² FARKAS 2008. 1.

³ BOLDIZSÁR 2008. 112–113.

Nem elhanyagolható továbbá az a tényező sem, amely az egyik legismertebb amerikai katonai doktrínában is megjelenik: a nemzetközi katonai jelenléttel szembeni felkelések elsődleges bázisa a helyi civil lakosság. És mivel a lokális felkelők értelemszerűen jobban ismerik a civil lakosság kultúráját és problémáit, mint a megszálló katonai erők, így könnyedén maguk mellé állíthatják őket.⁴

Az ellenséges környezet kulturális feltérképezése napjainkra ezért egyre fontosabbá válik a hadviselésben. Hogy ez minél nagyobb hatékonysággal történjen, a hadműveleti munkában a társadalomtudományok a tervezéstől, a végrehajtáson át a lezárásig (tranzitáció) jelentős szerepet kapnak.⁵

Ez az a szemléletváltás, amelyet az amerikai hadtudományi szakirodalom „kulturális fordulatként” (cultural turn) jellemez.⁶ Ez elsősorban az iraki és az afganisztáni háború tapasztalataiból táplálkozott a tengerentúlon. 2003 őszén Irakban például már komoly panaszok jelentek meg azzal kapcsolatban, hogy a *felkeléselleni műveletek* (counterinsurgency) során az amerikai csapatok és parancsnokok a helyi nyelv és a megfelelő regionális ismeretek hiányában súlyos hibákat követtek el a civil környezet rovására. E hibák továbbcsúszították a felkeléseket, és a helyi civil lakosságot is ellenük fordították, komoly emberáldozatokat követelve mindkét részről.⁷

Az ilyen problémákat ellensúlyozandó napjainkra elterjedté váltak a civil környezettel kapcsolatos tevékenységekre specializálódott modern modul alakulatok. Ezek a *Civil-katonai Együttműködés* (Civil-Military Cooperations – CIMIC) és a *Lélektani Műveletek* (Psychological Operations – PSYOPS).⁸

A CIMIC feladatköre általánosan a NATO CIMIC-doktrínája szerint összefoglalva a következő tevékenységekre terjed ki:

- „Civil-katonai kapcsolattartás: közvetlen kapcsolat és interakciók a civil szereplőkkel; folyamatos információgyűjtés és csere.
- Saját erők támogatása: a civil szempontok megjelenítése a művelettervezési folyamatban; civil környezet értékelése, elemzése.
- Civil környezet támogatása: katonai műszaki, egészségügyi, humanitárius támogatás; CIMIC projektek.”⁹

⁴ U.S. Army Field Manual 3–24 and U.S. Marine Corps Warfighting Publication 3–33.5 (FM 3–24) (2014) 3–1. <https://fas.org/irp/doddir/army/fm3-24.pdf>. Letöltve: 2018.09.23.

⁵ SZTANKAI 2018. 254.

⁶ CLEMIS 2010. 21.

⁷ CLEMIS 2010. 22.

⁸ BOLDIZSÁR 2008. 50.

⁹ RÓZSA 2016. 130.

A PSYOPS célja leginkább a *befolyásolás* fogalmával írható le. Főbb feladatai közé tartozik:

- „az ellenséges célcsoportok akaratának gyengítése;
- a baráti célcsoportok elkötelezettségének megerősítése;
- a bizonytalanok, el nem kötelezettek megnyerése.”¹⁰

E két szervezet természetesen (noha sajátosan egy központ alá szervezve) a Magyar Honvédség keretein belül is megtalálható. Ez annak köszönhető, hogy hazánk a különböző katonai szövetségekben (NATO, EU, ENSZ) való részvétel miatti kötelezettségeiből fakadóan részt kell, hogy vegyen olyan *missziós műveletekben*, mint például a *békeműveletek*.¹¹

Mindezen tények figyelembevételével úgy vélem, érzékelhetővé válik a társadalomtudományi tudás jelentősége a modern hadszíntereken. Jelen cikkben egy olyan empirikus kutatást kívánok prezentálni, amelyet megglátásom szerint, ezen tényezők tesznek relevánssá.

Maga a téma persze rendkívül komplex. Épp ezért fontosnak tartom rögzíteni, hogy jelen szöveg keretei nem biztosítanak számomra lehetőséget arra, olyan tényezőkkel is kiemelten tudjak foglalkozni, mint a társadalomtudományi közeg részéről gyakran megjelenő etikai kétségek a civil tudósok és a haderő együttműködésével kapcsolatban.¹² Hasonlóképp kevés figyelmet tudok fordítani a civil környezet kezelésével kapcsolatos (a két modul alakulat típuson túli) olyan további szervezetekre, mint a 2007 és 2014. között létezett *Kulturális Elemzők Rendszere* (Human Terrain System – HTS).¹³

1. A kutatás témája

Az utóbbi bő tíz évben hazánkban a társadalomtudományi képzést folytató intézmények is elkezdték érdeklődésüket mutatni a haderővel történő együttműködés lehetőségei iránt. Az országban jelenleg két Kulturális Antropológia Tanszék található, ezekkel vette fel a kapcsolatot a Magyar Honvédség. Először

¹⁰ RÓZSA 2016. 194.

¹¹ Nemzeti Biztonsági Stratégia (2012) 26. pont
http://2010-2014.kormany.hu/download/f/49/70000/1035_2012_korm_hatarozat.pdf. Letöltve: 2018.11.04.

¹² Ld.: pl.: KÁNTOR 2015.

¹³ Leírását ld.: FM 3-24 2014. 3–5

a Miskolci Egyetemmel indult diskurzus a kooperációról¹⁴, az utóbbi két évben pedig az Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Társadalomtudományi Kar (ELTE TÁTK), Kulturális Antropológia Tanszéke is bekapcsolódott. Ezt mutatja, hogy 2017. november 30-án „Jó állam-hatékony haderő: antropológia és hadtudomány” címmel e tanszék és a Nemzeti Közszerológati Egyetem, Hadtudományi Kar Katonai (NKE HHK) Vezetőképző Intézetének Összhaderőnemű Művelési Tanszéke a Lágymányosi Campuson konferenciát rendezett. A konferencia témája a társadalomtudományok (kiemelten a kulturális antropológia) szerepének bemutatása volt a XXI. századi hadműveletek végrehajtása során.¹⁵ Ezt a következő évben november 20-án meg is ismételték az NKE HHK-n. A 2017-18-as tanév második szemeszterében mindezek mellett pedig egy *katonai antropológia* elnevezésű, szabadon választható kurzus is meghirdetésre került az ELTE TÁTK-n.

E diskurzus elindulása abból a bevezetésben ábrázolt igényből következik, hogy a Magyar Honvédség számára egyre fontosabbá válik a társadalomtudósok segítségével a civil környezettel kapcsolatos feladatok szakszerű ellátása érdekében. A konferenciák során több előadás foglalkozott annak bemutatásával, hogy a civil kutatók hogyan segíthetik e téren a haderő munkáját.

Úgy vélem, ennek nyomán válik érdekessé a két fél szakmai utánpótlásának vizsgálata. A hallgatók jelenleg mindkét intézményben pályájuk elején járnak, de a későbbiekben valamilyen módon köztük valósulhatna meg az együttműködés. Emiatt ennek lehetőségéről is érdemes lesz megfelelően tájékoztatni őket. Épp ezért úgy gondolom, fontos feltérképezni, hogy milyen esetleges akadályozó tényezőket érzékelhetnek, milyen ellenérzések lehetnek ennek kapcsán, hiszen a tájékoztatás során ezeket kell leküzdeni.

Ennek feltárását szolgálja a jelen dolgozatban bemutatásra kerülő kutatás is. Kutatási kérdésem a következő: *Hogyan viszonyulnak az NKE HHK katonai vezető alap-és mesterszakon és az ELTE TÁTK szociológia alap- és kulturális antropológia mesterszakon tanuló hallgatók a haderő és a társadalomtudományos végzettségű szakemberek missziós katonai műveletek során történő együttműködéséhez?*

Az ELTE TÁTK-ról e két szakot a kötelező kulturális antropológia-oktatás miatt emeltem ki. Ez annak köszönhető, hogy a Kulturális Antropológia

¹⁴ Ennek egyik megnyilvánulása például a 2010-es „Az alkalmazott antropológia szerepe a XXI. század katonai műveleteiben” című konferencia. A konferencia kiírása: http://web.uni-miskolc.hu/~btkvat/doc/konf/katonai_meghivo_web.pdf. Utolsó megtekintés: 2018.12.29.

¹⁵ A konferencia kiírása: <http://tat.kelte.hu/konferencia?id=NW-2186>. Utolsó megtekintés: 2018.11.24.

Tanszékkal vette fel a kapcsolatot az NKE HHK, és e diszciplína katonai alkalmazásával foglalkoztak leginkább a közös konferenciák is. Mindez arra enged következtetni, hogy az ELTE TÁTK-n elsősorban a kulturális antropológia-oktatáson keresztül történhetne meg az együttműködés lehetőségeinek ismertetése.

Az NKE HHK *katonai vezető szakon* tanuló hallgatók vizsgálatát az teszi számomra relevánssá, hogy potenciálisan a későbbiekben ők lesznek a Magyar Honvédség főtisztjei. A missziós műveletek tevékenységeiben, vagy akár a parancsnoki döntéshozásban legfőképpen ők azok, akiket a társadalomtudományi kutatások eredményei segíthetnek.

E szövegnek a kutatási kérdésben bemutatott attitűd feltárásán túl további célja, hogy esetleges későbbi, e témához kapcsolható vizsgálatokat is előkészítsen. Így a kutatás végére célozom azonosítani olyan területeket, amelyek e viszonyulás kapcsán vizsgálatra érdemesek lehetnek. E vizsgálatokhoz kívánok előzetesen hipotéziseket is javasolni.

Mindezen körülményeket figyelembe véve kutatásomhoz a *fókuszcsoporthoz interjú* módszerét választottam. E módszer segítségével megismerhetem a csoportok résztvevőinek gondolkodási kereteit, sémáit a vizsgált témával kapcsolatban. Információt szerezhetek arról, hogy a csoporttagok hogyan közelítenek meg egy adott kérdéskört, hogyan mutatják be- és elemzik tapasztalataikat.¹⁶ Emellett fontos tényezőnek tartottam, hogy minél több csoporttag véleményét kimerítően ismerjem meg a témáról, ezért kisebb, 6-8 fős csoportokkal dolgoztam. Mivel pedig jelen kutatás *feltáró* jellegű, minderre kiemelten nagy szükség van.

2. Elméleti háttér – A társadalomtudományi diszciplínák alkalmazhatósága katonai célokra

A dolgozat jelen részében arra a kérdésre kívánok választ adni, hogy pontosan mely tevékenységek megjelenésére és értékelésére kívánok az interjúk során koncentrálni. Ehhez Szálkai Kinga 2011-ben írt Országos Tudományos Diákköri Konferenciára dolgozatában foglaltakat fogom alapul venni. E dolgozatban az *alkalmazott antropológia* és a haderő kapcsolatával foglalkozott és megglátásom szerint igen szemléletesen foglalta össze a tudomány katonai alkalmazásának lehetőségeit.

Az *alkalmazott antropológia* lényegét tekintve nem más, mint: „a kulturális antropológia elméletének, módszertanának és holisztikus látásmódjának gya-

¹⁶ VICSEK 2006. 27.

*korlati alkalmazása egy adott közösség társadalmi, politikai, gazdasági vagy technikai problémáinak megoldása során.*¹⁷

Haraszi Anna az imént idézett 2005-ös tanulmányában Gary Ferraro 1992-es *Cultural Anthropology/An applied perspective* című tanulmányára támaszkodva bemutatja a kulturális antropológia ilyen téren való alkalmazásának legjellegzetesebb eseteit. Az általa említett alkalmazási formákból kiindulva megállapítja, hogy az alkalmazott antropológus munkájának lényege, hogy segédkezzen a közösség életének megváltoztatásában, sőt akár propagálja is a változásokat.¹⁸

Szálkai Kinga Koppányi Zsuzsa *Az alkalmazott antropológia helye és szerepe a Magyar Honvédségben* című 2010-es konferencia előadása nyomán mutatja be, hogy a Haraszi Anna által ábrázolt alkalmazási formák egyszerűen átfogalmazhatóak a haderő támogatására foglalkoztatott antropológusok tevékenységének jellemzésére.

E téren a következőket sorolja fel:

- „a kulturális és társadalmi adatgyűjtés és adatelemzés stratégiai és taktikai célok megfogalmazásának elősegítésére, a szükséges eszközök meghatározására, a célok elérési lehetőségeinek feltérképezésére;
- egy tervezett vagy véghezvitt művelet esetén az adott műveleti terület humán viszonyainak és a közösség (várható) reakciójának leírása és vizsgálata, kulcsemberek felkutatása;
- segélyakciók vagy békeműveletek tervezésében és elemzésében való asszisztencia;
- a haderő tagjainak kulturális kiképzése és ehhez kapcsolódó kiadványok készítése;
- a helyi lakossággal való kapcsolatok kiépítése adott műveleti területen.”¹⁹

Ez a felsorolás, úgy vélem, megfelelően foglalja össze, hogy a missziós tevékenységek során a civil környezet kezelésében hogyan segíthetik a haderő munkáját a társadalomtudományos végzettségű szakemberek. Mint láthatuk, a szerző e helyen kifejezetten az alkalmazott antropológusok munkájára koncentrál. Meglátásom szerint azonban a tevékenységek itt található leírása lehetőséget biztosít arra, hogy ezt kiterjesszük általánosabban a társadalomtudósok feladataira.

¹⁷ HARASZTI 2005. 221.

¹⁸ HARASZTI 2005. 222.

¹⁹ SZÁLKAI 2011. 11.

Hogy mindezt alátámasszam, bemutatok egy gyakorlati példát. A kulturális és társadalmi adatgyűjtés-adatelemzés és az itt megkapott eredmények kiadványokba szerkesztésének egyik jellegzetes terméke a CIMIC-kézikönyvek. E munkák útmutatóként szolgálnak a missziós személyi állomány részére az adott ország civil környezetéről. Az ilyen kézikönyvekben összefoglalt információk több társadalomtudományi diszciplína kutatási területének eredményeit ötvözik. Az itt megjelenő demográfiai adatok értelmezése például köthető a szociológiához, az adott ország nemzetközi rendben elfoglalt helyének bemutatása a nemzetközi kapcsolatok elemzéséhez, a politikai berendezkedés ismertetése pedig a politológiához.²⁰ Noha a hadtudományi diskurzusban a kulturális antropológia tudománya kerül gyakran kiemelt helyre – úgy vélem érthető módon, a kríziseket kiváltó okok mögött gyakran megtalálható a kulturális háttér erős befolyása, amelynek ismerete így létfontosságú egy idegen háborús környezet megértésében²¹ – de a civil környezet kezelése egy rendkívül összetett feladat, amelyben több társadalomtudományi diszciplína tudásterülete is fontossá válhat. Emiatt több hadtudományi munka is komplex módon gondolja a társadalomtudományi ismeretek hadműveleti munkába történő integrálását, több diszciplína tudáskészletének segítségével.²²

Mindezek rögzítésére azért volt szükség, mert (mint korábban említettem) a fókuszcsoportos interjúk során főként a fentebb leírt tevékenységek körök megjelenésére és értékelésére kívánok koncentrálni. Mivel pedig e tevékenységek körök meglátásom szerint nem csupán az antropológusok munkáját képesek lefedni, elképzelhetőnek tartom, hogy közülük némelyek nem kizárólag a kulturális antropológia diszciplínája kapcsán merülhetnek fel. Így a beszélgetések ideje alatt, úgy vélem, érdemes lesz általánosan a társadalomtudományok katonai alkalmazására kérdezni. Ezután megvizsgálhatom, hogy a fentebb leírt tevékenységek közül a csoportokban melyek jelennek meg, milyen formában és milyen értékeléssel.

²⁰ Ld. pl.: Irak CIMIC-kézikönyve 2006. Második, átdolgozott kiadás. Budapest, Magyar Honvédség Civil-katonai Együttműködés és Lélektani Műveletek Központ. <http://docplayer.hu/6076526-Irak-cimic-kezikonyve-masodik-atdolgozott-kiadas-magyar-honvedseg-civil-katonai-egyuttmukodesi-es-lelektani-muveleti-kozpont.html>. Utolsó megtekintés: 2018.12.29.

²¹ Törő 2013. 150.

²² Ld. pl.: BOLDIZSÁR 2008; SCALES 2009; SZTANKAI 2018.

3. A primer kutatás bemutatása

3.1. A csoportok bemutatása

4 csoporttal vettem fel interjút, 2-2-t mindkét karról.

Az NKE HHK-ról a *katonai vezető* képzésen résztvevők alkották a csoportokat.

Az egyik csoport résztvevői az interjú idején az egyéves **katonai vezető mesterképzésen** tanultak. Ők legalább 15 éve szolgálnak a Magyar Honvédség kötelékében, jelenleg őrnagyi rangban vannak. 40-45 év közöttiek voltak mindannyian.

A csoport tagjai: Sándor, Antal, József, Arnold, Szilárd, Miklós, Zoltán

A másik csoport résztvevői ugyanezen a **katonai vezető alapképzésen** harmadévesek voltak, ők 22–23 évesek voltak egy kivétellel. Mindkét csoport kizárólag férfiakból tevődött össze.

A csoport tagjai: Nándi, Jani, Laci, Tomi, Zsolti, Andris, Sanyi, Csabi.

A két csoportra együttesen innentől kezdve *katonai vezetői oldalként* fogok a dolgozatban hivatkozni.

Az ELTE TÁTK-n a kulturális antropológiát kötelezően oktató szakok váltak a kutatás szempontjából érdekessé.

Így az egyik csoport a **kulturális antropológia mesterszakon** tanuló hallgatókból állt össze. E csoport tagjai mindannyian 22–25 évesek és kivétel nélkül nők.

A csoport tagjai: Virág, Flóra, Léna, Noémi, Johi, Dominika.

A másik csoport tagjai **szociológia alapszakon** tanultak. E csoport tagjai mindannyian 19-20 évesek. Ez volt az egyetlen nemileg vegyes csoport, 4 férfi és 2 nő részvételével.

A csoport tagjai: Ákos, Krisztián, Ferenc, Julcsi, Zsófi, Bendi.

A két csoportra együttesen innentől *társadalomtudományi oldalként* fogok a dolgozatban hivatkozni.

Fontosnak tartottam továbbá – mivel célom volt, hogy a csoportok a szakterületük jellemző képviselőiből álljon össze – hogy mindegyik csoportba olyan résztvevők kerüljenek, akik az oktatási intézmény elvárásaihoz képest nem mutattak kiemelkedően magas érdeklődést a missziós műveletek során történő együttműködések témakörében. A *katonai oldalról* így nem kerestem fel olyan embereket, akik ezzel a témával akár az alapszakon Tudományos Diákköri Konferencia-dolgozat kapcsán foglalkoztak, vagy mesterszakon esetleg tanulmányt jelentettek meg. Az alapképzésesek mindemellett részt vettek

kötelezően szociológia órán, a mesterképzésesek szintén tanulták a kötelező társadalomtudományi tárgyakat, és volt tapasztalatuk az íratlan elvárásként támasztott missziós részvétel előtti kulturális felkészítésről.

A *társadalomtudományi oldalról* e logika mentén nem hívtam meg a csoportba olyan tagokat, akik a 2017/18-as tanév második szemeszterében részt vettek a szabadon választható tárgyként meghirdetett katonai antropológia órán.

A csoporttagok meghívása a *katonai vezetői oldalról* érkező hallgatók esetében *hólabda-módszerrel* történt, vagyis a közösség egy általam ismert tagján keresztül sikerült megszerveznem velük a beszélgetést. A közvetítő személy a konzulensem volt.

A *társadalomtudományi oldalon* a kulturális antropológia mesterszakos hallgatók esetében szintén *hólabda-módszerrel* történt a kiválasztás, itt a közvetítő a szakigazgató volt. A szociológia alapszakos hallgatókat *spontán meghívással* szerveztem csoportba.

3.2. Vizsgált kérdéskörök és a hipotézis

A kutatási kérdés a következő: *Hogyan viszonyulnak a két oldalon található csoportok a társadalomtudományi végzettségű szakemberek és a haderő missziós műveletek során történő együttműködéséhez?*

Hogy ezt a viszonyulást feltárjam, két attitűd mentén kívántam a csoportokat vizsgálni. Az első *a társadalomtudományi tudás katonai alkalmazásához való viszonyulás*, a második *a másik közegehez való viszonyulás*.

Előbbi alatt minden olyan attitűdöt értek, amely bármely társadalomtudományi diszciplína elméletének, vagy módszertanának katonai alkalmazását értékeli. A felmerülő alkalmazási módok közül főként az elméleti keretben leírt tevékenységekre fogok fókuszálni.

A *másik közegehez való viszonyulás* alatt értek minden olyan attitűdöt, amely a másik oldalhoz kapcsolható bármely intézményt, vagy ezen intézményhez kapcsolt személyeket értékeli.

Úgy vélem, hogy e két dimenzió a kutatási kérdésben foglalt attitűddel kapcsolatos magyarázó tényezők megfelelően széles spektrumát képes lefedni. Mivel feltáró kutatásról van szó kvalitatív módszerrel, így erős hipotéziseket nem szerencsés felállítani. Előzetesen csupán azt feltételezem, hogy e két attitűd (mivel nem minden esetben lehet élesen szétválasztani őket) esetén várhatóan valamilyen módon együtt járást lehet majd tapasztalni. Ha például az egyik csoportban pozitívan értékeli a *másik* közeget, várhatóan a *társadalomtudományi*

tudás katonai alkalmazásához is pozitívan viszonyulnak (és akkor az együttműködéshez is várhatóan pozitívan fognak állni).

A beszélgetés *féligstrukturált vezérfonal* alapján történt, amelyet a bemutatott két viszonyulási dimenzió szerint állítottam össze. Az interjúk során a következőkben felsorolt főbb kérdésköröket érintettük.

A másik közeghez való viszonyulás

- *Milyen intézmények értékelése kerül elő a beszélgetés során a másik oldal közegével kapcsolatban? (Például: a társadalomtudományi oldalon a haderő kapcsán előkerül-e az NKE értékelése, vagy esetleg Magyarország Kormányának értékelése, vagy esetleg csak a Magyar Honvédséghez való viszony jelenik meg? A másik oldalon felmerül a kutatóintézetek, esetleg az egyetemek értékelése?)*
- *Hogyan értékeli ezeket az intézményeket affektív szempontból?*
- *Milyen funkcióit látják ezeknek az intézményeknek?*
- *Milyennek látják általában a másik közeghez kapcsolható „tipikus” személyeket?*
- *Milyen személyek értékelése jelenik meg ezzel kapcsolatban? (Például: a társadalomtudományi oldalon értékeli-e külön a főtiszteket, vagy az egyetemi hallgatókat, vagy esetleg általánosság csak a „katonákat”? Vagy a másik oldalon értékeli-e külön a kulturális antropológusokat, szociológusokat stb.?)*
- *Milyennek látják ezeket a másik közeget a saját közegükkel való relációban? (Ideértem egyaránt a másik közeghez kapcsolható személyeket és intézményeket.)*

A társadalomtudományi tudás alkalmazásához való viszonyulás

- *Mely társadalomtudományi diszciplínák alkalmazásának lehetőségei kerülnek elő a csoportokban?*
- *Milyen munkakörökben merülnek fel az alkalmazás lehetőségei? (Itt az elemzés során elsősorban azokra fókuszálunk, amelyek valamilyen módon köthetőnek tűnnek a missziós művelti tevékenységhez.)*
- *Milyen funkcióit látják ezen alkalmazásnak?*
- *Hogyan értékeli az alkalmazást affektív szempontból?*

4. A fókuszcsoportok elemzése

Az elemzés bemutatása előtt fontosnak tartom rögzíteni, hogy jelen dolgozat terjedelmi keretei sajnos nem engedik meg, hogy a fentebb ábrázolt mindkét viszonyulási dimenzió analizálását bemutassam. A hely szűkössége miatt kimondottan azon értékelésekre fogok támaszkodni, amelyek láthatóan fontos szerepet játszanak a főkérdésben megjelölt attitűdre vonatkozóan.

4.1. Főbb témakörök megvitatása a társadalomtudományi oldalon

4.1.1. A haderő intézményéről

A fentebb bemutatott elv miatt, itt kimondottan a *másik közeg* intézményeinek értékeléseire fogok koncentrálni, mivel az interjúk során úgy tűnt, hogy a katonák személyének értékelése kevésbé fontos tényező a főkérdésben jelölt attitűd kapcsán.

Itt a „haderő” általánosságban, illetve specifikáltabban a Magyar Honvédség jelent meg mindkét csoportnál. Mindkét csoportnál megfigyelhető volt, hogy a „haderő” intézményét az értékelés során szinte rögtön, spontán módon összekötötték specifikáltan a Magyar Honvédséggel. Elsősorban a szociológia alapszakosoknál továbbá a haderő intézményét jelentősen függővé tették az adott országban uralmon lévő politikai uralomtól. Így a Magyar Honvédséggel kapcsolatban többen értékelték Magyarország Kormányát is.

A két csoportban az általánosságban vett „haderőhöz” nem kapcsoltak egyértelműen pozitív értékeléseket. Legfeljebb, mint „szükséges rossz” jelent meg, azonban ezen értékelés nyomán többen is hangsúlyozták jelentőségét. A szociológia alapszakosoknál vita is alakult ki a haderő jelenkori funkciójáról. *Julcsi* a szükséges védelmi funkcióját igyekezett előtérbe, *Ákos* (aki a csoportban leginkább dominanciára törekvő *kihívó*²³ szerepet vette fel) azonban ezt mai viszonylatban elhanyagolhatónak találta és a NATO-, EU-, ENSZ-tevékenységekre hivatkozva a modern kolonizáció egyik eszközeként mutatta be.

A két csoportból egyedül a *visszahúzó* *Zsófi* (szociológia alapszakos csoport) volt, aki számára spontán egyértelműen pozitívnak látszó asszociációk jutottak eszébe a haderő intézményéről. Nála megjelent az „*oltalom*” és „*védelem*” gondolata, a „szükséges rossz” kiegészítés nélkül is. E fogalmak kapcsán arra a biztonságérzetre utalt, amelyet szerinte az adott országban található hadsereg ad a lakosoknak.

²³ Az ilyen és ehhez hasonló csoportszerepek azonosítására a Síklaki István által leírt „*néhány tipikus alternatívát*” veszem alapul. Ld.: SÍKLAKI 2006. 33.

Mint említettem már: a szociológia alapszakos csoport esetében a haderő intézményének értékelését több helyen összekötötték az adott országban uralmon lévő politikai rendszerrel. Ennek mentén kimondottan erőssé vált a Magyar Honvédségre és annak jelenlegi alkalmazásra való fókuszálás, érezhetően negatív értékeléssel. *Julcsi* volt, aki kevésbé vonatkoztatta a magyar helyzetre, de ő is erősen összekötötte az adott ország politikai rendszerével.

Ákos: „Amúgy az még nagyon érdekes szempont az egészben, hogy néhány éve volt a párizsi terrortámadás, akkor vitte ki Orbán a TEK-et és a katonákat a metróba és a Váci utcára és Ferihegyre. És full értelmetlen volt... És számomra az a narratíva volt, hogy ez csak azért van, hogy a saját szavazóbázisának megmutassa, hogy mi is veszélyben vagyunk. (...) Nekem azóta, az a benyomásom, hogy a hadsereg is csak egy díszlet a politikában. (...)”

Julcsi: „Igen, merthogy beszélünk: eszköz. De a fennálló rendszertől függ, hogy most jó eszköz, vagy rossz eszköz. Merthogy elég sok esetben rossz eszköz. Tehát hogy gyilkoljunk, vagy félelmet tartsunk fenn, vagy hasonlók...”

Amikor a haderő jelenkori alkalmazása felé terelődött a beszélgetés, akkor merültek fel spontán módon a missziós tevékenységek. Ezek megtárgyalása mentén fejlődött leginkább a diskurzus és megfigyelhető volt mindkét csoportnál, hogy a vélemények egyre inkább negatív irányba polarizálódtak. Az antropológia mesterszakos csoportnál például a következőképpen indult a jelenlegi funkciók megtárgyalása (itt még kissé bizalmatlanul viszonyultak hozzám, úgy vélem ez látszik például Noémi hozzászólásán, gyakorlatilag retorikai kérdésként fogalmazta meg):

Noémi: „(...) Most nyilván van egy védelmi funkció, de más kérdés, hogy most ténylegesen védelemre használjuk-e és hogy szükség van-e rá. Hogy nem-e pont fenyegetettséget keltünk más országokban pont azzal, hogy nekünk van egy kiépített hadseregünk?”

Virág: „Persze vannak tök pozitív dolgok. Tehát például katasztrófavédelem: ki-mentenek falvakat, ha jön egy vulkán, vagy nem tudom. Az tényleg hasznos. De sokszor azt látom, hogy – hát amennyire ismertségem van a témában – hogy pénzért elmennek, mondjuk, Afrikába háborúzni és akkor már csak a pénzről szól.”

Flóra: „Vannak békéltető típusú misszióik is, ettől függetlenül én szeretném, ha inkább oktatásra költenék azt a pénzt.”

Megfigyelhető, hogy szóba került a katasztrófavédelem, mint jelenkori funkció, de gyorsan áthaladtak rajta. A missziós tevékenységet pedig láthatóan elkezdtek a magyar viszonyokban értelmezni.

A szociológia alapszakos csoportban ennél a kérdéskörnél vigyáztam arra, hogy ne a domináns Ákos kapjon először szót (az előzőekből sejtettem, hogy nem lesz pozitív álláspontja, és nem szerettem volna, ha ez a többiek véleményalkotását túlságosan befolyásolja), de a többi résztvevőnél is konszenzusosan negatív viszonyulás jelent meg.

4.1.2. A társadalomtudományi tudás katonai alkalmazásáról

Ebben a kérdésben elmondható, hogy mindkét csoportban spontán felmerültek olyan alkalmazási módok, amelyek könnyen köthetőek voltak a missziós tevékenységhez. Az antropológia mesterszakosoknál például a következő módon került elő ez a téma:

Léna: „Antropológusként mutathatunk például egy képet arról, hogy milyen az adott nép, akik ott vannak, akik ellen harcolnak.”

Johi: „Vagy akiket biztonságban kell, hogy tudjanak...Egy irányt lehet mutatni.”

E gondolatok mentén kétfajta tevékenység jelent meg. Egyfelől a „külföldre készülő katonák” oktatása, másfelől tanácsadás az egyes parancsnokoknak. Az antropológia mesterszakosok eleinte kifejezetten pozitív attitűdöt mutattak a haderő és a társadalomtudósok (ők elsősorban antropológusokban gondolkodtak) ilyen jellegű együttműködésével kapcsolatban. Egyedül a jellemzően negatív (aki a csoportmunkába a negatív véleményeket elsősorban behozza) szerepet betöltő Flóra hívta fel a figyelmet a negatív kimenetel lehetőségeire. Ő az egyik óráján hallottakra hivatkozott: a „Náci Németország kulturális antropológiájára”, ahol komoly visszaélések történtek a tudósok által szerzett adatokkal. Azonban a csoport véleményét láthatóan jelentősen nem befolyásolta, olyannyira, hogy külön kellett rákérdezni, hogy milyen negatívumokat tudnának esetleg felfedezni egy ilyen együttműködésben. Ekkor már mindannyian kapcsolódtak a Flóra által elmondottakhoz, de nem egészítették ki további gondolatokkal.

A szociológia alapszakos csoportban a missziós együttműködés értékeléséről vita alakult ki Ákos és Bendi között. Arról ugyan konszenzus volt, hogy a társadalomtudósok leginkább a civil lakosság részére történő propaganda-termékek (például szórólapok, újsághírek) készítésével, a megszálló haderő egyfajta reklámozásával tudják segíteni a harci tevékenységet. Bendi azonban ennek kapcsán az áldozatminimalizálás lehetősége miatt inkább pozitív attitűdöt mutatott. Szerinte az ilyen reklámok gyártásával el lehet érni egy stabil átmenet biztosítását a megszállás ideje alatt. Ákos vele szemben a „politikai

játszmába” való involválódás miatt, inkább az ilyen tevékenységek negatív oldalát emelte ki. Ennek nyomán az együttműködésekkel kapcsolatos attitűdjét attól a politikai háttérszándéktól tette függővé, amely miatt a haderőt egy adott országban bevetik. Azonban hozzátette, hogy az utóbbi 20 évben e bevetések szerinte legtöbb esetben nem jogosan történtek.

E vitától eltekintve a szociológia alapszakos csoportra, jellemző volt, hogy a társadalomtudományok katonai alkalmazása sok esetben nem közvetlenül a haderő intézményével kapcsolatban került elő. Inkább a politikai háttér befolyásolásának lehetősége foglalkoztatta őket és a pozitív attitűdök javarésze is e téren jelent meg. Itt a politikai döntéshozók (aminek kapcsán vonták be a hadsereg főparancsnokát is, aki az ő értelmezésükben már politikusnak számított) munkáját kívánták leginkább segíteni, egy adott fegyveres konfliktus megoldásával kapcsolatban. A politikai szint befolyásolására irányuló szándékot jól illusztrálja, hogy mely társadalomtudományos diszciplínák kerültek elő náluk e kérdéskörben. A *szociológia-közgazdaságtan-politológia* hármas merült fel, a *kulturális antropológiát* pedig elsősorban azért zárták ki, mert annak kutatásai túl hosszú időt vennének igénybe, ami miatt a katonai téren történő alkalmazás nehezzé válna.

Láthatjuk tehát, hogy a két csoportban a társadalomtudományi tudás katonai alkalmazásáról folytatott beszélgetésben milyen különböző együttműködési formák, milyen különböző szinteken kerültek elő. Ennek mentén azt is láthatjuk, hogy e tevékenységekhez milyen eltérő attitűdök társultak a csoportokban. Azonban a csoporttagok ekkor még csak a hadsereggel, mint általános intézménnyel foglalkoztak.

Amikor viszont a beszélgetést elkezdtem abba az irányba terelni, hogy a jelenleg működő katonai szervezeteket a résztvevők személyesen segítenék-e társadalomtudományi munkájukkal, mindkét csoportnál egységesült a negatív attitűd. Itt előkerült 3 szervezet bemutatása: CIMIC, PSYOPS és HTS (az elején még nem árultam el nekik, hogy utóbbit már beszüntették). Mindhárom feladatköréről kaptak egy rövid leírást is, amely alapján megkérdeztem őket, hogy ezek alapján bármelyik vállalnának-e együttműködést. Mindkét csoportban konszenzus volt arról, hogy legszívesebben egyikkel se. Ennek indoklására leginkább a szervezetekkel kapcsolatos etikai fenntartások hangsúlyozása került előtérbe.

Úgy vélem, szemléletes az antropológia mesterszakos csoport példája. Megkérdeztem őket, hogy melyik tűnhetne a leírtak alapján legkevésbé problémásnak.

Flóra: „Hát szerintem ez [CIMIC] a legkevésbé problémás amúgy...”

Léna: „Igen...”

Virág: „A Civil- Katonai Együtműködés...”

Noémi: „De azért nyilván itt is felmerülnek etikai problémák.”

Léna: „Még a legkevésbé problémásnál is.”

(Csend)

Johi: „Kevésbé tűnik egyoldalúnak valahogy... De lehet, hogy csak az együttműködés szó miatt... (közös nevetés) A többibe is bele kell rakni az „együttműködés” szót és akkor kevesebb lesz az ellenállás. (Közös nevetés.)”

A beszélgetés e része, úgy vélem, jól illusztrálja, hogy a CIMIC-kel kapcsolatban a leírás alapján nehezen találtak fogódzkodót, amiért problémásnak tartották. A PSYOPS és a HTS feladatköréit elolvassva mindkettőnél el tudták mondani, hogy miért lennének fenntartásaik. A PSYOPS-nál ilyennek nevezték „*ellenséges célcsoportok akarátának gyengítését*” a HTS-nél pedig a művelti csoportokban való részvételt, amely már túlságosan involválná őket a hadsereg munkájába.²⁴ A CIMIC-nél, azonban ilyen nem került elő.

A szociológia alapszakos csoportnál is a CIMIC-et látták legkevésbé problémásnak, azonban itt mindegyik szervezethez direkt módon társították a fegyverviselés köteleességét, amellyel leginkább indokolták a tartózkodásukat. (Az antropológia mesterszakos csoportban ennek előfeltételezése szintén előkerült, de hamar rá is kérdeztek, hogy mindegyiknél kötelező-e, mire nemleges választ adtam.) Amikor ezek után elmondtam, hogy például a CIMIC-nél és a PSYOPS-nál is lehet olyan munkakörben dolgozni, ahol ez nem elvárt, akkor is fennmaradt a tartózkodás. Viszont a CIMIC-kel kapcsolatos véleményüket a legtöbben itt se tudták megindokolni. Az egyetlen értékelés *Ákostól* hangozott el, az ő számára „*öncélúnak*” tűnt, amely alatt azt értette, hogy végső soron e szervezetnek is a haderő segítése a célja, amelynek jelenlegi alkalmazását problémásnak tartotta. Azonban a fegyverviseléssel kapcsolatos információ után inkább az volt a jellemző, hogy a másik két szervezet értékelésére tértek át, hiába próbáltam a beszélgetést a CIMIC felé visszaterelni.

Úgy tűnik, hogy bár a missziós együttműködésekkel kapcsolatban mindkét csoportban megfigyelhetőek voltak pozitív értékelések, de a jelenlegi katonai tevékenységekbe történő személyes bekapcsolódástól a résztvevők távol álltak.

²⁴ E szervezet ugyanis jellemzően a telepített csapatokba is integrálta a társadalomtudósokat, akik így adott esetben fegyveres kiképzést is kaptak. Ld.: CLEMIS 2010. 23.

5.2. Főbb témakörök megvitatása a katonai vezetői oldalon

5.2.1. A társadalomtudományi tudás alkalmazásáról

A katonai vezetői oldalon mindkettő csoportról elmondható, hogy a *másik közege*hez való viszonyulás relatíve kis szerepet játszott a haderő és a társadalomtudósok missziós együttműködésével kapcsolatos attitűdök kialakításában. Ugyan mind az alapszakosok, mind a mesterszakosok feltételezték egyfajta szélsőséges gondolkodásmódot a civilek (akik közt kevéssé specifikálták a társadalomtudósokat) részéről. Azonban itt a csoportok egyetértettek abban, hogy noha ez az együttműködések során gyakran nézeteltéréseket szülhet, ezt meg tudják tanulni kezelni. Ezért ezen az oldalon a társadalomtudományi tudás alkalmazásához való viszonyulásra fogok koncentrálni.

Mindkét csoportról elmondható, hogy tagjai részt vettek már valamilyen jellegű társadalomtudományi képzésen. Mind a mesterszakon, mind az alapszakon vannak valamely diszciplínához kapcsolható órák. A mesterszakosok ezen felül részt vettek már a missziós személyi állomány részére tartott *kulturális felkészítés*²⁵ is.

Ennek ellenére a társadalomtudományi tudás katonai alkalmazásáról kialakított koncepciók kapcsán egyik résztvevő sem hivatkozott a tanórákon szerzett ismeretekre.

Mindkét csoportnál, amikor általánosságban beszélünk arról, hogy a társadalomtudományi tudást hogyan lehetne katonai célokra alkalmazni, akkor a csoporttagok kissé tanácstalanok voltak.

A mesterszakosoknál akkor indult el a diskurzus, amikor elkezdtük lebontani különböző diszciplínákra a fogalmat (mondtam néhány példát). A kulturális antropológia megjelenésénél tudtak bekapcsolódni és a kulturális ismeretek felől indultak el. A *kihívó* (dominanciára leginkább törekvő) szerepet betöltő *Miklósnak* eszébe jutott egy ember, aki a kulturális felkészítést tartotta neki egyszer egy afganisztáni misszió előtt, aki – úgy emlékezett – hogy antropológus volt. Ennek nyomán a kulturális felkészítés jelentősége is megjelent. Abban konszenzusosan egyet értettek, hogy ez kiemelt fontossággal bír, „*élet-halál*” kérdésnek is nevezték például a közel-keleti missziókkal kapcsolatban.

Szilárd: „*Akik kint voltak, azok tudják, hogy ez konkrétan az életet jelenti. Lásd: amerikaiak nem tisztelték az afgánokat, le is lettek löve. (...)*”

²⁵ Ez egy 1,5–2 órás, kifejezetten az adott műveleti terület sajátosságaira koncentráló felkészítés. Ld.: SZTANKAI 2015. 90.

Arnold: „Függetlenül attól, hogy tudják, hogy más kultúrából jövünk, más szokásaink vannak, más a vallásunk, de az ő országukban, az ő kultúrájukban, az ő vallásukban igyekszünk tiszteletben tartani az ő dolgaikat. És bár tudják, hogy nem onnan vagyunk, de hogy igyekszünk hasonlóan viselkedni, mint ők, már az egy nagyon jó pont náluk.”

Ebből az is látható, hogy a kulturális ismereteket csak a missziós állomány tagjainak egyéni kompetenciáira vonatkoztatták, nem kapcsoltak hozzá például civil környezetet kezelő szervezeteket. Ezekre külön rá kellett kérdezni a beszélgetés során. Így előkerült a CIMIC és a PSYOPS, de ezekkel kapcsolatban is kevésbé jelent meg a társadalomtudományos végzettségű szakemberekkel történő kooperáció. Nem is igazán kezelték e szervezeteket sajátos funkcióval.

Miklós: „*En ezeket a dolgokat nem különítem el. Minden katona, aki kiment a táborból, ha nem is tudatosult benne, hogy ezt csinálja, csinálta.*”

József: „*Normális felkészítésnél mindenki CIMIC-es. Aki kimegy, az mind képviseli azokat az elveket, amiket mi propagálunk minden megnyilvánulással.*”

Bár a kulturális ismereteket egyéni szinten fontosnak találták, de a jelenlegi fegyveres konfliktusokat eldöntő tényezőnek nem gondolták ebben a csoportban. Itt elválasztották az alacsony intenzitású szakaszt a magas intenzitásútól, inkább utóbbit kötötték a háború valódi eldöntéséhez, az előbbit csupán a rendezéshez (ennél tartották fontosnak a kulturális ismereteket).

Azonban ötletként megjelent egy olyan hadviselési koncepció, amelyben ténylegesen meghatározó szerepe lehet az ellenséges társadalom szervezett megismerésének. Itt már nem csak a missziós állomány kulturális felkészítéséről volt szó, hanem társadalomtudományi kutatásokból szerzett ismeretek integrálásáról a döntéshozatali tevékenységekbe. Ezt azonban a közeljövő Nyugat-Európájához kötötték. A csoportban „*migráns válságnak*” nevezett problémakör mentén került elő és *Arnold* és *Miklós* között hosszú vita alakult ki a koncepcióról. *Arnold* szerint egy ilyen, szinte kizárólag terrorcselekményekre épülő konfliktusban érdemes lenne a második/harmadik generációs betelepülteket azzal a céllal vizsgálni, hogy meg tudjuk határozni, kik lennének a veszélyes egyének vagy csoportok. Ezen kívül az ilyen kutatások céljaként említette annak feltérképezését, hogyan lehet hatást gyakorolni e csoportokra. Konkrét eljárásokat elismerte, hogy nehezen tudna mondani, de egy Google-höz hasonló adatgyűjtő rendszert hozott példának, amely a keresési adatok alapján képes lehetne például az embereket a szokásaik szerint bekategorizálni és ez alapján terrorcselekményeket előre jelezni. Az ehhez kapcsolható kategóriák kialakításához látta szükségesnek a társadalomtudósokkal való kooperációt.

Ez a példa úgy látszott nagy hatással volt *Miklós* ellenvéleményére. Azzal érvelt, hogy a Google is egyéneket vizsgál, itt nem csoportok vagy kategóriák meghatározása lenne tehát a lényeges, hanem csupán az egyes emberek cselekvéseinek előrejelzése. Emellett a terrorcselekmények előre jelezhetőségével kapcsolatban is kétségei voltak. E véleményében egyébként a csoport több tagjában is szövetségesre talált, a vitáról elmondható, hogy bár sokáig tartott (az interjú vége után is) *Arnold* a koncepciójával egyedül maradt.

Sándor: „Attól, hogy tudod, hogy a népesség 10%-a áll be az Iszlám Állam mögé és tudod, mi zajlik le a fejükben, attól még nem fogod tudni, hogy abban az egy faluban, ki az a 10%.”

Arnold: „Mondok egy egyszerű példát. Keressél valamire a Google-ben és utána nézd meg, hogy milyen hirdetéseket kapsz! Megnézik, hogy mik a szokásaid. Hogy mit csinálsz. Itt több millió embernek a szokásáról veszünk mintát és a Google csak egy példa. Az, hogy X millió ember hogyan gondolkodik az ad egy értéket. Egy számot.”

Sándor: „És ez egy háborúban, egy fegyveres konfliktusban hogyan visz előrébb?”

Arnold: „Nem értek a társadalomtudományokhoz, nem tudom, hogyan lehet benne mérni. Meg hogy lehet kimutatásokat csinálni belőle. Csak ezt tudom. Hogyha ezt meg tudják csinálni, a vásárlási szokásaidat tudják mérni, akkor tudják mérni az egyéb szokásaidat is.”

Miklós: (közbevág) „Igen, de ezt mondtam. Hogy amit hoztál példát, a Google, az azért nem jó példa, mert az egyént nézi. (...) Tehát ez alapján hogyan tudom megmondani, hogy K. Arnold holnap robbant.”

Arnold: „Mondok egy példát. Négy személyiségtípus van a világon. Négy! Mindenkit be lehet kategorizálni valahova és utána meg lehet mondani, mit fog csinálni.”

Miklós: „De egy vérgőzös vallási fanatikus, amíg nem robbant, addig nem derül ki róla, hogy az.”

Az alapszakos csoportban is megjelent a kulturális ismeretek fontossága. Itt szintén a katonák egyéni kompetenciájára vonatkoztatták, azonban spontán módon nem kötötték össze a társadalomtudományi tudás katonai alkalmazásával. Amikor e kérdésre terelődött a beszélgetés, úgy tűnt, hogy van egy erős normatív nyomás érzése a közegből. Elmondták többen, hogy nagyon sokszor hallják, hogy ez fontos egy adott művelti környezetben, és ezért ők is annak tartották. Ennek nyomán kerültek elő a CIMIC és a PSYOPS szervezetei (itt sem merült fel a társadalomtudományi végzettségű szakemberekkel való

kooperáció). Mindezen ismereteket azonban észrevehetően kissé unottan és meglehetősen tárgyilagosan adták elő, úgy látszott, mintha személyesen nem tudnának velük azonosulni. A testbeszédük is ezt sugallta. Kifejezetten zárt testtartást vettek fel, kissé olyanak tűntek, mint egy vizsgahelyzetben. Itt csak két megszólalást hozok példának:

Andris: „Amit mi rendszeresen hallunk, az az, hogy a katonaság, hogyan viszonyul a lakossághoz, a társadalomhoz az fontos. Ez az, amiről nekünk általában sokszor szólnak az órák. Hogy különböző csoportok is erre jönnek létre, hogy ebben segítsék a katonákat. Ugye missziókban is, hogy viszonyulsz a civil-lakossághoz, nekünk általában ezeket szokták mondani.”

Jani: „Ha megnézzük a jelenkori konfliktusokat, akkor elég sok közülük van ahhoz, hogy a különböző kultúrájú társadalmakhoz, az egymáshoz való viszonyuk, hogy azok milyen helyzetben vannak, mit akarnak. És hogy ismerd a másik kultúráját, az itt lesz fontos.”

A jelenlegi háborúkat eldöntő tényezőként ők sem számoltak vele. Azonban náluk előkerült annak megvitatása is, hogy pontosan miket kezelnek döntő faktoroknak. A nagy mennyiségű (pénzbeli) anyagi forrásokat tették kiemelt helyre. Abban a kérdésben eleinte egyetértés volt, hogy a konfliktus megnyerése leginkább a magas intenzitású szakaszban dől el, viszont az anyagi források tematizálódása kapcsán egyre nagyobb hangsúlyt kapott az alacsony intenzitású szakasz jelentősége is. Így azzal kapcsolatban, hogy mire lenne érdemes költeni e forrásokat leginkább olyan területeket említettek meg, amelyek erősen hasonlítottak azokhoz, amelyeken ma a társadalomtudományi tudást használják.

Tom: „Az anyagi forrásokban egyetérttek, de én inkább úgy fogalmaznám, hogy a jól felhasznált pénz az, ami döntő (...) Tényleg jól súlyozottan elköltött pénz...Elsősorban ezek [fegyveres konfliktusok] gazdasági tényezők szoktak lenni, már csak a háború kirobbanása is. Ha az embernek egy kényelmes, jó élete van, akkor nem akar háborúzni. (...) Ha ezt el lehetne érni, kevesebb lenne a konfliktus.”

Moderátor: „Ugye jól értettem, úgy fogalmaztál, hogy „jól súlyozottan elköltött pénz”. Ezt kifejténéd bővebben? Mondjuk, mire lehetne szerinted elkölteni ezt a pénzt?”

Tom: „Hát ez egy bonyolult kérdés...Szakértők, olyan emberek, akik rendszeren végig tudják gondolni, hogy mire van szüksége az adott környezetben élő embereknek (...)”

Andris: „Meg ha pénzt kell adni, akkor mindig a legszegényebbeknek kell adni. Ugye a legszegényebb néprétegeknek kell így alányúlni meg a felsővezetésnek.

(...) Ugye Afganisztánban is ezt csinálják (...) a programokat főként a falusi szegényeknek csinálják, ugye próbálják megnyerni a felsővezetést meg a szegényeket. (...)”

Moderátor: „Ezt ki tudnád bontani egy kicsit jobban? Például hogyan kapnák meg ezt a pénzt?”

Andris: „Hát...vannak olyan esetek, amikor lehet, hogy készpénzzel kell dolgozni, de azért általában igen...Projekteknek nagyobb hasznát látja az ember.”

Az itt elmondottak erősen emlékeztetnek a CIMIC egyes tevékenységeire, ezek között is azokra, amelyekben a társadalomtudományi tudás alkalmazása nagy hangsúlyt kap. E feladatokkal kapcsolatban viszont a CIMIC-et nem említették.

Az alapszakos csoportnál mindezen túl felmerült témaként, hogy a tanórákon szerzett társadalomtudományi tudást mennyire találták gyakorlatban hasznosíthatónak. E téren a csoportban konszenzus volt arról, hogy nem megfelelően. Mindössze *Tom*i volt, aki a szociológia óráról fel tudott sorolni olyan tartalmakat, amelyekről úgy vélte, hogy majd a későbbi munkája során is hasznosítható lesz (ezek közül egyébként az egyik, amelyet kiemelt a mintavétel módszertana, amelyet egy kutatása során kíván a későbbiekben alkalmazni). Viszont például a pszichológia alkalmazását ő is praktikusabban el tudta képzelni a missziós művelleti munkában. Ezt jelzi az is, hogy ő például a kulturális antropológiát említette a társadalomtudományok közül e téren leghasznosabban használható diszciplínaként. A választását pedig azzal indokolta, hogy ezt érzi legközelebbinek a pszichológiához.

6. Következtetések és kitekintés

Természetesen nem gondolom, hogy négy interjú felhasználásával nagyon egyértelmű és messzemenő következtetéseket tudnék levonni. A fókuszcsoportos interjú technikájával kapcsolatban nehéz is reprezentativitásról beszélni. Azonban egyes gondolati struktúrák feltárását úgy vélem sikerült a módszerrel elvégezni.

A *társadalomtudományi oldalon* a megfogalmazott hipotézisről elmondható, hogy végső soron beigazolódott: a *másik közeghez való viszonyulás* és a *társadalomtudományi tudás katonai alkalmazásához való viszonyulás* közt valóban tapasztalható volt valamilyen jellegű együtt járás. A feltáró vizsgálat afelé mutatott, hogy ez specifikusan a „haderő” jelen intézményével és missziós tevékenységével kapcsolatos negatív, bizalmatlan attitűd esetén érvényesül. Mivel ehhez mindkét csoportban szinte azonnal társították a Magyar Honvédség szerepvállalását, így

az e helyen felmerülő véleményeket nehéz egyértelműen leválasztani a specifikusan hazánk hadseregére vonatkoztatott értékelésektől.

Elmondható, hogy a résztvevők az általában vett „haderővel” több missziós tevékenységhez köthető együttműködési formát el tudtak képzelni. Az ezekhez kapcsolódó viszonyulás pedig egyik csoportban sem volt konszenzusosan negatív (sőt, az antropológia mesterszakosoknál először spontán a pozitív oldalát emelték). Azonban amikor jelenleg működő szervezetekhez kellett ezt csatolni, adott esetben személyes szerepvállalással, akkor minden csoporttag visszakozott. Úgy látszott, hogy az ilyen együttműködést inkább csak ötlet szintjén tudták pozitívan értékelni egyfajta „jó lenne, ha lenne” tevékenység. Azonban ezt nem kívánták a jelenlegi katonai szervezetekben a saját, személyes munkájukkal összekötni.

A *katonai vezetői oldalon* az előzetesen felállított hipotézis kevésbé érvényesült. Itt a *másik közeghez való viszonyulás* kevésbé volt fontos tényező az együttműködéshez való viszonyulás kapcsán. Ebben a kérdéskörben leginkább a civilek katonasággal kapcsolatos véleményének értékelése aktivizálta a csoportot, amelyet – összefoglalóan mondhatjuk – hogy ellentmondásosnak gondoltak. Azonban az a tény, hogy a civilekkel kellene kooperálniuk úgy tűnt, kevésbé befolyásolta az együttműködésről alkotott álláspontjukat.

A *társadalomtudományi tudás alkalmazásához való viszonyulás* tűnt inkább lényegesnek. Itt az instrumentális szempontok kerültek előtérbe: az *alkalmazhatóság* volt leginkább perdöntő. Az interjú elején mindkét csoportban nehezen tudtak olyan tevékenységeket elképzelni, ahol ez a képesség ténylegesen hasznos lenne. A kulturális ismeretek fontosságának megjelenése valamelyest aktivizálta mindkét csoportot. Itt a katonák egyéni kompetenciáira koncentráltak szinte kizárólagosan. Ennek jelentőségével kapcsolatban mindkét csoportnál konszenzus volt. Azonban úgy tűnt, hogy az alapszakosoknál van egy érzékelhető normatív nyomás érzése a tisztképző közeg felől.

Ez a képesség egyik csoportban sem jelent meg jelenkori fegyveres konfliktust eldöntő tényezőként, amely úgy látszott annak volt köszönhető, hogy az alacsony- és a magas intenzitású szakaszt elválasztották. Az utóbbihoz rendelték inkább az eldöntés kérdését, az előbbihez a rendezést, és itt találták az ilyen kompetenciát fontosnak. Viszont a beszélgetés fejlődésével mindkét csoportnál felmerültek olyan problémakörök, amelyek kapcsán a társadalomtudományi tudás vitális tényező lehet.

Az alapszakosoknál érdekes fejlemény volt, hogy ők is eleinte a magas intenzitású szakaszhoz kötötték a jelen konfliktusok eldöntését. Azonban a beszélgetés

fejlődésével egyre nagyobb hangsúly került az alacsony intenzitású szakasz fontosságára. A háború megnyeréséhez döntő faktorként kezelt anyagi tényező elköltése kapcsán merült fel olyan konfliktust eldöntő problémák orvoslása, amelyeket (noha nem direkt kimondva) a társadalomtudományi tudás jelenlegi alkalmazásához hasonló módszerekkel kívántak megoldani.

Mindezen észrevételek után milyen következtetéseket lehet levonni későbbi esetleges vizsgálatokhoz?

A *katonai vezetői oldalon* ilyennek mondanám, hogy – mivel úgy tűnik, hogy a kulturális ismeretek említése kiválthat egyfajta normatív reakciót – így a „kulturális”, „kultúra” szavakat nagyobb mintás kérdőíveken célszerű lenne az esetleges torzító hatás miatt minél óvatosabban használni. Jelenleg a dolgozatban több helyen hivatkozott Sztankai Krisztián is foglalkozik – egyelőre nem publikált – kérdőíves lekérdezéssel az NKE HHK hallgatói között, amelyekkel a társadalomtudományok alkalmazásával kapcsolatos igényt kívánja felmérni. Egy ilyen kérdőív nekem is a kezembe került és észrevettem benne, hogy a társadalomtudományi képességeket automatikusan összekapcsolja kulturális képességekkel. Ez pedig könnyen lehet, hogy az eredményeket befolyásolja.

Ugyanezen az oldalon érdemes lenne megvizsgálni, hogy a hallgatók mennyire találták a későbbi munkájukban hasznosíthatónak a társadalomtudományi órákon szerzett tudást. Ezzel kapcsolatosan megfigyelhető volt, hogy az ilyen oktatás során szerzett ismereteiket a résztvevők nem használták, amikor a társadalomtudományok katonai alkalmazhatóságáról gondolkodtak. Az ilyen vizsgálatokhoz fel lehet állítani egy olyan hipotézist, hogy minél hasznosíthatóbbnak találták, annál pozitívabb attitűddel állnak a missziós munka során társadalomtudományi végzettségű szakemberekkel történő kooperációhoz.

Mindezek mellett egy további feltáró kutatást lehetne szentelni arra a célra, hogy felmérjük, más csoportokkal is, milyen problémakörök megoldására tudják elképzelni az ilyen szakemberekkel létrejövő együttműködést. Láthattuk ugyanis, hogy az alapszakosoknál voltak olyan problémák, amelyeket fontosnak kezeltek a jelenlegi konfliktusok szempontjából, és hasonló jellegű szakértelmet láttak szükségesnek hozzá, mint amelyre a társadalomtudományok kapcsán lehet szert tenni. Azonban e problémákat nem kötötték össze spontán módon a társadalomtudományi szakértelemmel.

A *társadalomtudományi oldalon* érdekessé válhat specifikusan a Magyar Honvédség jelenlegi intézményeire és missziós tevékenységére vonatkozó attitűdök vizsgálata, illetve hogy ez hogyan befolyásolja a *társadalomtudományi tudás katonai alkalmazásához való viszonyulást*. A kutatás eredményei alapján

fel lehetne állítani egy olyan hipotézist, hogy a kettő közt pozitív összefüggés lehet. Bár több diszciplína is előkerült a beszélgetések során, de általánosságban a társadalomtudományi tudás alkalmazását látták a résztvevők e kérdésben problémásnak, így e téren talán nem szükséges ezt a fogalmat szétbontani. Az alkalmazáshoz kapcsolódó attitűdöt érdemes lenne leginkább az affektív tartalom felől megragadni. A csoportokban ugyanis több különböző alkalmazási módot is el tudtak képzelni a társadalomtudományi tudás részére a missziós tevékenységekkel kapcsolatban is. Az érzelmi szempontú értékelés sokkal inkább döntő tényezőnek tűnt a végeredményt nézve.

Emellett azt is érdemes lenne megvizsgálni (a szociológia alapszakos csoportból kiindulva), hogy a Magyar Honvédség értékelése és az ország kormányának értékelése között milyen mértékű együtt járás tapasztalható. Bár erre utaló jeleket csak az egyik csoportban vettem észre, ennek hiánya elképzelhető, hogy a személyemre való reakció következménye a másik csoportban.²⁶ Mindenesetre, ha e téren vizsgálódunk, e kutatásban kapott információk szerint fel lehet állítani egy olyan hipotézist, hogy a kettő között pozitív összefüggés van.

Az itt említett későbbi kutatásokra meglátásom szerint a társadalomtudományok bevezetésben bemutatott hadszíntéri jelentősége miatt lenne szükség. E vizsgálatok eredményeire támaszkodva lehetne alaposabban kidolgozni, milyen módon valósulhatna meg a két intézmény oktatásában a kooperációról való tájékoztatás. (Természetesen – ahogy a dolgozat korábbi pontjain is utaltam rá – tisztában vagyok vele, hogy a Magyar Honvédség berkein belül már működnek e célra kialakított képzések, azonban adott esetben ezek hatékonyságát is lehetne javítani.) Ezt, mint (jelen munka keretei közt) humántudományokkal foglalkozó ember is fontosnak tartanám. Ugyanis a civil környezet nem megfelelő szakértelemmel történő kezelése (ahogy a bevezetésben az iraki háborúval kapcsolatos példával is kívántam illusztrálni) mind katonai, mind civil oldalon súlyos emberáldozatokat követelhet.

²⁶ Az antropológia mesterszakos csoportban – a szociológia alapszakos csoporttal ellentétben – senki nem ismert előzetesen engem, a moderátort. Elképzelhetőnek tartom, hogy hatással lehetett az aktuálpolitikával kapcsolatos nézetek felvállalására.

Irodalomjegyzék

Elsődleges források

Az alkalmazott antropológia szerepe a XXI. század katonai műveleteiben – konferencia. Meghívó: http://web.uni-miskolc.hu/~btkvat/doc/konf/katonai_meghivo_web.pdf. Utolsó megtekintés: 2018.11.24.

Az NKE HHK katonai vezető szak leírása: <http://felveteli.uni-nke.hu/hhk/mesterkepzes/katonai-vezeto/>. Utolsó megtekintés: 2018.11.24.

Irak CIMIC-kézikönyve. Második, átdolgozott kiadás. Magyar Honvédség Civil-katonai Együttműködés és Lélektani Műveletek Központ. Budapest, 2006. <http://docplayer.hu/6076526-Irak-cimic-kezikonyve-masodik-atdolgozott-kiadas-magyar-honvedseg-civil-katonai-egyuttmukodesi-es-lelektani-muveleti-kozpont.html>. Utolsó megtekintés: 2018.12.29.

Jó állam – Hatékony haderő: Antropológia és hadtudomány – Konferencia. Kiírás: <http://tatk.elte.hu/konferencia?id=NW-2186>. Utolsó megtekintés: 2018.11.14.

Nemzeti Biztonsági Stratégia 2012. 26. pont. http://2010-2014.kormany.hu/download/f/49/70000/1035_2012_korm_hatarozat.pdf. Letöltve: 2018.11.04.

U.S. Army Field Manual 3-24 and U.S. Marine Corps Warfighting Publication 3-33.5 (2014) 3-1. <https://fas.org/irp/doddir/army/fm3-24.pdf>. Letöltve: 2018.09.23.

Szakirodalom

BOLDIZSÁR 2008.

BOLDIZSÁR Gábor: A békeműveletekben való részvétel hatása a Magyar Honvédségre. 2008. http://193.224.76.2/downloads/konyvtar/digitgy/phd/2008/boldizsar_gabor.pdf. Letöltve: 2018.10.30.

CLEMIS 2010.

CLEMIS, Martin G.: The „Cultural Turn” in U.S. Counterinsurgency Operations Doctrine, Application and Criticism. In: Army History (2010) Winter. 21–29. https://www.jstor.org/stable/26296026?seq=1&cid=pdf-reference#references_tab_contents. Letöltve: 2018.06.18.

FARKAS 2008.

FARKAS Tibor: Válságkezelés, válságreagáló műveletek. In: Hadtudományi Szemle (2008) 1. sz. 1–6. <http://epa.oszk.hu/02400/02463/00001/pdf/>. Letöltve: 2018.11.05.

HARASZTI 2005.

HARASZTI Anna: Alkalmazott és akcióantropológia – Elméleti és etikai alapkérdések. In: Világosság (2005) 8. sz. 221.

Kántor 2015.

KÁNTOR Barbara: Antropológusok katonai célú kormányzati szerepvállalásának etikai dilemmái az Egyesült Államokban – tudománytörténeti áttekintés. In: Seregszemle (2015) 2–3. sz. 170–180. https://honvedelem.hu/kiadvany/seregszemle_2015_2-3. Letöltve: 2019.04.10.

RÓZSA 2016.

RÓZSA Tibor: Az információs műveletek vizsgálata, különös tekintettel a befolyásolási képességek alkalmazásának lehetőségeire a Magyar Honvédségben. 2016. http://archiv.hhk.uni-nke.hu/uploads/media_items/rozsa-tibor-ezredes-az-informacios-muveletek-alkalmazasanak-lehetosegei-a-magyar-honvedseg-feladatrendszerben.original.pdf. Letöltve: 2018.10.22.

SCALES 2009.

SCALES, Robert H.: Clausewitz and World War IV. In: Military Psychology (2009), Vol. 21. 23–35. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/08995600802554573>. Letöltve: 2018.09.12.

SÍKLAKI 2006.

SÍKLAKI István: Vélemények mélyén. Kossuth. Budapest, 2006.

SZÁLKAI 2011.

SZÁLKAI Kinga: „Handmaiden of the Military?” – az alkalmazott antropológia és a haderő együttműködésének etikai kérdéseiről. OTDK-dolgozat. 2011. Az OTDK hivatalos weboldala: <http://otdt.hu/hu/xxx-otdk-eredmenyek>. Utolsó megtekintés: 2018.11.25.

SZTANKAI 2015.

SZTANKAI Krisztián: A kulturális tudatosság szerepe az aszimmetrikus hadviselésben. In: Seregszemle (2015) 1. sz. 87–92.

SZTANKAI 2018.

SZTANKAI Krisztián: A társadalomtudományok alkalmazásának szükségszerűsége a Magyar Honvédségben. In: Hadtudományi szemle (2018) 1. sz. 253–269.

TÖRŐ 2013.

TÖRŐ Lajos: A kulturális antropológia kérdései a nemzetközi műveletek támogatásában. In: Hadtudományi Szemle (2013) 1. sz. 147–151. http://archiv.uni-nke.hu/downloads/kutatas/folyoiratok/hadtudomanyi_szemle/szamok/2013/2013_2/2013_2_tt_toro_lajos.pdf. Letöltve: 2019.01.02.

VICSEK 2006.

VICSEK Lilla: Fókuszcsoport. Budapest, 2006.

Ternovác Fanni

A vajdasági magyarság elvándorlásának jelensége a vajdasági magyar online médiában

1. Bevezető

Migráció sokféle értelmezése közül körülményeinkre az a folyamat értendő leginkább, melynek során egyének, családok, nagyobb csoportok átmenetileg vagy tartósan lakóhelyet, környezetet, társadalmat változtatnak egy országon belül, vagy más országba, államba költöznek. Értelmezésünkben migránsnak tekinthető az a személy, aki nem az üldöztetés vagy a halál közvetlen fenyegetettségétől hagyja el szülőföldjét, hanem főként azért, hogy javítson élethelyzetén munkahelytalálással, vagy egyes esetekben tanulmányi, családgyesítési célból, vagy egyéb okokból. A menekültekkel ellentétben, akik a fenyegetett veszélyek miatt nem tudnak hazatérni, a migránsok nem fordulnak hátránnyal a visszatéréshez. Ha úgy döntenek, hogy hazatérnek, akkor továbbra is megkapják kormányuk védelmét¹.

Jelen tanulmány a vajdasági magyarság elvándorlásának jelenségét kívánja megvizsgálni a vajdasági magyar online médiában. A kutatás célja, hogy felmérjük, mennyire és milyen módon foglalkoznak ezen régió kisebbségi magyar online médiumai a vajdasági magyarság elvándorlásával, és hogyan mutatják be mindezt a nyilvánosság irányába.

2. A vajdasági magyarság elvándorlásának alakulása

Vajdaság Autonóm Tartomány a Szerb Köztársaság északi tartománya, székvárosa Újvidék (Novi Sad). Lakosainak száma a 2011. évi népszámlálási adatok szerint 1 931 889 fő volt². Jelenleg is több mint húsz etnikai csoport él a területen, mindemellett 34 vallási közösség is tevékenykedik a térségben.³ Az államalkotó nemzet (szerb) tagjain kívül jelentős számban élnek itt magyar, szlovák, horvát, montenegrói és román nemzetiségűek is⁴. Vajdaság

¹ UNCHR 2015.

² Rzs 2011.

³ GÁBRITY MOLNÁR 2005A

⁴ HUSZKA 2008.

lakosságának több mint a fele szerb nemzetiségű, viszont az államalkotó nemzet képviselőit követően a legnépesebb etnikai közösség a magyar kisebbség.⁵

Az 1910-es népszámlálás adatai alapján 1 509 295 lakost említenek a források, aminek 30,3 százaléka volt magyar nemzetiségű⁶. Ez nagyjából 457 300 főt jelentett. Vajdaság összlakossága az 1981-es népszámlálás alkalmával érte el a maximumát, 2 034 772 fővel⁷. A magyarság lélekszámának alakulása viszont csökkenést mutatott, számuk 385 356 főben realizálódott⁸.

A Jugoszlávia széteséséhez vezető délszláv háború kirobbanásának évében, 1991-ben lebonyolított népszámláláskor Vajdaság összlakosságának száma csökkent, a magyar közösség több mint 45 ezer fővel apadt tíz év alatt és már csak 339 491 tagot számlált⁹. A legutóbbi, 2011-es népszámlálás során a vajdasági népesség 13 százaléka vallotta magát magyarnak.

Az utóbbi években ugrásszerűen felgyorsult a vajdasági magyarság nyugatra való vándorlása. A magyar népesség létszámának csökkenését illetően Vajdaság a harmadik helyen áll a Kárpát-medencében¹⁰. A magyar kisebbség megmaradását az elöregedés és a fiatalok tömeges elvándorlása veszélyezteti.

A vajdasági magyarság létszámcsökkenésének egy másik jelentős oka a tanulmányi célú migráció. A Magyarországra irányuló felsőoktatási migráció a vajdasági magyar egyetemisták, főiskolások 20–25%-át érintette a 2000-es évek közepén¹¹. Ez az arány fokozatosan növekszik, és 2011-re 30–35%-ra emelkedett¹², azóta pedig tovább növekszik. A Magyarországgal való köz- és felsőoktatási kapcsolatok aszimmetrikusak: a Vajdaságból irányulnak Magyarországra felé, az ellenkező irány gyakorlatilag nem létezik. A magyarországi felsőoktatásban továbbtanuló szerb állampolgárok elsősorban a Vajdaság északi, magyarok által nagy arányban lakott községeiből származnak. Az Educatio Nonprofit Kft. adatbázisa szerint 2005 és 2010 között a legnagyobb kibocsátó községek Szabadka (636 fő, az összes Magyarországon tanuló 22,7%-a), Magyarkanizsa (552 fő, 19,7%), Zenta (489 fő, 17,5%), Topolya (279 fő, 10%) és Ada (217 fő, 7,8%) volt¹³.

⁵ SZÜGYI 2012.

⁶ A. SAJTI 2008.

⁷ LAKOSSÁGI ÖSSZEÍRÁS 1981.

⁸ LAKOSSÁGI ÖSSZEÍRÁS 1981.

⁹ MILOVANOVIĆ 2006.

¹⁰ TÁTRAI-KOCSIS – GÁBRITY MOLNÁR – TAKÁCS 2013.

¹¹ GÁBRITY MOLNÁR 2007A, 116.

¹² SZÜGYI – TAKÁCS 2011.

¹³ TAKÁCS – TÁTRAI – ERŐSS 2013.

Vajdaság magyarsága demográfiájának alakulásáról az utóbbi években nem közöltek megbízható adatokat. Pásztor István, a Vajdasági Magyar Szövetség elnökének találgatása szerint „még mindig közelebb vagyunk a 250 000-hez, mint a 200 000-hez”¹⁴. A vajdasági magyarság folyamatos fogyásáról csak a sajtóban időnként közölt riasztó – leginkább egyházi és oktatási – adatokból lehet következtetni.

3. Szakirodalmi áttekintés

Palusek Erik és Trombitás Tímea „Vajdaság demográfiai és migrációs jellemzői” c. tanulmányában rámutat arra, hogy 1990-től napjainkig hogyan alakultak a Vajdaság Autonóm Tartomány demográfiai és migrációs jellemzői, különös figyelmet fordítva a régióban élő magyar kisebbség helyzetére. A tanulmányból kiderül, hogy a vajdasági magyarság elvándorlása nem újkeletű probléma, hiszen már a kilencvenes években dúló délszláv háború és annak következményei hatására is jellemző volt a lakosság magas mértékű elvándorlása. Mindez kiderül Tátrai Patrik, Kocsis Károly, Gábrity Molnár Irén és Takács Zoltán „A Vajdaságot érintő migráció és annak történeti előzményei” c. kutatásából is, amiben a Vajdaságot az elmúlt két évtizedben érintő migrációs folyamatokat tárgyalja, de annak előzményeire egészen a 16. századig kitér.

A vajdasági magyarság elvándorlásának hátterében nem csak a gazdasági migráció áll. Ezt Takács Zoltán, Tátrai Patrik és Eröss Ágnes „A Vajdaságból Magyarországra irányuló tanulmányi célú migráció” c. tanulmánya támasztja alá. A kutatás rámutat arra, hogy a tanulmányi célú migráció aránya is növekedett az évek folyamán. 2012-ben a szerb állampolgárságú óvodások, tanulók és nappali tagozatos hallgatók száma Magyarországon 1915 volt.¹⁵ A kutatók kijelentik, hogy ez a szám évről évre nő, valamint, hogy a Vajdaságból Magyarországra irányuló tanulmányi célú migráció napjainkra az egyik legjelentősebb vándorlási típus lett.

A vajdasági magyarság elvándorlásának jelenségével Gábrity Molnár Irén több tanulmányában is foglalkozott. Érdemes szem előtt tartani az adatokat, mivel a számok csökkenésével láthatjuk azt is, hogyan alakult a vajdasági magyarság elvándorlásának jelensége „problémává” a kutatók, társadalomtudósok szemében és miért dolgozza fel a témát a média is.

A Magyar Helsinki Bizottság Pánik a sötétben – migránsok a magyar médiában című 2014 első negyedében végzett kutatása kimutatta, hogy

¹⁴ HÉT NAP

¹⁵ EMMI 2012, 36.; NEM 2011, 31.

a bevándorlás a magyarországi média által alig-alig tárgyalt kérdéskörök közé tartozik. A tanulmány arra is rámutat, hogy a migrációval kapcsolatos tudósítások gyakran tartalmaznak pontatlanságokat, tévedéseket, amelyek hozzájárulnak a lakosság bevándorlással kapcsolatos sztereotípiáinak kialakulásához.

A vajdasági magyarság elvándorlásának a vajdasági magyar médiában megjelenő kérdésköre fekete foltként jelenik meg a szakirodalomban. Ezért az első kutatási kérdés, hogy hogyan mutatja be a jelenséget a média, problémának tartja-e? Pozitív vagy negatív példák útján közelíti meg a kérdést? Tekintve, hogy a vajdasági magyarság a személyes tapasztalatokon túl elsősorban a vajdasági magyar médiából tájékozódik a kérdésről, fontos felmérni, hogy milyen módszerekkel és témákkal tájékoztatja minderről a közönséget. A kutatás végén elvégzett interjúk az elemzett médiumok képviselőivel választ adhatnak az eredmények kapcsán felmerülő kérdésekre is.

A kutatás figyelmet fordított az adatok, tények pontosságának kérdésére és a statisztikai tévedések detektálására is. A politika gyakran próbálja elhomályosítani a tényeket, jobb színben feltüntetni a helyzetet, ezért fontos ezen kérdéskör megvilágítása is.

4. Módszertan

Jelen kutatás 2017 szeptemberétől 2018 február végéig vizsgált öt vajdasági magyar internetes sajtóorgániumot. A hat hónap alatt összesen 82 cikk jelent meg a vajdasági magyarság elvándorlásával kapcsolatban. Az említett médiumok a következők: Magyar Szó, Vajdaság Ma, Pannon RTV, RTV és Szabad Magyar Szó.

A kutatás módszere a tartalomelemzés folyamatának 7 fő komponensén¹⁶ keresztül elemezte a megjelent tartalmakat. Az adatgyűjtés, a heti sajtószemlék egy módszerrel készültek: egy internetes keresőprogramban négy kulcsszó (elvándorlás, kivándorlás, migráció, magyarság) alkalmazásával. Ezen eredményekből szűrtük ki a kutatás témájának megfelelő szövegeket. A migráció bizonyult a leggyengébb keresőszónak. Általában az illegális bevándorlással kapcsolatos témákat ajánlotta fel a keresőprogram. A legtöbb megfelelő eredményt az elvándorlás, kivándorlás kulcsszavak adták.

Az egységet az egy-egy megjelent tartalom, szöveg képezte. A heti sajtószemlék készítésével a cél annak feltérképezése volt, hogy a vajdasági magyar online média milyen gyakran foglalkozik a magyar közösség fogyasztásával a Vajdaságban, e témán belül milyen témákat részesít előnyben, a megjelent cikkeken milyen

¹⁶ KRIPPENDORFF 1995.

szemléletmód érvényesül, és tetten érhető-e bennük a negativitás. Továbbá hangsúlyt fektettünk az újságíró, média és a téma kapcsolatára.

Az állítások helyességét tartalomelemzéssel kutattuk, amelyek eredményeit interjúval erősítettük, mintegy kvalitatív adalékként a munkához. A szövegek archiválását követően az előre kidolgozott kódex alapján elemeztük őket, összesen tíz kategóriában. Ezek alapján láthatóvá vált, hogy az adott médium milyen rendszerességgel foglalkozik a témával, mekkora hangsúlyt fektet egyes szövegekben az elvándorlás jelenségére, vagy hogy milyen módon mutatja be a témát.

A műfaj kategóriájába azt vizsgáltuk, hogy a témában megjelent tartalom milyen műfajba sorolható. A következő kategória a tartalom gazdagságát vizsgálta. Azt, hogy a szöveg mellett díszíti-e kép vagy egyéb illusztráció a tartalmat, nagyobb figyelmet szentelve ez által a témának. Megvizsgáltuk továbbá, hogy milyen típusú cím alatt jelenik meg a szöveg, ami a következőket jelentette: informatív, metaforikus illetve hatásvadász cím-e. Fontos kérdés volt továbbá, hogy az újságírónak milyen a kapcsolata magával a témával: pozitívan, negatívan vagy tárgyilagosan mutatja-e be azt. Vizsgáltuk a szöveg alanyát és tárgyát, valamint a kettő közötti kapcsolatot is. Az elvándorlás kontextusa kategória alatt azt figyeltük, hogy politikai, gazdasági, kulturális, tanulmányi vagy egyéb szövegek környezetben kap helyet a téma. Megvizsgáltuk valamint azt, hogy összességében az elvándorlás tényét pozitívan, negatívan vagy neutrálisan mutatja-e be a média/újságíró. Témamejelölésként a kódex a következőket tartalmazta: az elvándorlásról általában; fiatalok, fiatal szakemberek elvándorlása; szakmunkások, felsőfokú végzettségű emberek hiánya, illetve elvándorlása; gyerekek, iskolakezdők számának csökkenése; Szerbia lakosságának csökkenése; valamint a szülőföldön való boldogulás.

A kutatás eredményeit interjúkkal erősítettük, melyek során az elemzett médiumok képviselői szólaltak meg. Név szerint Gusztón András (az RTV-Újvidéki Rádió főszerkesztő-helyettese), Sebestyén Imre (a Vajdaság Ma főszerkesztője), Varjú Márta (a Magyar Szó főszerkesztője), Fehérvári Csongor (a Pannon RTV honlapjának fő- és felelős szerkesztője), valamint Pósa Tamara (a Szabad Magyar Szó újságírója). Az interjúkat személyesen, illetve két esetben írásban vittük véghez, attól függően, hogy az alany milyen módon vállalta.

Minden interjúalany ugyanarra az előre kidolgozott kérdéssorra válaszolt, amelyet esetenként alkérdésekkel is kiegészítettünk. A kérdések a következők voltak: Mennyire fontos téma a vajdasági magyarság elvándorlásának kérdése? Mit tesznek annak érdekében, hogy ez a téma a súlyának megfelelő teret kapjon? Szerkesztéspolitikai szempontból mennyire érzik prioritásnak? Mi az akadálya

annak, hogy ezzel a témával jelentősebben foglalkozzanak? Van-e valamilyen szerkesztőségi instrukció, hogy hogyan kezeljék a témát (pl. mit kell kiemelni...) Kik azok, akik önöket megkeresik ebben a témakörben (pl. maguk az érintettek, érdekvédelmi szervezetek...)? Az ön megítélése szerint a vajdasági magyarság elvándorlása mennyire hat ki a vajdasági magyar média működésére? Van-e politikai behatás abba, hogy hogyan kezeljék a témát?

5. Az elemzett médiumok bemutatása

5.1. Magyar Szó

Az utolsó háborús karácsonyon, 1944. december 24-én Újvidéken, a szerb fegyveres csapatok bevonulását követően a Slobodna Vojvodina tükörpárjaként, Szabad Vajdaság címmel megjelent a titói Jugoszlávia első magyar napilapja, a későbbi Magyar Szó elődje. A Slobodna Vojvodinaról tudni kell, hogy az illegálisban működő Svetozar Marković, a JKP Vajdasági Tartományi Bizottsága politikai titkárának szervezésében működött.

A Szabad Vajdaság alapítói Gál László (író), Kek Zsigmond (lelkész, újságíró, nyelvész, első főszerkesztő), Lévy Endre (író, publicista) és Majtényi Mihály (író) voltak. 1945. szeptember 27-én a napilap már Magyar Szó néven jelent meg (Mák, 2014). Ma a hétköznapi számai 16–20 oldalon jelennek meg, a szombat-vasárnapi összevont kiadás pedig 44–52 oldalon. Színes, tematikus mellékletei vannak (péntek kivételével) naponta, külön kiadványokkal, valamint alkalmi könyvkiadással is foglalkozik. Alapítója és tulajdonosa a szabadkai székhelyű Magyar Nemzeti Tanács. Az internetes oldal magyarszo.rs cím alatt található. Az online felületen összesen tizenegy rovatban olvashatóak a megjelent hírek, amelyekben mind fellelhetők alrovatok. A legfontosabb híreket angol és szerb nyelven is el lehet olvasni.

5.2. Vajdaság Ma

A Vajdaság Ma az első magyar internetes újság a Vajdaságban. 2003-ban alapította Sebestyén Imre, a jelenlegi főszerkesztő és felelős kiadó. Teljesen magánkezdeményezésből és magáneszközökből jött létre, majd a kiadója/működtetője szerény támogatásának, és alapítványi támogatásoknak köszönhetően működik. A Vajdaság Ma eddig elnyerte az Illyés Közalapítvány, a szerbiai Nyílt Társadalom Alap, a szegedi Esély a Stabilitásra Alapítvány, a Szerbiai Művelődési Minisztérium, a Vajdasági Tájékoztatási Titkárság és a Szülőföld Alap, majd a Bethlen Gábor Alap támogatását is.

Meghirdetett szerkesztéspolitikájának alapja a pontosság, hitelesség, megbízhatóság, gyorsaság, mértéktartás. Feladatának tekinti a nemzeti azonosságtudat erősítését, a magyar kisebbség értékeinek és érdekeinek védelmét, nemkülönben a tolerancia erősítését, hozzá kíván járulni e nemzeti közösség megmaradásához¹⁷. Létrehozásának már az induláskor meghatározott célja, hogy a maga eszközeivel elősegítse a délvidéki magyarság minél szorosabb kapcsolattartását az anyaországgal és a Kárpát-medence többi magyar közösségével. Fontos feladatának tekinti a Vajdaságból kivándoroltak kapcsolattartását a szülőfölddel.

5.3. Pannon RTV

A Pannon Televíziót, a Pannon Rádiót és a Szabadkai Magyar Rádiót a Pannónia Alapítvány nevű civil szerveződés működteti, amely 2005-ben alakult azzal az elsődleges céllal, hogy fejlessze a Vajdaságban a magyar nyelvű tájékoztatást, és hozzájáruljon a vajdasági magyarság közösségként való megmaradásához, társadalmi felzárkózásához.

A Pannon Televízió és Rádió a magyar közmédia, az MTVA délvidéki tudósítópontja. Rendszeresen küld anyagokat (riportokat, tudósításokat, interjúkat) az M1, a Duna és a Kossuth Rádió műsorainak, valamint élő kapcsolatot biztosít Budapest és Szabadka között. Havonta átlagosan száz anyag jelenik meg ezáltal Vajdaságról a magyarországi adásokban. A közmédia mellett több vidéki tévé és rádió is partnere a Pannon RTV-nek. A Pannon RTV tudósítóhálózata egész Vajdaságra kiterjed, emellett riporterei dolgoznak Belgrádban és Budapesten is. A Pannon RTV egyik fontos küldetése a magyar-szerb párbeszéd előmozdítása is. A főbb híreket az interneten szerbül is közli, műsorainak egy részét feliratozza szerbre, a szerb nyelvűeket pedig magyarra. Riportjai rendszeresen megjelennek a szerbiai köztévén. A médiaház egyik fontos céljának tartja az Európai Unió bemutatását a vajdasági közönségnek. Ennek érdekében tematikus műsorokat is sugároz¹⁸. A Pannon RTV internetes oldala letisztult, könnyen áttekinthető, ahol tíz rovatban olvashatjuk a megjelent szövegeket, amelyek mellékletében többnyire videót is találunk. A legfontosabb híreket szerb nyelven is közzéteszik.

5.4. RTV

A Vajdasági Rádió és Televízió a tartomány polgárainak független közszolgálati műsorszolgáltatója, mely szerbül és a nemzeti közösségek nyelvén minőségi

¹⁷ VAJMA.INFO

¹⁸ PANNONRTV.COM

tévé-, rádió-, valamint multimediális tartalmakat készít és sugároz. A média-ház fő feladata Vajdaság polgárainak tájékoztatása, művelése és szórakoztatása, kifejezve a régió sajátosságait és sokféleségét. Összesen tíz nyelven közvetít, 24 órás adásban.

1949. november 29-én kezdte meg működését, akkor még öt nyelven, 12 órás adásban. A multimédiás program (weboldal) 2006 áprilisában alakult az-
zal a céllal, hogy programokat, szolgáltatásokat és tartalmakat dolgozzon ki a Vajdasági Rádió- és Televízió-
n belül, amely tartományi közszolgálat lett, és amely az interneten keresztül új médiumként elérhető. Felismerve az internet fontosságát és lehetőségeit, a Vajdasági Rádió és Televízió a multimédiás program előtti vezetése meghatározta, hogy a honlapot nyilvános internetes hírlevélként hozzák létre a közszolgálat társadalmi szerepének betöltésére. A www.rtv.rs webhely 2006. november 29-én elérhetővé vált a nyilvánosság számára. A szerkesztőség első szerkesztője Zoran Bojovic volt¹⁹.

5.5. Szabad Magyar Szó

A Szabad Magyar Szó független vajdasági magyar közéleti portál a Sajtószabadság Alapítvány gondozásában. 2016. októberében alakult, amikor a Magyar Szó weboldal domainjének tulajdonosa, Purger Tibor megszakította együttműködését az említett napilappal és a Szabad Magyar Szónak bocsátotta rendelkezésre a tárhelyet. Azóta a Szabad Magyar Szó új webhelyet kapott, szabadmagyarszo.com címen található meg, ahol hat rovatban tájékoztatja az olvasóit. Kókai Péter és Pressburger Csaba (akik együttesen a Magyar Szó tíz évfolyamát jegyezték főszerkesztőként 2002 és 2011 között) így határozta meg a célt: „A tárgyilagos, sokoldalú, kiegyensúlyozott, megbízható és felelős tájékoztatás, a véleménypluralizmus, a bírálat és a vita teljesen ki lett lúgozva abból a Magyar Szóból, amelyet a 2011-ben hatalmi döntéssel oktrojált lapvezetőség kreált, és nem sok esély mutatkozik arra, hogy ez rövid időn belül megváltozzon. Ezért alternatív fórumokra van szükség, ahol – Pulitzer József szavaival élve – „a hír szent és a vélemény szabad”, ahol minden közéleti szereplő, politikai párt, szervezet vagy intézmény, továbbá minden egyes olvasó és polgár elmondhatja véleményét tiszta és tisztességes közéleti vita, nyílt eszmecsere közepette”²⁰.

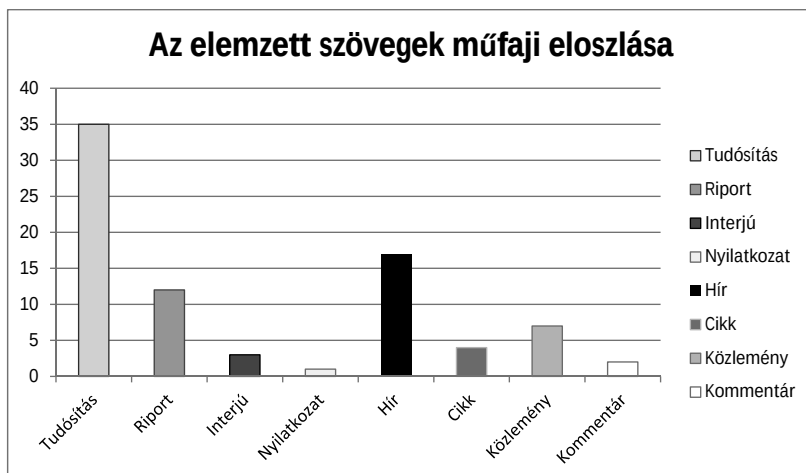
¹⁹ SUBOTICKI MILETIC 2015.

²⁰ SZABAD MAGYAR SZÓ 2016.

6. Általános tendenciák

A sajtószemlék készítése során azt tapasztaltuk, hogy bizonyos témák állandóan terítéken vannak, minden hónapban aktuálisak. Például a különböző lakossági fórumok, a Prosperitati alapítvány gazdaságfejlesztési támogatásával kapcsolatos eseményekről szóló tudósítások, a Magyar Nemzeti Tanács és a Vajdasági Magyar Szövetség tisztségviselőinek, politikusainak beszédei a témáról. Ezt alátámasztja az is, hogy a kérdéskörrel megjelent szövegek legnagyobb része műfajilag tudósítás volt (1.grafikon).

1. grafikon: Az elemzett szövegek műfaji eloszlása.

A vizsgált időszakban egyértelműen elkülönült, hogy mely témákkal foglalkozik viszonylag sokat a média, és mely témákat hanyagol el. Az 1. táblázat tünteti fel, hogy a főbb témák hány cikkben fordultak elő a hat hónap során; megjegyzendő, hogy egy cikkben esetenként több téma is előkerült.

1. táblázat: Az elvándorlással foglalkozó cikkek témái, az egyes témák megjelenési gyakorisága

Témák/kategóriák		Az ezzel foglalkozó cikkek száma	Százalék az összes cikkhez viszonyítva
1.	Az elvándorlásról általában	46	57%
2.	Fiatalok, fiatal szakemberek elvándorlása	4	5%
3.	Szakt munkások, felsőbb fokú végzettségű emberek hiánya, elvándorlása	6	7%
4.	Gyerkek, iskolakezdők számának csökkenése	8	10%
5.	Szerbia lakosságának csökkenése	8	10%
6.	Szülőföldön való boldogulás	9	11%

Megfigyelhető, hogy a vajdasági magyarság elvándorlásának jelenségével legtöbb esetben általánosságban foglalkozik a vajdasági magyar online média. Több szövegben megjelent a gyerkek, óvoda- és iskolakezdők számának csökkenése, aminek okaként az elvándorlást nevezték meg. A fiatalok, fiatal szakemberek elvándorlása elhanyagolható mértékben jelent meg a szövegekben, a tanulmányi célú migrációval pedig egyáltalán nem foglalkoztak a hat hónap során. Ez azért különös, mert miközben Takács Zoltán, Tátrai Patrik és Erőss Ágnes „A Vajdaságból Magyarországra irányuló tanulmányi célú migráció” c. tanulmánya rámutat arra, hogy a tanulmányi célú migráció aránya is folyamatosan növekszik, a vajdasági magyar online média egyáltalán nem foglalkozott a témával a hat hónap alatt. Fontos tény továbbá, hogy az elvándorlás összetett társadalmi kérdését csak általános kérdéskörökkel társították. Az összetett sokoldalú probléma-felméréssel az elemzett időszakban nem találkoztunk.

A 2. táblázat azt foglalja össze, hogy a sajtóorgánumok hány százalékát publikálták a migráció témájával foglalkozó összes cikknek. Amint a táblázatban látható, az elvándorlással a legtöbbet a Vajdaság Ma hírportál foglalkozott, amit a Pannon RTV, majd a Magyar Szó követ. A Szabad Magyar Szó és az RTV csak nagyon kevés számú szövegben foglalkozott a témával.

2. táblázat: A sajtóorgánumok elvándorlással foglalkozó szövegeinek száma

	Média	Szövegek száma hat hónap alatt	Az összes szöveg %-a
1.	Vajdaság Ma	25	30%
2.	Magyar Szó	19	23%
3.	RTV	8	10%
4.	Pannon RTV	21	26%
5.	Szabad Magyar Szó	9	11%

Érdemes megemlíteni, hogy a szövegek nem minden esetben foglalkoztak kimondottan a vajdasági magyarság elvándorlásának jelenségével, sok esetben csak megemlítették más téma kapcsán. Ennek arányát a harmadik táblázat szemlélteti, ahol látható, hogy annak ellenére, hogy a Szabad Magyar Szó foglalkozott a legkevesebb számú szöveggel a jelenséggel, azokban a legnagyobb arányban beszélt a témáról.

3. táblázat: Milyen mértékben foglalkoztak az elvándorlás jelenségével?

	Média	Említi az elvándorlás jelenségét		Bővebben foglalkozik a témával, vagy kimondottan az elvándorlással foglalkozik	
		Számban	Százalékban	Számban	Százalékban
1.	Vajdaság Ma	16	36%	9	64%
2.	Magyar Szó	10	53%	9	47%
3.	RTV	3	37%	5	63%
4.	Pannon RTV	12	57%	9	43%
5.	Szabad Magyar Szó	2	22%	7	78%

Megfigyelhető, hogy leginkább a kisebbségi közösségek érdekeit szolgáló cikkeknel írnak az elvándorlásról. Ezt a 4. táblázat szemlélteti. Az ilyen esetekben többnyire a kisebbségek tájékoztatását szolgáló fórumokról, ünnepi műsorokról, különböző szervezetek sajtótájékoztatóiról írnak. Viszonylag sok esetben foglalkoztak az elvándorlás általános tényével, és számos példában a gazdasági helyzettel kötötték össze a jelenséget.

A Vajdaság Ma újságíróira jellemző volt, hogy több oldalról közelítették meg a témákat, hol hosszabb, hol rövidebb terjedelemben, érezhetően törekedtek állásfoglalás nélkül, árnyaltabb képet festeni. A Magyar Szó, és különösen a Szabad Magyar Szó jóval lemaradt az elvándorlás témájában legtöbbször publikáló Vajdaság Ma mögött. A Szabad Magyar Szónál lényegében a vajdasági

magyarság számának csökkenése, elvándorlásának kérdésköre háttérbe szorult, míg a Magyar Szó kivándorlással foglalkozó cikkei többnyire terjedelmes írások, amiben a történesek tudósítására, nem pedig az elvándorlás jelenségére fókuszáltak. Összességében érezhető, hogy a sajtóorgánumok igyekeznek figyelmet szentelni a témának, de – a média képviselőinek nyilatkozataival ellentétben – nem kezelik prioritásként.

4. táblázat: A szöveg tárgya

	Cikkek száma	Százalékban kifejezve
Kisebbségi közösségek	27	33%
Elvándorlás, mint fogalom	15	19%
Gazdasági, társadalmi helyzet	12	15%
Oktatás, kultúra	10	12%
Aki kivándorolt	3	4%
Lakosok	10	12%
Szakemberek	1	1%
Politikusok	1	1%
Egyházi és vallási közösségek képviselői	1	1%
Különböző szakmák képviselői	1	1%
Sportolók, színészek, művészek	1	1%

Az elemzett média túlnyomórészt negatív tényezőként mutatja be a vajdasági magyarság elvándorlásának jelenségét. Ezt az 5. táblázat szemlélteti. Megoldásra váró problémaként beszél róla. A legtöbb cikkben a nagyfokú elvándorlás csökkentéséről beszélnek, illetve a szülőföldön való boldogulásról. Nem elhanyagolható az sem, hogy az iskolák, óvodák oldaláról is megközelítették a kérdést. A gyerekek számának folyamatos csökkenéséről írtak több esetben is, ami kevésbé érinti az óvodásokat, mint az iskolásokat. Néhány példa akad arra is, hogy objektíven is tudnak írni a témáról, pozitívan pedig akkor beszélnek róla, amikor a hazatérők oldalát mutatják be, vagy amikor a különböző politikusok, közéleti személyiségek azt hangsúlyozzák, hogy egyáltalán nem akkora mértékű az elvándorlás, mint ahogyan azt sok esetben emlegetik. Erre példa Pásztor István, a Vajdasági Magyar Szövetség elnökének beszéde, amikor azt hangsúlyozza, hogy a közhiedelemmel ellentétben, a vajdasági magyarság száma még mindig közelebb áll a 250 ezerhez, mint a 200 ezerhez.²¹

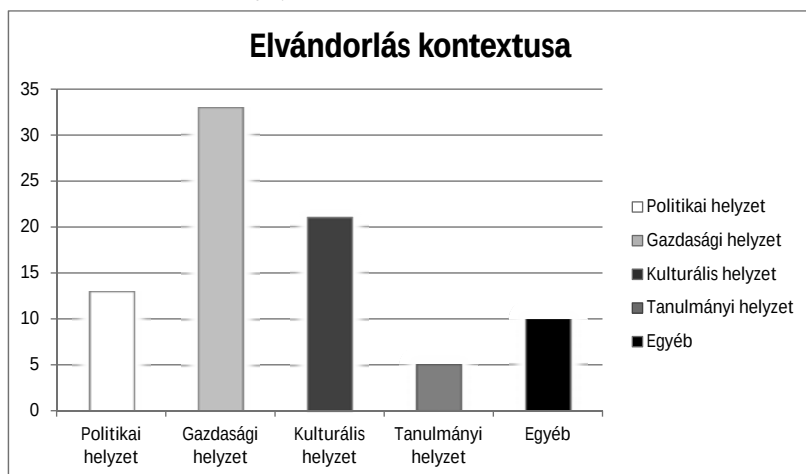
²¹ SZABAD MAGYAR SZÓ

5. táblázat: Összességében hogyan mutatja be a vajdasági magyar online média az elvándorlás tényét?

	Százalék	Szám
Pozitív	5%	4
Negatív	66%	54
Neutrális (objektív)	29%	24

A vajdasági magyarság elvándorlásának témája leginkább gazdasági szövegkörnyezetben jelent meg, amit a 2. grafikon szemléltet. Gábrity Molnár Irén 2010-es tanulmányából kiindulva, amikor a különböző kérdőíves és egyéb kutatásokkal azt támasztotta alá, hogy a külföldre vándoroltak nagy része gazdasági indíttatásból emigrált, ez egyáltalán nem okozott meglepetést. A kulturális helyzet, mint kontextus leginkább a különböző kulturális rendezvények kapcsán megjelent írásokat jelentette.

2. grafikon: Az elvándorlás kontextusa

7. Interjúk

A tanulmány zárásaként az elemzett médiumok egy-egy képviselőjével készítettünk interjút. Az alanyok egyetértettek abban, hogy a vajdasági magyarság elvándorlása kiemelten fontos téma. Többségében azt hangoztatták, hogy mindent megtesznek annak érdekében, hogy a téma a súlyának megfelelő teret kapjon. Mindannyian egyhangúan válaszolták, hogy sem politikai behatás, sem

szerkesztőségi instrukció nincs a téma kezelésére vonatkozóan. Ez azt jelenti, hogy nincs külső nyomás, a téma viszont jelen van, de a szerkesztőségek leginkább csak tudósítás szintjén értelmezik. Nincs elemzés. A stratégiai hozzáállás hiánya ebben a kérdéskörben visszaköszön a válaszadók mondataiban.

„Ha egy médium a szakmai szempontok szerint végzi a dolgát, akkor egy ilyen téma „súlyának megfelelő” helyet kap a szerkesztésben. Ha a magyar közösségen belül, de a szerbiai társadalomban is a közbeszéd egyik fontos témája, amelyhez a napi hírek sora kapcsolódik, nem kell semmi külön szerkesztőségi akciót szervezni.” (int_04)

Ugyanakkor érzékelhető egyfajta „válaszkeresés” is a média képviselői között, ami jól tükrözi a jelenség fontosságát.

„Már 35 éve vagyok a Magyar Szó munkatársa, azóta ez a téma mindig nagy szerepet kapott. A megélhetési lehetőséggel is mindig külön foglalkozott a lapunk. Az itthon tartó lehetőségekről is igyekszünk minél részletesebben, sok adatot közölve beszámolni, hogy ezzel is itthon tartsuk azokat, akik esetleg tanakodnak, hogy menjenek-e vagy sem.” (int_01)

„Azt hiszem, hogy kollégáim nevében is egyaránt mondhatom, hogy mi, a Szabad Magyar Szó munkatársai megpróbálunk a lehetőségeinkhez mérten megadni minden teret az adott téma feldolgozásához. Ennek érdekében rendszeresen keresünk fel a témában erősen érintetteket, valamint felvázoljuk mi magunk is, egy-egy műfaj keretein belül tapasztalatainkat, véleményeinket.” (int_05)

A vajdasági magyarság elvándorlása a vajdasági magyar média publikumának elvándorlását is jelenti. Ez hosszú távú problémát jelent a média számára és új publikum-teremtési stratégiára van szükség. A média képviselői a következőképp vélekednek a helyzetről:

„Mindenképpen kihat az elvándorlás a médiapiacra, mert a mi olvasótáborunk távozik és ha már külföldön vannak, ott nem tudják az újságot megvenni. Interneten persze követnek bennünket. Olyan megoldást látok erre, hogy el kellene menni bizonyos helyekre és utánuk vinni a Magyar Szót.” (int_01)

„Minden média életében fontosak az olvasók, a hallgatók, a nézők. Az elvándorlással csökken a közönségünk.” (int_02)

„Az a szomorú igazság, hogy az itt élők ezzel már megtanultak együtt élni. Amikor az itt élőket említem, akkor az újságíró társadalomra gondolok. Ilyen szempontból ez a téma egyáltalán nem új.” (int_03)

„Egy médium súlyát az olvasottsága adja.” (int_04)

Két alany (Magyar Szó és Pannon RTV) arról beszélt, hogy fontos célkitűzésnek tartják, hogy valamilyen módon itthon maradásra ösztönözzék a publikumot. Mindezt különböző módon tudják véghez vinni. A kérdés az, hogy mennyire összeegyeztethető ez az újságírással? Vajon az újságíró feladata az, hogy az emberek életbevágóan fontos döntéseit befolyásolja?

„Rá szeretnénk mutatni azokra a példákra, amik eltántoríthatják a szándékuktól azokat, akik elvándorolni készülnek. Nem nehéz ilyen példát találni. Persze szembesülünk a szomorú valósággal is, hogy jobbára a fiatal családok távoznak köreinkből. Ez minden évben kiderül, amikor elkezdődik az új iskolaév.” (int_01)

„Fontos itt tartani az embereket és megfelelő teret biztosítani nekik ahhoz, hogy fejlődni tudjanak és fontos a megfelelő életkörüzetet biztosítása számukra. Külön ráhatás erre nincs.” (int_02)

Mivel a kutatás eredménye azt tükrözi, hogy a vajdasági magyar online média csak melléktermékként foglalkozik a témával, az erre feltett kérdésre az interjúkból kitudódik, hogy mindez azért van így, mert a médianak óvatosan kell bánni ezzel a kérdéssel és az egyének, családok életbe vágó döntését a sajtónak nem szabad befolyásolnia. Ez a kijelentés szembemegy azzal, amikor arról beszélt néhány alany, hogy mindent megtesznek annak érdekében, hogy itthon tartsák a vajdasági magyarságot. Az egyedüli, aki eltérően nyilatkozott a kérdésről, az Gusztón András, az Újvidéki Rádió főszerkesztő-helyettese volt. Ő hangsúlyozta, hogy a vajdasági magyarság elvándorlása fontos kérdés, de jelenleg nincs olyan média a vajdaságban, amely olyan teret biztosítana a témának, amit megérdemelne. Elmondása szerint az Újvidéki Rádióban nem foglalkoznak a problémával, de hogy miért nem, azt nem tudja megválaszolni. Szerinte nem újkeletű probléma az elvándorlás, jelen volt már évtizedekkel ezelőtt és a vajdasági magyar újságírás akkor is túlélte a közönségének, munkaerejének fogyását.

„Attól tartok, hogy sem az Újvidéki Rádió, sem az RTV, sem pedig a vajdasági magyar média úgy egészében nem szentel elegendő figyelmet ennek a szerintem rettentően húsba vágó kérdésnek. (...) Nem látom azt, hogy ez a téma ebben a pillanatban bárki számára is érdekes volna. Nem akarok sértően fogalmazni, de ez a kérdés időnként kezdi egy kicsit a karikatúra ismérveit felvenni magára.” (int_03)

8. Konklúzió

Jelen tanulmány a hat hónapos sajtófigyelés tanulságait összegezte. Havi sajtószemlék készítésével térképeztük fel a vajdasági magyarság elvándorlásának jelenségét és annak megjelenését a sajtóban. A megjelent cikkeket megvizsgálva azt tapasztaltuk, hogy a kivándorlás ugyan teret kap a vizsgált sajtóorgánumok szövegeiben, de nem tartozik a részletesen tárgyalt kérdéskörök közé. Az elvándorlásról általában nyilatkozatokon keresztül, más témák kapcsán beszélnek, és az újságírók nem foglalkoznak külön a kérdéssel. Mindenütt feltűnik a magyar lakosság számának csökkenése, a szakmunkások hiánya, egy-egy kulturális vagy közéleti eseményen egyre kevesebb magyar tűnik fel, de külön az elvándorlás téma köré csak nagyon kevés esetben építettek írást. Az elemzett média képviselőinek a válasza minderre az, hogy az újságíró csak óvatosan foglalkozhat a témával.

Az elvándorlással kapcsolatos tudósítások némely esetben tartalmaznak ellentmondásokat. Van, ahol, mint a vajdasági magyarság legnagyobb aktuális problémájáról, más esetben optimistább hangulatban beszélnek a jelenségről. Ezek általában nem az újságírók szavain keresztül továbbítódnak a nyilvánosság felé, hanem idézett szövegekben, nyilatkozatokban. Egy interjúban az elvándorlásról, mint „divattá vált” tényről beszélt az alany. Tekintve, hogy a magyar lakosság a közéleti személyiségek, szakértők álláspontját az elvándorlásról a médiából szerzi, a sajtó vállára nem kis felelősség nehezedik. Az ilyen és hasonló kifejezések – mint a divatszerű elvándorlás – használata, erősítheti az effajta sztereotípiák kialakulását.

A műfaji elemzés rámutat, hogy a témát a szerkesztőségek leginkább csak tudósítás szintjén értelmezik és egyáltalán nincs elemzés. A témakezelés kérdésköre az elemzés alapján azt mutatja, hogy a vajdasági magyar online média általánosságban értelmezi a témát. Az elemzés során az is kiderült, hogy a témával legnagyobb százalékban a Vajdaság Ma hírportál foglalkozik. A szövegek nem minden esetben foglalkoztak kimondottan a vajdasági magyarság elvándorlásának jelenségével, sok esetben csak más téma kapcsán említik. Annak ellenére, hogy a Szabad Magyar Szó foglalkozott a legkevesebb számú szövegben a jelenséggel, azokban a legnagyobb arányban beszélt a témáról. Leginkább a kisebbségi közösségek érdekeit szolgáló cikkeknel írnak az elvándorlásról. Az elemzett média túlnyomórészt negatív tényezőként mutatja be a vajdasági magyarság elvándorlásának jelenségét, megoldásra váró problémaként beszél róla. Az elvándorlás kontextusa rámutat arra, hogy a vajdasági magyarság elvándorlásának témája leginkább gazdasági szövegek környezetben

jelent meg. Összességében érezhető, hogy a sajtóorgánumok igyekeznek figyelmet szentelni a témának, de – a média képviselőinek nyilatkozataival ellentétben – nem kezelik prioritásként.

Mindebből arra következtethetünk, hogy a vajdasági magyar online média melléktermékként foglalkozik a vajdasági magyarság elvándorlásával, néhány esetben ugyan több oldalról is megközelíti a témát, de többségében mint megoldásra váró problémát mutatja be.

Irodalomjegyzék

A. SAJTI 2008.

A. SAJTI Enikő (2008): Magyar kisebbség a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban 1918–1922. *História* 30. (6–7): 26–29.

BADIS 2011

BADIS, Róbert: Vajdasági magyar szórványban élők demográfiai helyzete. Zenta 2011.

EMMI2012.

EMMI (2012): Statisztikai Tájékoztató Oktatási Évkönyv 2011/2012. Emberi Erőforrások Minisztériuma, Statisztikai Osztály, Budapest. http://www.kormany.hu/download/8/f9/b0000/Oktat%C3%A1si_%C3%89vk%C3%B6nyv_2011_2012.pdf [megtekintés időpontja: 2018.01.20.]

ERŐSS – FILEP – RÁCZ – TÁTRAI – VÁRADI – WASTL – WALTER 2011.

ERŐSS Ágnes – FILEP Béla – RÁCZ Katalin – TÁTRAI Patrik – VÁRADI Mónika – DORIS WASTL – WALTER: Tanulmányi célú migráció, migráns léhelyzetek: vajdasági diákok Magyarországon. *Tér és Társadalom*, 25. évf., 4.szám. 2011.

GÁBRITY MOLNÁR 2001.

GÁBRITY MOLNÁR Irén: A vajdasági magyarok migrációjának hatása a magyarság társadalmi szerkezetére. Budapest, 2001/3. szám.

GÁBRITY MOLNÁR É. N.

GÁBRITY MOLNÁR Irén: A vajdasági magyarok helyzete és jövőképe. <http://confessio.reformatus.hu/a-vajdasagi-magyarok-helyzete-es-jovokepe> [megtekintés időpontja: 2018.01.20.]

GÁBRITY MOLNÁR 2007A

GÁBRITY MOLNÁR Irén: Megmaradás, avagy továbbtanulási lehetőségek és szándékok a Vajdaságban – etnikai magatartásvizsgálat. In: Kupa L. (szerk): *Tájak, tájegységek, etnikai kisebbségek Közép-Európában*. B&D Stúdió, Pécs, 110–120.

GÁBRITY MOLNÁR 2010.

GÁBRITY MOLNÁR Irén: A jugoszláviai magyarok vándormozgalmának okai és méretei. http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/kulhoni_magyarsag/2010/srb/feszekhagyo_vajdasagiak/pages/005_a_jugoszlaviai_magyarok.htm [megtekintés időpontja: 2018. 01. 20.]

HÉT NAP 2018.

Hét Nap hetilap, LXXII. évfolyam, 52.szám.

HUSZKA 2008.

HUSZKA Beáta: Szerbia decentralizációja: a kisebbségi dimenzió. Budapest: Európai Összehasonlító Kisebbségkutató Közalapítvány.

KAPITÁNY 2013.

KAPITÁNY Balázs: Kárpát-medencei népszámlálások. Korfa, 2013. május, XIII. évfolyam 2. szám.

KRIPPENDORFF 2004.

KRIPPENDORFF Klaus: Content Analysis – an introduction to its methodology. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage 2004.

LAKOSSÁGI ÖSSZEÍRÁS 1981.

Popis stanovništva 1981. Forrás: <http://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/G1981/Pdf/G19814001.pdf> [megtekintés időpontja: 2018. 01. 15.]

MÁK FERENC.

Magyar sajtó a Délvidéken 1914–1989. In: A határon túli magyar sajtó Trianontól a XX. század végéig. Szerk.: Apró István és Paál Vince. Budapest, 2014. 165–228.

MILOVANOVIĆ 2006.

MILOVANOVIĆ, Zoran: Starosna struktura stanovništva Vojvodine prema teritorijalnoj i nacionalnoj pripadnosti. Forrás: <http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0352-5732/2006/0352-57320621305M.pdf> [megtekintés időpontja: 2018. 01. 20.]

MONOSTORI-ŐRI-SPÉDER 2015.

Demográfiai portré 2015. Szerk.: MONOSTORI Judit– ŐRI Péter– SPÉDER Zsolt <http://www.demografia.hu/kiadvanyokonline/index.php/demografiaiportre/article/view/2485/2483> [megtekintés időpontja: 2018.01.13.]

NEM 2011.

Statisztikai Tájékoztató Oktatási Évkönyv 2010/2011. Nemzeti Erőforrás Minisztérium, Oktatási Fejlesztéspolitikai, Statisztikai és Szervezési Főosztály, Budapest. <http://www.kor.many.hu/download/4/45/50000/Oktat%C3%A1si%20%C3%89vk%C3%B6nyv-2010.pd> [megtekintés időpontja: 2018. 01. 20.]

ÖRDÖGH 2017.

ÖRDÖGH Tibor: Vajdaság társadalmi és gazdasági jellemzői, Szabadka 2017.

PANNONRTV.COM

<https://pannonrtv.com/rolunk> [megtekintés időpontja: 2018. 01. 20.]

PRISCHETZKY – SZABÓ 2011.

PRISCHETZKY Réka – SZABÓ Elvira: Migránsok a magyar médiában, avagy a bevándorlás és a külföldiek 2011-ben a sajtó szemével, 2011.

Rzs 2011.

Republički Zavod za Statistiku: Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011 u Republici Srbiji Stanovništvo: Nacionalna pripadnost – Population: Ethnicity

- (Knjiga 1). Forrás: <http://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenjePublikacije/Popis2011/Nacionalna%20pripadnost-Ethnicity.pdf> [Letöltve: 2018.01.12.]
- SZABAD MAGYAR SZÓ
<https://szabadmagyarszo.com/2018/01/18/partbeszed-a-vajdasagi-magyar-sag-fogyasarol/>
<https://szabadmagyarszo.com/alapelveink/>
- SUBOTICKI MILETIC, 2015.
SUBOTICKI MILETIC Dijana: Upoznajte bolje RTV. Forrás: https://www.academia.edu/24027057/UPOZNAJTE_BOLJE_RTV [megtekintés időpontja: 2018.01.22.]
- SZÜGYI – TAKÁCS 2011.
SZÜGYI Éva – TAKÁCS Zoltán (2011): Menni vagy maradni? Esélylatolgatás szerbiai és magyarországi diplomával a Vajdaságban. In: Páger Balázs (szerk.): Évkönyv 2011. 283–300. Pécs: PTE Közgazdaságtudományi Kar, Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola. [megtekintés időpontja: 2018.01.23.]
- SZÜGYI 2012.
SZÜGYI Éva (2012): Iskolaválasztás a Délvidéken. Kisebbségkutatás 21. (3): 514–535. [megtekintés időpontja: 2018.01.22.]
- TAKÁCS–TÁTRAI–ERŐSS 2013.
TAKÁCS Zoltán – TÁTRAI Patrik – ERŐSS Ágnes: A Vajdaságból Magyarországra irányuló tanulmányi célú migráció. Tér és Társadalom/Space and Society, 27. évf., 2. szám. 2013.
- TÁTRAI–KOC SIS – GÁBRITY MOLNÁR – TAKÁCS 2013.
TÁTRAI Patrik – KOC SIS Károly – GÁBRITY MOLNÁR Irén – TAKÁCS Zoltán: A Vajdaságot érintő migráció és annak történeti előzményei. Tér és Társadalom/Space and Society, 27. évf., 2. szám. 2013.
- UNCHR2015.
UNHCR – United Nations Refugee Agency (2015). UNHCR viewpoint: Refugee or migrant -Which is right?
<http://www.unhcr.org/55df0e556.html> [megtekintés: 2018.01.10.]
- VAJMA.INFO
<https://www.vajma.info/> [megtekintés: 2018.01.10.]
- ZÁDORI 2015.
ZÁDORI Zsolt: Pánik a sötétben – migránsok a magyar médiában. Magyar Helsinki Bizottság, Budapest, 2015.
- Migration Profile of the Republic of Serbia for 2010. http://www.kirs.gov.rs/docs/mp_rs_2010e.pdf [megtekintés időpontja: 2018.01.20.]

„Dögész” ülőszak

Bozóki Tamás

Az alsó ionoszféra vizsgálati módszerei

1. Bevezetés

Az ionoszféra a légkör felső, ionizált tartománya, amelynek megléte a földi élet nélkülözhetetlen feltétele. Ha úgy képzeljük el a Földet, mint egy, a Nap körül keringő üreszközt, akkor mindenképpen helytálló az ionoszférát az űrhajó páncélzatának tekinteni, amely védelmet biztosít számunkra a Nap és más csillagászati objektumok felől érkező nagyenergiás részecskékkel és sugárzásokkal szemben.

Az ionoszférát alkotó anyag, a világegyetem több mint 99 %-ához hasonlóan, plazma állapotban található. A sokszor negyedik halmazállapotnak nevezett plazmának a legfontosabb tulajdonsága, hogy ionizált részecskéket (is) tartalmaz, így a közegben fontos szerephez jut az elektromágneses kölcsönhatás. A plazmákon belül elkülöníthetünk teljesen és részlegesen ionizált plazmákat. Magától értetődő módon míg a teljesen ionizált plazmában kizárólag töltéssel rendelkező részecskék találhatók, a részlegesen ionizált plazma semleges és töltött részecskék elegyét jelenti. Azonban egy anyag már néhány százaléknyi töltött részecske jelenléte mellett plazma tulajdonságokat mutathat, mint ahogy arra az alsó ionoszférában is láthatunk példát. Fontos megjegyezni, hogy bár a plazmát sokszor egy halmazállapotként szokás azonosítani, a plazma állapotban lévő anyagok is szilárdak, folyékonyak vagy gázneműek. Az ionoszféra gáz halmazállapotban található.

Az ionoszféra kiemelt jelentőséggel bír távközlési/kommunikációs szempontból is. Felfedezését is egy kommunikációs céllal fejlesztett eszköznek, méghozzá a rádiónak köszönheti. Történt ugyanis, hogy a 20. század elejének egyik nagy technológiai kihívása a transzatlanti (Amerika és Európa közötti) kommunikáció felgyorsítása volt. Bár a rádiózás egy nagyon kecsgetető lehetőségnek tűnt, a szakértők nagy része a Föld görbülete miatt lehetetlennek vélte közbeiktatott átvjátszóállomások nélkül átvjuttatni a rádiójelet az Atlanti-óceánon. Azonban 1901-ben G. Marconi a mai Kanada területén mégiscsak Európából sugárzott Morse-kódot észlelt. A jelenség magyarázatát O. Heviside

adta meg egy évvel később, méghozzá egy, a Földet körülvevő töltött réteg (szféra) feltételezésével. Ez a réteg később a leíró javaslatának megfelelően az E, azaz "Electrical" réteg néven vált ismertté. Ma már tudjuk, hogy ez a fedezés egy összetett rétegződéssel rendelkező töltött tartomány első észlelése volt, amelyet ma összefoglaló néven ionoszféra néven ismerünk.

Az ionoszféra átlagosan 80 km magasan kezdődik és nagyjából 1000 km-es magasságig tart.¹ Azonban a Nap felőli oldalon a légkört érő folyamatos ionizáló sugárzás miatt az ionoszféra sokkal alacsonyabban kezdődik, nagyjából 60 km-nél. Ezt az E-réteg alatti tartományt D-rétegnek nevezi a szakirodalom (néha szokás még egy ennél is alacsonyabb C réteget is definiálni). Ebben a rétegben az ionizált részecskék száma még nagyságrendekkel kisebb a semleges részecskék számánál, így amint az ionizációt fenntartó folyamatok a Föld elfordulásának következtében megszűnnek, a D-réteg töltött részecskéi szinte azonnal semlegesítődnek. Fontos azonban megjegyezni, hogy a D-rétegben kialakuló ionizált részecskék diffúzió révén az ionoszféra magasabb rétegeibe is eljutnak, így fontos forrását jelentik a felsőbb rétegek ionpopulációjának. A D-réteg felett található E-réteg 90 km-től nagyjából 150 km-ig tart. Ez a tartomány már mind az éjszakai, mind a nappali oldalon megfigyelhető, bár az éjszakai féltekén csak jelentősen meggyengült állapotban. Az E-réteg fölött található a legnagyobb töltéssűrűséggel jellemezhető F-réteg ($\sim 10^6$ 1/cm³), melyet a nappali oldalon F1 és F2 rétegekre szokás tagolni. A Földhöz legközelebb a Jupiter környezetében található az F2 réteghez hasonló sűrűségű, természetesen előforduló plazma.

Érdekes megemlíteni, hogy a Naprendszerünk bolygói közül nem csak a Föld rendelkezik ionoszférával. Mivel a Napból érkező ionizáló sugárzás minden naprendszerbéli bolygót elér, minden légkörrel rendelkező bolygó körül kialakul hasonló réteg. A bolygók környezetének legalább ennyire fontos jellemzője, hogy van-e a bolygónak saját mágneses tere. Így tulajdonképpen négy alapvető kategóriát különböztethetünk meg:

- csak légkörrel rendelkező bolygók (Vénusz, Mars),
- csak mágneses térrel rendelkező bolygók (Merkúr, Jupiter, Szaturnusz, Uránusz, Neptunusz),
- légkörrel és mágneses térrel is rendelkező bolygók (Föld),
- sem légkörrel, sem mágneses térrel nem rendelkező bolygók (bár nem bolygó, de például a Hold ilyen).

¹ KELLEY 1989.

2. Az ionoszféra D-rétege

Jelen tanulmány az ionoszféra D-rétegének (~60 km-től ~90 km-ig) vizsgálati módszereire szorítkozik. A túlnyomórészt semleges részecskékből álló D-réteg rendkívül összetett kémiai és fizikai folyamatok helyszíne. Mivel átmeneti tartományt jelent a töltött ionoszféra és a semleges légkör között, a felsőlégkör és a semleges légkör kölcsönhatási zónájaként tekinthetünk rá.² Úgy is fogalmazhatunk, hogy ebben a régióban csatolódik az úridőjárás a hagyományos értelemben vett időjárással.

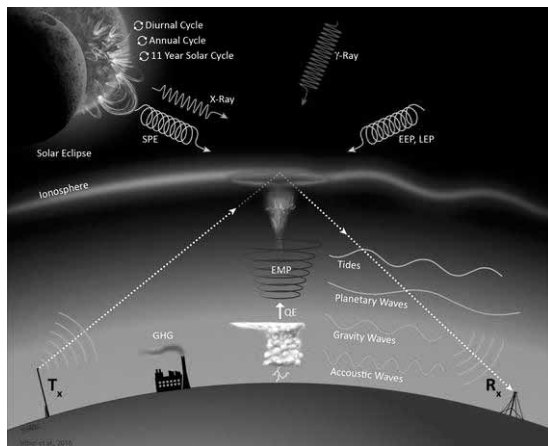
A D-réteg komplex kémiai és fizikai folyamatait számos jelenség befolyásolhatja, melyek részben alulról (a semleges légkör felől), részben pedig felülről (a magnetoszféra és a kozmikus környezet felől) érkeznek.³ Alulról többek között a semleges atmoszférában kialakuló mechanikai hullámok érhetik el a tartományt. Ezen hullámok általános jellemzője, hogy a sűrűség csökkenésével nő az amplitúdójuk, tehát a földközeli rétegeknél lényegesen kisebb sűrűségű D-rétegben nagyobb amplitúdóval jelentkeznek, mint a kialakulásuk helyén. Mechanikai hullámok forrásai lehetnek például hurrikánok, zivatarok, földrengések, az árapály stb. Az alulról érkező hatások közül szintén jelentősnek mondható a felhők és az ionoszféra közötti extrém nagy villámkisülések ionizációt előidéző hatása is. Felülről elsősorban a Nap-eredetű hatásokat érdemes kiemelni (napkitörések, részecske-események), de ugyanúgy jelentős tényező a távoli galaxisokból érkező gamma kitörések vagy a magnetoszférából kiszóródó részecskék ionizáló hatása is. A D-réteg pillanatnyi állapotát továbbá olyan tényezők is befolyásolják, mint a Nap 11 éves periodicitása vagy a napfogyatkozások. A különböző jelenségeket a 1. ábra összegzi.

Az ionoszféra kutatásának jelentőségére talán a vizsgálatára kifejlesztett módszerek széles tárháza ad szemléletes bizonyítékot. A Föld körüli térség megismeréséhez a leghatékonyabb módszer a helyben történő (másnéven in-situ) vizsgálat, tehát valamilyen eszköz feljuttatása a vizsgálni kívánt tartományba. Azonban a D-réteg relatíve nagy sűrűsége miatt nem alkalmas műholdas mérésekre (ebben a magasságban a nagy súrlódás miatt a műhold egyetlen kör megtételére sem képes), másrészt meteorológiai ballonokkal sem közelíthető meg. In-situ vizsgálat így csakis rakéták segítségével történhet, azonban az ilyen mérések magas költségük miatt nagyon ritkák és csak nagyon limitált információt jelentenek a térben és időben rendkívül változékony D-rétegről.

² SILBER ÉS MTSAI 2017.

³ SILBER ÉS MTSAI 2017.

Mindez az úgynevezett távérzékelési eljárásokat helyezi előtérbe, amikor a mérés nem helyben, hanem valamiféle közvetőn (legtöbbször elektromágneses hullámokon) keresztül történik.

1. ábra Az ionoszféra D rétegét érő hatások és azok keskenysávú VLF mérésekkel történő megfigyelése (Tx: adó, Rx: vevő)⁴.

A következőkben az ionoszféra D-rétegének vizsgálati módszerei térbeli vonatkozásuk alapján kerülnek bemutatásra. Megkülönböztethetünk lokális, regionális és globális eljárásokat annak megfelelően, hogy az adott mérés csak a mérés helyéről vagy egy nagyobb térbeli tartományról hordoz információt.

3.a A D-réteg lokális vizsgálati módszerei

Az ionoszféra klasszikusnak mondható lokális vizsgálati eszköze az ionoszonda.⁵ Az eljárás alapja pontosan az az ionoszféra felfedezéséhez köthető megfigyelés, miszerint az ionoszféráról visszapattannak a megfelelő frekvenciával kisugárzott rádiójelek. A jelenség fizikai értelmezéséhez fontos tudni, hogy töltött részecskéket tartalmazó plazmában csak egy kitüntetett frekvencia, az úgynevezett plazmafrekvencia felett terjedhetnek rádiójelek. Mivel a plazmafrekvencia a töltött részecskék sűrűségével növekszik, az ionoszféra F-rétegében veszi fel a legnagyobb értéket. Amennyiben egy rádiójel frekvenciája kisebb, mint ez a kitüntetett érték (ami térben és időben akár jelentősen változhat), az elektromágneses (EM)

⁴ SILBER ÉS MTSAI 2017.

⁵ KELLEY 1989.

hullám nem képes áthatolni az ionoszférán, egy része visszaverődik, egy része elnyelődik. A Földről kisugárzott rádiójelet az ionoszférán történő visszaverődés után ismét detektálhatjuk és ebből a torzult jelből következtethetünk az ionoszféra lokális állapotára. Még több információt nyerhetünk az ionoszféráról, ha ezt a vizsgálatot több frekvencián is elvégezzük.

Csak az utóbbi időben jelentek meg az első D-réteget vizsgáló ionoszondán alapuló eljárások a szakirodalomban, melyek az EM hullámok D-rétegbeli csillapításán alapszanak.⁶ Mivel a D-rétegben egyszerre vannak jelen nagy mennyiségben semleges és töltött részecskék, a nagyszámú ütközés miatt jelentős a rádiójelek csillapítása ebben a tartományban. Minél kisebb a kisugárzott jel frekvenciája a csillapítás annál nagyobb. Így a legalacsonyabb frekvenciájú még nem elnyelődő kisugárzott jel a D réteg csillapítására jellemző. Minél nagyobb a csillapítás, ez az érték annál nagyobb. Szélsőséges esetben az ionoszféra a teljes kisugárzott rádiójelet is elnyelheti.

Egy friss eredmény szerint a villámok által kisugárzott EM hullámok is felhasználhatóak az ionoszféra szondázására.⁷ A villámokról tudni kell, hogy nagyon széles frekvenciatartományban (benne az ionoszondák hagyományos működési tartományaként szolgáló 1–40 MHz-es sávban) bocsátanak ki EM sugárzást. Tehát az energiaigényes, és egyben költséges jelkibocsátás alternatívájaként az ionoszonda egy közeli villám által kisugárzott, és az ionoszféráról visszaverődött jelet is képes lehet detektálni. Az eredmények értelmezése innentől kezdve gyakorlatilag ugyanaz, mint a hagyományos ionoszonda-működés esetén.

Az ionoszonda egy további alternatíváját az Alfvén-rezonanciák monitorozása jelentheti.⁸ Az Alfvén-rezonanciákat az ionoszféra alja és teteje között „pattogó” plazmahullámok alakítják ki. Ezeknek a hullámoknak a jele a néhány Hz-es frekvenciatartományban a földfelszínen is detektálható, és mivel a mért jel tulajdonságai az ionoszféra pillanatnyi állapotát tükrözik, ezért mérésekkel információt nyerhetünk a lokális ionoszféra aktuális állapotáról.

A D-réteg egy további lokális vizsgálati eszköze a riométer, amely a kozmikus rádiózáj ionoszférikus elnyelődésén alapul.⁹ Kozmikus környezetünkől folyamatos EM sugárzás éri a Földet széles frekvenciatartományban. Bár ez a háttérsugárzás minden irányban más és más, feltételezhetjük, hogy időben állandó. Ha ennek ellenére egy adott irányban mért sugárzás intenzitása időben változik,

⁶ BARTA ÉS MTSAI 2019.

⁷ OBENBERGER ÉS MTSAI 2018.

⁸ POTAPOV ÉS MTSAI 2017.

⁹ LITTLE ÉS LEINBACH 1959.

akkor ezt az ionoszférában, és azon belül elsősorban a D-rétegben történő elnyelődés megváltozása eredményezhette. Megfelelően hosszú mérési sorozatból meghatározható a várt jelerősség, amit referenciaként felhasználva folyamatos információhoz juthatunk a lokális D-réteg pillanatnyi állapotáról.

Az ionoszféra D-rétegének monitorozására nagyteljesítményű inkoherens radarok is használatosak, amelyre tipikus példa az európai kutatóintézetek együttműködéseként létrehozott Eiscat radarhálózat (<https://www.eiscat.se/>). Ezek a nagyteljesítményű adók sokkal részletesebb képet adnak az ionoszférára finomszerkezetéről, a sűrűsége mellett információt hordoznak az ion- és elektronpopulációk hőmérsékletéről, tömegeloszlásáról és sebességéről.

3.b A D-réteg regionális vizsgálati módszerei

Fontos azonban, hogy az ionoszférát (és benne a D-réteget) ne csak lokális szinten tudjuk megfigyelni, hanem a térbeli változások is nyomon követhetők legyenek. Ebből a célból alkalmas lehet egy kellően sűrű, lokális mérési eszközökből álló hálózat is, de célszerű regionális, tehát nem csak az adott mérési hely felett található ionoszférára érzékeny mérési módszereket is felhasználni. Ezek az eljárások sokszor egy területre jellemző átlagos értékeket szolgáltatnak, ami az ionoszféra D-rétegének modellezéséhez szintén nagyon hasznos információ.

Az ionoszféra D-rétegének szisztematikus, nagy időbeli felbontást eredményező, regionális vizsgálati módszerét a keskenysávú VLF-mérések jelentik.¹⁰ A 3 és 30 kHz közötti frekvenciasávban, amit VLF (Very Low Frequency) sávként szokás hivatkozni, az EM hullámok hullámhossza néhány 10 km. A földfelszín és az ionoszféra által határolt hullámvezetőben terjedő VLF hullámok terjedési tulajdonságait az alsó ionoszféra pillanatnyi állapota erősen befolyásolja. Mivel a hullámvezetőben, az ionoszférával párhuzamosan terjedő VLF hullámok csillapodása kicsi, számos keskenysávú (adott frekvencián sugárzó) katonai jeladó működik ebben a frekvenciatartományban. Ezek a rendszerek elsősorban navigációs célokat szolgálnak. A VLF jeladók további előnye, hogy a nagy hullámhossz miatt jelük a tengeralattjárókon is fogható a klasszikus kommunikációs csatornákkal ellentétben. Ismert frekvenciával sugárzó katonai jeladó található például Franciaországban (18,3 kHz), Ausztráliában (19,8 kHz), Hawaii-n (21,4 kHz), Nagy-Britanniában (22,1 kHz), Izlandon (37,5 kHz) stb. Ezek az időben rendkívül stabilnak mondható források azonban nemcsak katonai, hanem tudományos célból is igencsak hasznosnak

¹⁰ SILBER ÉS MTSAI 2017.

bizonyultak. Az EM jel ugyanis nemcsak katonai célberendezésekkel, hanem a tudományos közösség által üzemeltetett vevőállomásokkal is rögzíthető. Ha a jelek terjedési tulajdonságaiban, például a hullámvezetőt felülről határoló ionoszféra magasságában csak egy kis változás is történik, akkor a vevőállomáson mért jel amplitúdója és fázisa azonnal megváltozik.

Érdekes megemlíteni azt a friss eredményt, miszerint a villámok által kisugárzott EM jelek a VLF sávban is felhasználhatóak az ionoszféra D-rétegének monitorozására.¹¹ Csakúgy, mint az ionoszondánál, ebben a frekvenciatartományban is a rádiójelek kibocsátása helyettesíthető villámokkal. Megfelelő modellezési háttérrel meghatározható az a D-réteg-szerkezet, ami a villámok által kisugárzott EM hullámokból az ionoszféra és a földfelszín közötti terjedés során kialakítja a vevőállomáson mért jelet.

3.c A D-réteg globális vizsgálati módszerek

Az ionoszférikus D-réteg vizsgálatára globális skálán is van lehetőség. Ehhez arra van szükség, hogy a VLF tartomány 10–100 km-es hullámhosszal jellemezhető EM hullámai helyett még alacsonyabb frekvenciatartományban, azaz a nagyobb hullámhosszokon végezzük a vizsgálatokat. Ez az úgynevezett ELF (Extreme Low Frequency) tartomány, amelynek határai 3 Hz (100.000 km-es hullámhossz) és 3 kHz (100 km-es hullámhossz).

Az ELF tartomány jellegzetes jelensége a Schumann-rezonancia (SR).¹² A villámok által keltett EM hullámok az ELF tartomány legalsó sávjában (<100 Hz) extrém alacsony csillapítással terjednek (a VLF tartományhoz képest még majdnem két nagyságrenddel kisebb a csillapítás), így a Föld és az ionoszféra által határolt üregben többször is körbekerülik a Földet mielőtt elveszítenék energiájukat. A Földön megfigyelhető másodpercenként nagyjából 50-100 villámkisülés a SR folyamatos fennmaradását eredményezi. A speciális geometriából adódóan az EM hullámok a terjedés során újra és újra önmagukkal találkoznak, ami állóhullám-mintázat (más néven rezonancia-mintázat) kialakulásához vezet. A SR sajátfrekvenciái ~8, ~14, ~20, ~26, ~32 stb. Hz-nél a Föld tetszőleges pontján megfigyelhetőek az EM térben. Az ELF tartományban terjedő hullámok az ionoszféra legalsó rétegéről verődnek vissza, így annak globális állapota által befolyásoltak. Másként megfogalmazva a SR a Föld és az alsó ionoszféra alkotta üreg pillanatnyi geometriáját tükrözi.

¹¹ MCCORMICK ÉS MTSAI 2018.

¹² BOZÓKI 2017.

A SR csakúgy, mint minden rezonancia-jelenség, három alapvető paraméterrel jellemezhető. Ezek a rezonanciacsúcs frekvenciája, intenzitása és félértékszélessége. Ezek a paraméterek minden egyes rezonancia-módusra (alapmódus és felharmonikusok) meghatározhatóak. Ha a Föld és az ionoszféra által alkotott üreg geometriája megváltozik, akkor egyúttal megváltoznak az SR sajátfrekvenciák, valamint az EM hullámok csillapításával összefüggésben álló félértékszélességek is. Ezekből a mért adatokból az alsó ionoszféra globális változásaira lehet következtetni.

A legnagyobb villámkisülések a háttérzajból jelentősen kiemelkedő EM impulzusokat eredményeznek. Az ELF tartományban ezek az impulzusok is többszörösen körbekerülnek a Földet, így akár többször is megfigyelhetők egy adott mérőállomáson. Ezek a EM impulzusok az ionoszféra csillapítása miatt nem egészen fénysebességgel terjednek, hanem átlagosan annak 70–80%-ával. Ha több állomáson érzékeljük ugyanannak a forrásnak a jelét, vagy ugyanazon az állomáson többször is detektálunk egy adott impulzust, akkor pontos időbeli adatok birtokában meghatározhatjuk az impulzusok terjedési sebességét, amiből az ionoszféra D-rétegének pillanatnyi állapota is származtatható.¹³

4. Napkitörések (Flare-ek) regionális és globális vizsgálata

A napkitörés vagy Flare az űridőjárás egy tipikus jelensége, mely során extrém erős Nap-eredetű röntgensugárzás éri a Földet. Szerencsénkre az ionoszféra megvéd minket ettől a nagyenergiás besugárzástól, viszont a 21. században nélkülözhetetlen üreszközeinket már jelentős terhelés érheti. Kimutatott, hogy a megnövekedett röntgensugárzás elsősorban az ionoszféra D-rétegében okoz jelentős ionizációt.

Számtalan tanulmány készült már korábban ezen extrém jelenségek különböző módszerekkel történő vizsgálatáról,¹⁴ azonban relatíve kevesen foglalkoztak a különböző módszerekkel kapott eredmények összevetésével. Ezen belül is mindössze a Shvets és szerzőtársai által nemrég publikált munka¹⁵ tartalmaz némi összehasonlítást a globális SR mérések és regionális VLF mérések eredményei között. Azonban ez a vizsgálat sem terjed ki az egyes flare események hatásának összehasonlítására, csak az átlagos értékeket veti össze.

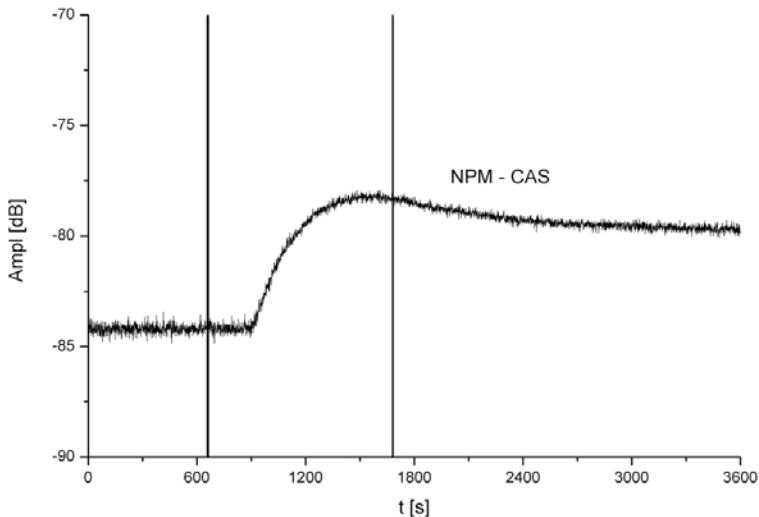
A 2. ábra a hawaii-n található NPM adó Cassey (CAS, Antarktisz) állomáson rögzített jelét mutatja 2014. december 20-áról 0 és a 1 UT óra között. Látható,

¹³ GOLKOWSKI ÉS MTSAI 2018.

¹⁴ SILBER ÉS MTSAI 2017.

¹⁵ SHVETS ÉS MTSAI 2017.

hogy az ukrán szerzők által is vizsgált¹⁶ flare hogyan növeli meg a keskenysávú VLF jel amplitúdóját. Ez a terjedési út szinte tökéletesen a Nap aktuális delelési pontja alatt halad el, így a többi terjedési úthoz képest itt várható a legnagyobb hatás. Az idézett tanulmány szerzői által felhasznált SR állomás az oroszországi Kamcsatkában (52,9° N, 158,25° E), tehát úgyszintén a nappali oldalon található. A szerzők ugyanehhez a flare-hez átlagosan 0,22 Hz-es frekvenciaváltozást mutattak ki a SR módusokban. Ha kísérletet teszünk a két különböző mérési eljárásból számszerűsíteni az ionoszféra magasságában bekövetkezett magasság-változást, akkor mindkét esetben nagyjából 5-10 km-es értékhez jutunk. Ezen vizsgálatok további finomítása a közeljövő egyik célja.

2. ábra Az NPM-CAS terjedési úton mért keskenysávú VLF jel amplitúdója 2014. december 20-án. A két függőleges vonal az ebben az időszakban kimutatott flare kezdetét és maximális intenzitásának időpontját jelzi.

5. Összegzés

Jelen tanulmány az ionoszféra D-rétegének vizsgálati módszereiről ad rövid áttekintést. Az eljárások a kapott eredmény térbeli vonatkozása szerint lokális, regionális és globális módszerekre lettek elkülönítve. A lokális ionoszférát

¹⁶ SHVETS ÉS MTSAI 2017.

vizsgáló eszközök közül az ionoszonda, a nagyteljesítményű inkoherens radar és a riométer került bemutatásra, valamint megemlítésre került az Alfvén-rezonancia földfelszíni detektálásának lehetősége is. A VLF és ELF mérések pedig a regionális és globális vizsgálati módszerekre jelentettek egy-egy példát. A tanulmány végén egy, a VLF és ELF méréseken alapuló konkrét kutatás is bemutatásra került, amely a napkitörések (Flare-ek) ionoszférára gyakorolt hatását hivatott vizsgálni.

6. Köszönetnyilvánítás

A munka az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-17-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programja támogatásával készült.

Irodalomjegyzék

KELLEY 1989.

KELLEY, M.: The Earth's Ionosphere: Plasma Physics and Electrodynamics. Academic Press, Cambridge, Massachusetts, Egyesült Államok.

SILBER ÉS MTSAI 2017.

SILBER, I. és PRICE, C.: On the Use of VLF Narrowband Measurements to Study the Lower Ionosphere and the Mesosphere–Lower Thermosphere. *Surveys in Geophysics*, 38(2), 407–441. doi: 10.1007/s10712-016-9396-9.

BARTA ÉS MTSAI 2019.

BARTA, V., SÁTORI, G., BERÉNYI, K. A., KIS, Á. és WILLIAMS, E. (2019): Investigation of the ionospheric absorption response to flare events during the solar cycle 23 as seen by European and South African ionosondes. *Annales Geophysicae Discuss.* doi: 10.5194/angeo-2019-14, in review.

OBERBERGER ÉS MTSAI 2018.

OBERBERGER, K. S., DOWELL, J. D., MALINS, J. B., PARRIS, R., PEDERSEN, T. és TAYLOR, G. B.: Using lightning as a HF signal source to produce ionograms. *Radio Science*, 53 (11), 1419–1425. doi: 10.1029/2018RS006680.

POTAPOV ÉS MTSAI 2017.

POTAPOV, A. S., POLYUSHKINA, T. N., TSEGMEDE, B., OINATS, A. V., PASHININ, A. YU., EDEMSKIY, I. K., MYLNIKOVA, A. A. és RATOVSKEY, K. G. (2017): Considering the potential of IAR emissions for ionospheric sounding. *Journal of Atmospheric and Solar-Terrestrial Physics*, 164, 229–234. doi: 10.1016/j.jastp.2017.08.026.

LITTLE ÉS LEINBACH 1959.

LITTLE C. G. és LEINBACH H. (1959): The Riometer – A Device for the Continuous Measurement of Ionospheric Absorption. *Proceedings of the IRE*, 47(2), 315–320. doi: 10.1109/JRPROC.1959.287299.

MCCORMICK ÉS MTSAI 2018.

MCCORMICK, J. C., COHEN, M. B., GROSS, N. C. és SAID, R. K. (2018): Spatial and temporal ionospheric monitoring using broadband spheric measurements. *Journal of Geophysical Research: Space Physics*, 123(4), 3111–3130. doi: 10.1002/2017JA024291.

BOZÓKI 2017.

BOZÓKI, T. (2017): A Schumann-rezonancia – mint kutatott jelenség és mint kutatási eszköz. *Ingenia Hungarica III.*, Eötvös Collegium, Budapest, Magyarország.

GOŁKOWSKI ÉS MTSAI 2018.

GOŁKOWSKI, M., SARKER, S. R., RENICK, C., MOORE, R. C., COHEN, M. B., KUŁAK, A., et al. (2018): Ionospheric D region remote sensing using ELF spheric group velocity. *Geophysical Research Letters*, 45(23), 12739-12748. doi: 10.1029/2018GL080108.

SHVETS ÉS MTSAI 2017.

SHVETS, A. V., NICKOLAENKO, A. P. és CHEBROV, V. N. (2017): Effect of Solar Flares on the Schumann-Resonance Frequencies. *Radiophysics and Quantum Electronics*, 60(3), 186–199. doi: 10.1007/s11141-017-9789-8.

Jutalmazó ingerekre mutatott egyedi különbségek vizsgálata kutyán a jel-követő/cél-követő viselkedéses paradigma alkalmazásával

1. Bevezetés

Napjainkban fontos szerephez jutott a pozitív megerősítésen alapuló, azaz valamilyen tárgyi jutalmat (pl. élelmet, labdát, játékot), vagy szociális interakciót alkalmazó, jutalmazó kiképzési módszer kutyák (*Canis familiaris*) körében, a büntetésen alapuló kiképzési módszerekkel szemben. Ennek ellenére a pozitív módszerek hatásairól viszonylag kevés a tudományos ismeret.

Gerencsér és munkatársai (2018) kérdőíves vizsgálatuk során, melyben több mint 2000 kutyatulajdonostól gyűjtöttek adatot, létrehoztak egy minősítési skálát a kutyák különböző típusú jutalmakra (élelemre és labdára/játékra) mutatott egyedi érzékenységeinek mérésére. A skálát CRRS-nek nevezték el ('Canine Reward Responsiveness Scale', azaz A kutyák jutalomra mutatott válaszkészségeinek mérőskálája).¹

Gerencsér és munkatársai (2018) által végzett vizsgálat mindemellett kimutatta, hogy az egyedi különbségek kapcsolatba hozhatók a jutalmazó kiképzés során használt jutalmazási eszközök különböző típusával és egyéb állatjóléti tényezőkkel. Emellett a jutalomérzékenység negatív, illetve pozitív lineáris kapcsolatban áll az egyedekre vonatkozó egyéb, független viselkedési jellemzőkkel, mint például a figyelemzavarral, illetve a hiperaktivitással és impulzivitással, és a jutalmakra túlzott mértékben reagáló kutyák között gyakrabban fordulhatnak elő azzal kapcsolatos testi egészségben és szociális működésben mutatkozó zavarok. Így a kutyák vizsgált jutalmakhoz (élelem, labda/játék) való vonzódása akár túlzott, állatjóléti szempontból aggasztó mértéket is ölthet.²

Patkányokon (*Rattus rattus*) végzett vizsgálatok kimutatták, hogy a jel-követő/

¹ GERENCSÉR ÉS MTSAI 2018.

² GERENCSÉR ÉS MTSAI 2018.

cél-követő fenotípus egy jól használható állati modell annak vizsgálatára, hogy a kísérleti alany a jutalomhoz kapcsolt környezeti ingert milyen mértékben hajlamos vonzó tulajdonsággal felruházni, milyen mértékben válik a környezeti inger vonzóvá számára.³ E megfigyelések alapján mi is a jel-követő/cél-követő viselkedéses paradigmát alkalmaztuk annak vizsgálatára, hogy a kutyák által mutatott viselkedésmintázatban való esetleges egyedi eltérések összefüggésbe hozhatók-e az egyedek jutalmazó ingerekre mutatott válaszkészségével.

1.1 A jel-követő/cél-követő viselkedéses paradigma

Egy klasszikus pavlovi kondicionálási helyzetben a feltételes inger (conditioned stimulus, CS) és a feltétlen inger (unconditioned stimulus, US) közötti kapcsolat felismerésének eredményeképpen jöhet létre a feltételes válasz (conditioned response, CR), a vizsgálati alany viselkedésbeli reakciója (pl.: az etetőhöz megy, és elfogyasztja az élelmet/jutalmat). Abban az esetben, amikor valamilyen jutalom (pl. élelem) a feltétlen inger, más terminológia szerint ezt „cél”-nak⁴, a feltételes ingert pedig „jel”-nek⁵ is szokás nevezni, hiszen a feltételes inger időben előre jelzi az egyed számára a megközelítést és konzummatorikus választ kiváltó feltétlen inger megjelenését.

Többek között patkányokon végzett vizsgálatok során megfigyelték, hogy bizonyos egyedek a feltételes inger megjelenésekor azonnal a feltétlen inger esetleges megjelenési helyére mennek. Ezt a feltételes választ Boakes és munkatársai (1977) Hearst és Jenkins (1974) terminológiájának megfelelően, szimmetrikusan „célkövetésnek” (‘goal-tracking’) nevezték el.⁶ Etológiai szempontból ez a válasz előnyösnek tekinthető, hiszen a jel és a cél közötti kapcsolat felismerésével, az adott egyed a cél megjelenési helyének megközelítésével előbb szerezheti meg a jutalmat, mint pl. azon a társai, melyek nem mutatják ezt a viselkedésmintázatot.

Ennek ellenére a szakirodalomban számos esetben beszámoltak ettől eltérő viselkedésmintázatról.⁷ Abban az esetben, amikor a kísérleti alanyok szabadon mozoghatnak a vizsgálati környezetükben, az egyedek egy részénél megfigyelhető egy bizonyos, jellemző feltételes válasz kialakulása, mely során a kísérleti

³ FLAGEL ÉS MTSAI 2007.

⁴ BOAKES 1977.

⁵ HEARST – JENKINS 1974.

⁶ BOAKES 1977.

⁷ BURNS–DOMJAN 2000; FLAGEL ÉS MTSAI 2009; HEARST–JENKINS 1974; ROBINSON–FLAGEL 2009; TOMIE ÉS MTSAI 2008.

helyzetben vizsgált egyed következetesen a kezdetben semleges feltételes inger (CS), vagyis a jel felé irányítja figyelmét, ezt követően megközelíti azt, majd fizikailag érintkezik vele (pl. rágcsálja, szaglássza, nyalogatja, orral bökdösi), annak ellenére, hogy az bizonyos távolságra helyezkedik el a feltétlen ingertől (US), vagyis a céltől.⁸

A jel és a cél megjelenése a kísérletekben időben nem átfedő, vagyis a jutalom megjelenése csakis a jel megszűnése után következik be. A szakirodalomban ezt a jel irányába mutatott feltételes választ „jelkövetésnek” (‘sign-tracking’) nevezik.⁹ A jel-követő viselkedésmintázat annak ellenére is kialakul, hogy a kísérleti alanyoknak nem kell semmilyen meghatározott viselkedést mutatniuk a jutalom (cél, US) megszerzéséhez, a feltételes válasz nem kerül szándékosan megerősítésre.¹⁰

Feltehetően a jel-követő és a cél-követő egyedek, amennyiben azonos motivációs állapotban vannak, nem különböznek abban a képességben, hogy vonzó tulajdonságokat kapcsoljanak egy ingerhez, a különbség a vonzó jelleg kialakításának irányában lelhető fel.¹¹

Ezt a paradigmát legkiterjedtebben patkányokon (*Rattus rattus*) vizsgálták, mely vizsgálatokban a jel-követő és cél-követő egyedek karakterizálásához a jel (visszahúzzható kar) manipulációjának mértékét¹², míg más vizsgálatokban az adott kontextusban használt jel (pl.: jelzőfény¹³, hangjelzés¹⁴) manipulációjának, megközelítésének mértékét vették figyelembe. Az egyedekre kapott értékek alapján állították sorrendbe a kísérleti alanyokat, majd az alanyok egyharmadát, amelyek a legmagasabb értékeket kapták, jel-követőnek (legtöbbet manipulálták a jelet), az egyharmadát, melyek a legalacsonyabb értékeket kapták, cél-követőnek (legkevesebbet manipulálták a jelet), a középső harmadot pedig köztes csoportnak nevezték el.¹⁵

A szakirodalomban talált vizsgálatok során számos különböző fajjal szemben a kutyákat még csak kezdetlegesen, kis elemszámmal vizsgálták. Jenkins és munkatársai (1978) kísérletükben összesen öt kutyával (*Canis familiaris*) dolgoztak, melyek viselkedéséről, vagyis az eredményekről kizárólag írásos

⁸ HEARST-JENKINS 1974.

⁹ HEARST-JENKINS 1974.

¹⁰ FLAGEL ÉS MTSAI 2009; HEARST-JENKINS 1974.

¹¹ FLAGEL ÉS MTSAI 2009.

¹² FLAGEL ÉS MTSAI 2007.

¹³ SILVA ÉS MTSAI 1992.

¹⁴ JENKINS ÉS MTSAI 1978.

¹⁵ FLAGEL ÉS MTSAI 2007, FLAGEL ÉS MTSAI 2009.

beszámoló készült, statisztikai elemzés nem. Ennek ellenére is nyilvánvalóvá vált, hogy az öt vizsgálati egyed között is lényeges viselkedésbeli különbségeket lehetett megfigyelni¹⁶, ami arra enged következtetni, hogy kutyaénál is létezhet a jel-követő/cél-követő viselkedésmintázat.

2. Céltűzések

Az alapfeltevésünk az volt, hogy a szakirodalmi áttekintésben leírtak alapján számos fajjal egyetemben kutyaénál (*Canis familiaris*) is létezhet a jel-követő/cél-követő viselkedésmintázat. Célul tűztük ki, hogy létrehozzunk egy olyan kísérleti elrendezést a jel-követő/cél-követő paradigma vizsgálatára, mely első-sorban a patkányokkal kiterjedten végzett vizsgálatokon alapul, mégis figyelem-be veszi, és alkalmazkodik a családban élő kutya fajspecifikus tulajdonságaihoz. Mivel embereken¹⁷ és patkányokon¹⁸ végzett vizsgálatok alapján elmondható, hogy lehet összefüggés a jutalom-függőség mértéke és a jel/cél-követő viselkedés kialakulása között, célunk volt megvizsgálni, hogy a kísérlet során mutatott viselkedésmintázatban való esetleges egyedi eltérések összefüggésbe hozhatók-e az egyed jutalmazó ingerekre mutatott válaszkészségével.

Előfeltevésünk volt, hogy az alanyaink 3 csoportba sorolhatók (jel-követők, cél-követők és köztes egyedek) a kísérletben mutatott viselkedésmintázatok alapján, illetve, hogy találunk összefüggést az egyedek vizsgálatunk során mutatott jellemző viselkedésmintázata és a hétköznapiak során használt jutalmazó ingerekre (élelem és játék/labda) mutatott válaszkészsége között.

3. Anyagok és módszerek

3.1. Alanyok

A bevezetésben említett kérdőívet¹⁹ arra használtuk, hogy megállapítsuk, a gazdák elmondása alapján hétköznapi körülmények között a kutyaik milyen szintű válaszkészséget mutatnak különböző jutalmazási eszközökre; labdára/játékra és jutalomfalatra. Ezek az értékek [1;5] intervallumba eső folytonos változóként (Válaszkészség labdára/játékra, Válaszkészség élelemre) szerepelnek a dolgozatomban.

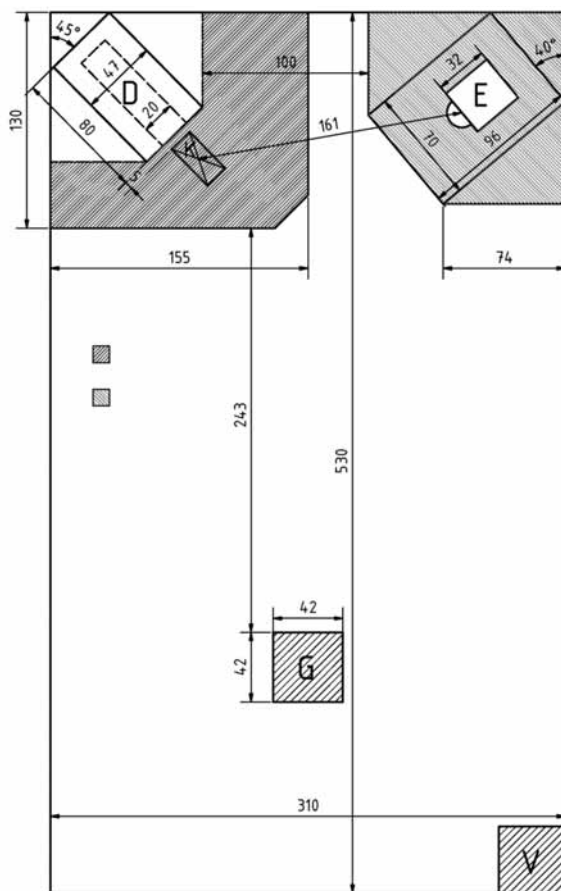
¹⁶ JENKINS ÉS MTSAI 1978.

¹⁷ VOLKOW ÉS MTSAI 2002.

¹⁸ FLAGEL ÉS MTSAI 2007, FLAGEL ÉS MTSAI 2009, TOMIE ÉS MTSAI 2008.

¹⁹ GERENCSÉR ÉS MTSAI 2018.

Összesen 56 családi kutyát hívtunk be a tesztekre oly módon, hogy kiegyenlítettten képviselve legyen a jutalomra mutatott válaszkészség-skálák minden tartománya. A vizsgálat a gazdák és a kísérletvezető jelenlétében zajlott, egy erre a célra megfelelően berendezett kísérleti helyszínen az ELTE Etológia Tanszéken. Ahogy a kísérleti helyszínről készített méretarányos (cm) ábrán (1. ábra) is látható, jelként egy távirányítós kisautót (K) használtunk. Az ábrán D betűvel jelöltük a kisautó dobozát, E betűvel a távirányítású ételadagolót, G betűvel a gazda számára kihelyezett szék helyét, V betűvel pedig a kísérletvezető helyét.

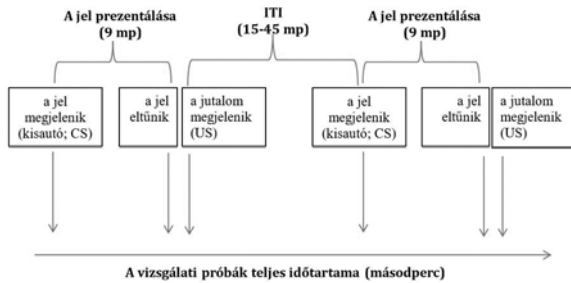
1.Ábra: Az általunk használt kísérleti elrendezés (saját ábra)

Különböző okok miatt (pl. az alany félelmi reakciót mutatott a jel irányába, vagy egymást követő öt alkalommal nem fogyasztotta el a próbák során kiadagolt jutalomfalatot) tizennégy egyedet ki kellett zárunk a vizsgálatból, így az elemzéseket végül negyvenkét egyed adatai alapján végeztük el ($N=42$, ebből 22 hím, 20 nőstény, 18 különböző fajta, átlagéletkor: 4,09 év, $SD=2,35$; Labdára/játékra mutatott válaszkészség: $A=3,4$, $SD = 1,03$; Élelemre mutatott válaszkészség: $A= 3,4$, $SD = 1,04$).

3.2. A vizsgálat menete

A kísérlet két különálló, egymással megegyező vizsgálati részből épült fel, melyek két külön alkalommal kerültek lebonyolításra (a vizsgálati alkalmak továbbiakban használt jelölése: első alkalom – V_1 ; második alkalom – V_2), és egyenként 20-20 vizsgálati próbából álltak. Minden kísérleti alannal azonos eljárást követtünk. A kísérleti alanyok a vizsgálat teljes időtartama alatt szabadon mozoghattak és viselkedhettek, a gazda és a kísérletvezető a teszt teljes időtartama alatt passzív maradt, a kísérleti helyiségben a számára kijelölt helyen tartózkodott. A második vizsgálati alkalom (V_2) legkorábban 2 nappal, átlagosan egy héttel volt az első alkalom (V_1) után.

Egy vizsgálati alkalom során a kisautóhoz, illetve a szobához történő hozzászoktatást követően a gazda odahívta, és leültette a kutyáját a széke elé, szemben a kísérleti elrendezéssel. Minden próba azzal kezdődött, hogy a kísérletvezető által irányított távirányítású kisautó (jel), egyenes vonalon egyenletes mozgást végezve előjött a dobozból (a kísérletvezető által távvezérelve), és megállt közvetlenül a doboz nyílása előtt kb. 5 cm-re. Az első próba esetében amint a kisautó megállt, a gazda elengedte kutyáját, majd ettől kezdve a vizsgálat teljes időtartama alatt passzív maradt. A kisautó 6 másodperc elteltével (a kijövetel utáni megállástól mérten) „visszament” a dobozba, így a megjelenése és eltűnése között összesen átlagosan 9 másodperc telt el. Amint a kisautó eltűnt a doboz belsejében, a távirányítású ételadagoló működésbe lépett (a kísérletvezető által távvezérelve), és kiadagolta a jutalomfalatot. A következő próbáig eltelt időtartam (ITI) független volt a kutya viselkedésétől, és véletlenszerűen változott 15 és 45 másodperc között (átlaghossz: 37 mp). Ez az eljárás került megismétlésre még 19 alkalommal, összességében egy vizsgálati alkalom (V_1 ; V_2) során 20 vizsgálati próbát eredményezve. Az egész kísérleti folyamat teljes időtartamának megoszlását, vagyis, hogy hogyan követte egymást a jel megjelenése, eltűnése, a cél megjelenése, majd a próbák közötti időintervallum (ITI), összefoglalóan ábrázolja a 2. ábra.

2. Ábra: Az általunk végzett kísérleti próbák folyamatábrája (saját ábra)

Abban az esetben, ha a kísérleti alany bármilyen félelemre utaló viselkedést mutatott akár a kisautó, akár az ételadagoló irányába, és/vagy egymást követő öt alkalommal nem fogyasztotta el a próbák során kiadagolt jutalomfalatot, a kísérletvezető megszakította a kísérletet, és amennyiben szükséges volt, meggyőződött róla, hogy a kutya teljes mértékben megnyugodott. Ezt követően az alany nem folytathatta a vizsgálatot, ki lett zárva a kísérletből.

3.3. A videók elemzése

A kutyák viselkedése négy kamerával került rögzítésre. Eredményeink kiszámítása ezen videók elemzéséből készült el. A videók kódolásához a Solomon coder nevű programot használtuk (© András Péter, <http://solomoncoder.com>). A program segítségével mért viselkedéses változók, és azok pontos meghatározásai az alábbi táblázatban (1. táblázat) találhatók:

Viselkedéses változók		Meghatározás		Mértékegység
Mérések a jel prezentálása alatt (az összes kísérleti próba során)				
Manipuláció	JEL_manipuláció	JEL_nyalogatás/ szimatolás/orrolás	a kísérleti alany a kisautó közvetlen közelében tartózkodik, nyalja/szimatolja/orral bökdösi azt (közel tartja az orrát a kisautóhoz, megérintve vagy majdnem megérintve azt)	% (rel. arány a jel-prezentációs időszakon belül)
		JEL_mancsolás	a kísérleti alany mancsával érinti a kisautót	
	CÉL_manipuláció	CÉL_Nyalogatás/ szimatolás/orrolás	a kísérleti alany a jutalomfalat-adagoló közvetlen közelében van, nyalogatja/szimatolja/orral bökdösi azt (közel tartja az orrát az etetőhöz, megérintve vagy majdnem megérintve azt)	
		CÉL_mancsolás	a kísérleti alany mancsával érinti a jutalomfalat-adagolót	
Orientáció	JEL	JEL_Orientáció	a kísérleti alany a kisautó irányába fordítja a figyelmét, felé orientálódik	
	CÉL	CÉL_Orientáció	a kísérleti alany a jutalomfalat-adagoló irányába fordítja a figyelmét, felé orientálódik	
Pozíció	JEL	JEL_Közelség	a kísérleti alany min. egyik mellső mancsa a kisautó körülbelül 40 cm-es környezetén belül van (ez a terület a 2. ábra késsel jelölt területe)	
	CÉL	CÉL_Közelség	a kísérleti alany min. egyik mellső mancsa a jutalomfalat-adagoló körülbelül 40 cm-es környezetén belül van (ez a terület a 2. ábra pirossal jelölt területe)	
CÉL_Elérés			látenciaidő, a kísérleti alany a jel-prezentációt, a kisautó eltűnését követően először közelíti meg a jutalomfalat-adagolót (lásd: CÉL_Közelség)	másodperc
Vokalizáció			a kísérleti alany ugat, nyüszít	egyszeri esemény

1. Táblázat: Az általunk használt kísérleti változók és meghatározásai

Mivel a vizsgálatok során a jel megjelenését és eltűnését a kísérletvezető távirányítással irányította, tehát nem automatizált rendszer volt, így a jel-prezentációs idő (JPI) hossza (átlagosan 9 másodperc) nem minden esetben egyezett meg pontosan

a próbák során. Emiatt a változók (1. táblázat) arányszámokként szerepelnek, ahol a 100% a jel-prezentációs időnek (JPI) felel meg, a változó pedig egy 0 és 1 közötti skálán azt mutatja meg, hogy ennek az időintervallumnak mekkora részét töltötte az adott egyed az adott viselkedéssel.

4. Eredmények

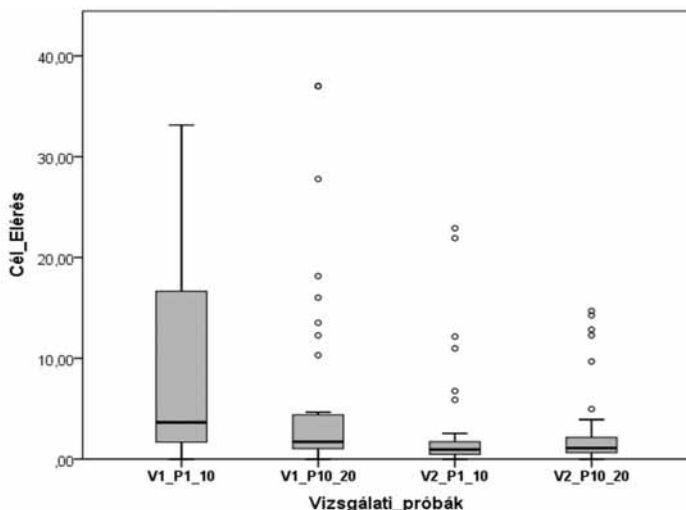
Az adataink kiértékelését Microsoft Excel és SPSS (22.0.0.0. verzió) programok segítségével végeztük el. Kíváncsiak voltunk, hogy mennyire mutatnak konzisztens viselkedést a kutyák a két vizsgálati alkalom (V_1 , V_2) során a jel és a cél irányába. Mivel változóik nem normális eloszlást követtek, a két vizsgálati alkalom közti egyezést Spearman-féle rangkorrelációs együttható számolásával teszteltük. A többszörös összehasonlítás miatt Benjamini-Hochberg-féle korrekciós eljárást alkalmaztunk a szignifikancia-szintek meghatározása során. A kapott eredményeinket a 2. táblázat foglalja össze.

Viselkedéses változó (mértékegysége)	V_1 Átlag	V_1 Szórás	V_2 Átlag	V_2 Szórás	Korreláció V_1 és V_2 között (Spearman-féle együttható, r_s)	p érték (N=38)
JEL_Orientáció (rel. arány)	0,42	0,17	0,48	0,28	0,8521	<0,001*
CÉL_Orientáció (rel. arány)	0,28	0,14	0,29	0,24	0,2949	0,0719
JEL_Közelség (rel. arány)	0,15	0,16	0,25	0,29	0,7715	<0,001*
CÉL_Közelség (rel. arány)	0,28	0,18	0,41	0,31	0,4304	<0,05*
JEL_Manipuláció (rel. arány)	0,04	0,05	0,05	0,09	0,7405	<0,001*
CÉL_Manipuláció (rel. arány)	0,08	0,07	0,07	0,13	0,4397	<0,05*
Vokalizáció (darab)	0,89	1,94	1,34	2,99	0,6787	<0,001*
CÉL_Elérés (másodperc)	6,17	8,20	2,06	3,08	0,3740	<0,05*

2. Táblázat: A viselkedéses változók átlaga, szórása és korrelációja a két vizsgálati alkalom (V_1 , V_2) során. (Rel. arány: relatív arány a jel-prezentációs időszakon belül (20 próba átlaga), *Szignifikáns eredmény (Benjamini-Hochberg-féle korrekciós eljárással)

A 2. táblázatban a korreláció kiszámításakor adott viselkedéses változóra, adott vizsgálati alkalom (V_1 , V_2) során egy egyed ($N=38$) mind a 20 próbájában kapott értékét átlagoltuk. Tehát ezt a 38 átlagolt értéket hasonlítottuk össze a második alkalom során kapott 38 átlag értékkel minden viselkedéses változó esetében.

Ezt követően a tanulási hatás ellenőrzésére megvizsgáltuk, hogy történt-e csoport szintű változás az idő során abban, hogy a kutyák milyen hamar érték el a célt (azaz mentek a jutalomfalat megjelenési helyére a jel-prezentációs időt követően). A Cél_Elérés változón belül mindkét vizsgálati alkalom első tíz és második tíz próbájának átlagértékét véve (azaz négyszeres ismételt mérés/egyed) Friedman-próbával végeztünk összehasonlítást ($N=38$). A próba szignifikáns különbséget mutatott az ismételt mérések között ($\chi^2(3)=36,802$, $p<0,001$). Post-hoc páros Wilcoxon-próbák (Benjamini-Hochberg féle korrekciós eljárással az ismételt összehasonlítások miatt) alapján az első vizsgálati alkalom második 10 próbája során az egyedek átlagosan hamarabb érték el a célt, mint az első 10 próbája során ($Z=-2,944$, $p=0,003$). Az első vizsgálati alkalom második 10 próbájának átlagértékéhez képest a cél elérésének ideje tovább csökkent a második vizsgálati alkalom első 10 próbája alatt ($Z=-4,292$, $p<0,001$), és ehhez képest a második alkalom második 10 próbája alatt nem változott ($Z=-2,015$, $p=0,044$). Az eredményt a 3. ábra szemlélteti.

3. Ábra: Az átlagos cél-elérési idő változása a vizsgálati próbák során

Az ábrán (3. ábra) másodperc skálán látható, ahogy a kutyák ($N=38$) cél-elérési ideje a próbák során változik. Az első kategóriában ($V1_P1_10$) az első vizsgálati alkalom első tíz próbája, a második kategóriában ($V1_P10_20$) az első vizsgálati alkalom második tíz próbája, a harmadik kategóriában ($V2_P1_10$) a második vizsgálati alkalom első tíz próbája, a negyedik kategóriában pedig ($V2_P10_20$) a második vizsgálati alkalom második tíz próbája szerepel.

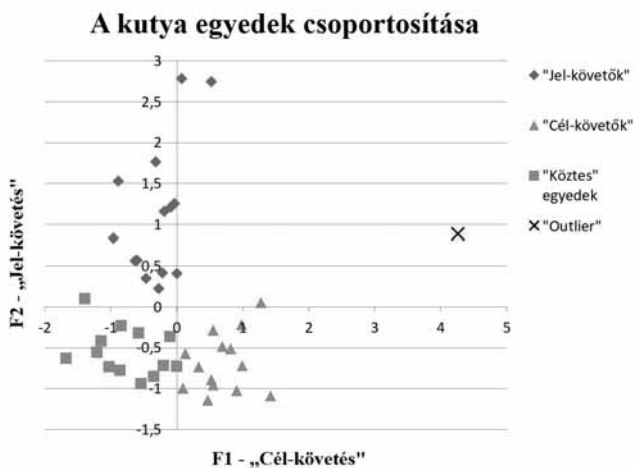
A mért változóink közötti kapcsolat tesztelésére, és hogy megvizsgáljuk, hogy a változók akár együttesen figyelembe véve, csoportosítva is alkalmasak lehetnek-e az egyedek közti különbségek meghatározására, faktoranalízist végeztünk. Részben azért, mert szignifikáns összefüggést találtunk a kutyák első (V_1) és második (V_2) vizsgálati alkalom során mutatott viselkedése között, ill. mivel a cél elérésének ideje nem mutatott változást csoport szinten a V_2 első és második felében, úgy döntöttünk, hogy a faktoranalízist a második vizsgálati alkalom során mért változókon végezzük. Így az elemszámot is növeltük 4 további egyeddel (a 42 kutyából 4 egyednek technikai okok miatt csak a második vizsgálati alkalommal mért adatai álltak rendelkezésünkre). A változókat Varimax rotációval osztottuk el a faktorokban, hogy csak nagyon erősen korreláló vagy nagyon nem korreláló változók kerüljenek egy faktorba.

A faktoranalízist a 3-3 „jel”, ill. „cél” irányába mutatott változóval végeztük el (CÉL/JEL_Orientáció, CÉL/JEL_Közelség, CÉL/JEL_Manipuláció). Az analízis két elkülönülő faktort eredményezett; a teljes magyarázott variancia 78,79% lett, 3,62 és 1,1 sajátértékekkel („Eigenvalue”) az első ill. második faktor-komponenshez. A kapott két faktort - az egyes változók vonatkozó faktorsúlyait figyelembe véve (3. táblázat, 0,5 feletti, ill. -0,5 alatti értékek vannak megjelölve) - „Cél-követés”-nek (F1) ill. „Jel-követés”-nek (F2) neveztük el.

Változók	Faktor-komponens	
	F1 – „Cél-követés”	F2 – „Jel-követés”
CÉL_Orientáció	0,824	-
CÉL_Manipuláció	0,816	-
JEL_Orientáció	-0,717	0,521
CÉL_Közelség	0,681	-0,514
JEL_Manipuláció	-	0,906
JEL_Közelség	-	0,883

3. Táblázat: A faktoranalízis során kapott komponens-mátrix ($N=42$, Varimax rotációval)

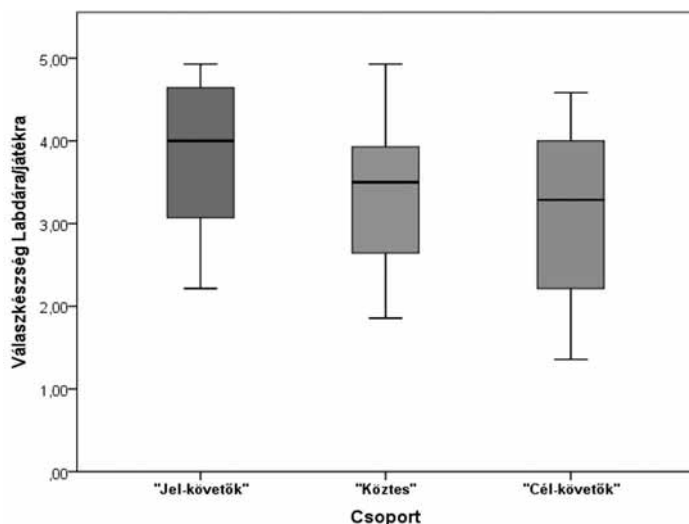
Ezek után a faktoranalízis során kapott két új változót, vagyis a „Cél-követés” és „Jel-követés” faktor-komponensek faktorértékeit együttesen vettük figyelembe, hogy „jel-követő”, „cél-követő” ill. „köztes” csoportokba soroljuk az egyedeket. A két faktorérték által meghatározott két dimenzió mentén egy koordináta-rendszerben ábrázoltuk az egyedeket, és a klaszteranalízis elvei alapján (egy adatpont átlagos távolsága a többi adatponttól), önkényesen, összetartozásuk szerint 3 csoportba soroltuk őket, a 4. ábrán látható módon.

4. Ábra: A kutya egyedek csoportosítása a kapott faktor-komponensek alapján

A „jel-követők” csoportba kerültek a rel. magas „Jel-követés” és alacsony „Cél-követés” faktorértékekkel rendelkező egyedek (bal felső kvadráns, $N=14$), a „cél-követők” csoportba kerültek a rel. magas „Cél-követés” és alacsony „Jel-követés” értékkel rendelkezők (jobb alsó kvadráns, $N=14$), a „köztes” csoportba azok az egyedek kerültek, akiknek mindkét értékük rel. alacsony volt (bal alsó kvadráns, $N=13$). Mivel célunk az volt, hogy az egymáshoz leghasonlóbban viselkedő egyedek kerüljenek egy csoportba, így a kategorikusan elkülönülő, kiugró adatpontot („Outlier”) nem soroltuk egyik csoportba sem.

További előfeltevésünk tesztelésére varianciaanalízist (ANOVA) végeztünk, hogy megnézzük, van-e különbség az általunk létrehozott 3 csoport között a kérdőívről mért, élelemre, ill. labdára/játékra mutatott válaszkészségükben. Egyutas ANOVA nem mutatott szignifikáns különbséget a csoportok közt sem a Labdára/játékra ($F_{(2,38)}=1,73$, $p=0,19$) (5. ábra), sem az Élelemre mutatott válaszkészségben ($F_{(2,38)}=0,47$, $p=0,63$).

5. Ábra: A 3 csoport labdára/játékra mutatott válaszkészsége (kérdőívvvel mért faktorérték)

5. Diskusszió

Célul tűztük ki, hogy létrehozzunk egy kísérleti elrendezést a jel-követő/cél-követő paradigma vizsgálatára, mely elsősorban a patkányokkal kiterjedten végzett vizsgálatokon alapul, mégis figyelembe veszi, és alkalmazkodik a családban élő kutyafajspecifikus tulajdonságaihoz.

A kutyák két vizsgálati alkalomban (V_1 , V_2) mutatott viselkedését összehasonlítva (2. táblázat) azt kaptuk eredményül, hogy a két vizsgálati alkalom során a kutyák viselkedése a mért, jelre vonatkozó változók mentén erősen konzisztensnek tekinthető, és az átlaghoz viszonyítva nagy szórást mutat (legalább az átlagérték egyharmada). Ezek alapján elmondható, hogy az általunk kidolgozott eljárás alkalmas lehet az egyedek közti különbségek kimutatására, hiszen egy adott vizsgálat során az egyedi különbségeket jól láthatóvá teszi az értékek nagy szórása, a két vizsgálati alkalom közötti korreláció pedig megmutatja, hogy a két vizsgálati alkalom során ezek a különbségek nem változnak, az egyedek hasonlóan viselkednek mindkét alkalommal. Így az eljárást használva karakterizálni tudunk a kísérleti alanyokon belül „jel-követő” / „cél-követő” egyedeket a saját változóink alapján.

Ennek ellenére nem lehetünk biztosak abban, hogy ez a karakterizálás egyenértékű a szakirodalomban leírt definíciókkal, mivel ehhez szükséges a jel és a cél között kialakult kapcsolat felismerésének bebizonyítása. A szakirodalomban ezt kétféle módon tették lehetővé. Bizonyos esetekben, kutyákkal végzett vizsgálatok során, a jel megjelenését követően az alany nem kapott jutalmat²⁰, más, patkányokkal végzett vizsgálatokban pedig a jel és a cél megjelenése időben egymáshoz képest véletlenszerűen történt, nem voltak összekapcsolva.²¹ Ezekben a helyzetekben mutatott viselkedésmintázatokat összehasonlították az eredeti kísérleti kontextusban mutatottakkal (a jel és a cél összekapcsoltan jelentek meg), így bizonyosodhattak meg róla, hogy a jel és cél közötti kapcsolatot a kísérleti alanyok felismerték.

A tanulási hatás vizsgálata során azt kaptuk eredményül, hogy a V_1 első 10 próbájától kezdve egészen a V_2 első 10 próbájáig folyamatosan csökkent a cél-elérés latencia ideje. Mindezek alapján feltételezhető, hogy a kísérleti alanyokban kialakult bizonyos mértékű felismerés a jel és a cél közötti kapcsolatra nézve. Mivel azonban a fentebb említett vizsgálatokkal ellentétben mi nem hoztunk létre kontroll csoportot (a jel és a cél randomizált megjelenése; a jel megjelenése jutalom nélkül), így további alanyokat behívva ezekkel a vizsgálatokkal tudnánk a kapcsolat felismerését tovább vizsgálni.

A faktoranalízis során kapott új változókat, vagyis a faktor-komponensek faktorértékeit arra használtuk, hogy az azzal jellemezhető egyedi különbségek mentén „jel-követő”, „cél-követő” ill. „köztes” csoportokba soroljuk az egyedeket a 4. ábra alapján. A csoportosításhoz a szakirodalomból vett, patkányokkal végzett vizsgálatokban elterjedten használt módszert tekintettük iránymutatónak²², azonban az ott figyelembe vett kizárólagos jel-manipulációs értékekkel szemben, mi a két faktor-komponens (F_1 , F_2) alapján végeztük a csoportosítást, mert úgy gondoltuk, hogy így jobban jellemezhetjük a kutyák fajspecifikus viselkedését, illetve az egyedek közti különbségeket.

Mivel az elemzések során az eddigiekben csak a jelprezentációs időn belül mutatott viselkedését vizsgáltuk az egyedeknek, ezért a jel-követő/cél-követő egyedek még pontosabb karakterizálásának érdekében a próbák közötti időintervallumban mutatott viselkedésbeli különbségeket is meg szeretnénk vizsgálni a továbbiakban, melyek lekódolása és kiértékelése az eddigi munkánk kereteibe nem fért bele.

²⁰ JENKINS ÉS MTSAI 1978.

²¹ USLANER ÉS MTSAI 2006.

²² FLAGEL ÉS MTSAI 2007.

Mivel patkányokon végzett vizsgálatok alapján elmondható, hogy lehet összefüggés a jutalom-függőség mértéke és a jel/cél-követő viselkedés kialakulása között²³, ezért mindemellett célunk volt megvizsgálni, hogy a kísérlet során mutatott viselkedésmintázatban való esetleges egyedi eltérések összefüggésbe hozhatók-e az egyedek jutalmazó ingerekre mutatott érzékenységgel. Eredményeinkben nem kaptunk szignifikáns különbséget a csoportok közt sem a labdára/játékra, sem az élelemre mutatott válaszkészségben. Ennek oka lehetett például, hogy csoportonként 14 (kiv. „köztes” csoport, N=13) egyed nem volt elég nagy elemszám ahhoz, hogy a csoportok közötti különbségek megfelelően kirajzolódhassanak, illetve ilyen kis elemszám esetén a kérdőíves válaszok szubjektivitása, majd az ezekből létrehozott válaszkészség-értékek nagy hibaszázalékot, zajt okozhattak a mérésben.

Ha a további vizsgálatainkban sikerül kimutatni ezt a feltételezett különbséget, miszerint a „jel-követő” egyedek jutalomra mutatott válaszkészsége nagyobb, mint a másik két csoportba sorolt egyedeké, akkor ez fontos és alkalmazható megállapítás lehet, mivel a jutalmazó kiképzés során, azok az egyedek, akik ilyen vizsgálati szituációban jelkövetőként viselkednek hajlamosabbak lehetnek viselkedési problémák kialakítására. Ez hasznos információként szolgálhat mind a trénereknek, mind pedig az otthoni gazdáknak, hogy eldönthessék milyen kiképzési módszer lenne a legalkalmasabb a kutyáik számára.

Köszönetnyilvánítás

Köszönetet szeretnék mondani témavezetőimnek, Dr. Gerencsér Lindának és Dr. Miklósi Ádámnak a rengeteg időért, energiáért és a sok hasznos tanácsért, amivel a munkámat segítették, illetve köszönettel tartozom a lelkes gazdáknak, akik szabadidejüket feláldozva részt vettek a teszteken, valamint az Etológia Tanszék azon munkatársainak, akik segítették munkámat.

²³ FLAGEL ÉS MTSAI 2007; FLAGEL ÉS MTSAI 2009.

Irodalomjegyzék

BOAKES 1977.

BOAKES, Robert A.: Performance on learning to associate a stimulus with positive reinforcement. In: *Operant-Pavlovian interactions*. (1977) 67–97.

BURNS–DOMJAN 2000.

BURNS, Melissa – DOMJAN, Michael: Sign tracking in domesticated quail with one trial a day: Generality across CS and US parameters. In: *Animal Learning & Behavior*, 28. (2000) 1. sz. 109–119.

FLAGEL ÉS MTSAI 2009.

FLAGEL, Shelly B.; AKIL, Huda; ROBINSON, Terry E.: Individual differences in the attribution of incentive salience to reward-related cues: Implications for addiction. In: *Neuropharmacology*, 56. (2009) 139–148.

FLAGEL ÉS MTSAI 2007.

FLAGEL, Shelly B.; WATSON, Stanley J.; ROBINSON, Terry E.; AKIL, Huda: Individual differences in the propensity to approach signals vs goals promote different adaptations in the dopamine system of rats. In: *Psychopharmacology*, 191. (2007) 3. sz. 599–607.

GERENCSÉR ÉS MTSAI 2018.

GERENCSÉR, Linda; BUNFORD, Nóra; MOESTA, Alexandra; MIKLÓSI, Ádám: Development and validation of the Canine Reward Responsiveness Scale—Examining individual differences in reward responsiveness of the domestic dog. In: *Scientific reports*, 8. (2018) 1. sz. 4421.

HEARST–JENKINS 1974.

HEARST, Eliot – JENKINS, Herbert M.: Sign-tracking. The stimulus-reinforcer relation and directed action. In: *Psychonomic Society*. (1974)

JENKINS ÉS MTSAI 1978.

JENKINS, H. M.; BARRERA, F. J.; IRELAND, C.; WOODSIDE, B.: Signal-Centered Action Patterns of Dogs in Appetitive Classical Conditioning. In: *Learning and motivation*, 9. (1978) 3. sz. 272–296.

ROBINSON–FLAGEL 2009.

ROBINSON, Terry E. m – FLAGEL, Shelly B.: Dissociating the predictive and incentive motivational properties of reward-related cues through the study of individual differences. In: *Biological psychiatry*, 65. (2009) 10. sz. 869–873.

SILVA ÉS MTSAI 1992.

SILVA, Francisco. J.; SILVA, Kathleen M.; PEAR, Joseph J.: Sign- versus goal-tracking: effects of conditioned-stimulus-to-unconditioned-stimulus distance. In: *Journal of the Experimental Analysis of Behavior*, 57. (1992) 1. sz. 17–31.

TOMIE ÉS MTSAI 2008.

TOMIE, Arthur; GRIMES, Kathryn L.; POHORECKY, Larissa A.: Behavioral characteristics and neurobiological substrates shared by Pavlovian sign-tracking and drug abuse. In: Brain research reviews, 58. (2008) 1. sz. 121–135.

USLANER ÉS MTSAI 2006.

USLANER, Jason M.; ACERBO, Martin J.; JONES, Samantha A.; ROBINSON, Terry E.: The attribution of incentive salience to a stimulus that signals an intravenous injection of cocaine. In: Behavioural brain research, 169. (2006) 2. sz. 320–324.

VOLKOW ÉS MTSAI 2002.

VOLKOW, Nora D.; WANG, Gene-Jack; FOWLER, Joanna S.; THANOS, Pether; LOGAN, Jean; GATLEY, Samuel J.; GIFFORD, Andrew; DING, Yu-Shin; WONG, Chris; PAPPAS, Naomi: Brain DA D2 receptors predict reinforcing effects of stimulants in humans: replication study. In: Synapse, 46. 2. sz. (2002) 79–82.

A SZERZŐK ÉS SZERKESZTŐK

A sorozat főszerkesztője és felelős kiadója:

Dr. Horváth László

az ELTE Eötvös József Collegium igazgatója,
az ELTE BTK Görög Tanszék habilitált docense
e-mail: horvathl@eotvos.elte.hu

A szerzők:

Becske Melinda

Egyetem: Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem
Szakkollégium: ELTE Márton Áron Szakkollégium, Bölcsészettudományi műhely
Szak és évfolyam: pszichológia, MA II. évf.
Témavezető: Fedinec Csilla
Kutatási terület: társadalomtudományok

Benedek Viktória

Egyetem: Debreceni Egyetem
Szakkollégium: ELTE Márton Áron Szakkollégium, Természettudományi műhely
(2017/18), földtudományi kabinet
Szak és évfolyam: geográfus, MA II. évf.
Témavezető: Teperics Károly
Kutatási terület: társadalomföldrajz

Bozóki Tamás

Egyetem: Szegedi Tudományegyetem
Szakkollégium: ELTE Eötvös József Collegium, Matematika-Fizika műhely, senior
Szak és évfolyam: PhD I. évfolyam
Témavezető: Prof. Dr. Szabó Gábor
Kutatási terület: Föld körüli térség fizikája

Bőjte Orsolya

Egyetem: Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Közgazdaság- és Gazdaságtudományi
Kar – Kolozsvár
Szakkollégium: Márton Áron Szakkollégium, Természettudomány Műhely
Szak és évfolyam: fenntartható régió-fejlesztés szak, MA I. évf.
Témavezető: Gyuris Ferenc
Kutatási terület: Regionális földrajz

Csőke Márk

Egyetem: Szegedi Tudományegyetem

Szakkollégium: Márton Áron Szakkollégium, Bölcsészettudományi műhely

Szak és évfolyam: történelem – Európa tanulmányok, MA I. évf.

Témavezető: Vukman Péter

Kutatási terület: délvidéki magyarság a XX. század első felében

Filyó Fanni

Egyetem: ELTE BTK

Szakkollégium: ELTE Eötvös József Collegium, Aurélien Sauvageot Francia műhely

Szak és évfolyam: romanisztika (francia), BA III. évf.

Témavezető: Dr. Kovács Máté

Kutatási terület: diskurzuselemzés, szövegnyelvészet

Góczon Tamás

Egyetem: ELTE BTK

Szakkollégium: ELTE Eötvös József Collegium, Történész műhely

Szak és évfolyam: történelem, BA II. évf.

Témavezető: –

Kutatási terület: Julius Caesar galliai hadjárata

Hajdu Edit

Egyetem: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola

Szakkollégium: ELTE Márton Áron Szakkollégium, Bölcsészettudományi műhely

Szak és évfolyam: történelem és régészet, MA II. évf.

Témavezető: Molnár D. Erzsébet

Kutatási terület: Kárpátalja szovjetizálása 1944–1953 között

Hiába Krisztina

Egyetem: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola

Szakkollégium: ELTE Márton Áron Szakkollégium, Bölcsészettudományi műhely

Szak és évfolyam: történelem és régészet, MA II. évf.

Témavezető: Szamborovszkyné dr. Nagy Ibolya (PhD)

Kutatási terület: helytörténet, egyháztörténet

Kovács Alexandra Kitti

Egyetem: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola

Szakkollégium: Márton Áron Szakkollégium, Bölcsészettudományi műhely

Szak és évfolyam: magyar nyelv és irodalom, MA II. évf.

Témavezető: Dr. Beregszászi Anikó, PhD

Kutatási terület: szövegértési és nyelvi kompetenciák vizsgálata

Mosza Diána

Egyetem: ELTE BTK

Szakkollégium: ELTE Eötvös József Collegium, Magyar műhely

Szak és évfolyam: magyar – francia tanári, MA III. évf.

Témavezető: Dr. Bengi László

Kutatási terület: 20. századi irodalom (narratológia, vizualitás és testpoétika)

Nagy Gabriella

Egyetem: Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kar

Szakkollégium: ELTE Márton Áron Szakkollégium, Természettudományi műhely

Szak és évfolyam: geográfus, MA I. évf.

Témavezető: Prof. Dr. Aubert Antal, Dr. Gyuris Ferenc,

Kutatási terület: turizmusföldrajz

Sarnyai Benedek

Egyetem: ELTE TÁTK

Szakkollégium: ELTE Eötvös József Collegium, Társadalomtudományi műhely

Szak és évfolyam: szociológia, BA II. évf.

Témavezető: Sztankai Krisztián

Kutatási terület: katonai antropológia

Ternovác Fanni

Egyetem: Újvidéki Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Média Tanszék

Szakkollégium: Márton Áron Szakkollégium, Bölcsészettudományi műhely

Szak és évfolyam: kommunikáció MA I. évf.

Témavezető: Sinkovics Norbert, az Újvidéki Egyetem (Média Tanszék) tanársegédje

Kutatási terület: kisebbségkutatás

Zsilák Borbála

Egyetem: ELTE TTK, Eötvös József Collegium, Biológia-Kémia műhely

Szakkollégium: ELTE Eötvös József Collegium, Biológia műhely

Szak és évfolyam: biológia MA, I. évf.

Témavezetők: Lenkei Rita, Dr. Pongrácz Péter

Kutatási terület (2019): kutyák önreprezentációs képességének vizsgálata (Etológia Tanszék)

A kötet szerkesztője:**Boda Attila**

Egyetem: ELTE-BTK; Történelemtudományok Doktori Iskola, Történelem

Segédtudományai Doktori Program, abszolált hallgató

Témavezető: Tóth Krisztina

Kutatási terület: az északkelet-magyarországi (mai Kárpátalja területén elhelyezkedő) mezővárosok 18. századi státusz- és viszonyrendszere

e-mail: attiboda@gmail.com

